פילאזאם. 2982

בכ. תורת נפש-טעלעולוגיע

ב. פילאסאפיע

בונד 1.

פילאזאפיע

2982

331

2060

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

APR 22 1953

Feb. 1. 1954

FEB 15 1955

16 '85

OCT 10 '85

OCT 31 '85

D. Diderot, Oeuvres completes 1875 ff.
K. Rosenkranz, Diderot's Leben und Werke, 1866.
John Morley, Diderot and the Encyclopaedists, 2 vols. 1886.
De Lamettrie, L'homme machine. Leyden, 1748.
" Oeuvres philosophiques. 1751.
Holbach, Systeme de la Nature, 1770.
Helvetius, De l'esprit, 1758.
Montesquieu, Lettres persanes, 1721.
." De l'esprit des lois, 1748.
Condorcet, Esquise d'an tabbleau historique des progres de l'esprit humaine, 1794.
Rousseau, Discours sur l'origine et les fondements de l'ine'-galite parmi les hommes, 1753.
" Du contrat social, 1762.
" Emile, 1762.
" Oeuvres, 1868.
L. Moreau, J. J. Rousseau, et le siecle philosophique. 1870.
J. Morley, Rousseau, 1873.
Morelly, Code de la Nature, 1775.
Mably, De la legislation, 1776.
Andre Lichtenberger, Le socialisme au XVIIIe siecle, 1895.

Fred. Pollock, Spinoza, his life and philosophy, 1880.
T. Camerer, Die Lehre Spinozas, 1877.
Rich. Avenarius, Ueber die beiden ersten Phasen des Spinozischen Pantheismus, 1868.
John Cdird, Spinoza, 1888.
G. Suphan, Goethe und Spinoza, 1882.

צו § § 107—108. (לייבניץ).

Gottfried Wilhelm von Leibniz, De principio individui, 1663.
" " " Theodicee, 1710.
" " " Oeuvres philosophiques, ed. P. Janet, 1866.
" " " Philosophische Schriften, ed. C. J. Gerhardt, 7 Bde. 1875—1890.
G. E. Gubrauer, Leibniz, 2 Bde, 1842—1846.
Ludwig Feuerbach, Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibniz'schen Philosophie, 2 Aufl. 1844.
Ludwig Stein, Leibniz und Spinoza, 1890.
E. Cassirer, Leibniz' System, 1902.

צו § 109. (די דייטשע אויפקלעהרער).

David Friedrich Strauss, Hermann S. Reimarus, 2. Aufl. 1877.
Kayserling, Moses Mendelssohn, Sein Leben und sein Wirken, 2 Aufl. 1888.
Ed. Zeller, Lessing als Theolog (in Vortraege und Abhandlungen) 1877.

צו § 110. (די פראנצויזישע אויפקלעהרער).

Ph. Damiron, Memoires pour servir a' l'histoire de la philosophie au XVIIIe siecle. tom. I—III. 1858—1864.
H. Hettner, Literaturgeschichte des 18-ten Yarhunderts,
Pierre Bayle, Dictionnaire historique et critique, 4 vols. Rotterdam, 1740.
Ludwig Feuerbach, Pierre Bayle, 1838.
Voltaire, Oeuvres, 1829—1834.
David Friedrich Strauss, Voltaire, Sechs Vortrage, 3 Aufl. 1872.
John Morley, Voltaire, 1872.
Condillac, Oeuvres completes, 15 vol. 1822.

מלכות'דיגען גאנג, ארויסברענגענדיג אלץ טיעפערע און זיכערע אמת'ן.

עס איז געקומען די צייט אוועקצושטעלען די שאלה: פאר וואס ענטוויקעלט זיך אזוי זיכער און פעסט די נאטור־וויסענשאפט, בעת די פילאָסאָפיע שוואנקט פון איין געדאנק צו דעם אנדערן און ברענגט ארויס נאָר ווינדיגע געבוידען? וואס איז דער באָדען, אויף וועלכען עס ווערט געבויט וויסענשאפט און וואס איז דער באָדען, אויף וועלכען די פילאָסאָפיע פיהרט אויף איהרע בנינים? קאן די פילאָסאָפיע אוועקגעשטעלט ווערען אויף א פונדאמענט, וואס זאל זיין אקוראט אזוי זיכער ווי דער, אויף וועלכען עס שטעהט און וואקסט די וויסענשאפט?

כדי צו פערענטפערן אָט די אלע פראגען, האָט געמוזט קריטיש אויסגעפּאָרשט ווערען די טבע פון דעם מענשליכען שכל גופא, די געצייג מיט וועלכע ער ארבייט אין דער וויסענשאפט און אין דער פילאָסאָפיע; עס האָבען געמוזט אויפגעקלעהרט ווערען די בעדינגונגען וואס דער שכל געפינט פאָר דא און דאָרטען.

אָט די וויכטיגסטע אויפגאבען פון דעם פילאָסאָפישען גע־דאנק האָט געזומען אויף זיך עמאנועל קאנט.

* * *

צו §§ 101—106. (ספּינאָזא).

Benedictus de Spinoza, Renati des Cartes Principiorum philosophiae pars I & II... Cogitata metaphisica, 1663.
" " Tractatus Theologico-politicus, 1670.
" " Opera posthuma...Ethica... Epistolae... 1677.
" " Opera, ed. I. van Vloten et J. P. N. Land 2 vols. 1882, 1883.
" " Werke üebersezt von Berthold Auerbach, 2. Aufl. 1872.
" " Werke übersezt von J. H. v. Kirchman u. C. Schaarschmidt.
J. Freudenthal, Das Leben Spinozas, 1904.

וויקלונגס־נאנג פון זייער אייגענער נאטור. אויך אין דער געזעל־שאפט, פערלאנגט ער, זאָלען אָבגעשאפען ווערען אלע יענע אר־טען פון צוואנג און אונטערדריקונג, וואָס געהען להיפך צו דעם פערנינפטיגען ווילען פון א מענשען, וואָס וואָלט נעלעבט אין א נאטור־צושטאנד.

רוססאָ׳ס סאָציאל־פאָליטישע קריטיק פון דער הערשענדער קולטור און דער הערשענדער געזעלשאפט האָבען געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די ראדיקאלע פערטרעטער פון דער פראנצויזישער רעוואָלוציאן; דער עיקר, אויף ראָבעספיער און סען־זשוסט. נאָך וויכטיגער פאר די ענטוויקלונג פון דעם מאָדערנעם געדאנק איז געווען רוססאָ׳ס ווירקונג אויף די ערשטע קאָמוניסטישע טעא־רעטיקער פון יענער צייט: מאָרעלי (געבורט און טויט־יאָהר אונ־בעקאנט) און מאבלי (1709 ביז 1783). אין מארעלי׳ס בוך „דאס געזעץ־בוך פון דער נאטור" און אין מאבלי׳ס שריפט: „וועגען דער געזעצגעבונג" ווערט בעוויזען, אז דער אייגציגער וועג, ווי אזוי צו לעבען, לויט דעם שכל און לויט דער נאטור, איז אָבשאפען פריוואט אייגענטום און אייגפיהרען א קאָמוניסטישע געזעלשאפטס־אָרדנונג.

דער ראציאָנאליסטישער צוויג פון דער פילאָסאָפיע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט דעקארט׳ן, האָט זיך געענדיגט מיט אן אויבערפלעכליכער השכלה (אויב מען זאל אראָברעכענען רוססא און די קאָמוניסטען). דאס אייגציגע פילאָסאָפישע סיסטעם, וואָס האָט זיך געקאָנט באמת אָנלעהנען אויפ׳ן שכל, איז געווען דער מא־טעריאליזם. אָבער זיין פונדאמענט גופא איז בעשטאנען אין דעם דאגמאטישען גלויבען, אז אלץ, וואָס דער שכל ברענגט ארויס, מוז זיין אמת, — א גלויבען, וואָס האָט לחלוטין ניט געפאסט צו יענער ערקענטנים־טעאָריע זייגער, אז מיר קאָנען וויסען נאָר דאס, וואָס אונז ברענגען די חושים.

אין דער זעלביגער צייט האָט יום׳ס סקעפטיציזם אונטער־גערהאבען דעם פונדאמענט פון דעם צופיעל־צוטרוי אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל; און אין דער זעלביגער צייט האָבען די נאטור־וויסענשאפטען זיך ענטוויקעלט און נעגאנגען זייער

מענשליכען פּראָגרעס. אָבער זיי אַלע קאָנען ניט ארויסגעהן פון יענע גרעניצען, וואָס די אויפקלעהרונג האָט געצויגען ארום זייער גייסט. די געשיכטע ביז צו זייער צייט איז סוף פּאָרט געוואָרן, לויט זייער מיינונג, א געשיכטע פון טעות'ען און גרייזען און נאָר מיט זייער צייט הויבט זיך אָן אַן ענטוויקלונג: די ענטוויקלונג פון א פערניכפּטיגען לעבען און דענקען.

ענג צונויפגעבונדען מיט דער אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע, אָבער דאָך אין וויכטיגע פונקטען איהר געגנער, איז געווען דער צווייטער גרויסער פערטרעטער פון יענער צייט זשאן זשאק רוססא (1712 ביז 1778). אויך ער גלויבט אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל. אויך ער איז איבערצייגט, אז די גאנצע געשיכטע ביז צו זיין צייט איז געווען א געוואלטיג־גרויסער טעות. אָבער דעם טעות זעהט ער אין דעם, וואָס דער שכל האָט זיך צו פיעל פערלאָזען אויף זיך אליין און האָט זיך דערווייטערט פון דער נאטור. אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען האָט דער שכל ארויסגעבראכט די שטאָדטישע קולטור, אויפגעבויט אויף אונגערעכטיגקייט און אונגלייכהייט. ער איז פרעמד געווָארען צו די נאטירליכע בערפענישען פון דעם מענשען. אין דער געדאנקען־וועלט האָט דער מענשליכער שכל אונטערדריקט די מענשליכע נאטור, וואָס רעדט אזוי קלאָר און שארף אין די געפיהלען פון דעם מענשען'ס האַרץ. אין דער הויכשעטצונג פון דעם ג ע פ י ה ל שיידט זיך אָב רוססאָ'ס וועג פון דעם וועג, אין וועלכען עס זענען געגאנגען כמעט אלע אויפקלעהרער. שכל אליין איז וועניג, האָט געלערנט רוססא, עס איז דאָ נאָך אן אנדער מקור פון דער ערקענטנים, דער ג א ט י ר ל י כ ע ר ג ע פ י ה ל. און וועז אפילו דער שכל לייקענט אין גאָט, אין דער פרייהייט פון דער מענשליכער נשמה און אין איהר אונשטערבליכקייט נאָכ'ן טויד, פּראָטעסטירט אנטגעגען דעם דער געפיהל, וואָס שפיהרט גאָטס עקזיסטענץ אין דער נאטור און פיהלט אז דעם מענשען'ס נשמה איז פריי און אונשטערבליך.

ארויסגעהענדיג פון דעם געדאנק, אז אלץ וואָס די נאטור בעשאפט איז גוט, פערלאנגט רוססא א רעפאָרם אין דער ערציהונג, אין וועלכער די קינדער זאָלען איבערגעלאָזען וועדען צו דעם ענט־

די קאָנסעקווענצען פון דעם מאטעריאליסטישען שטאנד־פונקט האָבען געצויגען די דריי גרויסע מאטעריאליסטען פון יענער צייט: דע־לא־מעטרי (1709 ביז 1751), האָלבאך (1723 ביז 1789) און העלוועציוס (1715 ביז 1771). דער מענש איז א מא־שין האָט געלעהרנט, דע־לא־מעטרי. אויסער מאטעריע איז אין דער וועלט נאָרנישט ניטא. דער זעלביגער געדאנק איז סיסטעמאטיש אויסגעארבייט און פערטיידיגט געוואָרען אין האָלבאך'ס ווערק: „דאָס סיסטעם פון דער נאטור". די שריפט האָט מען שפעטער גענאלטען פאר „די ביבעל פון דעם מאטעריאליזם". אויך דעם זעלביגען מאטעריאליסטישען פונדאמענט בויט העלוועציוס (אין זיין בעריהמטען בוך „וועגען דעם גייסט" זיין סענסואליסטישע ערקענטנים־און ערציהונגם־טעאָריע.

ביי אָט די אלע מאטעריאליסטען הערשט דער גלויבען אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל און פון דער אויפקלעהרונג. די גאנצע, ביז איצטיגע געשיכטע פון דער מענשהייט איז נעווען ווי א מין טעות אין פשט, א גרייז וואָס האָט זיך ארייגגע'גנב'עט אין דעם מענשליכען דענקען און וואָס אונגעהרליכע, אונווויסענדע מענשען האָבען אויסגענוצט, כדי צו אונטערדריקען דאס פאָלק. דאס גליק פון דער מענשהייט העננט אָב פון דער אויפקלעהרונג, וואָס בעווייזט דעם אמת פון דעם מאטעריאליזם און דעם אטהעאיזם.

א ביסל טיעפער אין דעם מהות פון דער מענשליכער געשיכטע זענען אריינגעדרונגען מאנטעסקיע (1689 ביז 1755), וואָלטער און שפעטער קאָנדאָרסע (1743 ביז 1794).

וואָלטער האָט געפונען א נאָמען פאר א נייעם צוויינ פון דעם מענשליכען וויסען וועלכען ער האָט אָנגערופען „די פילאָסאפיע פון דער געשיכטע". אָבער נאָך פאר איהם האָט מאָנטעסקיע שוין טיף אריינגעגראָבען זיך אין דעם פעלד. די געשיכטע איז א פראָדוקט פון נאטירליכע אומשטענדען, און די געזעצען פון א פאָלק שפיגלען אָב אין זיך זיין גאנצען געזעלשאפטליכען לעבען, ווי אויך די נאטירליכע סביבה אין וועלכער ער געפינט זיך. וואָלטער זעהט דאס אייגענע צו בעווייזען בנוגע צו די מענשליכע זיטען. קאָנדאָרסע פרובט זיך שוין אויפבויען א טעאָריע פון דעם

קומט אויף דער וועלט, ווי א בלאט־וויסער פאפיער, ארבייט אוים אלע איהר ערקענטניסען אויף אלע פעלדער פון דעם מענשליכען ווייסען ריין אוים די זינליכע עמפפינדונגען, ווען שטראמען אין איהר אריין פון דרויסען.

די עמפירישע ריכטונג ווערט נאך מעהר פארפעסטיגט דורך דעם שווייצאריישען דענקער שארל באננע (1720 ביז 1793), ווען בעווייזט, ווי ענג דאס גייסטיגע לעבען איז פערבונדען מיט דעם בוי פון די נערוון און דעם מארק. איהם גיט זיך אבער איין צו בלייבען טריי דעם אלטען גלויבען אין דער אונשטערבליכקייט פון דער מענשליכער נשמה.

די שייכות פון גייסט און מאטעריע בעשעפטיגט אויך זעהר שטארק דעם געניאלסטען דענקער פון יענער צייט, דידעראָ (1713 ביז 1784). דער קאמפף מיט דער גייסטליכקייט און דעם אלטען סדר פון דער וועלט, וועלכער האט געזוכט שוץ אונטער איהרע פליגלען, האט זיך ביי א סך דענקער פון יענער צייט אויסגענאסען איז דער פארם פון א קאמפף ענטגעגען דעם גייסטיגען פרינציפ אי־בערהויפט. וואס פיינדליכער מען איז געווען צו דער גייסטליכקייט, אלץ מעהר איז מען געווען געניגט אניעדערצוזעצען אויפ'ן טראהן די מאטעריע. דידעראָ איז נאך ניט געווען קיין ריינער מאטעריאליסט, אבער ער האט זיך געמיהט, ווי עס איז ארויסצו־משלח־זיין גאט און די נשמה פון דער מענשליכער וועלט־אנשוי־אונג. ער בויט אויס דעם גדאנק, אז די עמפפינדונגען, פון וועל־כע עם וואקסט ארויס דאס גאנצע דענקען, איז אן אייגענשאפט פון דער מאטעריע. יעדער אטאם האט עמפפינדונג אין זיך. אין דעם מענשליכען מארך גיסען זיך צונויף די אטאמען אין איין שטיק מאטעריע און די עמפפינדונגען פליסען דערביי צונויף אין איין פסיכישען פראצעס. אויף אזא אופן איז דער מענשליכער מארך א מין קליינינקע ספינאזיסטישע „סובסטאנץ", וואס האט צוויי אט־ריבוטען: מאטריאליטעט און דענקען. קיין פערזענליכער גאט און קיין אונשטערבליכקייט איז ניטא.

נאך ווייטער אין דעם מאטעריאליזם איז געגאנגען קאבאניס (1757 ביז 1808). ער בעגרינדעט די פיזיאלאגיע אויף א ריין־מאטעריאליסטישען פונדאמענט. קיין נשמה איז ניטא. געדאנקען זענען מעהר ניט, ווי אויסשוידונגען פון דעם מארך.

בייל׳ס סקעפטיציזם האָט א סך געהאָלפען דעם אויפבוי פון דער פראנצויזישער אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע. איהר ערשטער און גלענצענדסטער פערטרעטער איז געווען א ר ו ע וואָס איז בעקאנט געווארען דער וועלט אונטער דעם פסעוודאָנים וואָלטער. (1694 ביז 1778). אויב דער שכל געהט כמעט אין אלע פונקטען להיפך צו דער קירכליכער רעליגיע, מוז מען זעהן מיט אלע כחות אויסצואוואָרצלען די אבערגלויבענס, וואָס ווערען פערשפרייט אין איהר נאָמען און אבשאפען איהר שעדליכע ווירקונג אויף דעם עפענטליכען לעבען. די געדאנקען און דער סדר פון לעבען מוזען וויעדער אויף׳ס נייַ אויפגעבויט ווערען, לויט די פאָרדערונגען פון דעם מענשליכען שכל. וואָלטער׳ס „שכל" איז בעשטאנען פון א געמיש, אין וועלכען עס זענען צונויפגענאָסען געווארען לאָקקס עמפיריזם מיט לייבניץ׳ס ראציאָנאליזם, ניוטאָן׳ס נאטורפילאָסאָפיע, דער ענגלישער דעאיזם און בייל׳ס סקעפטיציזם. קיין פילאָסאָפישער נייסט איז וואָלטער ניט געווען. זיינע הויפטגעגנער זענען געווען די קירכע און איהר פאנאטיזם. אין גאָט האָט ער קיינמאָל ניט געצווייפעלט, און דעם גלויבען אין איהם האָט ער געהאָלטען פאר א גרונד־זייל פון דער מענשליכער אָרדנונג. „וואָלט ניט געווען קיין גאָט, וואָלט מען איהם בעראָרפט אויסטראכטען. אָבער די גאנצע נאטור שרייט אונז ענטגעגען, אז ער איז דאָ". ווי א נביא, זאָגט ער אָן די בשורה, אז די אלטע צייט פון פינסטערניש און אבערגלויבען פערשווינדט און אז עס קומט אָן „די צייט פון פערנונפט" און אויפקלעהרונג. די נויטיגע רעפאָרמען, האָט ער געהאָפט, וועלען דורכגעפיהרט ווערען פון די אויפגעקלעהרטע מאָנארכען, מיט דער הילף פון דער געבילדעטער געזעלשאפט.

א פיעל טיעפערער פילאָסאָפישער דענקער איז געווען קאנדיליאק (1715 ביז 1780), וואָס האָט אויך ווי וואָלטער, זיך אנגעלעהנט, דער עיקר, אויף לאָקק. ער פערטיעפט די לעהרע, אז אלע אונזערע ערקענטניסען שטאמען פון די זינען, און פראיינפאכט לאָקקס סענסואליזם. אנשטאָט די צוויי זינען: דעם דרויסענגיגען און דעם אינווענדיגסטען, נעהמט ער אן נאָר איין זין, דעם דרויסענדיגען. און מיהט זיך צו בעווייזען, ווי אזוי די נשמה, וואָס איז, אמת, א דענקענדע ס ו ב ס ט א נ ץ„ אבער וואָס

כדי צו זיין א סיסטעמאטישער, קאָנסעקווענטער פילאָסאָף. ניט קוקענדיג אויף זיין גלויבען אין דעם מענשליכען שכל, האָט לע־סינג געשאפען דעם בעריהמטען שפרוך, אז, אויב דער רבונו של עולם וואָלט איהם אין איין האנד געגעבען דעם אבסאָלוטען אמת און אין דער אנדער האנד — דאָס אייביגע שטרעבען צו דער גרייכען דעם אמת, וואָלט ער געלאָזען דעם אבסאָלוטען אמת אָן א זייט און וואָלט אויסגעקליבען דאָס אייביגע פאָרשען און זוכען.

§ 110. די אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע אין פראנקרייך.

אויף אין פראנקרייך האָט זיך אויסגעבילדעט א פילאָסאָפישע „השכלה" וואָס איז בעשטאָנען פון פערשיערענע ריכטונגען און וואָס האָט געבוירט אלע איהרע טעאָרעטישע געדאנקען און פראקטישע פאָרדערונגען. אויף דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל. די וויכ־טיגסטע פון זיי האָבען זיך צוזאמענגענומען און ארויסגעגעבען א פילאָסאָפישע ענציקלאָפעדיע, אין וועלכע זיי האָבען אלע פראָ־גען, וואָס אינטערעסירען דעם מענשען, בעהאנדעלט פון א פריי־געזינטען שטאנדפונקט.

דעם אנהויב פון דער פראנצויזישער השכלה האָט געמאכט נאָך א סך פריהער דער סקעפטיקער פיערר בייל (1647 ביז 1706). ער האָט אין די נייניציגער יאָהרען פון דעם זיבעצענטען יאָהר־הונדערט ארויסגעגעבען א „היסטאָרישׁ־קריטישען וועדטער־בוך", אין וועלכען ער האָט דורכגענומען אלע פראגען פון דער וועלט־אנ־שויאונג. אין דעם וועדטער־בוך האָט ער אויפגעוויעזען אויף דעם ווידערשפרוך צווישען דעם שכל און דער רעליגיאָן. די גאנצע קראפט פון זיין דענקען וועגדט בייל אָן אויף דעם קאמפף ענט־גענען דעם דאָגמאטישען גלויבען. אומעטום ווייזט ער אויף די אונזיכערהייט פון אלץ וואָס דער מענשליכער גדאנק האָט ארוים־געבראכט, סיי אין דער רעליגיאָן, סיי אין דער מעטאפיזיק. אפילו דער בעוואוסטזיין פון דער אייגענער עקזיסטענץ און די מאטע־מאטישע אמת'ען קאנען ניט אוועקגעשטעלט ווערען זיכער און פעסט. אויף דעם פעלד פון מאָראל האָט ער געקעמפפט אז זי זאָל אין גאנצען בעפרייט ווערען פון רעליגיאָן. אפילו אן אטהי־איסט, קאָן זיין א זיטליכער מענש, און מען קאָן זיך גאנץ גוט פאָ־שטעלען א געזעלשאפט פון לויטער אטהעאיסטען.

זעהן ניט א בעזונדער פאַלק, נאָר א בעזונדער רעליגיעזע קהלה.

אין דער פילאָסאָפיע האָט ער זיך געמיהט צו בעווייזען, אז די מעטאפיזישע לעהרען קאָנען ארויסגעבראכט ווערען אקוראט אזוי פעסט און זיכער, ווי די מאטעמאטישע. אויך די עקזיסטענץ פון גאָט און די אונשטערבליכקייט פון דער נשמה קאָנען בעווייזען ווערען, ווי א מאטעמאטישער זאַץ.

נאָר אויף אין פעלד פון דער פילאָסאָפיע, אין דער ע ס ט ע ט י ק, האָט מענדעלסזאָהן ארויסגעבראכט א ווירקליך אָריגינעלע אידעע. דאָס איז דער גראנק, אז די שהנקייטס־געפיהלען שטאַמען פון א געוויסער פרייד, וואָס ווערט אין אונז ארויסגערופען דורך אן אילוזיאָן.

דער וויכטיגסטער פון אלע אויפקלעהרער איז ל ע ס י נ ג (1729 ביז 1781), וועמעס גראנקען עס האָבען בעפרוכטעט די עס־טעטיק, די רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע און די פילאָסאָפיע פון דער געשיכטע. ער איז ניט פריי פון ספינאָזיסטישע „אפיקורסות". די קריסטליכע לעהרע פון דער דריי־איניגקייט טייטשט ער פילאָסאָפיש אוים אויף אזא'ן אופן: גאָט האָט אין זיך די פאָרשטעלונג פון אלץ, וואָס עס געפינט זיך אין איהם. די פאָרשטעלונג איז דעריבער א בילד, וואָס האָט אין זיך דעם זעלביגען אינהאַלט, וואָס גאָט נופא, און איז דעריבער א פ ע ר ד א פ ע ל ו נ ג פון גאָט; דאָס איז גאָט'ס זוהן. וואו עס איז אָבער דא א צוויי־הייט, מוז זיין אן איינהייט, וואָס פערבינדט זיי. די פעראיניגונג פון גאָט און גאָטס זוהן איז דער „הייליגער גייסט". די פראַגע, ווער איז געווען קריסטוס, שפיעלט ביי לעסינג'ן ניט קיין וויכטיגע ראָליע. אויף דער רעליגיאָן האָט ער געקוקט ווי אויף אן ערציהונגס־פראָצעס פון דער גאנצער מענשהייט. ווי יעדער איינצעלנער מענש, מאַכט אויך די מענשהייט דורך דריי ענטוויקלונגס־שטופען: די קינדהייט, די יוגענד און דעם מענליכען־עלטער. דער אלטער טעסטאמענט איז די קינדהייטס־פעריאָדע; דער נייער טעסטאמענט — די יוגענדליכע. עס מוז קומען א צייט פון א דריטער רעליגיעזער עפאָכע, וואָס וועט פאָרשטעלען דעם מענליכען עלטער פון דער מענשהייט.

איבעריגענס איז לעסינג נעווען צו פיעל פאַעט און קינסטלער,

שפרייטען אין דער געביל־דעטער וועלט די רעזולטאטען, צו וועלכע די פילאסאפיע איז געקומען אין ליבניץ'ס און וואלף'ס סיסטעם. זייער לעהרע רופט מען דעהאר אויך אן „די פאפולאר פי־לאסאפיע".

די השכלה־פילאסאפיע האט פערלאנגט פון יעדער מיינונג, זי זאל זיך קודם כל רעכטפערטיגען פאר דעם אויבער־הארר פון דער מענשליכער ערקענטנים, דעם שכל. יעדער געדאנק מוז קודם כל ברענגען שכל'דיגע בעווייזען און טעמים, פאר וואס מען זאל אין איהם גלויבען. די רעליגיאן האט זיך געמוזט בעפרייען פון א סך אבערגלויבענס און פעראלטערטע מיינונגען. גליק און טו־גענד, האבען די „משכילים" געלערנט, זענען פערבונדען מיט דער שכל'דיגער ערקענטנים.

די ענטוויקלונג פון די וויסענשאפטען און פון דער עמפירי־שער פילאסאפיע אין ענגלאנד האבען פון זייער זייט אריינגעגא־סען א שטראם פון פילאסאפישע געדאנקען אין דער השכלה. אמת, דער שטראם האט ניט אין גאנצען הארמאניזירט מיט דער ליבניץ־וואלפישער פילאסאפיע, אבער די אויפקלעהרער האבען אויך דעם פונקט ניט שטארק מקפיד געווען. דער גרונד־טאן איז פארט גע־בליבען דער ליבניציאנישער.

די וויכטיגסטע פערטרעטער פון דער השכלה־פילאסאפיע אין דייטשלאנד זענען געווען: ריימארוס, משה מענדעלסזאהן און לעסינג.

ריימארוס (1694 ביז 1765) פערבינדט די ליבניציש פילא־סאפיע מיט דעם דעאיזם. אין דער וועלט איז נאר איין מאל גע־שעהן א וואונדער און דאס איז די בעשאפונג פון דער וועלט. אנ־דערע וואונדער געהען להיפך צו דעם וועזען פון גאט.

משה מענדעלסזאהן (1729 ביז 1786) האט געקעמפפט פאר א פרייזיניגע אויפפאסונג פון רעליגיעזע פראבלעמען און פאר דעם פרינציפ פון רעליגיעזע טאלעראנץ. די פערשיעדענקייט פון רע־ליגיאנען דארפען ניט אויסגענוצט ווערען, כדי צו בעשאפען פער־שיעדענע בירגערליכע געזעצען פאר זייערע אנהענגער. ארויסגע־הענדיג פון אט דעם געדאנק, האט ער געקעמפפט פאר די בור־גערליכע גלייכבערעכטיגונג פון די אידען, אין וועלכע ער האט גע־

זיך צו דערקלערען און צו בעווייזען די הויפט־נעדאנקען פון זיין לעהרער. די מעטאָדע איז אויך ביי איהם די מאטעמאטישע. אין דעם פרט פון זיין גלויבען אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל, שטייגט ער נאָך אריבער דעם ראציאָנאליזם פון דעקאַרט, ספינאָזא און לייבניץ. אין דער ערקענטניסטעאָריע שטעלט ער דעם זאַץ פון ווידערשפרוך העכער עהדער אלע אנדערע פרינציפען. ער איז דער מקור, פון וואנען עס שטאמען אלע נעזעצען פון׳ם ריכטיגען דענקען. ארויסגעהענדיג פון דעם איין־אייניציגען זאַץ, אז קיין זאך קאָן ניט האָבען קיין אינעוועניגסטען ווידערשפרוך אין זיך גופא, בעווייזט וואָלף, ווי אזוי אלע אנדערע גרונדזאצען שטאמען פון איהם אָב און ווי אזוי די גאנצע וועלט קאָן לאָגיש ארויסגעדרונגען ווערען פון אייניגע וועניגע פילאָסאָפישע גרונד־פרינציפען. דער געזעץ פון דעם געגוגעדיגען גרונד איז אויך א פועל־יוצא פון דעם ווידערשפרוך׳ס־געזעץ. יעדע זאך מוז האָבען א גרונד, ווייל, אז ניט, וואָלט עפעס געקאָנט ווערען פון גארנישט. און דאָס איז א ווידערשפרוך.

די גאנצע פילאָסאָפיע טיילט ער אין אין א טעאָרעטישע, אָדער די מעטאפיזיק, און א פראקטישע. וואָס בעשעפטיגט זיך מיט די פראָבלעמען פון דעם מאָראלישען לעבען. די מעטאפיזיק פאלט פאנאנדער אין פיער טיילען: די אָנטאָלאָגיע, וואָס אונטערזוכט די גרונד־פרינציפען פון יעדען זיין בכלל; די ראציאָנאלע פסיכאָלאָגיע, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער נשמה; די קאָסמאָלאָגיע, וואָס האָט צו טאָן מיט דער וועלט, ווי איין־אייניציג גאנצעס, און די ראציאָנאלע טעאָלאָגיע, וואָס בעווייזט אונז די עקזיסטענץ און די אייגענשאפטען פון גאָט.

וואָלף׳ס אייגטיילונג פון דער פילאָסאָפיע האָט שפעטער געגעבען די מעגליכקייט קאנט׳ן אָנצואוועגדען זיין קריטיק איוף אלע פעלדער, וואו דער ריינער שכל טרעט ארויס מיט דער פרעטענזיע, פון זיך גופא ארויסצובערענגען דעם אבסאָלוטען אמת.

דער אונבעדינגטער גלויבען אין דעם שכל און זיין אויבערהערשאפטליכע מאכט האָט ארויסגעבראכט א פילאָסאָפישע שטרעמונג, וואָס איז בעקאנט אונטער דעם נאָמען „אויפקלערונג" (השכלה). די דענקער פון דער ריכטונג האָבען געזוהן צו פער־

איז נויטיג, ווי א מיטל צו שטראפען און צו ערציהען, דאָס הייסט צו העלפען דער וועלט אין איהר ענטוויקלונג.

די דריטע פֿרט איז די מאָראַליש שלעכטס, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם מענשענס ווילען צו טהאָן בייזע מעשים. אָבער אויך די שלעכטס איז א נויטוועגדיגע, ווייל זי איז פערבונדען מיט דער פרייהייט פון דעם מענשליכען ווי־ל ען. וועלכע שטאָמט דערפון, וואָס די מענשליכע נשמה איז א מאָנאדע, אן אונאבהענגיגע סובסטאנץ.

מען קאָן ניט זאָגען, אז אלע פונקטען פון לייבניץ'ס סיסטעם שטימען אין גאנצען האַרמאָניש אייניער מיט דעם אנדערען. צום ביישפיעל, די פרייהייט פון דעם מענשליכען ווילען, וואָס קאָן אויס־קלייבען צווישען גוט און שלעכט, שטימט ניט גאר מיט דעם גע־דאנק, אז די מאָנאדע ווירקט לויט די נויטוועגדיגקייט פון איהר אייגענער נאטור און אז אלע איהרע פראָצעסען שטעהען פון אייביג אָן אין א אויפ־א־פריהער בעשטימטער האַרמאָניע מיט דעם גאנצען וועלט־געשעהן. דער פרייער אויסקלייב פון דעם מענשליכען ווילען קאָן דאָך צושטערען די „פרעסטאבילירטע האַרמאָניע". און נאָך אנדערע שאלות ווערען ארויסגערופען א דאנק דער מאָ־נאדען־לעהרע, אויפ וועלכע מיר געפינען ניט אין איהר קיין ענט־פער. אָבער פון דעסטוועגען איז לייבניץ'ס פילאָסאָפיע אן אינ־טערעסאנטער פרוב צו פערענטפערן אלע שאלות פון דעם ראציא־נאליסטישען געדאנק אויפ א מאָניסטישען אופן אזוי, אז אויך דער „איק־פרינציפ", דער געדאנק פון א זעלבסטשטענדיגען, גייסטיגען אינדיווידועלען „זיין" זאל ניט פערלאָרען גיהן, אזוי ווי ער איז אין גאנצען פערטרונקען געוואָרען אין דער סובסטאנץ־לעהרע פון ספינאָזא.

§ 109. כריסטיאַן וואָלף און די דייטשע אויפקלעהרער.

לייבניץ האָט ארויסגעזאָגט זיינע געדאנקען אין פערשיעדענע שריפטען, ניט אין דער פאָרם פון אן אייניהייטליכען אויסגעארבי־טען סיסטעם. אויסער דעם האָבען ניט אלע געדאנקען געשטימט איינע צו די אנדערע. זיין תלמיד כריסטיאן וואָלף (1679 ביז 1759) האָט געזומען אויפ זיך די אויפגאבע ארויינצובערענגען סים־טעם און האַרמאָניע אין לייבניץ'ס געדאנקען־וועלט. ער בעמיהט

צושטערבארע סובסטאנץ און ממילא איז אויך די מענשליכע נשמה ווי יעדע מאַנאַדע, אונשטערבליך. אין אלע מאַנאַדען שפּיעלט זיך אָב איין־איינציגער וועלט־פּראָצעס און אלע זענען זיי ארומגענומען מיט דעם גאנצן פון דער אייביגער פּרעסטאבי־לירטער הארמאָניע...

שוין אין דעם גראַנקען פון דער פּרעסטאבילירטער הארמאָניע דריקט זיך אויס דער אָפּטימיסטישער בליק פון לייבניץ אויף דאס גאנצע וועלט־געשעהן. אָבער לייבניץ האָט געפונען פאר נויטיג צו בעשעפטיגען זיך מיט א בעזונדערער אונטערזוכונג וועגען דער גוטסקייט פון דעם וועלטליכען פּראָצעס און בעווייזען, אז אונזער וועלט איז די בעסטע פון אלע מעגליכע וועלטען. ער האָט עס געטהאָן אין זיין שריפט „טהעאָדיצעע", ד. ה. די גערעכט־פערטיגונג פון גאָט.

א וועלט, אויפגעבויט אויף דעם פּרינציפּ פון אייביגער גערעכטיכער הארמאָניע מוז זיין די בעסטע פון אלע מעגליכע וועלטען. און אויב מיר געפינען אין איהר שלעכטס, מוזען מיר אויסגעפינען, פאר וואָס דאָס קאָן ניט זיין אנדערש, על פּי שכל. דריי ארטען פון שלעכטס אין דער וועלט געפינט אוים לייבניץ. ערשטענס, דאָס „מעטאפיזיש"־שלעכטע, דער פאקט, אז עס געפינט זיך אזוי פיעל אונפאָלקאָמענהייט אין דער נאטור. אויך דער מענשליכער גייסט איז ניט פאָלקאָמען, איז ניט ביכולת צו געפינען וועגען א סך ענינים דעם קלאָרען אבסאָלוטען אמת. די ארט שלעכטס איז אָבער נויטוועניג פּערבונדען מיט דער נאטור פון דעם וועלט־געשעהן גופא. בעשטעהט די וועלט פון פּערשיעדענע מאָנאדען, וואָס אונטערשיידען זיך לויט דעם גראד פון זייער קלארקייט און דייטליכקייט, מוז דערפון ארויסוואקסען דער פאקט, וואָס ניט אלע מאָנאדען קאָנען שטעהן אויף דער זעלביגער מדרגה פון פאָלקאָמענהייט. איבעריגענס, גיט לייבניץ צו די מעגליכקייט, אז די מאָנאדען פערפאָלקאָמענען זיך, דאָס הייסט, הויבען זיך אויף צו אלץ העכערע און העכערע מדרגות אין זייער בעוואוסטזיין. ד י ו ו ע ל ט ע נ ט ו ו י ק ע ל ט ז י ך.

די צווייטע ארט שלעכטס אין דער וועלט איז די „פיזישע", וואָס בעשטעהט פון שמארץ און וועהטאג. אָבער אויך די ארט

קעלע און מטושטש'ע פאָרשטעלונגען וועלכע זי ברענגט ארויס. אָבער די זינליכע־פאָרשטעלונגען, וואָס ווערען בעשאַפען אין דער נשמה, ווערען פון איהר גופא איבערגעארבייט, לויט געוויסע גרונד־פרינציפען, אין וועלכע עס דריקט זיך אויס דער עצם פון דעם שכל'ס נאַטור. די גרונד־פרינציפען זענען ערשטענס, דער זאץ פון דעם ווידערשפרוך. אונזער שכל האלט פאר פאלש אלץ וואָס האָט אין זיך אן אינוועניגסטען ווידערשפרוך. ער האלט פאר אבסאָלוט אמת דעם היפך פון פאלש. דער צוויי־טער גרונד־זאץ איז דער זאץ פון „אידענטיטעט", ד. ה. אז צוויי זאכען, וואָס אונטערשיידען זיך ניט מיט גאָרנישט איינער פון דער אנדערער, זענען איין־און־דיזעלביגע זאך. און דער דריטער גרונדזאץ איז דער זאץ פון דעם געגענעניגען גרונד. דער שכל פערלאנגט, אז אלץ, וואָס ער זעהט, זאל האָבען א וועלכען עס איז גרונד, וואָס זאל אונז דערקלעהרען פאר וואָס די זאך איז און פאר וואָס זי איז אזוי, ווי מיר זעהען זי. די דריי גרונד־געוועצען שטאמען ניט פון דער ערפאהרונג, זיי דריקען אויס דעם שכל'ס אייגענע טבע. דער גאנצער מאטעריאל, וואָס ווערט בעארבייט פון דעם שכל, שטאמט, אמת, פון דער זינליכער ערפאהרונג. אָבער דער פראָדוקט, וואָס ווערט ארויסגעבראכט פון דעם מאטעריאל איז שוין פערשיעדען פון דער זינליכער ערפאהרונג, ווייל ער איז איבערגעארבייט ג־ע־וואָרען פון דעם שכל, לויט געוויסע פרינציפען וואָס ליענען אין זיין נאטור. עס איז דעריבער אמת, וועז די עמפירים־טען זאגען מיט לאקק, אז „עס איז גאָרנישט ניטא אין דעם שכל, וואָס איז פריהער ניט געווען אין די זינען". מען מוז אָבער דערצו צושטע־לען דעם תנאי: „א חוץ דעם שכל גופא". („ניהיל עסט אין אינ־טעלעקטו קוואָד נאָן אנטע פויעריט אין סענסו, ניזי א י פ ס ע אינטעלעקטום").

בעטראכטען מיר לייבניץ'ס וועלט־בילד, בעקומען מיר א שטו־פען־לייטער פון מאָנאדען, וואָס הויבט זיך אָן מיט דער אונבע־וואוסטער, טונקעלער און מטושטשער און ענדיגט זיך מיט דער העכסטער, וואָס איז גאָט. אלע גראדען פון בעוואוסטזיין, קלאָרקייט און דייטליכקייט האָבען זייערע פערטרעטער אין דער מאָנאדען־וועלט. יעדע מאָנאדע איז א בעזונדערע אייביגע אונ־

העכסטע מאָנאַדע רופט לייבניץ אָן די צענטראַל־מאָנאַדע פון דער וועלט אָדער גאָט. די איבעריגע מאָנאַדען זענען ארויסגעשטראַלט געוואָרען פון דער גאָטהייט ווי איינצעלנע פונקען. די הארמאָניע האָט גאָט אריינגעטראָגען אין זיי נאָך עהדער זיי זענען ארויסגעשטראַלט געוואָרען פון גאָט. דעריבער רופט זיי לייבניץ אָן די „פרעסטאַביליטע (אויף־אפריהער־בעשטימטע) הארמאָניע".

די מאָנאַדען־לעהרע פערענטפערט אויך דעם געגען־זאַץ צווישען גייסט און מאטעריע אין דער נאטור. קיין אבסאָלוטע מאטעריע איז, ווי מיר וויסען, ניטאָ. מאטעריע איז נאָר א לפי ערך־דיגער בעגריף. די מאָנאַדען, וועמעס פּאָרשטעלונגס־לעבען עס שפּילט זיך אָב אין גאנצען אונבעוואוסט, וועמעס פערצעפציעס, געוואָהר־ווערונגען, עס זענען דורכאוים טונקעל און מטושטש, נעהערען צו דער מאטעריע. דאָס איז א גייסטיגער צושטאַנד, גלייך צו א שווערען שלאָף, אָהן חלומות. יענע מאָנאַדען, ביי וועמען עס בעווייזט זיך שוין א וועלכער עס איז גראד פון בעוואוסטזיין, א וועלכע עס איז מדרגה פון קלאָרקייט און דיסטינקטיט, געהערען צו דעם גייסט.

אקוראט אזוי ווי אין דעם ליכט פון דער מאָנאַדען־לעהרע פערשווינדען די געגענ־זעצען פון גאָט און וועלט, גוף און נשמה, מאטעריע און גייסט, אזוי פערשווינדט אין איהם אויך יענער געגענזאַץ, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט אין דער ערקענטנים־טעאָריע: דער דואליזם פון עמפּירישע און ראציאָנאַליסטישע ערקענטנים. דער סכסוך צווישען די צוויי שולען דרעהט זיך ארום דער פראגע וועגען די איינגעבאָרענע אידעען. וויבאַלד אָבער די נשמה איז א מאָנאדע, אין וועלכער עס זענען ניטאָ קיין פענסטער, וואָס זאָלען אריינלאָזען וואָסערע עס איז אייגווירקונגען פון דרויסען, איז ממילא קלאָר, אז עס קאָנען ניט זיין קיין „אריינגעבראכטע" אידעען און אז אלע פראָדוקטען פון דער נשמה זענען איינגעבאָרען אין איהר. דערינען האָבען רעכט די „נאטיוויסטען", דאָס הייסט, די וואָס גלויבען אז געוויסע אידעען זענען אין אונז איינגעבאָרען. אָבער אויך די עמפּיריסטען, וואָס גלויבען, אז אלע אידעען שטאמען פון די זינען, זענען געראכט. די זינען, — דאָס זענען געוויסע פראָצעסען אין דער נשמה גופא, געוויסע, מעהר אָדער וועניגער, טוכ־

זעהען, אז צוויי זייגערס ווייזען תמיד די גלייכע צייט און שטי־
מען אין דעם פונקט צונויף א האָאר, קאָנען מיר אָנווענדען נאָר
דריי ערקלערונגען, כדי צו פערשטעהן דעם פאקט. עס איז מעג־
ליך, ערשטענס, אז די צוויי זייגערס זענען פערבונדען אייגער מיט
דעם אנדערען דורך אזא מין מעכאניזם, וואָס מאכט, אז די בע־
וועגונגען פון איין זייגער זאָלען ווירקען אויף די בעוועגונגען פון דעם
אנדער זייגער. דאָס איז דער שטאַנדפונקט פון דער „נעווועהנ־
ליכער" פילאָסאָפיע און אויף פון דעקארט. לויט וועלכען די נשמה
ווירקט על פי נס אויף דעם קערפער און דער קערפער אויף דער
נשמה. עס איז אויך מעגליך, צווייטענס, אז א זייגער־מייסטער
קומט אלע וויילע און גלייכט אוים די וווייזערס פון די זייגערס, זיי
זאָלען שטימען אייגער מיט דעם אנדערען. דאָס איז דער שטאַנד־
פונקט פון די אָקקאזיאָנאליסטען. עס איז אָבער מעגליך, דרי־
טענס, אז די מעכאניזמען פון די צוויי זייגערס זענען לכתחלה
אזוי פיין און פּאָלקאָם אויסגעארבייט געווען, אז זיי מוזען, נאָר
ניט ווירקענדיג אייגע אויף די אנדערע, שטענדיג אָנגעבען איין־
און־דיזעלביגע צייט. דאָס איז דער שטאַנדפונקט פון דער מא־
נאדען־לעהרע. יעדע מאָנאדע לעבט איהר אייגענעם לעבען. אין
יעדער שפּיגלט זיך אָב דער פּראָצעס פון פארשטעלען לויט דער
אינווענציגער נויטוועגדיגקייט. אָבער זיי זענען אלע אזוי האר־
מאָניש צונויפגעשטימט, אז די פערענדערונג אין איין מאָנאדע איז
תמיד צוגעפאסט צו די פערענדערונגען אין די אנדערע מאָנאדען.
וועז אין דער נשמה־מאָנאדע קומט פאר, לויט די געזעצען פון אי־
דעען־פערבינדונגען, א פּראָצעס פון בעגעהרען, יעמאָלט קומט
אויך אויף פאָר אין די קערפּער־מאָנאדען א פּראָצעס פון טונ־
קעלע, מטושטש'ע פארשטעלונגען, וואָס דריקען זיך אוים אין דעם,
וואָס מיר רופען, קערפערליכע בעוועגונגען.

פון וואנען שטאמט אָט די אייביגע האַרמאָניע אין די פּרא־
צעסען פון די פערשיידענע מאָנאדען? זי שטאמט פון גאָט —
ענטפערט לייבניץ. נעהמען מיר אלע מאָנאדען פון דער וועלט
אינאיינעם, מוזען מיר איינזעהן אז אויך אין דער אלי־וועלטליכער
מאָנאדען־גרופּע מוז זיך געפינען איין מאָנאדע, וואָס האָט דעם
עֶכְסְטֶען גְּרָאד פון קלאָרקייט און דיסטינקטיוו אין זיך. אט די

אלע איינצעל־זאכען אין דער נאטור זענען גרופּען פון אייג־צעלנע מאָנאדען. אזוי ווי יעדע מאָנאדע אונטערשיידט זיך פון דער אנדערער, לויט דעם גראד פון קלאָרקייט און דייטליכקייט, מיט וועלכען זי שטעלט זיך פאָר דאָס וועלט־אל, און אזוי ווי עס קאָנען ניט זיין אין דער וועלט קיין צוויי גלייכע מאָנאדען, איז דערפון געדרונגען אז אין יעדער גרופּע פון מאָנאדען מוז זיך געפינען איינע, וואָס שטעלט זיך פאָר דאָס אוניווערזום קלאָהרער און דייט־ליכער, עהדער יעדע אנדערע פון דער זעלביגער גרופּע. די קלאָהרסטע און דייטליכסטע מאָנאדע איז די „צענטראל"־מאָנאדע, אָדער די נשמה פון דער געגעבענער גרופּע, און די איבעריגע מאָנא־דען זענען דער גוף צו דער נשמה. די מאָנאדען וואָס בילדען דעם גוף, קאָנען זיך בייטען: איינע טרעטען ארויס, אנדערע טרע־טען אריין, ווי צום ביישפיעל, ביי דעם שטאָף־וועקסעל פון א לע־בעדיגען ארגאַניזם. אָבער כל זמן עס בלייבט די גרופּע אין איהר גאנצקייט, האלט זי זיך אויף ווי א בעזונדער זאך אין דער וועלט. גוף און נשמה זענען, ווי מען זעהט, פריניציפיעל ניט פערשיעדען איינער פון דער אנדערער. זיי ביידע זענען, לויט זייער עצם, גייסטיגע פונקטען, מאָנאדען. דער אונטערשיעד צווישען זיי איז מעהר נישט, וויא א גראדועלער, אן אונטערשיעד אין גראד.

דער גוף קאָן ניט ווירקען אויף דער נשמה און די נשמה קאָן ניט ווירקען אויף דעם גוף, פשוט דערפאר, ווייל זיי זענען ביידע מאָנאדען. דאָס הייסט, גייסטיגע, אונאבהענגיגע סובסטאַנצען. די מאָנאדען, זאָגט לייבניץ, האָבען ניט קיין פענסטער, וואָס זאָ־לען אריינלאָזען וועלכע עס איז ווירקונגען פון דרויסען, אָדער אין דרויסען ארויסשיקען ווירקונגען פון זיך. זעהען מיר אָבער, אז די פערענדערונגען אין דער מאָנאדע, וועלכע מיר רופען נשמה, שטי־מען צונויף מיט די פערענדערונגען אין יענע מאָנאדען, וועלכע מיר רופען גוף, מוזען מיר קומען צו דעם רעזולטאט, אז זייערע אינ־וועניגסטע ווירקונגען, די פראצעסען וואָס שפּילען זיך אין זיי אָב בעזונדער איינס פון דעם אנדערן, זענען לכתחלה אזוי הארמאָניש, פון אייביג אן צונויפגעשטימט, אז אין יעדען מאָמענט פאסען זיי איינע צו די אנדערע.

לייבניץ איז מסביר דעם געדאנק מיט אוא משל: וועו מיר

ברענגען דאָס, וואָס אין איהר איז אָנגעלאָדען. אָבער וואָס טוט די מאָנאדע? וואָס קאָן זי ארויסברענגען פון זיך? עס פער־שטעהט זיך, אז די מאָנאדע, ווי א גייסטיגע קראפט, קאָן ארויס־ברענגען פון זיך נאָר גייסטיגע פּראָדוקטען, דאָס הייסט, פּאָר־שטעלונגען. וואָס שטעלט אָבער די מאָנאדע פאָר? דעם גאַנצען וועלט־פּראָצעס! יעדע מאָנאדע איז, קאָן מען זאָגען, א שפּיגעל, אָן וועלכען עס שלאָגט זיך אָב אלץ, וואָס עס קומט פאָר אין דער וועלט. אָבער זי איז ניט קיין פּאַסיוואר שפּיגעל אויף וועלכען עס פאלען די שטראהלען פון דרויסען. זי איז אן אק־טיוער טהעטיגער שפּיגעל וואָס ברענגט ארויס די בילדער פון דעם וועלט־געשעהן פון זיך אליין.

יעדע מאָנאדע איז אן אינדיווידיאום, א זאך וואָס עקזיס־טירט פאר זיך און אונטערשיידט זיך פון אלע אנדערע זאכען. דער אונטערשיער צווישען די מאָנאדען קאָן אָבער ניט זיין קיין קוואַ־ליטאטיוער, מחמת זיי אלע זענען גייסטיגע פונקטען וואָס ברענ־גען ארויס פּאַרשטעלונגען. זייער אונטערשיעד מוז דעריבער זיין א קוואַנטיטאטיוער, אן אונטערשיעד, ניט אין דעם עצם, נאָר אין דעם גראד. די מאָנאדען זענען איינס אין זייער עצם, ווייל זיי זענען אלע — גייסטיגע קראפט־פונקטען. זיי זענען אָבער פערשיעדען לויט דעם גראד פון בעוואוסטזיין, קלאָרקייט און דייטלעכקייט, מיט וועלכען זיי ברענגען ארויס פון זיך די פּאַרשטע־לונגען פון דעם וועלט־געשעהן. עס פערשטעהט זיך, או עס קאָ־נען ניט זיין קיין צוויי מאָנאדען פון איין־און־דעמזעלביגען בע־וואוסטזיינס־גראד, ווייל דאס איז דער איינציגער סימן, וואָס שיידט אָב אין מאָנאדע פון דער אנדערער און וויבאלד זיי אונ־טערשיידען זיך ניט אין דעם סימן, זענען זיי ניט צוויי מאָנאדען, נאָר איין־און־דיזעלביגע מאָנאדע.

§ 108. די אָנוועזנדונגען פון דער מאָנאדען־לעהרע. די „פּרעסטאבילירטע הארמאָניע".

די מאָנאדען־לעהרע גיט לייבניצען די מעגליכקייט אנדערש אויסצוטייטשען די וויכטיגסטע פּראָבלעמען וואָס האָבען אינטע־רעסירט דעם פילאָסאָפישען גערַאנק פון זיין צייט. ערשטענס, דעם פּראָבלעם פון גוף און נשמה.

פאָלשטענדיג געראָטן. זיין פּראָפעסיע איז נאָר, וואָס ער איז מ א ־ ט ע ר י א ל י ס ט י ש. די לעצטע איינפאַכע עלעמענטען פון וועלכע עס בעשטעהען די צוזאַמענגעזעצטע ערשיינונגען זענען ניט מאָטעריעל, נאָר גייסטיג.

אויף אזא אופן בעקומען מיר אנשטאָט איין איינציגער, ניט געטיילטער וועלט־סובסטאַנץ א סך סובסטאַנצען וואָס האָבען איין און דעם זעלביגען עצם, דאָס דענקען. אָבער ווי אזוי קאָנען זיין מעהרערע עקזעמפּליארען פון איין־און־דערזעלביגער סובסטאַנץ? האָט דען ספּינאָזא ניט בעוויזען, אז פון דעם בעגריף גופא פון דער סובסטאַנץ מוז אַרויסקומען, אז א סובסטאַנץ קאָן זיין נאָר איינע? לייבניץ איז דעריבער געצוואונגען נאָך אמאָל צו רעווידירען דעם בעגריף סובסטאַנץ און געפינען אזא ענטפער, וואָס זאָל מאַכען מעגליך די עקזיסטענץ פון א סך סובסטאַנצען.

שוין ביי ספּינאָזא האָבען מיר בענגענט דעם געדאַנק, אז די געטלעכע סובסטאַנץ איז אלער־פאָלקאָמען און אז איהר פאָלקאָמענ־הייט דריקט זיך אוים אין דער ווירקליכקייט, אין דעם קאָנען ו ו י ר ק ע ן פון זיך אליין, לויט דער נויטוועניגקייט פון דער אייגענער נאַטור. הייסט עס, אז דער וויכטיגסטער סימן פון א סובסטאַנץ איז, די אונאבהענגיגקייט, דאָס ווירקען, דאָס פּריי זיין פון א וועלכער עס איז ווירקונג פון דרויסען. אָט דעם סימן נעהמט לייבניץ פאַר זיין סובסטאַנץ בעגריף. א סובסטאַנץ איז א ק ר א פ ט, א זאָך, וואָס ווירקט פון זיך אליין. און אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין מאָטעריע, איז די סובסטאַנץ א גייסטיגע קראָפט, אָדער ריכטיגער: א צענטער פון גייסטיגע קראָפט.

אזעלכע צענטרען קאָנען אָבער זיין א סך. י ע ד ע נשמה איז אזא צענטער און די גאַנצע וועלט בעשטעהט פון אזעלכע נשמות, וועלכע לייבניץ רופט אָן מאָנאַדען, ד. ה. לעצטע א י י נ ־ ה י ט ע ן.

יעדע מאָנאַדע איז א סובסטאַנץ פאַר זיך גופא, א זאָך וואָס ווירקט פון זיך אוים און ברענגט פון זיך ארויס אלץ, לויט דער נויטוועניגקייט פון איהר אייגענער נאַטור. זי איז א שפּייגלער פון קראָפט און געפינט זיך תמיד אין אָנגעלאדענעם צושטאַנד, ווי א שטאַרק אָנגעצויגענער בויגען. זי שטרעבט תמיד ארויסצו־

טעריע איז ניטאָ, בלײַבט איבעריג נאָר איין סובסטאַנץ, די גייס־טיגע, מיט איין אַטריבוט, דעם דענקען.

דער רעזולטאַט, צו וועלכען מיר זענען געקומען וואָלט בע־דאַרפט אייגענטלעך פיהרען צו א מין ספּינאָזיזם, צו א פּאַנטהע־איסטישען סיסטעם, פון וועלכען עס איז נאָר אַרויסגעלאָזען ג־ע־וואָרען די אויסגעשפּרייטקייט, די רוימלעכקייט פון דער סובסטאַנץ. לײַבניץ האָט אָבער בשום אופן ניט געקאָנט מסכים זיין מיט ספּי־נאָזא'ס פּאַנטהעאיזם, מיט דער לעהרע, אז עס איז דאָ נאָר איין זאַך אויף דער וועלט, די געטלעכע סובסטאַנץ. רעליגיעזע, מאָרא־לישע און אויך וויסענשאפטלעכע ארגומענטען האָבען איהם אָב־גע־שטויסען פון ספּינאָזא'ס גרונד־געדאַנק. אויב די סובסטאַנץ איז א ריין גייסטיגע און אויב עס איז נאָר דאָ איין אייניגער עקזעמפּליאַר פון איהר — נאָט, יעמאָלט בין איך אָדער מיין נשמה — דער איין־אייניגער גאָט, וויל מיין נשמה עקזיסטירט דאָך אויף געווים. עס איז א וויידערשפּרוך צו דענקען, אז איך און גאָט זאָלען זיין די זעלביגע זאַך. הייסט עס, אז מיר מוזען שוין אָננעהמען א מ ע ה ר ה י י ט פון גייסטיגע סובסטאַנצען. די רעליגיאָן קאָן זיך אויך ניט אייניגען מיט דער פאָרשטעלונג פון א גאָט וואָס איז אין דער זעלביגער צייט נאטור. דאָס איז אין לײַבניץ'ס אויגען דער רייגער אטהעאיזם. א חוץ דעם ווערט די מאַראַל אין גאנצען אונטערגעגראָבען, ווען דעם מענשענס נשמה ווערט בעטראכט ווי אן אריבערפלעהענדער מאָמענט אין'ם גרוי־סען פּראָצעס פון דעם וועלט־געשעהן, וואָס האָט ניט קיין ברעקעל אייגענע פרייהייט. די פרייהייט און די אונשטערבלעכקייט פון דער נשמה איז די הויפּט־פּאָזיציע, וועלכען לײַבניץ וויל דורך זיין מעטאפיזיק וועדער ערקלערן ביי ספּינאָזא'ן. אָבער אויך פילאָ־סאָפישע און וויסענשאפטלעכע ארגומענטען רעדען ענטגעגען ספּינאָזא'ס אין־אייניגע וועלט־סובסטאַנץ. מיר זעהען אין דער נאטור א פ י ע ל ה י י ט און א פ ע ר ש י ע ד ע נ ק י י ט פון ערשיינונגען. זיי קומען תמיד פאָר אין א צוואמענגעזעצטען צושטאַנד. דעריבער מוזען מיר אָננעהמען, אז עס זענען דאָ וועל־כע עס איז אייגפאכע עלעמענטען, פון וועלכע די ערשיינונגען זע־נען צוואמענגעזעצט. אין דעם פונקט איז דער א ט א מ י ז ם

וועגען מיר איצטער אָן דעם געפונענעם מאסשטאָב אויף די פראָגע וועגען די סובסטאַנצען. דעקאַרט רעכענט צוויישען די סובסטאַנצען אויף די מ א ט ע ר י ע, וויל „אויסגעשפרייט־קייט" איז א קלאָרע און דייטליכע אידעע. מחמת דעם זעלביגען טעם רעכענט ספינאָזא די אויסשפרייטונג פאר א נויטוועגדיגען אטריבוט פון דער גאָטלעכער סובסטאַנץ. איז אָבער באמת די אידעע פון דעם רוים א נויטוועגדיגע אידעע, ד. ה. אזא, אז וועג מען זאָל זי אָבלייקענען וועט מען דערמיט בענעהן א ווידערשפרוך? געווים־ניט! מיר קאָנען אונז גאָנץ גוט פאָרשטעלען א ריין גייס־טיגע עקזיסטענץ, וואָס האָט ניט קיין ברעקעל אויסגעשפרייטקייט. דערפון איז געדרונגען, אז ניט נאָר די זינלעכע קוואליטעטען (גע־רוכען, פארבען א. ד. גל.) זענען טונקעלע פאָרשטעלונגען, נאָר אויך דער רוים גופא איז אזא טונקעלע פאָרשטעלונג. מאכען מיר זי קלאָרער און דייטלעכער, געפינען מיר, אז זי ווי אויסדריקען נאָר דעם בענריף פון „אינאייגעם זיין", „צוזאמען־עקזיסטירען", „קאָ־עקזיסטענץ". אנשטאָט אָבער צו דענקען דעם בענריף פון קאָ־עקזיסטענץ; אנשטאָט צו דענקען, אז די צוויי אָדער מעהרערע זאכען עקזיסטירען צוזאמען, „ז ע ה ט" דער כח־הדמיון, אז צוויי אָדער מעהרערע זאכען ל י ע ג ע ן אייגע נעבען דער אנדערער.

דאָס אייגענע איז אויך מיט דעם בענריף פון דער צייט. אויך די צייט איז א טונקעלע פאָרשטעלונג פון א קלאָרען און דייט־ליכען בענריף. ער בעדייט אז אין פאסירונג פאלגט אויף אנאנ־דער פאסירונג. דער קלאָרער געדאנק פון פאלגען איינס אויף ס'אנדערע וועלט אויף א טונקעלען און מטושטטש'ען אופן אוים־געדריקט אין'ם כח־הדמיון, אין דער פאָרשטעלונג פון א צייט, אין וועלכער עס איז דאָ א פריהער אָדער א שפעטער און וואָס קאָן זיין קורץ אָדער לאנג.

וויבאלד אָבער רוים און צייט זענען ניט מעהר, ווי טונקעלע מטושטש'ע פאָרשטעלונגען, איז ממילא דערפון נעדרונגען אז די גאנצע מאטעריעלע וועלט, דאָס היסט, די וועלט פון רוימליך־צייטליכע פאסירונגען איז ניט מעהר ווי א דמיון אין אונז. אין דער אמת'ן איז נאָר ניטא קיין מאטעריע, און וויבאלד קיין מא־

זיך פאנאנדער? דאָס ברענגט אונז ארויף אויף דער פראגע וועגען דער סובסטאנץ פון דער וועלט, און די פראגע מוז פערענטפערט ווערן מיט דער הילף פון דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען.

מען קאן ניט זאָגען, אז לייבניץ'ס געדאנקען וועגען דעם ענין זענען אלע „קלאָר און דייטליך". דאָס הייסט: די רעזולטאטען, צו וועלכע ער קומט אין זיין אונטערזוכונג, זיינען נאנץ בעשטימטע און קלאָרע, אָבער די וועגען, וויאזוי ער איז געקומען צו זיי, ציעהען זיך פון פערשיעדענע אויסגאנגס־פונקטען און זענען אפטמאל צונויפגעפלאָנטערט אין איינעם.

אונז דוכט, אז מען קאן ארויסברענגען דעם לאָגיש־נויטוועגיגען געדאנקען־גאנג לייבניץ'ס ווען מיר וועלען זיך קודם כל האלטען אָן יענעם פאָדים, וועלכען ער גיט אונז אין דעם געוועז פון דער קאָנטינואיטעט, דער ניט איבערגעריסענקייט פון די פערשיעדענע שטופען.

מיר האָבען שוין געזעהען, אז אויך דאָס קלאָרע און דייטליכע דענקען איז ניט א זאך, וואָס איז לחלוטין פערשיעדען און מיט אן אבגרונד אָבגעטיילט פון דעם טונקעלן און מטושטש'טן. אָבער אויך אין דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען גופא זענען דאָ פערשיעדענע גראדען, און א סך אידעען, וואָס וווייזען זיך אויס אויף דעם ערשטען בליק קלאָר און דייטליך, זענען אין עצם נאָך טונקעל און צומישט און קאָנען געמאכט ווערען נאָך קלאָרער און דייטליכער. וואָס זאָל זיין דער מאסשטאב, וואָס זאָל אונז בעווייזען, אז די אידעע איז נאָך ניט אין גאנצען קלאָר און דייטליך? דער מאסשטאב איז די לאָגישע נויטוועניגקייט. וואָס איז אָבער דער סימן פון לאָגישער נויטוועניגקייט? לאָגיש נויטוועניג איז אזא געדאנק, וואָס מוז געטראכט ווערען אזוי ווי ער איז, וואָס קאָן ניט אַנדערש געטראכט ווערען. ד. ה., זיין אנדערס־דענקען וואָלט געווען אן אונמעגליכקייט. וואָס איז אָבער אונמעגליך? אונמעגליך, ענטפערט לייבניץ, איז א געדאנק, וואָס טראָגט אין זיך גופא א וויעדערשפרוך. און ממילא איז נויטוועניג, אָדער קלאָר און דייטליך אזא געדאנק, וואָס איז דער היפּך פון אונמעגליך. אָדער, מיט אַנדערע ווערטער: נויטוועניג (קלאָר און דייטליך) איז אזא געדאנק, וועמען היפּך עם האָט אין זיך א וויידערשפרוך.

האבען מיר שוין וויעדער צוויי פארבען, וועמעס אונטערשיעד מיר קאנען אבער נאך ניט בעמערקען, ווייל ער איז „אונענדליך קליין". ער איז אבער פון דעסטוועגען געווים פארהאן אין דער ווירקליכ־קייט, ווייל מיר האבען אן אונענדליך קליינעם רויט און אן אונ־ענדליך קליינעם בלוי. אט דעם אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד, רופט מען אן זינט ליבניץ, דעם דיפערענציאל פון א וועלטען עם איז מאטעמאטישען, פיזיקאלישען, אדער אויך פסיכישען סכום.*)

בעטראכטענדיג די נאטור אין דעם ליכט פון דעם אונענדליך קליינעם אונטערשיעד, געפינט ליבניץ, אז עס זענען ניטא קיין צוויי פראצעסען אדער זאכען וואס זאלען זיין אין אלע פרטים גלייך איינס צום אנדערן. אפילו צוויי בלעטער פון איין און דעם זעלבי־גען בוים האבען, זאגט ער, א וועלכען עס איז אונטערשיעד צוויי־שען זיך. יעדעם בלאט איז אינדיווידועל פערשיעדען פון׳ם צוויי־טען, אפטמאל דורך אן אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד. אפילו צוויי טראפענס וואסער פון איין און דעמזעלביגען גלאז זענען אויך אינדיווידועל פערשיעדען איינס פון דעם אנדערן. און אין דעם גלאז זענען זיי אויך פערשיעדען אויב ניט אין זייער פארם און גרויס, איז, לכל הפחות, אין זייער שייכות צו אלע אנדערע טיילען פון דעם וואסער און צו די וועגדטלעך פון דעם גלאז. איין טרא־פען ליעגט נעהנטער צו די וועגטליך, דער צווייטער — ווייטער. איינער ליעגט מעהר אויבען, דער צווייטער — מעהר אונטען.

אין וואס בעשטעהען אבער די אונטערשיעדען פון דער וועלט? אין וואס זענען אלע זאכען איינס און אין וואס געהען זיי

*) די מאטעמאטישע אויסרעכענונגען מיט דער הילף פון דעם „אונענדליך־קליין" האט אין דער זעלביגער צייט מיט לייבניצען און אונאבהענגיג פון איהם אויסגעפונען אויך ניוטאן. דער סכסוך צווישען די צוויי בעגרינדער פון דער דיפערענציאל־רעכענונג האט א לאנגע צייט אינטערעסירט די מוחות פון דער פילאסאפישער און געלעהרנטער וועלט. ער געהערט אבער צו דער געשיכטע פון דער וויסענשאפט און ניט צו דער געשיכטע פון דער פילאסאפיע. בעמערקט דארף נאר זיין, אז אין אלע וויכטיגערע פונקטען האט ליבניץ גענואונען דעם איבערוואג איבער ניוטאנען.

גערער, זעהט מען אז דער חילוק צווישען זיי איז שוין שארף בולט. דער חילק, די דיפערענץ, איז אָנגעוואקסען ביסלעכווייז פון שטופע צו שטופע, אָהן אנ'איבערריס.

שוין אין דעם גרונד־געדאנקען פון לייבניץ ליגען אייניגע־וויקעלט א פאָר גרונד־פרינציפען פון זיין פילאָסאָפיע, מיט וועלכע ער האָט בערייכערט דעם פילאָסאָפישען און וויסענשאפטליכען גע־דאנק. ערשטענס, איז דאָ אויסגערדיקט דער גענזע פון דער קאָנטינואיטעט, דאָס הייסט, דער גענזע פון דעם פאָמעליכען, אונ־בעמערקבארען איבערגאנג פון שטופע צו שטופע. דער גענזע, קאן מען זאָגען, איז די גרונד־לאגע פון יעדער ענטוויקלונגס־טעאָריע. די ענטוויקלונג אָדער עוואָלוציאָן איז אין תוך אן אי־בערגאנגס־פראָצעס פון א נידעריגער שטופע צו א העכערער, וואָס קומט פאָר אויף אזא'ן אופן, אז צווישי שטופען אָדער ענטוויקע־לונגס־פאזען וואָס ליגען נאָהענט איינע צו דער אנדערער אונטער־שיידען זיך דורך א קוים־בעמערקבארען, אָדער אפשר גאָר ניט בע־מערקבארען, אָבער פאָרט עקזיסטירענדען אונטערשיער.

צווייטענס, ליעגט דערינען איינגעשלאָסען דער פרינציפ פון דעם אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד, וואָס האָט געגעבען לייב־ניצען די מעגליכקייט אויסצוארבייטען אין דער מאטעמאטיק די בעריהמטע דיפערענציאל־רעכענונג, וואָס איז געוואָרען די גרונד־לאגע פון יעדער עקזאקטער, דאָס הייסט, פינקטליכער נאטור־ווי־סענשאפט. פערגלייכען מיר צום ביישפיעל צוויי פערשיעדענע פארבען: זאָל זיין, רויט און בלוי, וואָס טרעטען ארויס מיט דער זעלביגער שטארקייט און קלארקייט. לאָמיר לאָזען אבשוואכען די שטארקייט פון ביידע פארבען פון שטופע צו שטופע, זיי זאָלען ווערען ביידע פאָמעליך אלין־בלייכער און בלייכער ביז זיי וועל־לען ביידע פערשווינדען. מען קאן זאָגען, אז די שטארקייט פון יעדער פארב איז אין דעם מאָמענט פון פערשווינדען גלייך נול, (= 0) דאס הייסט, גארנישט. אין דעם נול־פונקט זענען רויט און בלוי גלייך איינס צו דעם אנדערן. אָבער דאָך איז דער נול וואָס שטאָמט פון רויט אנאנדערער עהדער דער נול וואָס שטאָמט פון בלוי. לאָזען מיר צוריק אנוואקסען די שטארקייט פון ביידע פאר־בען אויף דער ערשטער שטופע איבער דעם נול ארויף; יעמאָלט

ליכט פון דעם בעוואוסטזיין, ברענגט לייבניץ אריין אין די פילא־
סאפיע א נייעם בעגריף פון „דענקען": א דענקען, וואס א י ז
א ו נ ב ע ו ו א ו ס ט. אין אונזער פסיכישען לעבען מוזען זיין א
סך שפיהרונגען וואס ליעגען אין אונזער נשמה, אבער וואס גרייי־
כען דאך ניט אריין אין דעם העלען קלארען ליכט פון בעוואוסט־
זיין. וועז מיר שטעהען ביים ברעג ים און הערען דעם גערויש פון די
וואלען, האבען מיר א בעוואוסטע וואהר־נעהמונג, מיר נעהמען
אריין אין אונזער בעוואוסטזיין און וועלען געוואהר דעם גערויש.
דער גערויש פון די וואלען איז צוגויפגעזעצט פון אייניצעלנע קלאנ־
גען, וועלכע יעדער אייניצעלנער וואל גיט פון זיך ארויס. זענען
מיר ביכולת געוואהר צו וועלען דעם גערויש פון יעדען אייניצעלנעם
וואל? ניין, דער גערויש פון דעם אייניצעל־וואל דערגרייכט ניט
אונזער בעוואוסטזיין, ער איז צו קליין. אבער, ווי באלד דער
סכום פון אזעלכע קליינע גערוישען לעבט אין אונזער בעוואוסט־
זיין, מוז איך אננעהמען, אז אויך דער קליינער גערויש וועלכען
מיר הערען ניט, איז אויפגענומען געוואהרען פון אונזער נשמה.
אויב ניט וואלט זיך פון די קליינע גערוישען ניט געקאנט אויפ־
בויען דער שטארקער גערויש וועלכען מיר וועלען געוואהר. דער־
פון איז געדרונגען, אז די עמפפינדונג פון דעם קליינען גערויש
איז אויך א מין ארט דענקען, א פסיכישער פראצעס, אבער אן
אונבעוואוסטער. די קליינע, אונבעוואוסטע געוואהר־ווערונגען,
רופט לייבניץ אן, די קליינע פערצעפציעס. ווערט א געוואהר־
ווערונג בעוואוסט, יעמאלט פערוואנדעלט זיך די פערצעפציע אין
אן אפפערצעפציע. די קליינע פערצעפציעס זענען אויך א מין דע־
קען, אבער זיי שטעהען אויף דער נידעריגסטער שטופע פון קלארקייט
און דייטליכקייט. צווישען זיי און דער העכסטער מדרגה פון קלאר־
קייט און דייטליכקייט, דעם פאלקאמענעם ריינעם שכל'דיגען דענקען,
ליעגט א לאנגער שטופען־לייטער פון פערשיעדענע מדרגות. דער אי־
בערגאנג פון איין שטופע צו דער אנדערער איז אזוי קליין, אז
דאס בעוואוסטזיין קאן איהם ניט בעמערקען. פערגלייכט מען
צוויי שטופען, וואס ליעגען אייע לעבען דער אדערער, וואלט
מען ניט געקאנט בעמערקען אין זיי א וועלכען עס איז אונטער־
שיעד. פערגלייכט מען אבער איין שטופע מיט א סך א נידע־

די ראציאנאליסטישע פילאסאפיע ביז קאנט.

ב) לייבניץ און די אויפקלעהרער.

אינהאלט: לייבניץ און זיין מאנאדען־לעהרע. די קליינע „גע־ווהר־ווערונגען". דאס אונבעווואוסטע דענקען. די דיפפערענ־ציאל־רעכענונג. סובסטאנץ איז קראפט. — די אנווענדונגען פון דער מאנאדען־לעהרע. די „פרעסטאביליטעט הארמאניע". דער אפטימיזם. די דרייי־ארטען פון שלעכטס. — כריסטיאן ווהלף און די דייטשע אויפקלעהרער. ריימארוס, משה מענדעלסזאהן און לעססינג. — די אויפקלעהרונגס־פילאסאפיע אין פראנקרייך. פיער בייל, דער סקעפטיקער. ארוע־ווהלטער. קאנדיליאק. באננע. די־דערו. קאבאניס און די מאטעריאליסטען. (דע־לא־מעטרי, האלבאך און העלוועציוס). מאנטעסקיע און קאנדארסע. רוססו און די קאמוניסטען מארעלי און מאבלי.

§ 107. לייבניץ (1646 ביז 1716) און זיין מאנאדען־לעהרע.

די ראציאנאליסטישע פילאסאפיע פון דעקארט ען האט זיך געדרעהט ארום דריי זילאסאפישע גרונד־פראגען: ערשטענס, וועגען דעם מקור פון דעם אבסאלוט־ריכטיגען דענקען; צווייטענס, וועגען דער וועלט־סובסטאנץ, און דריטענס, וועגען דער ווירקונג פון גייסט אויף קערפער און קערפער אויף גייסט.

אויך אין דער פילאסאפיע פון לייבניץ שפילען די דריי פראב־לעמען די הויפט־רעלע, און אין דער ערקענטנים־טעאריע האט ער, ווי אלע אנדערע ראציאנאליסטען, געגלויבט אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל. אויך פאר איהם איז דאס קלארע און דייט־ליכע דענקען געווען דער מאסשטאב און דער סימן פון א זיכערן פעסטען אמת. אבער בעת אלע פריהערדיגע ראציאנאליסטען הא־בען אונטער דעם וואהרט „דענקען" פערשטאנען אלע יענע ערשיי־נונגען פון דעם פסיכישען לעבען, וואס זענען בעגאסען מיט דעם

The Elements of Law, Natural and Politic, ed. by F. Toennies..
Ferd. Toennies, Hobbes' Leben und Lehre, 1896.
George Croom Robertson, Hobbes, 1886.
צו § § 93—96
John Locke, An essay concerning human understanding, 1690.
" " Works, 9 vols. 1853.
H. R. Fox Bourne, the life of J. L. 2 vols. 1876.
Thom. Fowler, Locke, 1880.
צו § 97
George Berkeley, Theory of vision, 1709.
" " Treatise on the principles of human knowledge, 1710.
" " Works, 4 vols. 1871.
A. C. Fraser, Berkeley, 1881.
G. Lyon, L'idealisme en Angleterre au 18me siecle, 1888.
צו § 98
David Hume, Treatise on human nature 3 vols. 1739—1740
" " Enquiry concerning human understanding 1748.
" " Works, 1870.
J. H. Burton, Life and correspondence of D. Hume, 1846.
F. Jodl, Leben und Philosophie D. Hume's, 1872.
Edm. Pfleiderer, Empirismus und Skepsis in D. Hume's Philosophie, 1874.
A. Meinong, Hume-Studien, I—II, 1877—1882.
William Knight, Hume, 1886.
T. Huxley, Hume, 1879.
צו § 99, זעה די אלגעמיינע היסטאָרישע ווערק:
צו § 100.
Arnoldi Geulinex, Opera Philosophica, 3 vol. 1891—1893.
Nic. Malebranche, De la recherche de la verite, 1675.
" " Oeuvres, 1871.
Fr. Bouillier, Histoire de la philosophie Cartesienne, 3. Aufl. 1868.

R. Falkenberg. Grundzüge der Philosophie des Nicolaus Cusanus, 1880.

Herm. Brunnhofer, Giordano Bruno's Weltanschauung und Verhängnis, 1882.

Alois Riehl, Giordano Bruno, Ein populär wissenschaftlicher Vortrag, 1889.

צו § § 79—84 בעקאנ׳ס שריפטען:

On the proficience and advancement of learning divine and human London, 1605. (ראסזעלבע אין לאטיין—1623)

Cogitata et visa, 1612.

Novum organum scientiarum, 1620.

Essays moral, economical and political, 1597.

R. L. Ellis, J. Spedding and D. D. Heath, Works of Fr. Bacon, 1857—1859.

" Letters and Life of Fr. Bacon, 1862—1872.

J. Spedding, Account of the Life and times of Fr. Bacon, 2 vols. 1879.

E. A. Abbott, Fr. Bacon, 1885.

H, Heussler, Fr, Bacon und seine geschichtliche stellung, 1889.

צו § § 85—90 דעקארט׳ס שריפטען:

Discours de la methode אין Essays philosophiques, Leyden 1637.

Meditationes de prima philosophia Paris, 1641.

Prinicipia philosophiae, Amsterdam, 1644.

Les Passiono de l'ame, Amst. 1650.

Oeuvres de Descartes, Paris, 1868.

Abr. Hoffman, Rene Descartes, 1905.

P. Natorp, Descartes' Erkentnistheorie, 1882.

Ant. Koch, Die Psychologie Descartes' 1881.

Alfred Fouillee, Descartes, 1893.

צו § 91

Balthasar Bekker, betoverde Weereld, 1690.

צו § 92 האבב׳ס הויפט ווערק:

De cive, 1642; Leviathan, 1651.

De corpore 1655; de homine, 1658.

Opera philosophia 5 vols. 1839—1845.

English Works I—XI 1839—1845.

גלות. אין יענע צייטען וואָלט אויהם וועניג געהאָלפען דער גע־דאנק, וואָס ער האָט ארויסגעזאָגט אין איינעם פון זיינע בריעף, אז אויב דאס אידישע פאָלק וויל וויעדער אָבלעבען וויי א נאציאָן, דארף עס זעהן דורכצופיהרען דאס אויף א ריין־נאטירליכען אופן.

* * *

ליטעראטור פאר דער צייט פון דער רענעסאנס ביז קאנט.

אלגעמיינע ווערק וועגען דער גאנצער צייט פון דער רענעסאנס ביז אויף די נעגענווארט.

J. Ed. Erdmann, Versuch einer Wissenschaftlichen Darstellung der neueren Philosophie, Bd. I—VI. 1834—1853.

Rudolph Falkenberg, Geschichte der neueren Philosophie, 5-te Aufl. 1905.

Kuno Fischer, Geschichte der neueren Philosophie, 10 Bde.

Harald Höfding, Geschichte der neueren Philosophie. 2 Bde. Leipzig, 1895.

Ueberweg—Praechter, Grundris d. Geschichte der Philosophie, Bd, III und IV.

W. Windelband, Gesch. der neueren Philosophie, 2 Bde 3. Aufl. 1904.

Eduard Zeller, Geschichte der Deutschen Philosophie seit Leibnitz. 1875.

W. E. Hartpole Lecky, History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe, 3 Aufl. 1866.

I. Royce, Spirit of modern philosophy, Boston, 1892.

צו § § 65—77.

I. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, 9. Aufl. 1904.

M Carriere, Die Philosophische Weltanschaung der Reformationszeit, 2. Aufl. 1887.

L. Geiger, Renaissance und Humanismus in Italien und in Deutschland, 1882.

G. Voigt, Die Wiederbelebung d. klass Altertums, 3-te Auflage, 1893.

צעלנע עלעמענטען. די פרייד בעפרייט זיך פון דער פארשטעלונג וועגען יענער אורזאך, וועלכע מיר האבען געמיינט, אז זי האט אין אונז ארויסגערופען די פרייד. דאס אייגענע איז אויך מיט דעם געפיהל פון האס. אויסזעהענדיג אז קיין אויסצעל־זאך קאן ניט שפילען די ראליע פון אן אורזאך, ווערט אין אונז פערשוואונדען דער געפיהל פון האס צו איהר.

א דאנק אט דעם שכל׳דיגען פראצעס בעפרייט זיך דער פערשטאנד פון די לידענשאפטען. ער הויבט זיך אויף אויף א גרעסערע מדרגה פון פאלקאמענהייט, ווייל ער איז יעמאלט אין דער לאגע, צו ווירקען לויט דער נויטוועגדיגקייט פון זיין אייגענער נאטור און ניט לויט די ווירקונגען פון דרויסען. דער איבערגאנג צו דער העכערער מדרגה פון פאלקאמענהייט, רופט אין איהם ארויס א געפיהל פון א נייער פרייד, פון דעם בעוואוסטזיין פון זיין פריי־היט. און ווען ער פרעגט זיך, וואס איז די אורזאך פון יענער נייער פרייד, מוז ער אינזעהן, אז די אורזאך איז די פארשטעלונג פון׳ם גרויסען אונגעדליכען געטלי־כען וועלט־פראצעס, אדער די פארשטעלונג פון גאט גופא. די פרייד גיסט זיך יעמאלט צונויף מיט דער פארשטעלונג פון גאט וואס האט זי פראורזאכט, און פון דעם וואקסט ארויס א נייער געפיהל פון ליעבע: דיא שכל׳דיגע ליעבע צו גאט (אמאר דאאי אינטעלעקטואלים). דאס איז דאס העכסטע גוט, צו וועלכען דער מענשליכער שכל דארף שטרעבען, לויט זיין נאטור.

די פילאסאפיע ספינאזא׳ס, וואס האט אנגעהויבען מיט גאט, ענדיגט זיך מיט דעם געהאנק פון א שכל׳דיגער ליעבע צו גאט, אין וועלכען עס איז אויף א מאדערנעם אופן וויעדער אויפגעלעבט געוואָרען דער אלטער אידישער „ואהבת את ד׳ אלהיך". פונ־דעסטוועגען איז די אידישע קהילה פון אמסטערדאם, לויט איהר שטאנדפונקט, געווים גערעכט געווען, וואס זי האט מחרים געווען ספינאזא׳ן. זיין פילאסאפיע, ווי רעליגיעז און אידיש זי זאל ניט זיין, האט דאך דורך דעם לייקענען פון וואונדער אונטערגעגראבען די עקזיסטענץ פון יענער האפנונג אויף אן איבערנאטירליכען משיח, וואס איז די אייגענטליכע נשמה פון דער אידישער רעליגיאן אין

אלע לייד־ענשאפטען פיהרט שפּינאוא צוריק אויף צוויי גרונד־געפיהלען: פרייד און טרויער. און דער פונדאמענט פון דעם גאנצען נעביי איז דער געדאנק, אז אלע זאכען געפינען זיך אין א פערשיעדענעם צושטאנד פון פאלקאמענהייט. וועז א וועלכע עס איז זאך אין דער וועלט געהט איבער צו א העכערער מדרגה פון פאלקאמענהייט, דאם הייסט וועז זי הויבט אן מעהר צו ווירקען לויט איהר אייגענער נאטור און וועניגער צו לייד־ען פון די דרויסענדיגע ווירקונגען, יעמאלט בעווייזט זיך אין איהר אן אפעקט פון פרייד. געהט זי אבער איבער צו א וועניגער פאל־קאמענעם צושטאנד, איז זי געצוואונגען, וועניגער צו ווירקען לויט איהר אייגענער נאטור און מעהר צו לייד־ען פון די דרויסענדיגע ווירקונגען, יעמאלט בעווייזט זיך אין איהר א נע־פיהל פון טרויעריגקייט. פערבינדט זיך דער אפעקט פון פרייד מיט דער פארשטעלונג וועלען דער אורזאך וואם רופט ארויס די פרייד, יעמאלט וואקסט ארויס א געפיהל פון ל י ע ב ע צו יענער זאך, וואם מיר מיינען, אז זי איז די אורזאך פון אונזער פרייד. פערבינדט זיך דער אפעקט פון טרויעריגקייט מיט דער פארשטע־לונג פון דער אורזאך, וואם רופט זי ארויס, יעמאלט האבען מיר א געפיהל פון ה א ס צו יענער זאך, וואם מיר מיינען, אז זי איז די אורזאך פון אונזער טרויער. לייבע און האס זענען די צוויי גרונד־געפיהלען, פון וועלכע עס וואקסען ארויס אלע אנדערע לייד־ענשאפטען. געפינט זיך אונזער פערשטאנד אונטער דער הערשאפט פון די לייד־ענשאפטען יעמאלט איז ער א שקלאף ביי זיי. אבער די אייגענטליכע אורזאך פון דעם שקלאפישען צושטאנד, איז דער טעות, וועלכען דער פערשטאנד מאכט, בעת ער דענקט, אז א וועלכע עס איז איינצעל־זאך קאן פון זיך־אויס זיין די אורזאך פון אונזער טרויער אדער אונזער פרייד. זעהען מיר אבער איין, מיט דער הילף פון „אדעקוואטע" אידעען, אז די איינצעל־זאכען קא־נען ניט שפילען קיין ראליע פון אורזאכען, וויל זיי האבען ניט קיין פרייען וויל, וויל אלץ, וואם זיי טוען, טוען זיי, לויט די אויביגע געזעצען, וואם שטאמען פון דער אונענדליך־אויסגעשפריי־טער, אונענדליך שכל־דיגער גאט־נאטור, יעמאלט מוזען די גרונד־געפיהלען — לייבע און האס — פאנאנדער פאלען אין זייערע אייג־

דערע, אדער וועז מיר בויען פון די איינצעלנע זאכען וועלכע עס איז אבסטראקטע אלגעמיינע בעגריפען, אדער וועז מיר האבען די פאר־שטעלונג פון אן אבסאלוט פרייען ווילען, יעמאלט ווירקט אין אונז דער כח הדמיון אבער ניט דער קלארער פערשטאנד. ערשט וועז דער פערשטאנד זעהט איין, אז אלע זאכען אוז פאסירונגען זענען צוגויפגעבונדען אינאיינעם דורך אורזאכען אוז ווירקונגען, דער־הויבט זיך דער שכל צו א העכערער מדרגה פון קלארע, „אדעק־וואטע", דאס הייסט גאנץ ריכטיגע אידעען. צו דער העכסטער מדרגה דערהויבט זיך דער שכל אבער ערשט יעמאלט, וועז פאר זיין אינוועניגסטען זעהן (אינטואיציאן) ענטפלעקט זיך דער גרעאנק פון דער איינהייט אוז אויביגקייט פון דער גאטליכער סובסטאנץ, וועז יעדע איינצעל־פאסירונג ערשיינט פאר איהם אונ־טער דעם „גאזיכטס־ווינקעל פון דער אויביגקייט" („סוב ספעציע עטערני"), דאס הייסט, וועז ער זעהט איין, אז די איינצעל־פא־סירונג איז ניט מעהר, ווי א קלייענער מאמענט אין דעם גרויסען שכל׳דיגען אלוועלטליכען גאשעהן. ניט יעדער מענש דערגרייכט צו אזא הויכער מדרגה, אוז אויך ספינאזא איז זיך מודה, אז נאר זעהר וועניג ענינים האט ער איינגעזעהן דורך יענער אינוועניגסטער קלארער ערקענטנים. אבער נאר זי, די ערקענטנים, וואס שטאמט פון דעם שכל׳דיגען אריינבליקען אין די אויביגע נויטוועדיגקייט, איז א טייל פון דעם געטליכען אונענדליכען פערשטאנד. פון די ניט־„אדעקוואטע" אידעען שטאמען די מענשליכע ליידענ־שאפטען. כל זמן דער שכל געפינט זיך אונטער דער שליטה פון די ניט־„אדעקוואטע"" אידעען, קען ער ניט זיין פריי. ער איז יעמאלט א קנעכט ביי די ליידענשאפטען. ספינאזא זעהט אויפצובויען א גאנצען פסיכאלאגישען סיסטעם פון ליידענשאפטען אין וועלכען ער בעהאנדעלט זיי אקוראט אזוי אביעקטיוו אוז אונפארטייאיש, ווי זיי וואלטען געווען געמעטרישע פיגורען. זיינע ריין־פסי־כאלאגישע אונטערזוכונגען אוז אנאליזען האבען ניט פערלארען זייער ווערטה ביז אויפ׳ן היינטיגען טאג. נאך איצטער האלטען גרויסע אויטאריטעטען אין דער וויסענשאפטליכער פסיכאלאגיע ספינאזא׳ס ארבייטען פאר א מייסטער־ווערק פון גרינדליכער פארשונג.

ווילען איז דעלביגע זאך, ווען דער פערשטאנד. וועלט־אורזאכען רופען ארויס בעווענונגען אין דעם מענשען, די בעווענונגען שפיגלען זיך אין זיין בעווואוסטזיין, אין זיין פערשטאנד, און איהם דוכט זיך, אז ער פיהרט זיי אויס לויט זיין פרייען ווילען. וואלט א שטיין, בעת ער פאלט, געהאט דעם זעלביגען בעווואוסטזיין, וואם א מענש, יעמאלט וואלט זיך אויך דעם שטיין געדוכט, אז ער ווילל פאלען.

אבער אויך דער מענשליכער פערשטאנד קאן, ווי יעדע זאך אין דער וועלט, זיין רעלאטיוו, לפי ערך, פריי. דאם הייסט, עס קאן אונטער געווייסע בעדינגונגען ווירקען, לויט דער נויטווענדיגקייט פון זיין אייגענער נאטור, ניט לויט די איינווירקונגען פון דער דרויסענדיגער וועלט אויף איהם. עס איז דעריבער ספינאזא'ס אויפנאבע אויסצופארשען, ווען און אונטער וועלכע בעדינגונגען איז דער מענשליכער פערשטאנד אונטערגעוואָרפען אונטער דער שליטה פון דער דרויסענדיגער וועלט און ווי אזוי ער קאן זיך, ביז צו א געווייסען גראד, בעפרייען פון איהר, און לעבען לויט דער אייגענער נאטור.

אזוי ווי דער מענשליכער ווילען און דער מענשליכער פערשטאנד זענען אין און מיזעלביגע זאך, און אזוי ווי זייער ביידענם נאטור בעשטעהט אין דענקען, אין ארויסברענגען פון אידעען, מוז מען קודם כל זעהן, וועלכע אידעען שטאמען פון דעם פערשטאנד גופא און וועלכע ווערען אין איהם ארויסגעבראכט א דאנק דער דרויסענדיגער וועלט. דער מענש איז ניט נאר דענקען, ער איז, ווי יעדע זאך אין דער וועלט, אויך גשמיות, אויסגעשפרייטקייט. אבער די בעווענונגען וואם קומען פאר אין דער דרויסענדיגער וועלט און אין זיין אייגענעם גוף קאן ער ניט קלאר אינזעהן. די אידעען, וואם ווערען אין איהם ארויסגערופען דורך דעם גאנצען סכום פון די קערפערליכע בעווענונגען, זענען ניט קלארע אידעען. זיי שפיגלען אב די דרויסענדיגע וועלט ניט ווי זי איז באמת. זיי זיי דעריבער „אינאדעקוואט" (ניט אין גאנצען ריכטיג). זיי זענען ניט קיין קלארע געדאנקען נאר א דמיון אין אונז, א פאנטאזיע. וועו מיר זעהען פארבען אין דער נאטור אדער וועו מיר זעהען אייניצעלנע זאכען, וואם זענען כלמרשט אבגערייסען איינע פון די אנ־

נאָר די געטליכע שאפענדע נאטור איז פריי און איז „א קאוזא סואי". די געשאפענע נאטור, וואָס שטאמט על פּי לאָגיש־נויט־וועניגע געזעצען פון איהר אָב, קאָן ניט זיין פריי. אלץ אין דער נאטור איז דורך די אייביגע געטליכע געזעצען בעדינגט, ד ע ר ט ע ר מ י נ י ר ט. בעוועגונגען שטאמען פון פריהערדיגע בעווע־גונגען. געדאנקען געהען ארויס פון פריהערדיגע געדאנקען. וואונדער זענען ממילא אין גאנצען אויסגעשלאָסען. עס איז אויס־געשלאָסען דער חלוק פון „גוט" און „שלעכט". אין דער נאטור איז אויך ניטאָ קיין „גוט" און קיין „שלעכט". אלץ אין איהר איז מעהר אָדער וועניגער, גוט, דאָס הייסט, מעהר אָדער וועניגער, פאָלקאָמען. יעדע זאך, ווי א טייל פון גאָט, האָט אין זיך דאס געטליכע שטרעבען זיך צו ערהאלטען און צו ווירקען אויף אנדערע זאכען. אָבער יעדע זאך מוז אויך ליידען די ווירקונג פון אנ־דערע זאכען אויף זיך. וואָס מעהר איין זאך ווירקט אויף דער צווייטער, וואָס פרייער זי איז פון א פרעמדער איינווירקונג, וואָס מעהר זי ווירקט לויט דער נויטוועניגקייט פון איהר אייגענער נאטור, אלץ פאָלקאָמענער איז זי.

§ 106. דעם מענשענס שכל; זיין קנעכטשאפט און פרייהייט.

ערשט נאָך דעם, ווי ספינאָזא האָט אויפגעבויט אלע וויכטיגע זיילען פון זיין מעטאפיזישען גענעי, קאָן ער איבערגעהן צו דער אייגענטליכער אויפגאבע פון זיין פילאָסאָפישען ווערק, צו דער ע ט ה י ק, צו דער פראגע וועגען יענעם העכסטען גוט, צו וועל־כען דער מענשליכער קאָרער שכל זאָל שטרעבען.

דער מענש איז אויך ניט מעהר ווי א מאָדוס, אן איינצעל־זאך, א קליינינקער טייל פון דער אלגעמיינער געטליכער וועלט־סוב־סטאנץ. ער איז אויך מעהר נישט ווי א קליינע כוואליע וואָס הויבט זיך אויף אויף א ווייל פון דעם אונענדליכען ים און גיסט זיך דערנאָך צונויף מיט איהם. קיין אבסאָלוט־פרייען ווילען קאָן דער מענש דעריבער ניט האָבען. דאס, וואָס איהם דוכט זיך, אז ער איז פריי, איז מעהר נישט, ווי א דמיון אין איהם. דער דמיון שטייגט ביי איהם אויף, ווייל ער זעהט ניט יענע אורזאכען, וואָס וגירקען אויף זיין ווילען. און אייגענטליך איז קיין בעזונדער כח, וועלכען מיר זאָלען אָנרופען ווילען, אין דעם מענשען ניטאָ. ד ע ר

זיך קיין זאך ניט געפינען. גאָט שאפט די וועלט, ניט ווייל ער ווייל פערווירקליכען עפּעס, נאָר ווייל דאָס איז לאָגיש נויטוועדיג בעגרינדעט אין זיין אייגענעם וועזען. פון דעסטוועגען איז גאָט פריי, ווייל באמת „פריי איז נאָר יענע זאך", זאגט ספינאָזא, וואָס ווירקט לויט דער נויטוועדיגקייט פון איהר אייגענער נאטור". אָבער נאָר גאָט איז פריי. אלץ, וואָס שטאמט פון גאָט, מוז האָבען אן אורזאך, אָדער א גרונד (א לאָגישען טעם), פאר וואָס עס עקזיסטירט און פאר וואָס עס איז אזוי ווי עס איז. נאָר גאָט אליין איז די „אורזאך פון זיך גופא". („קאוזא סואי")

„אונטער „קאוזא סואי" — זאגט ספינאָזא — „פערשטעה איך דאָס, וועמעס וועזען עס שליסט אין זיך איין די עקזיסטענץ, אָדער דאָס, וואָס קאן ניט געטראכט ווערען אנדערס, סיידען עקזיסטירענד". ווי סכאָלאסטיש עס זאל ניט קלינגען אָט דער געראנק ספינאָז'ס איז ער דאָך זעהר בערעכטיגט פון דעם שטאנדפונקט פון א ריין־ראציאָנאליסטישער פילאָסאָפיע. אלץ, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, האָט צו פערראנקען זיין עקזיסטענץ א וועלכער עס איז פריהערדיגער אורזאך. אָהן דער פאָרשטעלונג פון יענער אורזאך קאָנען מיר בשום אופן ניט איינזעהן, פאר וואָס די אָדער יענע איינצעל־זאך, אָדער פאָסירונג מוז פאָרקומען אזוי ווי זי קומט פאָר, אָדער פאר וואָס זי מוז איבערהויפט עקזיסטירען. הער שכל מוז דאָך אָבער אָננעהמען, אז וויבאלד עפּעס פאסירט אין דער וועלט, מוז דאָך סוף כל סוף זיין אן אבסאָלוט נויטוועדיגע זאך, וואָס זאל עקזיסטירען ניט ווייל איין אנדער זאך ברענגט זי ארויס און ניט ווייל עס האָט זיך על פי צופאל געטראָפען, אז זי עקזיסטירט. זי מוז עקזיסטירען דערפאר ווייל אין איהר וועזען גופא ליעגט שוין ממילא איינגעשלאָסען די אונבעדינגטע נויטוועדיגקייט פון עקזיסטענץ. ווי א וועלכער עס איז מאטעמאטישער אקסיאם טראָגט אין זיך גופא זיין אייגענעם אמת און דארף דורך קיין זאך ניט בעווייזען ווערען, אזוי טראָגט אין זיך גופא די וועלט־סובסטאנץ דעם לאָגישען טעם פון איהר אייגענער עקזיסטענץ. זי איז די אורזאך פון זיך אליין, און דער בעגריף: „אורזאך" ווערט ביי ספינאָזא כמעט אומעטום צונויפגענאָסען מיט דעם בעגריף: „לאָגישער טעם". („קאוזא סיווע האציאָ".)

די וועלט פאלט ניט ארויס פון גאָט: זי בלייבט תמיד אין איהם. זי איז פון אייביגקייט צונויפגעבונדען מיט דעם געטליכען פרינציפּ. אָבער זי שטאמט פון איהם אָב אויף א ריין לאָגישען אופן, אקוראט אזוי, ווי צום ביישפּיעל, די איינצעלנע לעהר־זאצען פון דער נעאָמעטריע שטאמען אָב פון איהרע אקסיאָמען. דאָס בילד וואָס ווערט געברויכט צו דערקלעהרען אזא מין „אָבשטאָמונג", איז די לעהרע פון א דריי־עק. איז דאָ א דריי־עק מוז פון זיין טבע גופא ארויסגעהן א גאנצער סכום פון איינצעלנע געזעצען, וואָס ליעגען שכלדיג איינגעוויקעלט אין איהם. צום ביישפּיעל, דער געזעץ, אז דער סכום פון זיינע ווינקלען איז גלייך צו צוויי רעכטע ווינקלען; אז ענטגעגען דעם גרעסערן ווינקעל ליעגט די גרעסערע זייט און אז., און אז. וו. נאָך פאסענדער פאר ספּינאָזא'ס געדאנק וואָלט אפשר נעווען דער ביישפּיעל פון זיין אייגענעם סיסטעם. זיין סיסטעם הויבט אָן, ווי מיר האָבען געזהן, מיט א בעגריף־בעשטימונג וועגען דער סובסטאנץ, אָבער אין דער בעגריף־בעשטימונג גופא ליעגט שוין איינגעוויקעלט דער געדאנק, אז די סובסטאנץ איז אונבעגרעניצט, אונענדליך און האָט אונענדליכע אטריבוטען; אז גייסט און קערפער איז איין־און־דיזעלביגע זאך; אז גאט און וועלט איז איינס און אז. וו. ווי די אלע איינצעלהייטען שטאמען, על פּי לאָגישער נויטווענדיגקייט, אָב פון דעם סובסטאנץ־בעגריף, אקוראט אזוי שטאמען אויך אלע איינצעל־זאכען און פאסירונגען פון דער וועלט, על פּי לאָגישער נויטווענדיגקייט, אָב פון דער „נאטורא נאטוראנס", פון דער שכל'דיגער, אויסגעשפּרייטער וועלט־סובסטאנץ.

דער אונטערשיעד פון דער שאפענדער און דער געשאפענער נאטור און די ארט, ווי אזוי די צווייטע געהט ארויס פון דער ערשטער ענטהאלט אין זיך אויך דעם אונטערשיעד פון „פרייהייט" און „נויטווענדיגקייט". אויך דאָ איז ספּינאָזא יענער מאָניסט, וואָס געפינט אויס די איינהייט פון די געגענזעצען און לאָזט די געגענזעצען פונדעסטוועגען בעשטעהן. די שאפענדע נאטור ברענגט פון זיך ארויס אלץ, וואָס עס איז דאָ אויף דער וועלט, ניט כדי צו פערווירקליכען וועלכע עס איז צוועקען. די אונענדליכע וועלט־סובסטאנץ קאָן ניט האָבען קיין צוועקען. ווייל א צוועק איז א זאך, צו וועלכען גאָט זאָל קאָנען שטרעבען. אָבער דרויסען פון גאָט קאָן

און דריטענס לייגט אין דעם גרונד־זאץ, אז די אָרדענונג פון די אידעען איז גלייך צו דער אָרדענונג פון די זאכען, איינגעשלאָסען דער „אני מאמין" פון דעם ראציאָנאליזם, אז די קלאָרע און דייט־ליכע „אידעען" שפיגלען אויך ביי דעם מענשען ריכטיג אָב אין זיך די געזעצען, לויט וועלכע עס בעווענען זיך די „זאכען".

§ 105. די שאַפענדע און די געשאַפענע נאַטור.

ספינאָזא'ס מאַניזם זעהט ניט נאָר אויסצוגעפינען די אייג־הייט אין דער פערשיעדענקייט, נאָר אויך ארויסצוברענען די פערשיעדענקייט אין דער אייגהייט. די גענענזעצען וועלען ניט פשוט אָבגעמעקט. זיי בלייבען בעשטעהן ווי זייטען, ווי טיילען פון א העכערער אייגהייט. דאָס איז אמת אויך בנוגע צו דעם גענענזאץ פון נאָט און וועלט.

ווי ענג עס זאָל ניט זיין צונויפגעבונדען דער גערענק פון נאָט מיט דעם גערענק פון דער וועלט, מוז מען דאָך, לויט ספינאָזא, נערענקען דעם אונטערשיער, וואָס הערשט צווישען זיי. נאָט — דאָס איז די וועלט־סובסטאנץ אין איהר אייגהייט און נאנצקייט מיט דעם אונענדליכען שכל, וואָס הערשט אין איהר. די וועלט, דאס איז דער סכום פון יענע איינצעל־פאסירונגען און איינצעל־זאכען, וואָס זענען אין דער וועלט־סובסטאנץ און וואָס שטאמען פון איהר. ביידע זענען זיי נאטור. אָבער נאָט איז די נאטור וואָס שאפט, און די וועלט איז די נאטור, וואָס וועלט געשאפען. די ערשטע רופט ספינאָזא אָן, אין אייגעם מיט דזשיאָרדאנא ברונא, „נאטורא נאטוראנס" (די נאטור, וואָס ברענגט ארויס נאטור), און די אַנדערע רופט ער: „נאטורא נאטוראטא" (די ארויסגעבראכטע נאטור). די וועלט, הייסט עס, איז ניט נאָר „גאָט", נאָר, אין א געוויסען זין, שטאמט זי אויך פון גאָט. ווי אזוי שטאמט די וועלט פון גאָט?

פאנטהעאיסטישע דענקער לאָזען ארויסגעהן די וועלט פון גאָט, ווי, לאָמיר זאָגען, א בוים געהט ארויס פון זיין קערענדעל, אָדער די שטראָהלען, וואָס פליסען ארויס פון א לייכטענדען קערפער. דער ערשטער שטאַנדפונקט איז א שטאַנדפונקט פון ע נ ט ־ ו ו י ק ל ו נ ג (עוואָלוציאָן), דער צווייטער — דער שטאַנדפונקט פון עמאַנאַציאָן. ספינאָזא שטעלט זיך די זאך גאנץ אַנדערש פאָר.

ניטא קיין גייסט אהן קערפער. דער פרינציפיעלער אונטערשיער פון ספינאזא און דעם מאטעריאליזם ליגט ניט נאר אין דער פראגע צי עס קאן זיך געפינען מאטעריע אויף דער וועלט, וואס האט אין זיך ניט קיין ברעקעל רוחניות, נאר אויף אין דער וויכטיגערער, ר ע ל י ג י ע ז ע ר שאלה: צי עס איז דא אין דער וועלט א שכל־דיגער פרינציפ, וואס שטעהט העכער עהדער דער מענשליכער שכל, און וואס נעהמט ארום אין זיין גערענק די גאנצע וויסליכע וועלט. כמעט אלע מאטעריאליסטישע און עמפירישע סיסטעמען, ווי זיי זאלען ניט אויסטייטשען די שייכות פון מאטעריע און גייסט, זענען נוטה אנצונעהמען, אז דער העכסטער פונקט פון גייסטיגע שעט־ווירקלונג אין דער נאטור איז דער מענשליכער שכל. ספינאזא איז דורך און דורך פרעמד צו אזא בעגריף פון דער וועלט. זיין אל־וועלטליכע סובסטאנץ, וועלכע ברענגט ארויס דעם אין־אייניציגען וועלטליכען פראצעס, וואס שפיעלט זיך אב פון אייביגקייט צו אייביגקייט אין איהר, האט אויך דעם קלארען בעוואוסטזיין פון יע־נעם אונגעהויער פערוויקעלטען און רייכען וועלט־פראצעס. די אונענדליכע סובסטאנץ האט אן אונענדליכען שכל. ספינאזא רופט איהם אן, אין־אייניעם מיט פילאן: „לאגאס", און געברויכט פאר איהם דעם זעלביגען אויסדרוק, וואס פילאן האט אנגעוועגדט: דער לאגאס איז גאט'ס זוהן. עס פערשטעהט זיך, אז דער אויסדרוק איז ניט גאר פאסיג פאר ספינאזא'ס גערענק. ביי ספינאזא'ן איז דער „זוהן" אן אייביגע וועזענטליכע אייגענשאפט פון גאט, וואס קאן ניט אבגעריסען זיין פון איהם און עקזיסטירען אויסער איהם. ווי די מעשה איז, מוז מען תמיד האבען אין זינען אז עס „לאגאס", דעם אונענדליכען שכל פון דער סובסטאנץ, וועלכע מען וויל ריכטיג פערשטעהן די גאנצע פילאסאפיע פון ספינאזא. גאט־סובסטאנץ, איז די העכסטע פאלקאמענהייט, דערויבער איז ער אויך די העכסטע מדרגה פון קלארען אונענדליכען דענקען. און זיין העכסטע פאלקאמענהייט דריקט זיך אוים אין זיין ר ע א ל י ־ ט ע ט, אין דער קראפט צו זיין און צו ווירקען. גאט האט ניט נאר א קלארען בעוואוסטזיין וועגען זיין אייגענעם וועזען און זיין ראלע אין דער וועלט, נאר ער האט אויך א ג ע פ י ה ל פ ו ן ל י ע ב ע צו דער וועלט, דאס הייסט צו זיך אליין.

ייט געמיינט. ערשטענס, אז אומעטום, אין יעדער אייגצעל־זאך און אין יעדער פּאסירונג העגגט צונויף דער מעכאניישער בעווע־גונגס־פּראָצעס, וואָס רופט זיי ארויס, מיט א געוויסען גייסטיגען פּראָצעס וואס קומט אין זיי פּאָר, און די ביידע זייטען זענען האר־מאָניש צונויפגעשטימט איינע מיט דער אַנדערער. א געוויסע אַרט פון בעווענגונג איז תמיד צונויפגעפּאסט מיט א געוויסער אַרט פון דענקען. אין א מינראל, צום ביישפיל, זענען אנדערע בעווענגונ־גען און דענק־פּראָצעסען ווי אין א פלאַנץ; אין א פלאַנץ אַנדערע בעווענגונגען און דענק־פּראָצעסען ווי אין א חיה; ביי דעם מענ־שען ווידער אַנדערע קאָמבינאַציעס פון בעווענגונג און דענקען. אָבער ווי פערשיידען זיי זאָלען ניט זיין, זענען זיי ניט מעהר ווי פערשיידענע צושטענדען אין דער איין־איינציגער וועלט־בעווענגונג און אין דעם איין־איינציגען וועלט־געדאנקען.

די צווייטע בעדייטונג פון אָט דעם גרונד־זאַץ איז, אז אויף אין דער איינהייטליכער וועלט־סובסטאַנץ, וועלכע מען בעטראכט זי, ווי איין גאנצעס, קומט פּאָר דער זעלביגער פּאראלעליזם פון אויס־געשפּרייטקייט און דענקען. דער איינהייטליכער וועלטען־רוים איז פערבונדען מיט אן איינהייטליכען וועלט־געדאנק. גאָט'ס אונ־ענדליכער קערפּער איז פערבונדען מיט „גאָט'ס אונענדליכען שכל" („אינטעלעקטוס דעאי אינפיניטוס"). די געטליכע וועלט־סובסטאַנץ האָט א קלאָרען און דייטליכען בעוואוסטזיין פון זיך גופא, פון אלע איהרע אטריבוטען, אויך פון די, וועלכע דער מענש־ליכער שכל קאָן ניט משיג זיין. זי וויים אויך אָבער פון אלע איינצעל־פּאסירונגען און צושטענדען, וואָס שפּילען זיך אין איהר אָב. אין איהר אונענדליכען שכל שטעהט קלאָהר די נויטוועגדיג שייכות צווישען דעם לעבען פון דעם וואָרעם אין אפריקא און דעם לעבען פון דעם העכסטען זשעניע אין אייראָפּא. איהר איז קלאָר די שייכות פון דיעזע צוויי פערזען אין דעם אונענדליכען וועלטען־שיר.

אָט דער פונקט איז זעהר וויכטיג, כדי ריכטיג צו פערשטעהן ספּינאָזא'ס מאָניסטישע פילאָסאָפּיע. פערשיעדענע פּאָרשער זע־נען געווען געניגט צו מאכען פון ספּינאָזא'ן א מין מאָדערנעם מא־טעריאליסטישען מאניסט, וויל ער האָט געלעהרנט, אז עס איז

א ווייל אננעהמען א בעזונדער געשטאלט און שלינגט זיי דערנאך וויעדער איין, כדי פון דער זעלביגער סובסטאנץ ארויסצוברענגען נייע וואלען, נייע געשטאלטען.

און אקוראט ווי עס זענען ניטא קיין איינצעל־זאכען, אבגעריסען איינע פון די אנדערע, אזוי זענען אויך ניטא קיין איינצעל־פאסירונגען אין דעם וועלט־געשעהן. זאל מען בעטראכטען דאס לעבען פון דעם וואלד אין אפריקא און דאס לעבען פון דעם גרעסטען זשענגיע אין איראפא, קאן ווידער אויסדוכטען, אז אט די צוויי לעבענס זענען אבגעריסען איינס פון דעם אנדערען און האבען קיין ברעקעל שייכות ניט צווישען זיך. דערמאהנט מען זיך אבער, אז עס זענען ניטא קיין איינצעל־זאכען, אז די איינצעל־זאכען זענען נאר צושטענדען אין דער גרויסער וועלט־סובסטאנץ, מוז מען איינזעהן, אז אויך די איינצעל־פאסירונגען זענען ניט מעהר ווי מאמענטען אין דעם איין־איינציגען וועלט־פראצעס, דעם איין־איינציגען לעבען פון דער גטליכער וועלט־סובסטאנץ. דאס לעבען פון דעם וואלד און דאס לעבען פון דעם זשענגיע זענען אקוראט אזוי ענג פערבונדען און צונויפגענאסען אינאיינעם, ווי די טיילען פון דער סובסטאנץ אין וועלכע די ביידע לעבענס שפילען זיך אב. זיי געהערען איינס צו דעם אנדערען, ווי צוויי בלעטליך פון איין בוים, ווי צוויי פערזון פון איין שיר.

און אין ביידע לעבענס, ווי אין אלע פראצעסען פון דער וועלט, געהט דורך הארמאניש און פאראלעל די צונויפקלינגונג פון מאכאנישער בעוועגונג, וואס הערשט אין דער אויסגעשפרייטקייט פון דער סובסטאנץ, און פון פסיכישען בעוואוסטזיין, וואס הערשט אין איהר דענקען.

די בעוועגונגען שפילען זיך אב נאך די געזעצען פון בעוועגונג, דער פסיכישער פראצעס שפילט זיך אב, לויט די געזעצען פון דענקען, אבער ביידע פראצעסען זענען איין און דיעזעלביגע זאך: צוויי זייטען פון דעם אויבigen געטליכען געשעהען. „די אדרנונג און דער צוואמענהאנג פון די אידעען", זאגט ספינאזא, „איז די זעלביגע זאך ווי די אדרנונג און דער צוואמענהאנג פון די זאכען". (אדאָ עט קאננעקסיאָ אידעארום אידעם עסט אק אדאָ עט קאננעקסיאָ רערום). דריי זאכען (אויב ניט נאך מעהרערע) זענען דער־

די צונויפגיסונג פון גאָט און נאַטור אין איין און דעמזעלביגען בעגריף פיהרט צו א נייעם בליק אויף די געשעהעניסען, פאַסירונגען און זאַכען אין דער וועלט. מיר זענען געוואויזט צו בענעהמען די וועלט־ערשיינונגען, ווי איינצעלנע זאַכען און פאַסירונגען, אָבגעריסען אייגע פון די אנדערע און וואָס האָבען כמעט גאָר קיין שייכות ניט אייגע צו די אַנדערע. א וואָרים וואָס קריכט ערגיץ וואו אום אין אפריקא און דער גרעסטער מענשליכער זשענע אין אייראָפּא זענען צוויי איינצעל־ערשיינונגען, וואָס האָבען קיין ברעקעל מגע און משא ניט אייגע מיט דער אנדערער. בעטראכט מען אָבער די זאַכען פון דער וועלט אין דעם ליכט פון דער ספינאָזיסטישער סובסטאַנץ, יעמאָלט זעהט מען איין, אז עס זענען נאָר ניט דאָ קיין איינצעל־זאַכען, וואָס זאָלען זיין לחלוטין פערשיעדען און לגמרי אָבגעריסען אייגע פון די אנדערע. די אונענדליכע געטליכע וועלט־סובסטאַנץ דריקט זיך אוים און איז טהעטיג אין דעם וואָרים פון אפריקא אזוי גוט, ווי אין דעם גרעסטען זשענע פון אייראָפּא. בייד זענען זיי טיילען פון דער איין־איינציגער אלוועלט־ליכער סובסטאַנץ, טיילען וועלכע נאָר דער מענשליכער, ניט קלאָר־דענקענדער כח הדמיון קאן בעטראכטען ווי זעלבסטשטענדיגע זאַכען. אין אמת'ען זענען ניטאָ קיין פערשיעדענע זאַכען: עס איז נאָר דאָ איין־איינציגע זאַך, די וועלט — וואָס איז גאָט. די איינצעל־זאַכען זענען מעהר ניט ווי פערשיעדענע צושטענדען, (מאָדוסען) אין וועלכע עס געפינט זיך די געטליכע סובסטאַנץ אין פערשיעדענע צייטען און פערשיעדענע פלעצער פון דעם אונענדליכען רוים. כדי מסביר צו זיין דעם גראנק, געברויכט ספינאָזא דאס שהנע בילד פון דעם ים און זיינע וואלען. יעדער וואל קאן אויסדוכטען ווי א בעזונדער זאַך וואָס האָט קיין שייכות ניט צו די איבעריגע וואלען. אין דער אמת'ען אָבער, האָט דער וואל, בעצם, נאָר קיין ממשות ניט. ער איז א טייל פון דעם גרויסען ים, א טייל, וואָס איז ניט אָבגעריסען פון איהם, נאָר איז א י ן איהם. און אויך די אנדערע וואלען זענען אזעלכע טיילען פון דעם אויבי־גען גרויסען ים און זענען צונויפגענאָסען מיט איהם. דער וואָרים אין אפריקא און דער זשענע אין אייראָפּא זענען אזעלכע קלייגע וואלען, וועלכע דער וועלט־ים ברענגט ארוים פון זיך, לאזט זיי אויף

גער פון אונזער האַנד איז אויבען בעפאַרבט מיט א בלויער פאַרב און אונטען מיט א רויטער. דער פינגער, זאָל זיין, איז די סובסטאַנץ, די בלאָהע פארב — דאָס דענקען, און די רויטע פארב — די אויס־געשפּרייטקייט. בויגט זיך דער פינגער (די סובסטאַנץ) צונויף, יעמאַלט בויגען זיך אין דער זעלביגער צייט צונויף אויך זיינע ביידע „אַטריבוטען", — די בלאָהע פארב און די רויטע פארב. די רויטע פארב האָט זיך ניט דערפאר צונויפגעבויגען, ווייל די בלאָהע האָט זיך צונויפגעבויגען און די לאַנג פון דער בלאָהער פארב האָט זיך ניט דערפאר פערענדערט, ווייל די לאַנג פון דער רויטער פארב האָט זיך פערענדערט, נאָר די לאַנג פון ביידע פארבען האָט זיך פא־ראַלעל איבערגעביטען דערפאר, ווייל זייער ביידע'ס „טרעגער", דער פינגער, האָט אומגעביטען זיין לאַנג.

ספּינאָזא'ס גראַנק, אז עס איז דאָ נאָר אין איינציגע אונענד־ליכע וועלט־סובסטאַנץ, ווערט ערקענבארע אַטריבוטען עס זענען דענקען און אויסגעשפּרייטקייט, הויבט אויך די פילאָסאָפּיע אויף דעם העכסטען שטאַפּעל פון מאַניזם. אין איהם ווערט פערשוואונ־דען קודם כל דער נאַטור־פילאָסאָפישער דואליזם פון גייסט און מאטעריע. פון די צוויי סובסטאַנצען: קערפער און גייסט ווערען נאָר צוויי אַטריבוטען, צוויי זייטען פון איין־און־דערזעלביגער סובסטאַנץ. איז אַבער דא נאָר אין איינציגע סובסטאַנץ, וואָס איז צו יעדער צייט אויסגעשפרייט און דענקענד, יעמאַלט קאן ניט געמאַלט זיין, עס זאָל זיך ערגיץ וואו געפינען א גייסטיגע ער־שיינונג אָהן א קערפערליכער און א קערפערליכע ערשיינונג אָהן א גייסטיגער. רוחניות און גשמיות זענען תמיד פערבונדען אזוי, אז איינע קאן ניט געהן אָהן דער אַנדערער.

ספּינאָזא'ס מאַניזם מאַכט אויך מיט אמאָל אַן ענד צו יענעם תהום, וואָס האָט אין דער טהעאָלאָגיע געהערשט צווישען גאָט און וועלט. גאָט און וועלט בעשטעהען פון איין־און־דערזעלביגער סוב־סטאַנץ, זענען צונויפגעבונדען אין איין און דעמזעלביגען וועלט־פּראָצעס. דערביבער געבויכט ספּינאָזא, כמעט אומעטום וואו ער רעדט וועגען גאָט, דעם אויסדרוק: „גאָט אַדער נאטור" (דאָס סי־וויע נאַטוראַ). גאָט קאן ניט זיין אָהן נאטור און נאטור קאן ניט זיין אָהן גאָט.

אויך מיט דעם דענקען. דענקען איז ניט אן אטריבוט, פון א וועל־כער עס איז א גייסטיגער סובסטאנץ, וואס געפינט זיך ערגעץ וואו דרויסען פון גאט און איז פערשיעדען פון גאט, נאר עס איז א נויט־וועניגע וועזענטליכע אייגענשאפט, אן אטריבוט פון גאט גופא. דער רוימליך־אויסגעשפרייטער אונענדליכער גאט איז אין דער זעלביגער צייט תמיד דענקענד.

אט מיט דעם רעזולטאט פון זיין „געמעטרישען" געדאנקען־גאנג פערענטפערט ספינאזא די גרויסע שאלה, וואס האט געפייניגט דעקארט'ן און די אקקאזיאנאליסטען. ווי אזוי איז עס מעגליך, האבען זיי געפרעגט, אז די קערפערליכע סובסטאנץ זאל ווירקען אויף דער גייסטיגער און אומגעקערט? עס איז ניטא ניט קיין קערפערליכע, ניט קיין גייסטיגע סובסטאנץ דרויסען פון גאט, ענט־פערט ספינאזא. עס איז דא נאר א י י ן סובסטאנץ מיט צוויי אטריבוטען, וואס זענען צוגענגליך צו אונזער פערשטאנד: אויס־געשפרייטקייט און דענקען. זיי לויפען אין גאט פאראלעל; דאס הייסט: אין יעדען מאמענט פון גאט'ס זיין און אין יעדען פונקט פון זיין עקזיסטענץ זענען אויסגעשפרייטקייט און דענקען, גשמיות און רוחניות, אזוי ענג צונויפגענאסען אין־איינעם, אז מען קאן זיי ניט פאנאנדערריסען. און בעת מיר זעהען אז, וועז עס קומען פאר געוויסע מאטעריעלע פערענדערונגען אין דער וועלט, קומען אויך פאר געוויסע גייסטיגע פערענדערונגען, וואס פאסען צו זיי, און אומגעקערט, אז בעת עס געשעהען געוויסע גייסטיגע פערענדע־רונגען, געשעהען אויך געוויסע, צו זיי פאסענדע, מאטעריעלע בע־וועגונגען, — מוזען מיר אננעהמען, אז דא ווירקט ניט איין סובסטאנץ אויף אנאנדער סובסטאנץ, נאר דא קומט פאר אן איין־איינציגער פראצעס אין דער איין־איינציגער סובסטאנץ, וואס דריקט זיך אויס אויף א פערשיעדענעם אופן אין איהרע צוויי אונז בעקאנטע אטריבוטען. פערענדערט זיך דער צושטאנד פון דער סובסטאנץ, פערענדערט זיך אויך אין דער זעלביגער צייט איהר צושטאנד אין דער אויסגעשפרייטקייט און איהר צושטאנד אין דענקען.

דעם געדאנקען־גאנג ספינאזא'ס קאן מען זיך בילדליך פאר־שטעלען, וועז מיר וועלען אננעהמען, צום ביישפיעל, אז איין פינ־

סטאנץ? כדי צו פערענטפערן די שאלה מוזן מיר אויסגעפינען, וואס זענען איהרע אטריבוטען. „אונטער אטריבוט", זאגט ספינאזא, „פערשטעה איך דאס, וואס דער פערשטאנד בענעהמט פון דער סובסטאנץ, ווי עפעס אזוינס, וואס מאכט אויס איהר ווען". ווי באלד עס איז דא נאר איין איינציגע אונענדליכע וועלט־סובסטאנץ, מוז איך אויך אננעהמען, אז זי האט אין זיך אונענדליך פיעל אטריבוטען. וויל אויב איך זאל צולאזען, אז א וועלכער עס איז אטריבוט פעהלט אין דער סובסטאנץ, מוז איך שוין דענקען, אז זי איז אין א געוויסען פרט בענרעניצט, דאס הייסט איך מוז שוין וויידער דענקען וועגען עפעס אנאנדער זאך, וואס איהר פעהלט, און דערמיט וויידער ארויסגעהן פון יענעם געדאנקליכען גדר, מיט וועלכען עס איז בעגריפליך ארומגעצוימט. געווארען די ריכטיגע פארשטעלונג פון א סובסטאנץ. זענען אבער די אטריבוטען פון דער וועלט־סובסטאנץ אונענדליך פיעל, יעמאלט הייסט עס, אז די סובסטאנץ איז דאס אלער־פאלקאמענסטע וועזען. וויל, אויב זי זאל אין א וועלכען עס איז פרט ניט שטעהן אויף דער העכסטער שטופע פון פאלקאמענהייט, וואלט עס געהויסען, אז עס איז דא נאך אויסער דעם געדאנק וועגען דער סובסטאנץ נאך א וועלכער עס איז אנדערער געדאנק, וואס איז נאך פאלקאמענער עהדער דער געדאנק וועגען דער סובסטאנץ. און יעמאלט וועט י ע נ ע ר גע־דאנק זיין די ריכטיגע סובסטאנץ, וויל ער וועט זיך שוין אין קיין אנדער געדאנק, אויסער זיך גופא ניט נויטיגען. אן אלער־פאל־קאמענסטער וועזען איז אבער נאט. און ממילא איז דערפון גע־דרונגען, אז די איין איינציגע וועלט־סובסטאנץ מיט די אונענדליך־פילע אטריבוטען, וואס מאכען אויס איהר וועזען, איז ניט קיין אנ־דער זאך, סיידען נאט.

פון די אונענדליך פיעלע אטריבוטען, וואס נאט האט אין זיך, קאן אבער אונזער פערשטאנד בענעהמען מעהר נישט ווי צוויי. דאס זענען אויסגעשפרייטקייט און דענקען. אויסגעשפרייטקייט איז דעריבער ניט אן אטריבוט פון א וועלכער עס איז מאטעריעלער סובסטאנץ, וואס ליעגט דרויסען פון נאט, נאר דאס איז אן אויי־גענשאפט, וואס געהערט צו דעם עצם פון נאט'ס זיין. נאט איז רוימליך אויסגעשפרייט אין דער אונענדליכקייט. דאס אייגענע איז

ווייל אויב איך זאָל אָננעהמען אז די סובסטאַנץ האָט א וועלכען עס איז גרעניץ, מוז איך אויך אָננעהמען, אז עס איז דאָ א וועלכע עס איז אנדער זאך וואָס בעגרעניצט זי; הייסט עס, אז כדי צו פערשטעהן אין גאנצען דעם גרעאנק פון דער סובסטאַנץ מוז איך שוין אָנקומען צו דעם גרעאנק וועגען יענער זאך, וואָס ליגט דרויסען פון איהר און וואס בעגרעניצט זי. אָבער יעמאַלט וועט שוין די סובסטאַנץ ניט זיין קיין סובסטאַנץ, ווייל דער גרעאנק וועגען איהר טאָר זיך ניט נויטיגען אין דעם גרעאנק פון אַנאַנדער זאך, וואָס זאָל העלפען אויסבילדען איהם. ממילא, מוזען מיר דענקען, אז די סובסטאַנץ איז אונבעגרעניצט. אויב זי איז אָבער אונבעגרעניצט, הייסט עס, אז זי איז א ו נ ע נ ד ל י ך. ווייל עס קאן ניט זיין קיין זאך, וואָס זאָל מאַכען איהר אן ענד. איז זי אָבער אונענדליך, יעמאַלט קומט ארויס ממילא דערפון, אז עס קאָנען ניט זיין אין דער וועלט קיין פ י ע ל סובסטאַנצען, נאָר עס מוז זיין אין איהר ניט מעהר ווי א י י ן א י י נ צ י ג ע אונענדליכע סובסטאַנץ. און אין דער אמת'ן לאָמיר אָננעהמען אויך א ווייל, אז עס זענען דאָ מעהרערע אונענדליכע סובסטאַנצען, לכל הפחות צוויי. יעמאַלט איז ממה נפשך: זענען די צוויי אונענדליכע סובסטאַנצען אין אלע פרטים גלייך איינע צו דער אנדערער, איז מיט וואָס זענען זיי צוויי? יעמאַלט זענען זיי איין־און־די־זעלביגע זאך אין גרעאנק און ממילא איין־און־דיזעלביגע זאך אין דער ווירקליכקייט. זענען זיי אָבער פערשיעדען איינע פון די אנדערע אין א וועלכען עס איז פרט, הייסט עס, אז איין סובסטאַנץ האָט אין זיך א וועלכען עס איז סימן, וועלכען די אנדערע האָט ניט. און כדי צו פערשטעהן אין גאנצען דעם גרעאנק פון איין סובסטאַנץ, מוז מען האָבען אין זינען דעם גרעאנק, אז זי איז פערשיעדען פון דער אנדער סובסטאַנץ. דאָס הייסט, אז איהר גרעאנק וועט אויפגעבויט ניט נאָר פון איהר גופא, נאָר אויך מיט דער הילף פון דעם גרעאנק פון אַנאַנדער זאך, וואָס ליגט דרויסען פון איהר. דאָס גרעאנק אָבער להיפך צו אונזער בעשטימונג וועגען א סובסטאַנץ און ממילא קאן דאס ניט זיין אין דער ווירקליכקייט. דעריבער מוזען מיר אָננעהמען אז עס קאן נאָר זיין איין איינציגע וועלט־סובסטאַנץ.

וואָס איז דער וועזען פון דער איין־איינציגער וועלט־סוב־

§ 104. „גאָט, אָדער נאַטור".

אין אייגעם מיט דעקארטען האלט ספּינאָזא, אז אלץ, וואָס עס איז דאָ אין דער וועלט, איז אָדער א סובסטאַנץ, אן „עפּעס", וואָס האָט געוויסע אייגענשאפטען אין זיך, אָדער אן א ט ר י ב ו ט — א נויטוועגדיגע אייגענשאפט, אין וועלכער עס דריקט זיך אוים דאס וועזען פון דער סובסטאַנץ, אָדער א מאָדוס — א צופעליגער צוּשטאַנד, אין וועלכען עס געפינט זיך די סובסטאַנץ. אָבער ער גע־פינט, אז דעקארט האָט נאָך ניט גענוג קלאָר און דייטליך ארויסגע־געבען דעם עצם פון דעם, וואָס אזוינס עס דארף פערשטאַנען וועלען אונטער די וועלטער: סובסטאַנץ, מאָדוס און אטריבוט. לויט דעקארטן איז א סובסטאַנץ, עפּעס אזוינס, „וואָס איז אין זיך זעלבסט און וואָס דארף קיין זאך ניט צו זיין עקזיסטענץ". די בע־גריף־בעשטימונג לעגט צופיעל געוויכט אויף דעם דרויסענדיגען ז י י ן פון דער זאך און רעכענט זיך צו וועניג מיט די שכל'דיגע בעדינגונגען פון דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען. ניט וואָס א סובסטאַנץ א י ז, מוז מען פריהער אויסגעפינען, נאָר וואָס אזוינס מוזען מיר ד ע נ ק ע ן, וועז מיר טראַכטען וועגען א סובסטאַנץ, וויל אין דעם ריכטיגען דענקען געפינען מיר דעם אמת פון דעם „זיין". ספּינאָזא טראַגט דעריבער אריין א פערבעסערונג אין דעקארטס בעגריף־בעשטימונג פון דער סובסטאַנץ. „אונטער סובסטאַנץ", זאָגט ספּינאָזא, „פערשטעה איך דאָס וואָס איז אין זיך און וועלט פאָרגעשטעלט דורך זיך גופא. דאָס הייסט, אזוינס, וואָס זיין פאָרשטעלען נויטיגט זיך ניט אין דער פאָר־שטעלונג פון אנאנדער זאך, דורך וועלכע עס וואלט בעדארפט וועז־רען פארמירט" (געבילדעט, אויפגעבויט). ספּינאָזא וויל דערמיט זאָגען, אז א סובסטאַנץ איז נאָר אזא זאך, וואָס האָט אלע איהרע לאָגישע סמנים אין זיך גופא, וואָס דארף דעריבער ניט ד ע ר־ק ל ע ה ר ט וועלען דורך א וועלכע עס איז אנדער זאך, וואס לייגט דרויסען פון איהר.

פון אָט דעם בעגריף־בעשטימונג געהען שוין ממילא ארויס א סך גרונד־זעצען, וואָס בעשטימען די טבע און די בעדייטונג פון דער סובסטאַנץ.

ערשטענס מוז א סובסטאַנץ זיין א ו נ ב ע ג ר ע נ י צ ט.

בען, 1677, אין איינעם מיט די איבעריגע קלענערע פילאָסאָפישע ווערק און די בריעף זיינע, וואָס ער האָט געשריבען צו פערשיעדענע דענקער און געלעהרנטע פון זיין צייט.

§ 103. ספינאָזא'ס געאָמעטרישע מעטאָדע אין דער פילאָסאָפיע.

פון אלע געדאנקען דעקארט'ס האָט אויף ספינאזא מעהר פאר אלץ געווירקט דעקארט'ס ראציאָנאליזם, די זיכערע און פעסטע איבערצייגונג, אז אלץ, וואָס דער שכל געפינט אויס קלאָר און דייטליך, מוז זיין אמת. די רעזולטאטען, צו וועלכע עס קומט דער קלאָרער דענקען מוזען זיך געפינען אין דער דרויסענדיגער וועלט, אקוראט אזוי, ווי דאָס קומט אויס על פי שכל.

דער קלאָרער און דייטליכער שכל האָט בעוויזען זיין העכסטע קראפט אין דער מאטעמאטישער וויסענשאפט. האָט מען אין איהר ריכטיג אויפגעשטעלט א וועלכען עם איז בענריף, מוזען פון איהם על פי לָגִי ישער נויטוועדיגקייט ארויסוואקסען געוויסע טעאָרעמען, וועלכע דער שכל קען בשום אופן ניט אבלייקענען. און יענע טעאָרעמען זענען אמת, ניט נאָר פאר'ן געדאנק, נאָר אויך פאר דער גאנצער וועלט, וואָס לויגט דרויסען פון דעם געדאנק. דאָס „דענקען" איז א ריכטיגער שפיגעל פון דעם „זיין".

אָט די זעלביגע מאטעמאטישע מעטאָדע וועלכע אָן ספינאָזא אויף אין זיין פילאָסאָפיע. ער גיהט ארויס פון געוויסע דעפיניציאָנען, דאָס הייסט בענריף־בעשטימונגען, און אויף זייער פונדאָמענט בויט ער פונקט פאר פונקט אלע לעהר־זעצען פון זיין פילאָסאָפישער געדאנקען־וועלט. זיין הויפט־אויפגאבע איז, אייגענטליך, א ספעציאל פילאָסאָפישע אונטערזוכונג וועגען דעם, וואָס איז אזוינס די העכסטע טוגענד. אָבער כדי צו געפינען דעם ענטפער אויף דער וויכטיגער שאלה, מוז ער פריהער פערענטפערן די פראָגען: וואָס איז אזוינס גאָט, וועלט און מענש, און וואָס זענען די גרונד־פרינציפען פון דעם וועלטליכען געשעהן. דעם אמת פון אלע זיינע ענטפערן אויף די דאָזיגע פראגען וויל ער בעווייזען „אויפן געאָמעטרישען אופן". (מאָרע געאָמעטריקא.)

ליגיעזער פילאָסאָפּיע. שפּעטער האָט ער ביי א געביל־דעטען קריסטליכען ארצט זיך אויסגעלערנט לאטיין און האָט זיך גענוי־מען פאר'ן שטודירען פון פילאָסאָפישע און נאטור־ווייסענשאפט־ליכע ווערק. די נאטור־ווייסענשאפטען האָבען אים געפיהרט צו דעקארט'ס שריפטען, וועלכע האבען אין גאנצען פערנומען זיין מוח און הארץ. דעם 6 אויגוסט 1656, נאָך ניט קיין 25 יאָהר אלט, האָט די אידישע קהילה איהם אריינגעוואָרפען אין חרם פאר זיינע אפיקורסישע געדאנקען, וועלכע ער האָט נאָך אין ערגיץ ניט פער־עפענטליכט. פון יעמאָלט אָן האָט ער זיך צוריקגעצויגען פון דער אידישער סביבה און האָט אין דעם קרייז פון פרייִנדליך־געזינטע קריסטען שטיל געלעבט, אויסארבייטענדיג זיין פילאָסאָפּיע. די חיונה האָט ער געצויגען פון שלייפען גלעזער. דאס האט אפשר גע־ווירקט אויף זיין פריהצייטיגען טוידט. דער קעניג קארל לודוויג פון דער פפאלץ האָט איהם אָנגעבאָטען א פראָפעסאר שטעלע אין דער אוניווערזיטעט היידעלבערג. ער, ספּינאָזא, האָט אָבער די פּראָ־פעסאר שטעלע ניט אָנגענומען, ווייל ער איז ניט געווען זיכער, אז ער וועט קאָנען פריי אריסזאָגען אלע זיינע געדאנקען, וועז אפילו מען האָט עס איהם צוגעזאָגט.

די ערשטע שריפט פון איהם, וואָס איז ארוים נאָך פאר זיין לעבען, איז אן ארבייט וועגען „די פּרינציפּען פון דעקארטס פי־לאָסאָפּיע", מיט א קאָפיטעל: „מעטאפיזישע געדאנקען", פון ספּינאָזא אליין. (ערשיענען אין דעם יאָהר 1663). אין זיבען יאָהר ארום איז ארוים זיין ערשטע גרויסע זעלבסטשטענדיגע שריפט: „דער טהעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראקטאט" (1670). קיין פילאָסאָ־פישע פראגען בעהאנדעלט דאָרטן ניט ספּינאָזא. ער קעמפּפט פאר די פּאָלשטענדיגע געדאנקען־פרייהייט אין אלע רעליגיעזע און פּאָ־ליטישע ענינים. אויף די הילליגע שריפטען קוקט ער נאָר ווי אויף א מאָראָלישעם ווערק, וואָס האָט ניט דעם ציעל צו לעהרנען אונז דעם אמת, נאר צו ערציהען אונז אין גוטע מדות. ער ווייזט אויף א סך ווידערשפּרוכען אין דער הייליגער שריפט און ווערט דער־מיט דער פאָטער פון דער איצטיער ביבעל־קריטיק.

זיין הויפט־פילאָסאָפישע שריפט: „די עטהיק", איז ארוים אין דעם זעלביגען יאהר, אין וועלכען ער איז געשטאר־

טער געבראכט צו גאט, אריינטראגענדיג זיי אין איהם. פאר ספי־נאזא'ן איז געבליבען צו מאכען דעם לעצטען קאנסעקווענטען שריט — צוגויפגיסען אין איינס די אלע דריי עלעמענטען. אמת, דער לעצטער שריט איז געווען דער שווערסטער און טיעפסטער, און ספינאזא האט זיהם ארויסגעבראכט, א דאנק דער איינווירקונג פון אנדערע גייסטיגע שטרעמונגען, וואס האבען זיך געטראגען אין דער זעלביגער ריכטונג. געווירקט אויף אים האבען אי די אידישע קבלה, וואו גאט און וועלט איז איין און די זעלביגע זאך, אי דזשיארדאנא ברונא, וואס איז געקומען צו דעם זעלביגען געדאנק, אי די אידישע רעליגיאנס־פילאסאפיע מיט איהר שארפער און קלאהרער ארויסארבייטונג פון דעם בעגריף גאט, אי בעזונדערס חסדאי קרשקש (לעז: חאסדאאי קרעסקאס) מיט זיין געדאנק, אז דער מענש האט ניט קיין פרייען ווילען, אז אלץ אין זיינע בעווע־גונגען און געדאנקען איז אפריהער בעשטימט (דעטערמעניזם) פון גאט. אויך די אינגערע פערטרעטער פון דער סכאלאסטישער פי־לאסאפיע וואס איז ניט פערשוואונדען געווארען אין גאנצען, וען די רענעסאנס פילאסאפיע און דער נייער געדאנק האבען אונטער־גענראבען איהר פונדאמענט, האבען, ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזען, געהאט א גרויסע ווירקונג אויף ספינאזא'ס גיים־טיגע ענטוויקעלונג.

אט די אלע פערשיעדענע געדאנקען־שטרעמונגען האבען ארויסגעבראכט אין ספינאזא ניט אן עקלעקטישען נעמיש פון פער־שיעדענע שטאנדפונקטען; זיי זענען אלע צוגויפגעשמאלצען גע־ווארען אין איין אייניגער אייניהייטליכער געדאנקען־מאסע, פון וועלכער ספינאזא האט ווי פון איין גאם ארויסגעבראכט זיין וואונ־דער־שהנעם פאנטהאיסטישען וועלט־בילד.

§ 102. ספינאזא'ס לעבען און שריפטען.

ברוך ספינאזא איז געבארען געווארען אין אמסטערדאם ביי אידישע עלטערן וואס זענען אריבערגעקומען קיין האלאנד נאך דעם, ווי מען האט די אידען פערטריבען פון שפאניען. ער האט בעקומען א גוטע תלמודישע ערציהונג ביי דעם בעריהמטען תלמודיסט רבי שאול לוי מארטיירא. שוין אין די אינגערע יאה־רען איז ער בעקאנט געווארען מיט דער קבלה און דער אידישער רע־

(דעם שטאנדפונקט רופט מען פאן־ען־טהעאיזם: „אלץ איז אין גאט"). אין גאט געפינען זיך אויך די געדאנקען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט. יענע געדאנקען זעהט אונזער נשמה, זייענדיג אין גאט. הייסט עס, אז וועז מיר זעהען פאר זיך א דרויסענדיגע פארביגע, אויסגעשפרייטע וועלט, זעהען מיר אייגענטליך ניט די וועלט גופא, נאר גאט'ס געדאנקען וועגען איהר. יענע קלאָרע און דייטליכע געדאנקען וועגען גאט, וואס מיר געפינען אין דער מאטעמאטיק און אין דער פילאסאפיע, רופען מיר די „איינגע־בוירענע". זעהען מיר אבער גאט'ס געדאנקען ניט קלאָר, נאר צומישט און דונקעל, יעמאלט רופען מיר זיי די „פון־דרויסען־אריינ־געבראכטע". וועז מיר זעהען פאר זיך א פ א ר ב י ג ע וועלט און הערען איהרע קלאנגען, נעהמען מיר ניט אויף גאט'ס ריכטיגע געדאנקען וועגען דער וועלט, נאר מיר מאכען א געוויסען טעות. מיר פערשטעהען גאט'ס געדאנקען ניט און מיר ברענגען ארויס המיונות אנשטאט קלארע און ריכטיגע געדאנקען.

אויך דא, ביי מאל'בראנשען, קלינגט דורך גאנץ קלאָר די אידעע, אז מיר זענען מעהר נישט ווי צוזעהער פון א וועלכען ס'איז פראצעס וואס שפיעלט זיך אב אין אונז אהן אונזער וויללען.

§ 101. ברוך (בענעדיקט) ספינאזא (1632 ביז 1677).

דעקארט און די אקקאזיאנאליסטען האבען ארויסגעבראכט אין זייערע געדאנקען א דאפעלטען דואליזם. איינמאל א געגענזאץ צווישען גאט און וועלט, דערנאך א געגענזאץ פון גייסט און מא־טעריע אין דער וועלט, פון גוף און נשמה אין דעם מענשליכען אר־גאניזם. די אקקאזיאנאליסטען האבען, פערטיעפענדיג דעקארט'ס געדאנק, שוין כמעט ווי דערגראבען זיך צו יענער אייגהייט, אין וועלכער גאט און וועלט, גייסט און מאטעריע, גוף און נשמה, זענען איין־און די זעלביגע זאך. דעקארט האט די גאנצע קערפערליכע וועלט ארומגענומען מיט דעם איין־איינציגען געדאנק פון מאטעריע און בעוועגונג. געאולינקס האט פון איהר געמאכט איין איינציגע מאטעריעלע וועלט־סובסטאנץ. פון אלע בעזונדערע נשמות, פון יענע גייסטיגע מאטעמאטישע פונקטען, וואס זיצען אין די פער־שיעדענע מענשליכע מחות, האט ער געמאכט איין־איינציגע גייס־טיגע סובסטאנץ. מאל'בראנש האט די ביידע סובסטאנצען נעהענ

אין דער גאנצער וועלט; דאס לעבען פון אונזער נשמה דארף דעריבער דערקלערט ווערען בלויז דורך יענע פסיכישע נויטוועניגקייטען, וואס הערשען אין דער איין אייניציגער גייסטיגער סובסטאנץ. זעהען מיר אבער, אז אין א טייל פון דער קערפערליכער וועלט־סובסטאנץ, אין אונזער גוף און אין א טייל פון דער וועלטליכער גייסט־סובסטאנץ, אונזער נשמה, שפיעלען זיך אב פראצעסען, וואס פאסען איינע צו די אנדערע (ווי געדאנקען אין דער נשמה און געווייסע בעוועגונגען פון דער צונג), מוזען מיר אננעהמען, אז דאס ריישט זיך אריין די דריטע אונעגדליכע וועלט־סובסטאנץ, גאט, וואס רופט ארויס די דאזיגע צונויפשטימונג.

גאולינקס איז זעהר ווייט פון דעם גדאנק, אז גאט מישט זיך אריין אין דעם נאטירליכען פראצעס פון די צוויי סובסטאנצען פון געלעגנהייט צו געלעגנהייט. ער פערטיעפט דעקארט'ס מיינונג, אז גאט איז יענע קראפט, וואס האלט אויף אין יעדער רגע סיי די מאטעריעלע סובסטאנץ, סיי די גייסטיגע. ער איז א י ן י ע ד ע ר ר ג ע די אורזאכע פון אלע געשעהענישען, וואס קומען פאר אין זיי. אויף אזא אופן מוז גאט סיי ווי סיי אלע רגע ארויסברענגען די עגדערונגען ווי אין דער קערפערליכער סובסטאנץ, אזוי אויך אין דער גייסטיגער. דעריבער איז שוין קיין וואונדער ניט, וואס ער שטימט צוגויף אין יעדער רגע די צוויי וועלטען אזוי, אז זיי זאלען פאסען הארמאניש אייגע צו דער אנדערער.

דער פועל יוצא דערפון איז, אז אונזער גייסטיגער לעבען שפיעלט זיך אב אהן אונזער וויללען, אהן אונזער טהאן. מיר זענען, זאגט גאולינקס, מעהר נישט, ווי צ ו ז ע ה ע ר פון א פראצעס, וואס שפיעלט זיך אב אין אונז, ארויסגערופען פון דער אונעגדליכער מאכט, פון גאט.

מאל'בראנש (1638 ביז 1715) אינטערעסירט זיך מעהר מיט דער ערקענטנים־טעארעטישער זייט פון דעם זעלביגען פראבלעם. ער פרעגט, ווי אזוי קאנען מיר האבען וועלכע עס איז ריכטיגע אידעען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט, בעת זי, די דרויסענדיגע קערפער־וועלט, קאן דאך, ווי א קערפער, ניט ווירקען אויף אונזער נשמה. זיין תירוץ איז, אז סיי די קערפערליכע וועלט, סיי די נשמות ארער די גייסטער, זענען ניט דרויסען פון גאט, נאר איינעוועניג אין גאט.

וואס האבען פערפיינערט און פערטיעפט דעם אקקאזיאנאליסטישען
געדאנק, זענען געווען געאולינקס און מאל'בראנש.

געאולינקס (1625 ביז 1669) מאכט קדם כל קלאהר דעם
געדאנק, פאר וואס מיר קאנען ניט אננעהמען, אז אונזער ווילען
ווירקט אויף דעם קערפער, און אז די קערפערליכע ערשיינונגען
זאלען ווירקען אויף אונזער נשמה. וואלט אונזער ווילען ארויס־
גערופען די בעוועגונגען פון אונזערע מוסקולען, יעמאלט וואלטען מיר
קלאהר איינגעזעהן, ווי אזוי ער טהוט עס, ווייל ו ו ע ל ע ן איז
„דענקען" און דענקען איז בעוואוסטזיין. אבער דאס זעהען מיר
ניט איין. אין געדענקען ווילען מיר הויבען די האנד
הויבט זיך גלייך ווי פון זיך אליין, פאלגענדיג אונזער ווילען. אבער
„וואס מיר ווייסען ניט, ווי מיר טהוען עס, דאס טהוען מיר ניט",
ווייל אונזער נשמה איז דורך און דורך דענקען און ווייסען. נאך
קלאהרער איז עס ביי דער בעוועגונג פון דער צונג, בעת מיר
רעדען. מיר זעהען ניט איין, ווי אזוי אונזער ווילען קעהרט און
ווענדט אונזער צונג, און דעריבער טארען מיר ניט זאגען, אז דאס
האט אונזער ווילען געטהאן. דאס אייגענע איז אויך מיט דעף
ווירקונג פון דער דרויסענדיגער וועלט אויף אונז. די בעוועגונגען
פון דער דרויסענדיגער וועלט ווערען ווייטער געפיהרט דורך די
קערפערליכע זינען־ארגאנען און דעם מארך ביז צו דער נשמה,
און אין איהר וואקסען ארויס עמפפינדונגען. מיר זעהען ניט
איין, ווי אזוי אין אונזער מארך שפיעלט זיך אב אט דער אייג־
ווירקונגס־פראצעס, און דעריבער טאהרען מיר ניט זאגען אז מיר
נעהמען אויף אייגווירקונגען פון דרויסען. די בעוועגונגען אין דער
מאטעריע קומען פאר אויס ריין־מעכאנישע אורזאכען, ארויסגערופען
דורך פריהערדיגע מעכאנישע אורזאכען, וואס שפיעלען זיך אב אין
דער גרויסער קערפערליכער וועלט. זי, די גאנצע קערפערליכע
וועלט איז אין אייניגע, אין זיך אבגעשלאסענע סובסטאנץ, און
די בעוועגונגען פון אונזער קערפער דארפען ערקלעהרט ווערען
ריין־מעכאניש, ווי א פועל־יוצא פון יענע מעכאנישע בעוועגונגען,
וואס קומען פאר אין דער וועלט. צוריק: די פערענדערונגען אין
דער נשמה זענען ריין־פסיכישע פראצעסען, וואס שפיעלען זיך אב
אין דער גייסטיגער סובסטאנץ, וואס איז אויך איין און דיזעלביגע

צונויף געבונדען אין אייגעם. און דאס לעבען פון דעם מענשליכען ארגאניזם שפּיעלט זיך אב אזוי, אקוראט ווי דער קערפער וואלט געקאָנט ווירקען אויפֿן גייסט (מיר האָבען איינדרוקען פון דער דרויסענדיגער וועלט) און דער גייסט וואלט געקאָנט ווירקען אויף דעם קערפער (אונזער ווילען בעוועגט אונזערע מוסקולען).

ווי אזוי איז דאס מעגליך? דעקארט ענטפערט דאַרויף מיט אן אויסרעד: גאָט האָט בעשאפען א וואונדער, אז דאס, וואס קאָן ניט ווירקען איינס אויף ס'אנדערע, זאל ביי דעם מענשען יא ווירקען. אזא ענטפער געהט לויפֿ צו די גרונד־פונדאמענטען, אויף וועלכע רעקארט האָט אלײן אויפגעבויט זיין פילאָסאָפיע: די פאַרדערונג פון דעם קלאָרען, רייגעם, שכל'דיגען דענקען. וואונדער אָבער זענען דאס, וואס געהט לויפֿ צום שכל, וואס דער שכל קאָן בשום אופן ניט איינזעהן. אָט דער ווידערשפרוך אין דעקאָרט'ס פילאָסאָפיע האָט ארויסגערופען די פילאָסאָפישע געדאנקען פון די אָקקאַזיאָנאליסטען.

דער שכל האָט ארויסגעבראכט, אז די אייגענטליכע, לעצטע אורזאך פון אלץ וואס פאסירט אויף דער וועלט איז גאָט. גייסט קאָן ניט ווירקען אויף קערפער, קערפער קאָן ניט ווירקען אויף גייסט, אָבער גאָט קאָן ווירקען אויף זיי ביידען, סיי אויף דעם קערפער, סיי אויף דעם גייסט. דאס גיט די אָקקאזיאָנאליסטען די מעגליכקייט צו דערקלעהרען דעם וואונדער אויף אן אופן, וואס געהט ניט לויפֿ צום שכל. אין דעם מאָמענט ווען עס קומט פאר א וועלכע עס איז פערענדערונג אין דער קערפערליכער סובסטאנץ, רופט גאָט ארויס א פאסענדע פערענדערונג אין דער גייסטיגער סובסטאנץ. און צוריק: קומט פאר א וועלכער עס איז פראצעס אין דער גייסטיגער וועלט, רופט גאָט ארויס די פאסענדע בעוועגונג אין דער קערפערליכער וועלט. אזוי ווירקען די ביידע סובסטאנצען איינע אויף די אנדערע, ניט דירעקט, נאָר מיט דער פערמיטלונג פון גאָט, וואס מישט זיך אריין אין דעם גאנג פון דער נאטור ביי יעדער געלעגנהייט (אָקקאזיאָ). דערפון שטאמט דער נאמען „אָקקאזיאָנאליסטען".

די בעגרינדער פון דער שול זענען געווען די פראנצויזען דעלא־פאַרוש און קאַרדעמוא. אָבער איהרע וויכטיגסטע פערטרעטער,

די אקקאזיאנאלישטען און ספינאזא

(די אקקאזיאנאלישטען געאולינקם און מאל׳בראנש. דען פאן־ען טהעאיזם. — ספינאזאם פאנטהעאיזם. זיין לעבען און זיינע ווערק. — זיין מעטהאדע אין דער פילאסאפיע. — „גאט אדער נאטור". „גשמיות" און „רוחניות"־צוויי זייטען פון דער געטליכער סובסטאנץ. די איינהייט פון דעם שכל׳דיגען וועלט־פראצעס. — די שאפענדע און די געשאפענע נאטור. די איינהייט אין דער פערשיעדענקייט און די פערשיעדענקייט אין דער איינהייט. עוואלוציאן, עמאנאציאן און לאגיש אבשטאמען. נויטענדיגקייט און פרייהייט. — די קנעכט־שאפט און פרייהייט פון דעם מענשליכען שכל. די שכל׳דינע ליעבע צו גאט).

§ 100. די אקקאזיאנאלישטען.

דעקארט׳ס פילאסאפיע, וואס איז אויפנעבויט אויף די יסודות פון רייגעם, שכל׳דיגען דענקען, האט ארויסגעבראכט א שארפען געגענזאץ אין איהר בילד פון דער וועלט. אויסער גאט, וואס איז די אונענדליכע סובסטאנץ, בעשטעהט די וועלט נאך פון צוויי ענדליכע סובסטאנצען: גייסט און מאטעריע. דער גייסט קאן ניט פערנעהמען קיין איין פינטעל פון דעם ווירקליכען וועלטען־רוים, ער איז דורך און דורך דענקען. די מאטעריע איז דורך און דורך אויס־געשפרייטקייט, אויסדעהנונג און קאן ניט האבען אין זיך קיין איין שמץ פון א וועלכען עם איז פסיכישען געשעהען. די ביידע סוב־סטאנצען זענען אזוי פערשיעדען איינע פון די אנדערע, אז זיי האבען גאר קיין ברעקעל שייכות ניט איינע צו דער אנדערער. ממילא קאן גייסט ניט ווירקען אויף קערפער און קערפער קאן ניט ווירקען אויף גייסט. אזוי לעהרנט דער קלארער און דייטליכער שכל וועגען דעם ענין. אבער אין דער ווירקליכקייט זעהען מיר, אז אין דעם מענשליכען ארגאניזם זענען די ביידע סובסטאנצען

רעזולטאטען איז געקומען דער אנדער צוויינ פון דעם פילאָסאָפי־
שען דענקען, דער ראציאָנאליסטישער, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט
אויף דעם קאָנטינענט.

מיט יענעם גאָט, וועלכע די רעליגיאָנען האָבען אַרויסגעבראכט. דער דעאיסטישער גאָט האָט מעהר ניט ווי בעשאפען די וועלט, לויט אויבינג געזעצען, און מישט זיך ניט אריין אין דעם נאכ פון די נאטירליכע פאסירונגען. שעפטסבערי׳ס תלמידים באָטלער (1692 ביז 1752) און האָטשעסאן (1694 ביז 1747) האָבען נאָך ווייטער אויסגעארבייט די לעהרע פון זייער רבין. באָטלער נעהמט אָן דעם „ג ע ו ו י ס ע ן" פאר דעם גרונד־טריב פון אונזערע מאָראָלישע האנדלונגען. האָטשעסאן בינדט נאָך נעהנטער צונויף די עטהיק מיט דער עסטעטיק. ווייכטיגע נעדאנקען אויף דעם פעלד פון מאָראל־פילאָסאָפיע האָט איף אַרויסגעבראכט אדאם פערגיוסאָן (1724 ביז 1816). אויף דרייי יסודות רוהט די מאָראל: אויף ליעבע צו זיך, אויף וועלען גליק פאר אנדערע און אויף פאָלקאָמענהייט.

אונטער דער שטארקער אייגווירקונג פון פערגיוסאָן און דוד יום איז געשטאנען דער בעגרינדער פון דער מאָדערנער נאַציאָנאל־עקאָנאָמיע, אדאם סמיטה (1723 ביז 1790), אין זיין מאָראל־פילאָסאָפיע נעהמט ער אָן די סימפאָטיע אלס דעם הויפט־טריב פאר אונזערע מאָראלישע מעשים.

די פילאָסאָפיע פון יום האָט אַרויסגעוואָרפען ענטקעגען זיך די פאלעמיק פון דער ש א ט י ש ע ר שול. איהר הויפט בעגרינדער און פיהרער איז געווען טהאָמאס ריעד (1710 ביז 1796) ריעד אפעלירט ענטקעגען יום צו דעם געזונדען „מענשען־פערשטאנד" (קאָמאָן סענס), ער זאָגט זיך אָב סיי פון לאָקק׳ס סענסואליזם, סיי פון בערקליים אידעאליזם, סיי פון יום׳ס סקעפטיציזם. דער פשוט׳ער מענשליכער שכל דארף בלייבען גערעכט אויף אין דער פילאָסאָפיע. די ווייכטיגסטע אמת׳ען וואָס נויטיגען זיך אין וועלכע ס׳איז בעווייזען, זענען איינגעבוירען אין דעם שכל. —

דער רעזולטאט פון דער ענגליש־עמפירישער ריכטונג אין דער פילאָסאָפיע איז געווען — אָדער סקעפטיציזם, אָדער „געזונטער מענשען־פערשטאנד", וואָס זאָגט זיך אָב פון יעדער פערטיפונג אין פילאָסאָפישע פראבלעמען, אויב זי געהט להיפך צו די אָנגענומענע אמת׳ען פון דעם „קאָמאָן סענס". לאָמיר זעהן, צו וועלכע

דענקער". — דאָס דענקען האָט טאלאנד געלעהרנט, איז א פּראָ־דוקט פון דעם מאַרך. ווי די צונג איז אן אָרגאן פון דעם געשמאַק, אזוי איז דער מאַרך אן ארגאן פאר'ן דענקען.

פון לאָקק זענען ארויסגעוואקסען א סך דענקער און וויסענ־שאפטס־פּאַרשער. דער גרעסטער געלערנטער פון יענער צייט, איזאק ניוטאן (1642 ביז 1727) שטאמט פילאָסאָפּיש אָב פון לאָקק'ן. פון זיינע פילאָסאָפּישע אנשויאונגען איז אינטערעסאנט צו בעמערקען דעם געדאנק, אז דער ליידיגער וועלטען־רוים איז דער זינען־ארגאן פון גאָט. דורך דעם ליידיגען רוים פיהלט גאָט אלץ, וואָס עס קומט פאר אויף דער וועלט.

אן לאָקק'ן לעהנען זיך אָן אויך דוד הארטלי (1704 ביז 1757) און יאָזעף פריסטלי (1733 ביז 1804). ביידע זענען אין דער פסיכאָלאָגיע פארלויפער פון יום'ס אסאציאציאנס־לעהרע. ביידע נייגען זיך צו דעם גראנק, אז דער גייסט איז א פראָדוקט פון דעם מאַרך און דער נערוון־סובסטאנץ. אָבער ביידע פערבינ־דען זייער פסיכאָלאָגישען מאטעריאליזם מיט א גלויבען אין גאָט. פריסטלי גלויבט אין די אונשטערבלעכקייט פון דער מענשלעכער נשמה. נאָך גרינגער האָט זיך איינגעגעבען דעם בעריהמטען כע־מיקער ראָבערט ב א י ל (1627 ביז 1691) צו פערבינדען זיין בעמישע וויסענשאפט מיט דעם גלויבען אין גאָט און וואונ־דער. אויך עראזם דארווין (1731 ביז 1802) ביי וועמען מיר געפינען דעם אָנהויב פון דעם מאָדערנעם דארוויניזם, געהערט אין דער זעלביגער גרופּע פון דענקער. ער בעשעפטיגט זיך פיעל מיט אסאציאציאנס־פסיכאָלאָגיע.

די מאָראל פילאָסאָפּיע האָט זיך ענטוויקעלט האַנד אין האַנד מיט דעם פריי־דענקערישען דעאיזם און פאַנטהעאיזם. די וויכ־טיגסטע פערטרעטער פון דער ענגלישער מאָראל־פילאָסאָפּיע פון יענער צייט, זענען: ש ע פ ט ס ב ע ר י (1671 ביז 1713), וואָס פער־בינדט די טוגענד־לעהרע מיט דער שעהנהייטס־לעהרע און בע־גרינדעט ביידע אויף דעם פרינציפּ פון הארמאָניע. אין זייגע רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפּישע אנשויאונגען איז ער מעהר אן אָפּטימיסטי־שער פאַנטהעאיסט, עהדער א דעאיסט. דער דעאיזם נעהמט אָן די עקזיסטענץ פון א גאָט אויסער דער וועלט, האָט אָבער נאָר נישט

אָן אונזערע סימפאטישע נעפיהלען פריהער פאר אלץ, כדי צו בעאורטיילען די מעשים און די געפיהלען פון אנדערע מענשען. דערנאָך נעווואהנען מיר זיך איין אָנצואוועגדען דעם זעלביגען מאסשטאב אויף אויף די אייגנע מעשים און געפיהלען. מיר שאצען זיי אָב לויט זייער טענדענץ און פעהיגקייט צו ברענגען נוצען די אנדערע מענשען אָדער צו שאדען זיי. אויף אזא אופן וואקסט על פי נעווואוינהייט אין אונז ארויס א געפיהל פון פליכט, א שטרעבען צו טהאָן ניט ווי עס ווילט זיך אין דעם אויגענבליק, נאָר ווי עס איז נויטיג פאר דעם נוצען פון די מיט־מענשען.

§ 99. די פערצווייגונגען פון דער ענגלישער פילאָסאָפיע.

האָבבס, לאָקק, בערקליי און יום בילדען דעם גרונד־שטאם פון דער ענגלישער, עמפירישער פילאָסאָפיע אין דעם זעכצנטען, זיבעצענטען און אכצענטען יאהרהונדערט. אָבער א חוץ דעם גרונד־שטאם זענען נאָך נעווען איינצעלנע אויסצווייגונגען און זעלבסטשטענדיגע קלענערע נעווויקסען וואָס האָבען זיך ענטוויקלט אין־אייגעם מיט דעם גרונד־שטאם און האָבען געהאָלפען ארויס־ברענגען דעם פרייען געדאנק פון אונזער צייט.

שוין אין די ציטטען פון האָבבס, האָט געלעבט א דענקער, הערבערט פון שערבערי (1587 ביז 1648) וואָס האָט אוועגגעלעגט דעם גרונד פאר א פריי־דענקערישע ריכטונג. שערבערי גלויבט אז מען קאן דורך דער פערנונפט און דורך א נאטירליכען אינסטינקט ארויסברענגען אלגעמיינע גרונד־זעצען פאר דעם רעלי־גיעזען גלויבען, וואָס זאלען טויגען פאר אלע מענשען. די איצ־טיגע רעליגיאָנען זאלען אבגעשאפט ווערען און אלגעמיינע שכל־דיגע רעליגיאָן זאל פערנעהמען זייער פלאץ.

פון די ענגלישע פריי־דענקער וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פרייע רעליגיעוע פראבלעמען איז דער בעריהמטסטער דזשאן טאָלאנד (1670 ביז 1722). טאָלאנד איז א גאנץ טיעפער און גרינדליכער פילאָסאָפישער קאָפּ. ער ברענגט ארויס א מאטע־ריאליסטישען וועלט־בילד, וועלכען ער רופט פאנטהעאיזם. ער טרוימט וועגען א רעליגיאָן פון דער צוקונפט, א געמיינזאמען קולט פאר די „פאנטהעאיסטישע בריידער". דעם נאָמען פאנטהעאיזם פיהרט ער אריין אין די פילאָסאָפיע ווי אויך דעם נאָמען „פריי־

איהם. און דערצו דארף איך ניט אנוועזנדען קיין ברעקעל ערפאה־רונג. אבער וואס איז די פעולה פון אזא מין זיכערען וויסען? אזא מין א פריאָרי׳שער וויסען טהוט ניט אויף קיין ברעקעל נייעס. וויי אלץ וואס עס ברענגט ארויס פון א וועלכען ס׳איז ענין איז שוין לכתחילה געלעגען אין איהם איינגעוויקעלט. אלץ וואס די מאטע־מאטיק לערענט אונז וועגען א דריי־עק איז שוין לכתחילה דא אין איהם. די א פריאָרישע לכתחילה׳דיגע ערקענטנים מאכט אונז ק ל א ה ר ע ר א וועלכען עס איז ענין, אבער זי ב ע ר י י כ ע ר ט ניט אונזער וויסען. אונזער וויסען קאן בערייכערט ווערען נאר פון די פאקטישע ערקענטניסען, וועלכע מיר בילדען ניט א פריאריע נאר „א פאסטעריאָרי" בדיעבד, נאך דעם פאקט. אבער די פאס־טעריאריש, בדיעבד׳יגע ערקענטניסען, וואס בערייכערען אונ־זער וויסען, קאנען קיינמאל ניט זיין אזוי זיכער, ווי די אפריאָרישע.

די זעלביגע קריטיק פון דער ראציאנאליסטישער ריין שכל־דיגער ערקענטנים וועגדט יום אויך אן אין זיין מאראל־פילאסאפיע. ריין על פי שכל קאן מען קיינמאל ניט ארויסברענגען וואס עס איז מאראליש גוט, אדער מאראליש שלעכט. דער שכל קאן נאר לערנען וואס עס איז אמת, וואס עס איז פאלש, וואס עס איז ניצליך, וואס עס איז שעדליך. אויך דא שפיעלט די הויפט־ראליע דער נעפיהל, ווי אומעדום, וואו דער שכל איז נעצווואונגען צו שווייגען. אונזער וויליען וועדט בעהערשט דורך ליידענשאפטען, וואס שטאמען פון לוסט און אונלוסט־נעפיהלען. א דאנק א געוויסער קאמבינאציע פון לוסט און אונלוסט־נעפיהלען און געוויסע פארשטעלונגען פון ניצליך און שעדליך, פון „איך" און די איבעריגע מענשהיים, האט זיך ביי דעם מענשען אויסגעארבייט א נאטירליכער נעפיהל פון מענשען־ליעבע, פון סימפאטיע, דאס הייסט, פון אייגענער פרייד, בעת די מענשען זענען גליקליך, און פון אייגענעם שמארץ, בעת זיי נעפינען זיך אין עלענד. אט דער נאטירליכער נעפיהל איז דער פונדאמענט פון אלע מאראלישע האנדלונגען. אויס דעם ענאאיזם אליין קאן מען בשום אופן ניט דערקלערען די מאראל. אלע מא־ראלישע האנדלונגען ווערען נעטהון ניט צוליעב א וועלכער עס איז אייגענער ענאאיסטישער פניה, נאר כדי צו בעפרידיגען דעם נא־טירליכען נעפיהל פון סימפאטיע און מענשען־ליעבע. מיר וועגדען

טהוער, איז באמת נאָר א מין טעאטער־ביהנע, אויף וועלכער עס שפּילט זיך אָב א פּראָצעס פון איינדרוקען און אידעען־פערבינ־דונגען. מיר קאנען אָבער ניט וויסען, וער און וואָס רופט ארויס די העלדען אויף דער ביהנע, פון וואנען זיי קומען, וואהין זיי פער־שווינדען. אלץ, וואָס אונז דוכט זיך, אז מיר וויסען וועגען דעם פּרט, איז ניט מעהר ווי א פּראָדוקט פון אונזער איינבילדונג און פון אונזער גלויבען.

אויך בנוגע צו דער גאָט־פּראָגע — און צו איהר נאָך מעהר עהדער אומעטום, — מוז יום ארויסרוקען זיין סקעפּטישען שטאנד־פונקט. די אונענדליכע געטליכע סובסטאנץ איז אודאי א זאך, וואָס געפינט זיך ניט אין דער ערפאהרונג. אויב אונזער שכל איז ניט ביכולת צו בעווייזען די עקזיסטענץ פון דער דרויסענדיגער וועלט און מיר מוזען דערביי פערלאָזען איהם און אָנווענדען דעם כח הדמיון, וואָס ווערט אָנגעטריבען פון אונזער געפיהל און פון אונזער גלויבען, איז די פּאָרשטעלונג פון גאָט אודאי אוא ענין, וועמעס עקזיסטענץ עס קאן ניט פערזיכערט וועדען דורכ'ן שכל. כח הדמיון, געפיהל און גלויבען זענען די אייגציגע יסודות, אויף וועלכע עס רוהט די פּאָרשטעלונג פון גאָט. יום זוכט דעריבער פּסי־כאָלאָגיש און היסטאָריש ארויסצוברענגען ווי אזוי עס איז אויס־געוואקסען דער גלויבען אין גאָט און וואונדער.

יום לייקענט פונדעסטוועגען ניט, אז מיר האָבען א פעלד פון וויסען, וואָס איז אבסאָלוט זיכער און קלאָהר און לאָזט ניט צו קיין ברעקעל ספק. דאָס איז יענע ערקענטנים וואָס פּאָרשט אויס ניט די שייכות'ען צווישען פאקטען פון דער ערפאהרונג, נאָר די בעציהונגען צווישען אידעען. די אידעען גופא מעגען זיין ווי פאלש, אָבער זיי קאָנען שטעהען איינע צו דער אנדערער אין אזעלכע קלאָהרע און איינפאכע בעציהונגען, אז עס איז ניטאָ קיין ברעקעל גרונד אָבצולייקענען די ריכטיגקייט פון די ב ע צ י ה ו נ ־ ג ע ן. א ביישפיעל פון אזא זיכערן דענקען איז די מאטעמאטיק. אלע איהרע זאצען זענען „א פּריאָרי" ריכטיג, דאָס הייסט, אויף א פריהער, פאר דער ערפאהרונג. האָב איך די אידעע פון א וועלכען ס'איז דריי־עק, קאָן איך לכתחילה אויסגעפינען די שייכות'ען פון אלע ליניען, זייטען און ווינקלען, וואָס קאָנען געמאָלט זיין אין

תמיד, וועו מיר בעמערקען אין דער ערפאהרונג דעם ערשטען פאקט, שפּרינגט שוין ממילא ארויס אין אונזער פּאַרשטעלונג די אידעע פון דעם צווייטען פאקט. על פּי שכל קאן מען קיינמאל ניט אייזעהן פּאר וואס דאס מוז זיין אזוי, און דעריבער האבען מיר לגמרי קיין רעכט ניט צו זאגען, אז אין דער נאטור הערשט קויזאליטעט אדער אורזאכליכקייט. בנוגע צו דעם פונקט מוזען מיר בלייבען סקעפּטיקער, צווייפלער. די פּאַרשטעלונג פון אורזאך און ווירקונג איז עפּעס אזוינס, וואס שפּרייזט אריבער די גרעניצען פון דער ערפאהרונג. און דעריבער קאן מען ג ל ו י ב ע ן אין דעם אדער נ י ט ג ל ו י ב ע ן, אבער מען קאן עס בשום אופן ניט ו ו י ס ע ן. דאס רוב מענשען מיינען, אז זיי וויסען. עס איז וויכטיג קלאר צו מאכען, אז זייער וויסען איז ניט מעהר, ווי א שטארקער גלויבען, וואס וואקסט פּסיכאלאגיש ארוים פון דער איינגעוואוּרצעלטער געוואוינהייט.

אויך אונזערע פּאַרשטעלונגען וועגען די פערשיעדענע סובסטאנצן, סיי מאטעריעלע, סיי גייסטיגע, איז א זאך, וואס טרעט אריבער די גרעניצען פון דער ערפאהרונג. אין דער ערפאהרונג זענען דא מעהר נישט ווי איינדרוקען פון פּארב און פּאַרם, אבער עס איז ניטא קיין איינדרוק, אויף וועלכען מען זאל קאנען זאגען, ער איז מאטעריע אדער קערפּער. מיר האבען איינדרוקען פון ליעבע און פון האס, אבער עס איז ניטא אזא איינדרוק אויף וועלכען מען זאל קאנען זאגען אז ער איז א נשמה, אדער א גייסטיגע סובסטאנץ. די פּאַרשטעלונג פון א נשמה אדער אן אייגענעם „איך" איז צונויפגעזעצט פון א סך פערשיעדענע אידעען, פון קליינע קאפּיעס, וואס בלייבען איבער, ווי א שפּוהר פון וועלכע עס איז לעבעדיגע, שטארקע איינדרוקען. אזוי ווי מיר מוזען אננעהמען, אז נאר דאס איז אבסאלוט זיכער און עקזיסטירט אויף געווים, וואס עס געפינט זיך אין דער ערפאהרונג, דאס הייסט אין די לעבעדיגע שטארקע איינדרוקען, מוזען מיר דעריבער לייקענען, אז עס איז דא א וועלכע עס איז נשמה, אדער אן „איך", וואס זאל פון זיך אליין ארויסברענגען דורך אנ'ארט גייסטיגע טעטיגקייט וועלכע עס איז געדאנקען. ריכטיגער איז פּאַרצושטעלען זיך, אז דאס וואס מיר רופען א נשמה אדער אן „איך", אן אקטיוועז פּסיכישען

איינע די אנדערע ארויס. זעה איך, צום ביישפיעל, אויפ'ן גאס א געזיכט, וואס איז עהנליך צו מיינעם א בעקאנטען, וועלכע איז מיר ארויסגערופען די אידעע וועגען דעם בעקאנטען.

דריטער גרונדגעזעץ: אייגדרוקען, וועלכע זענען פערבונדען געווארען דורך די פארשטעלונג פון אורזאך און ווירקונג, לאזען איבער אידעען, וואס רופען אייגע די אנדערע ארויס. א נאסער ברוק אין נאס רופט ארויס די פארשטעלונג פון דעם רעגען וואס איז געווען די אורזאך פון יענער נאסקייט.

דער לעצטער גרונד־זאץ פון אידעען־פערבינדונגען שטויסט זיך שוין אן אן דעם גרענץ פון יענער ערקענטנים, וואס שטאמט פון דער ערפאהרונג. פון וואנען וויסען מיר, אז אין דער ערפאהרונג זענען דא אורזאכען און ווירקונגען? וואס צווינגט אונז אנצונעהמען, אז אויב אין דער ערפאהרונג פאסירט א וועלכער עס איז פאקט, מוז על פי נויטוועגדיגקייט ארויספליסען פון איהם א וועלכער עס איז אנדער פאקט? — מיר קאנען עס טאקי ניט ווי־סען — ענטפערט יום. און דער שכל איז גאר ניט מחיב, אז פון איין פאקט זאל ארויסגעהן א וועלכער עס איז אנדער פאקט ווי א ווירקונג פון אן'אורזאך. דער איינציגער צוואנג וואס הערשט דערביי אין דענקען איז ניט קיין לאגישער, שכל'דיגער, נאר א פסיכאלאגישער, אן אויסגעוכטער. מיר זעהען צום ביישפיעל, אז ווען מיר וואכפען א שטיין אין דער לופטען פאלט ער דערנאך צוריק אויף דער ערד. אונז דוכט זיך, אז אנ־דערש קאן דאס ניט זיין, אז עס איז דא אן אורזאך, וואס בעווירקט, אז דער שטיין זאל מוזען אראבפאלען צוריק. אין דער אמת'ען אבער קאנען מיר זיך על פי שכל גאנץ גוט פארשטעלען, אז דער שטיין זאל ניט פאלען אויף דער ערד, נאר פארקעהרט, עס זאל זיך טראגען אין דער הויך אדער נאר גלאט אזוי בלייבען הענגען אין דער לופטען. וואס אונז צווינגט, צו ערווארטען, אז דער שטיין וועט אראבפאלען, איז די גע וואוינהיט, וועלכע שטאמט פון דער ערפאהרונג. מיר האבען אין דער ערפאהרונג אונצעהליגע מאל געזעהן, אז נאך איין פאקט קומט אנאנדער פאקט. נאך דעם וואכפען אין דער הויך קומט דער פאלען צוריק. און מיר האבען זיך אזוי צוגעוואוינט צו אזא פערבינדונג פון איינדרוקען, אז

ד. גל. יום רופט אָן אָט די אידעען: „אימפּרעשענס" — אייגדרוקען, אָבער ער וויל דערמיט בשום אופן ניט זאָגען, אז דאָס דרוקט אָב איהר שטעמפּל א וועלכע עס איז דרויסענדיגע וועלט אויף א וועלכע עס איז „נשמה". עס זענען דא „אימפּרעשענס", דאָס איז אלץ, וואָס יום קאָנסטאַנטירט וועגען דעם פונקט. אָט די לעבעדיגע, שטאַרקע און קלאָהרע אייגדרוקען לאָזען איבער א שפּוהר נאָך זיך וואָס איז שוין ניט אזוי לעבעדיג און שטאַרק. די שפּוהרען, מאַטע, שוואַכע אָב־בילדער, פון די „אימפּרעשענס" רופט ער אָן „אידעען". פון אייגדריקען און אידעען בעשטעהט די גאַנצע ערקענטנים. פון וואָגען זיי נעהמען זיך, קאָגען מיר ניט וויסען, וויל מיר קענען נאָר זיי און ניט זייער אור־שפּרונג. עס איז די אויפגאבע פון דער פילאָסאָפּיע מעהר נישט ווי אויס־צופאָרשען יענע געזעצען, וואָס בעהערשען דעם פּראָצעס, וועלכער שפּילט זיך אָב אין די אייגדרוקען און די אידעען.

קודם כל מוז מען קלאָהר ווערען וועגען די געזעצען וואָס הער־שען אין די שוואַכערע, מאַטערע טיילען פון אונזער ערקענטנים, די אידעען, וויל פון זיי בעשטעהט דער גאַנצער אינהאַלט פון דעם דענקען. דאָס דענקען איז ניט קיין אַנדער זאך, נאָר א פערבינדונג פון אידעען, אן אידעען־אַסאָציאציאָן. די אידעען פערבינדען זיך, מען קאָן זאָגען, כמעט ריין מעכאַניש, לויט געוויסע געזעצען. שווימט ארויף איין אידעע אין׳ם בעוואוסטזיין, ציהט זי נאָך זיך נאָך אַנ־דערע אידעען. יום פּארשט אויס יענע געזעצען, לויט וועלכע איין אידעע ציהט נאָך זיך אַנאַנדער אידעע.

דער ערשטער גרונד־געזעץ פון אידעען־אסאציאציאן איז: אייגדרוקען וואָס זענען געווען אין איין און דער זעלביגער צייט רוימליך פערבונדען, לאָזען איבער אידעען וואָס רופען איינע די אַנדערע ארויס. האָב איך אין א בעשטימטער צייט גע־זעהן א מענשען אין א בעשטימטען צימער, וועט די אידעע וועל־גען דעם מענשען ארויסרופען אין מיר די אידעע פון יענעם צימער. און פערקעהרט, קאָן די אידעע פון יענעם צימער ארויסרופען אין מיר די אידעע פון׳ם מענשען.

צווייטער גרונד־געזעץ: אייגדרוקען, וואָס זענען עהנליך אויי־נער צו דעם אַנדערן לאָזען נאָך זיך איבער אידעען, וואָס רופען

גאַנג און די אָרדענונג פון יענע אידעען, וואָס איך מיין, אז זיי שטאַמען פון דער דרויסענדיגער וועלט. בערקליי לייקענט ניט אז אזא איבערמענשלעכע און אויסערמענשלעכע קראפט איז דאָ, אָבער ער גלויבט, אז דער שכל איז אונז מחיב אָנצונעהמען, אז דאס קאָן ניט זיין קיין דרויסענדיגע מאַטעריעלע בעווענונגס־קראפט. בלייבט איבעריג נאָר איין אייניגער אויסוועג, אז יענע קראפט איז אן איבערמענשלעכע ג י י ס ט י ג ע קראפט, דאָס הייסט, א גאָט. אלע אידעען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט וועלן ארויסגערופען אין אונז פון גאָט. זיי זענען א מין סימבאָלישע שפראך, אין וועלכער גאָט טיילט אונז מיט אויף א פסיכישען וועג זיינע געדאַנקען.

§ 98. דוד יום. (1711 ביז 1776.)

דער סובייעקטיווער אידעאַליזם. פון בערקליי האָט אין זיין וויכטערדיגער ענטוויקלונג געפיהרט צו דעם סקעפטיציזם פון דוד יום. אויב אמת און ווירקליך איז נאָר דאָס, וואָס אונז גיבען די אידעען און אויב יעדע צוטראָטונג איז א דערווייטערונג פון דעם אמת, האָבען מיר ניט קיין רעכט אָנצונעהמען אז עס איז דא א וועלכער עס איז גאָט, א וועלכע עס איז איבער־מענשלעכע קראפט, וואָס רופט אין אונז ארויס פאַרשטענדיגן פון א געוויסן־מעסיגער אָרדענונג אין דער וועלט, פון וועלכע עס איז נאַטור־געזעצען בכלל. עס שטעהט וויעדער אויף נאָך שארפער די פראגע: פון וואַנען שטאַמען די נאַטור־געזעצען און אויף וואָס בעגרינדען מיר די זיכערע ערקענטנים פון דער דרויסענדיגער וועלט?

כדי צו פערענטפערן די פראגע און אויסצוגעפינען דעם גראד פון זיכערקייט אין אונזער וויסען, אונטערזוכט יום נאָך א מאָל פון אָנהייב די זעלביגע שאלה, וועלכע לאָקק האָט אוועקגעשטעלט מכח דעם אורשפרונג, די גרעניצען און דעם וועדטה פון אונזער ערקענטנים.

איין זאָך איז קלאָהר, אז מיר האָבען אידעען פון א כלומרשט דרויסענדיגער וועלט. זיי טרעטען ארויס קלאָהר, שארף און שטארק, ווי צום ביישפיעל, די פארבען, די ליכט־עמפינדונגען, וואַרעמקייט און קעלט, דער געפיהל פון ליעבע און פון האס און

טאטעל, נאר נאך דער זאך („פאסט רעם") ווי דאס האבען געלערנט די ערשטע נאמינאליסטען אין מיטעל־אלטער. דערמאהנט מען זיך, אז בערקליי׳ס „אי־דעע" איז ניט דער אלגעמיינער בעגריף, נאר די זאך גופא, וואס איז אין. בעוואוסטזיין, קאן מען זאגען, אז ער איז דער קאנסעק־ווענטעסטער פון אלע נאמינאליסטען: ער לייקענט אין גאנצען אב, אז אלגעמיינע בעגריפען זענען דא אין אונזער בעוואוסטזיין.

די צוויי חושים, וועלכע לאקק האט אנגענומען כדי צו דער־קלעהרען דעם מקור פון אונזער ערקענטנים: דער דרויסענדיגער און דער אינווענדיגסטער, ווערען פערוואנדלעט ביי בערקליי אין איין־איינציגען חוש, דעם אינווענדיגסטען. נאר דאס, וואס ער ברענגט אונז, איז ווירקליך און עקזיסטירט באמת. און אלץ וואס מיר טראכטען צו צו דעם מאטעריאל וועלכען דער אינווענדיגסטער חוש בעשאפט, ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון א דרויסענדיגער וועלט אדער דער געדאנק פון אן אלגעמיינעם בעגריף, איז שוין א דערווייטערונג פון דעם אמת, עפעס אזוינס וואס איז ניטא אין דער ערפאהרונג און וואס האט ניט קיין ברעקעל ממשות.

עס פערשטעהט זיך, אז בערקליי קאן ניט איינשטימען מיט לאקק׳ס געדאנק וועגען „פרימעריע"־קוואליטעטען, ווי געשטאלט און בעוועגונג, און „סעקונדערע"־קוואליטעטען, ווי פארבען, גע־רוכען און ד. גל. וויבאלד עס איז ניטא קיין דרויסענדיגע וועלט, איז יעמאלט אויך ניטא קיין אונטערשיעד צווישען „פרימער" און „סעקונדער". אלע אייגענשאפטען שטאמען פון אין און דעם זעלביגען מקור, פון דער אייגענער נשמה.

אבער אויך בערקליי איז ניט געבליבען טריי צו דעם אנגע־נומענעם גרונד־געדאנק. די שאלה, וואס איז איהם געשטאנען אין וועג, איז געווען: אויב די כלומרשט דרויסענדיגע וועלט איז ניט מעהר ווי א פראדוקט פון מיין אייגענער נשמה, היינט ווי אזוי קאן איך מיר דערקלעהרען, וואס די פארשטעלונגען וועגען איהר טרעטען ארויס אזוי קלאהר און שארף להיפך צו מיין אייגענעם וויללען און שפיעלען זיך אב אין א געוויסער געוצמעסיגער ארדנונג, אויף וועלכער ניט איך בין דער בעל הבית? איך פיהל אז עס איז דא א וועלכע עס איז דרויסענדיגע קראפט, וואס בעהערשט דעם

פרעגט בערקלײ, עם עקזיסטירט עפעס דרויסען, וואס איז אין מיין בעוואוסטזיין רויט, אדער גרין, אדער געזאלצען? אלץ, וואס מיר ווייסען פון דער כלומרשט דרויסענדיגער וועלט, איז אז זי בע־שטעהט פון אידעען וואס ווערען בעשאפען אין אונז. וועו איך זאג: „איך זעה א גרינעם בוים" איז דער אינגענטליכער טייטש דערפון: „עס איז איצטער דא אין מיין בעוואוסטזיין די אידעע פון א גרינעם בוים". „זיין" איז דער טייטש: „האבען אין בע־וואוסטזיין", פערציפירט וועלן. („עססע עסט פערציפי").

יעדע אידעע, וואס איז אין מיין בעוואוסטזיין איז אן אויס־פאכע און אן איינצעלנע. מיר דענקען נאר אין אייגצעלנע בילדער. קיין אלגעמיינע בעגריפען, וואס זאלען ארומנעהמען א גרויסע צאהל פון גלייכע אידעען, זענען אייגענטליך גאר ניטא. דער גיסט קאן זיך ניט מאכען פון זיי קיין קלאהרע פארשטעלונג. דענק איך, צום ביישפיעל, דעם אלגעמיינעם בעגריף: פארב בכלל, סתם פארב, — האב איך דערביי אין זינען א וועלכע עס איז בעשטימ־טע פארב: רויט, אדער בלוי און ד. גל. א סתם פארב וואס זאל ניט זיין ניט רויט, ניט בלוי א. ד. גל. קאן איך מיר ניט דענקען. דענק איך וועגען דעם אלגעמיינעם בעגריף — דרייעק בכלל, בע־מערק איך, אז איך האב דערביי אין זינען א געוויסען איינצעלנעם דרייעק פון א בעשטימטער פארם. ער איז אדער א גלייך־זייטי־גער, אדער א פארשיעדענזייטיגער, א גלייך־פיסיגער אדער א רעכט ווינקעלדיגער און אז. וו.

אין בערקלײס נאמינאליזם קומט קלאהר ארויס זיין ע מ־פ י ר י ס, זיין איבערגעבענקייט צו דער ע ר פ א ה ר ו נ ג, זיין פארדערונג, אז מען זאל זיך קודם כל האלטען פאר יענע פ א ק ט ע ן, וואס אונז גיבען אונזערע חושים. אמת, עס זענען אויך דא ראציאנאליסטען, וואס האלטען פון דעמזעלביגען נאמי־נאליסטישען שטאנדפונקט. אבער בכלל קאן מען זאגען, אז דער נאמינאליזם, די אבליקענונג פון די אלגעמיינע בעגריפען, איז דער בעסטער סימן פון אן ע מ פ י ר י ק ע ר. לערנט דאך דער נא־טוראליזם, אז די „אידעע" איז ניט פ א ר דער זאך („אנטע רעם"), ווי דאס האט געלערנט פלאטאן, און ניט א י ן דער זאך („אין רע"), ווי דאס האט געמיינט ארים־

מיט דער זעלביגער קלאהרקייט קאן מען אויך אריסברענגען די וויכטיגסטע גרונד־פרינציפען פון דער מענשליכער מאראל.

לאקק איז אויך בעקאנט, ווי א טיעפער דענקער אויף די פעל־דער פון פעדאנאניק און פאליטיק. ביי איהם געפינען מיר א סך געדאנקען, וואס זענען שפעטער געוואָרען „אני מאמין׳ס" פון דעם פראגרעסיוועז ליבעראליזם. זעהר פיעל וויכטיגע ארגומענטען האט ער אריסגעבראכט צו פערטהיידיגען די רעליגיעזע טאלעראנץ. אבער מערקווירדיג! ער פרעדיגט רעליגיעזע טאלעראנץ נאר פאר די פערטרעטער פון פערשיעדענע גלויבענס. די „כופרים בעיקר", די אטהעאיסטען ווערען אויסגעשלאסען פון איהר.

§ 97. דזשארדזש בערקליי. (1684 ביז 1753.)

אויף דעם וועג וואס לאקק האט אויסגעטראטען איז נאך ווייטער געגאנגען בערקליי. לאקק׳ס סענסואליזם פיהרט איהם צו דעם סובייקטיוועז אידעאליזם, דאס הייסט, צו דעם געראנק, אז עס איז נאר ניטא קיין דרויסענדיגע מאטעריעלע וועלט. אלץ, וואס אונז דוכט זיך, מיר זעהן דרויסען, איז אין עצם ניט קיין אנדער זאך, ווי אידעען וואס ווערען בעשאפען אין אונזער אייגענעם „איך", אין דעם סובייקט.

דעם גרונד־געראנק זיינעם מיהט זיך בערקליי צו בעפעסטיגען ניט נאר מיט ריין לאגישע ארגומענטען, נאר אויך מיט שטרענג־וויסענשאפטליכע אונטערזוכונגען. דער עיקר שטעלט ער זיך אב אויף דער אויספארשונג פון דעם חוש הראיה, דעם פראצעס, א דאנק וועלכען מיר זעהען. ער קומט דא צו רעזולטאטען, וואס זע־נען ערשט שפעטער פער׳אמת׳ט געוואָרען אין דער פיזיאלאגישער פסיכאלאגיע. אלע פארבען און געשטאלטען ווערען בעשאפען אין דעם פסיכישען פראצעס פון זעהן. עס איז ניטא קיין אויסער־אייגציג זאך, וואס אויף איהר זאל מען קאנען זאגען, אז זי געהט אריין פון דרויסען אין אונזערע זינען. מיר האבען דעריבער קיין בעסערע גרונד ניט אנצונעהמען, אז דרויסען פון אונז געפינט זיך א וועלט עס איז מאטעריעלע וועלט. אויף דער רוים איז ניט מעהר ווי אן אידעע אין אונז. און ניט נאר האבען מיר ניט קיין גרונד אנ־צונעהמען א מאטעריעלע וועלט דרויסען פון אונז, נאר עס איז א פשוט׳ער ווידערזין צו דענקען אזוי. וואס זאל דאס הייסען,

פון דעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער נאַטור גופא, וועלכע מיר נעהמען אריין אין אונזער נשמה דורך אונזערע חושים.

לויט דער נאַנצער ערקענטנים־טעאָריע פון לאָקק האָט מען געקאָנט ערוואַרטען, אז ער וועט אוועקשטעלען פאר דער ערקענט־נים שאַרפע גרענעצען, וואָס ענדיגען זיך מיט דער סענסאציאן אין דער רעפלעקסיאן און אז ער וועט זיכער בעהויפטען, אז מיר קאָ־נען נאָר נישט ניט וויסען, וואָס עס שפיעלט זיך אָב פון יענער זייט אונזערע חושים. אין דער אמת'ען אָבער איז לאָקק אין דעם פרט זעהר ניט קאָנסעקווענט. ער פערלאָזט די גרענעצען פון דעם סענסואליזם און גיט זיך איבער אין דער מאַכט פון יענע פאָדע־רונגען, וועלכע אונזער שכל שטעלט ארויס, כדי צו האָבען א פעס־טע ערקענטנים וועגען דער דרויסענדיגער וועלט. זיכער איז, זאָגט לאָקק, אז אין דער דרויסענדיגער וועלט איז דאָ א רוים און א בע־וועגונג, וועו אפילו מיר וויסען, אז די דאָזיגע אידעען זענען צו־נויפגעגאָסען פון זעה־און־טאַפּ־עמפּפינדונגען. זיכער איז, אז אין דער נאַטור הערשט קויזאליטעט, א נויטוועניגער פראָצעס פון אורזאכען און ווירקונגען, וועו אפילו די קויזאליטעט איז ניט מעהר ווי א צונויפגעזעצטע אידעע פון דעם קלאס, וואָס בעלאַנגט צו די רעלאציאנען. און זיכער איז, אז עס איז דאָ א געטליכע סובסטאנץ, פון וועלכער עס שטאמען אלע וועלט־ערשיינונגען און אלע קוי־זאליטעטען וואָס הערשען אין זיי, — עס מאכט ניט אוים, וואָס לאָקק אליין בעשרייבט אונז יענעם פראָצעס, ווי אזוי די פאָר־שטעלונג פון גאָט איז צונויפגעשטעלט געוואָרען פון אויסצעלנע אויגפאכע אידעען, וואָס שטאמען אין דער לעצטער שורה פון סענ־סאציאן און רעפלעקסיאן. זיין אויפגאבע איז נעווען ניט צו לייקענען די עקזיסטענץ פון גאָט, נאָר צו בעווייזען, אז די גאָט־פאָרשטעלונג איז ניט קיין אויסגעבאָרענע אידעע. דער מענש האָט זי מיט א גוטען שכל'דיגען רעכט ארויסגעבראכט פון דער ער־פאהרונג, און אומעטום, וואו מענשען מאכען שכל'דיגע ערפאה־רונגען פון דער נאַטור, וועלען זיי זיין געצווואונגען, ארויסצוברענ־גען די זעלבע אידעען. די עקזיסטענץ פון גאָט קאָן, מיינט לאָקק, בעוויזען ווערען פאר דעם שכל מיט דער זעלביגער קלאָהרקייט, ווי די פרינציפּען פון דער מאטעמאטיק.

חוש המישוש (טאפּ־זין) נאָר אין דעם מעסער גופא. דאס אייגענע איז אויך ניט דער אייגענשאפּט, קאַלט, גרין, זים און אזוי ווי.

אין די דרויסענדיגע ערשיינונגען גופא זענען מעהר ניטאָ ווי קערפּער, וואָס פארנעהמען א בעשטימטען אָרט אין רוים און האָבען דערביבער א בעשטימטע געשטאַלט און בעוועגונג. אלע אייגענשאפּטען זענען ווערען ארויסגעבראכט נאָר פון די חושים. „געשטאַלט" און „בעוועגונג" רופט לאָקק אָן: „פּרימערע", ד. ה. אורשפרינגליכע קוואַליטעטען. פּארבען, קלאַנגען און דערגלייכען רופט ער אָן „סעקונדערע" — די „צווייטע", ד. ה. די שפּעטער צוגעקומענע קוואַליטעטען, וויל זיי זענען ניטאָ אין דער דרויסענדיגער וועלט, נאָר ווערען געבאָרען אין אונזערע חושים.

נאָך אונזיכערער זענען די אלגעמיינע בעגריפען וואָס שטאַמען פון דער אבסטראַקציאָן, יענע אלגעמיינע אידעען אין וועלכע פלאַטאָן, אריסטאָטעל און די סכאָלאַסטישע פילאָסאָפּיע האָבען גערעהנט דעם תוך, דעם עיקר פון יעדער זאך. ווי כמעט אלע ענגלישע דענקער, אָנגעהויבען פון דעם מיטעל־אַלטער אָן, ביז האָבבס און אינאיינעם מיט איהם, איז אויך לאָקק א נאָמינאליסט וואָס האַלט, אז די אלגעמיינע בעגריפען זענען ניט מעהר ווי נעמען, שפּראַך־צייכען, וואָס האָבען ניט קיין ברעקעל רעאַלע עקזיסטענץ.

און נאָך אונזיכערער זענען די אידעען, וואָס דריקען אוים סובסטאַנצען, ווי צום ביישפּיעל, די אידעע: מאַטעריע. עס קאָן זיין, מיינט לאָקק, אז עס איז נאָר ניטאָ קיין מאַטעריע אויף דער וועלט. און אויב זי איז דאָ, קאָנען מיר ניט אויף זיכער אויסגעפינען איהרע אייגענשאפּטען. עס קאָן זיין, אז זי האָט ניט די פעהיגקייט צו דענקען, ווי דאָס וויל האָבען דעקארט, אָבער עס קאָן געמאַלט זיין, אז דענקען איז אן אייגענשאפּט, וואָס קאָן צוגעשריבען ווערען אויף דער מאַטעריע. די זיכערסטע אייגענשאפּטען פון דער מאַטעריע זענען אויסגעשפּרייטקייט און אונדורכדרינגלינקייט, דאָס, וואָס מאכט, אז דאָרטען וואו עס געפינט זיך איין פּיצעלע מאַטעריע, קאָן קיין אנדער פּיצעל זיך בשום אופן ניט געפינען.

עס פערשטעהט זיך, אז אויך אזעלכע רעלאַציאָנען, אָדער לפי ערך'דיגע פערגלייכונגס־בעגריפען, ווי גרוים און קליין, גיבען אונז ניט קיין זיכערע אבסאָלוטע ערקענטנים און דערצעהלען אונז ניט

שטעלונג פון אורזאך און ווירקונג איז דעריבער א צונויפגעזעצטע אידעע, אויסגעארבייט פון אונזער פערשטאנד.

§ 96. דער גרענין און דער ווערטה פון אונזערע ערקענטנישען.

מיר ווייסען איצטער פון וואנען די נאכצע מעגשליכע ערקענטנים שטאמט. זי נעהמט זיך פון די צוויי חושים, סענסאציאן און רעפלעקסיאן, וואס גיבען אונז איינצעלנע סענסאציאנען אוז רעפלעקסיאנען וועלכע דער פערשטאנד קאמבינירט און מאכט פון זיי צונויפגעזעצטע אידעען. עס פרעגט זיך איצטער: וואס פאר א ווערטה האבען אט די אלע עלעמענטען פון וועלכע עס בעשטעהט די מענשליכע ערקענטנים און ווי ווייט קאן מען מיט איהר גיהן?

דער זיכערסטער טייל פון דער ערקענטנים זענען יענע אידעען, וואס שטאמען פון דער רעפלעקסיאן, פון דעם אינגוועניגמטען זיך, ווייל זיי זענען אונז אונמיטעלבאר קלאהר און געווים, ווי צום ביישפיעל, דער פאקט פון דעם אייגענעם דענקען אין דער אייגענער עקזיסטענץ.

וועניגער קלאהר און זיכער זענען די אידעען וואס קומען ארויס פון דעם דרויסענדיגען זיך, ווי צום ביישפיעל, די אידעען: היים, קאלט, געל, גרין און או. וו. אין איינעם מיט דעמאקריט, דעקארט און האבבס, האלט לאקק אז אין דער נאטור זענען קיין זינליכע קוואליטעטען ניטא. זיי זענען נאר א בעשטימטע ארט, ווי אזוי די דרויסענדיגע חושים ענטפערן אויף די אייגווירקונגען פון דער דרויסענדיגער וועלט. וועז א שארפער מעסער שניידט אונזער לייב, ענטפערן דערויף אונזערע חושים מיט דעם געפיהל פון שמארץ. מיר זאגען אבער יעמאלט ניט, אז שמארץ ליעגט אין דעם מעסער. וועז דער זעלביגער מעסער איז גלוטיג אנגעברענט אוז רופט ארויס דורך זיין היץ דעם זעלביגען געפיהל פון שמארץ, וועלען מיר אויך דא ניט זיין אין טעות, אז דער שמארץ ליעגט אין אונז אוז ניט אין דעם מעסער. וועז אבער דער מעסער איז מעהר נישט ווי ווארעם, דוכט זיך שוין אונז אויס, אז די וואלקייטי איז אן אייגענשאפט וואס געפינט זיך ניט אין אונזער

טראכטען מיר אויס א וועלכען עס איז טרעגער, א סובסטאנץ: צוקער. דאס אייגענע איז אויך מיט אלע אנדערע סובסטאנצען, סיי קערפערליכע, סיי גייסטיגע. פון דער נשמה קענען מיר נאר איהרע אייגענשאפטען און צושטאנדען, ווי דענקען, פיהלען, בעגעהרען. אבער מיר זענען געצוואונגען אנצונעהמען, אז עס איז דא א וועלכע עס איז גייסטיגע סובסטאנץ, די „נשמה", וואס איז דער טרעגער פון די דאזיגע אייגענשאפטען און צושטאנדען. אויך גאט איז אזא צונויפגעזעצטע אידעע, וואס בעלאנגט צו דעם קלאס פון סובסטאנצען. מיר האבען די פארשטעלונג פון קראפט, פערשטאנד, גוטסקייט און אויך די פארשטעלונג פון אונענדליכקייט וואס איז א „מאדום", אויפגעבויט אויף דעם זעלביגען שטייגער, ווי דער מאדום „א טוץ", אדער „פיעל". אזוי אבער, ווי מיר קאנען ניט דענקען, אז די אייגענשאפטען פון קראפט, אויבינקייט, אונענדליכקייט און אז. וו. זאלען עקזיסטירען אין זיך גופא, טראכטען מיר צו א סובסטאנץ, וואס טראגט זיי אלעמען אין זיך: גאט.

דער דריטער קלאס פון די צונויפגעזעצטע אידעען זענען די ר ע ל א צ י א נ ע ן, ד. ה., די שייכות'ן, וועלכע מיר ברענגען ארויס צווישען די ערשיינונגען. ווי צום ביישפיעל, ווען מיר זאגען, אז איין ערשיינונג איז גרעסער פאר דער אנדערער. אין דער ערפאהרונג, וואס מיר בעקומען פון די חושים, איז ניטא קיין גרויס און קיין קליין. א גרויסער הונד, צום ביישפיעל, איז אין עצם קלענער פאר דעם קלענסטען פערד. גרויס און קליין זענען דעריבער, פערגלייכונגס־אידעען, ארויסגעבראכט נאר פון'ם פערשטאנד. אויך אזעלכע אידעען ווי „אורזאך" און „ווירקונג" זענען ניט קיין אנדער זאך, ווי רעלאציאנען. אין דער זינליכער ערפאהרונג בעמערקען מיר ניט קיין אורזאכען און קיין ווירקונגען. מיר נעהמען אויך נאר אינצעלנע ערשיינונגען. ווען די זון וואַרעמט אן א שטיין, זעהען מיר נאר, ווי אין ערשיינונג (די שטראהלען פון דער זון) געהט פריהער און אנאנדער ערשיינונג (די וואַרעמקייט פון שטיין) קומט שפעטער. אין זיי ליגט אבער גארנישט, וואס זאל אונז זאגען, אז די וואַרעמקייט פון די שטראהלען האט ארויסגערופען ווי אן אורזאך די וואַרעמקייט פון דעם שטיין. די פאר־

דער כח צו פערגלייכען, אונטערשיידען, פערבינדען און פאַנאַנדער־
נעהמען וועלכע עס איז פאַרשטעלונג און אויך דער כח פון א ב־
ס ט ר א ה י ר ע ן, דאָס הייסט, בילדען אלגעמיינע בעגריפען,
וואָס זאָלען אריינגענעהמען אין זיך יענע סמנים, וועלכע א וואָסער
עס איז גרופּע פון ערשיינונגען האָט בשותפות. (וו, צום ביישפּיעל,
די סמנים פון א מענשען, וואָס אלע מענשען האָבען זיי.)

פּיערטענס: די צונויפּגעזעצטע אידעען, וואָס שטאַמען פון
ביידע מיט אמאל: פון דער סענסאציאן און דער רעפלעקסיאן.

די לעצטע ארט אידעען, וואָס שפּילט אזא אונגעהויער גרויסע
ראָלע אין דעם פּראָצעס פון דענקען, טיילט לאָקק ווידער אין דרייַ
גרויסע קלאסען: מ א ד ו ס ע ן, ס ו ב ס ט א נ צ ע ן און
ר ע ל א צ י א נ ע ן.

מ א ד ו ס ע ן זענען אזעלכע אידעען, וואָס נעהמען ארום
מיט איין וואָרט א פיעלהייט פון וועלכע עס איז גלייכע איינצעל־
ערשיינונגען, צום ביישפּיעל, „א טוץ". צו די מאָדוסען געהערען
אויך אזעלכע אידעען, ווי די פאַרשטעלונג וועגען א נאַטור־ק ר א פ ט,
וואָס קומט ארויס פון דער אידעע: בעוועגונג, וואָס שטאַמט, ווי מיר
האָבען געזעהען פון דעם דרויסענדיגען חוש, און פון דער פאַרשטע־
לונג וועגען א וועלכען עס איז כח, וואָס פליעסט פון'ם אינוועניגסטען
חוש. די נאַטור־קראַפט איז דער כח ארויסצורופען דורך בעוועגונג
פערענדערונגען אין די ערשיינונגען.

די ס ו ב ס ט א נ צ ע ן זענען אויך צונויפּגעזעצטע אידעען.
מיט די חושים נעהמען מיר אויף געוויסע אייגענשאַפטען. אזוי
ווי דער פערשטאַנד איז ניט בכח, פאַרצושטעלען זיך וועלכע עס
איז אייגענשאַפטען אָהן א געוויסען עפּעס, וואָס זאָל זיי האָבען
אין זיך, וואָס זאָל זיין זייער „טרעגער", טראַכט ער אוים די פאַר־
שטעלונג פון א וועלכע עס איז סובסטאַנץ. בעטראַכטען מיר צום
ביישפּיעל, א שטיקעל צוקער, זאָגען אונזערע חושים אונז מעהר
נישט ווי אז עס זענען דאָ צונויפּגענומען געוואָרען אינאייניעם גע־
וויסע אייגענשאַפטען: ווייס, האַרט, ברעקעלדיג, זים און אז. וו.
מיר קאָנען זיך אָבער ניט פאַרשטעלען, אז אָט די אייגענשאַפטען
זאָלען קאָנען עקזיסטירען אליין פאר זיך, אָהן א שום עפּעס וואָס
זאָל זיי טראָגען אין זיך, וואָס זאָל זיין זייער טרעגער. דעריבער

פון די צוויי ערקענטנים־קוואלען, זענען א י י נ פּ א כ ע אידעען.

פון דעם דרויסענדיגען חוש שטאמען די אזוי אָנגערופענע זינליכע קוואליטעטען. מיר בילדען דורך זיי די פּאַרשטעלונג פון פּארבען (ווי רויט, גרין), פון געהער (טענער, קלאנגען), פון דעם טאַפּ־זין (ווי האַרט, ווייך, היים, קאַלט), פון דעם געשמאַק (ווי זים, ביטער) און דעם געַרוך. ווען די עמפּפינדונגען קומען אריין אין דער נשמה בייט זיך איבער איהר צושטאַנד. דער פערשטאַנד ענטפערט אויף זיי מיט געוויסע פסיכישע פּראָצעסען. אָדער ער נעהמט זיי פאַסיוו אויף (ער בעמערקט זיי), אָדער ער ווערט אָנגע־רעגט דורך זיי צו א געוויסער טהעטיגקייט. ער דענקט, פיהלט, ווילּ עפּעס, פערגלייכט, בעצוויפעלט, ווערט איבערצייגט און כדומה. אָט די אַלע טהעטיגקייטען און צושטאַנדען פון׳ם פער־שטאַנד ווערען בעמערקט פון דעם אינוועניגסטען חוש, דער רעפלעקסיאן. די רעפלעקסיאן בילדעט פון זיי אויף איינפאכע אי־דעען, ווי די אידעען וועגען דענקען, פיהלען, וועלען, צווייפלען, בעגעהרען און אַנדערע טהעטיגקייטען פון דעם פערשטאַנד.

זאמלען זיך אָן איינפאכע אידעען פון ביידע חושים, הויבט זיך ערשט אָן דער אייגענטליכער דענק־פּראָצעס. דער פערשטאַנד בינדט צונויף די איינפאכע אידעען און מאכט פון זיי צ ו נ ו י פ־ג ע ז ע צ ט ע אידעען. מיר קאָנען דעריבער אונטערשיידען אין אונזער פערשטאַנד, פיער ארטען פון אידעען, לויט זייער פער־שיעדענעם אור־שפרונג פון די חושים.

ערשטענס: די איינפאכע אידעען, וואָס קומען ארויס פון א וועלכען עס איז אין־אייניגען דרויסענדיגען חוש, צום ביישפּיל, זים, זויער, היים, וויים און אז. וו.

צווייטענס: אידעען, וואָס שטאמען פון צוויי, אָדער מעהר דרוי־סענדיגע חושים, ווי צום ביישפּיל, די פּאַרשטעלונג פון דעם רוים, וואָס איז א געמיש פון זעה־עמפּפינדונגען און טאַפּ־עמפּפינדונגען; דאָס אייגענע איז אויך מיט דער בעווענונג.

דריטענס: אידעען, וואָס שטאמען פון דעם אינוועניגסטען חוש, ווי צום ביישפּיל, דענקען, וועלען און אַלע אידעען וואָס בעציכנען די פערשיעדענע כוחות פון דער נשמה, ווי צום בייי־שפּיל דער פּאַרשטעלונגס־כח, דער ערינערונגס־כח (דער זכרון),

אויף דעם זעלביגען אופן בעווייזט לאָקק, אז עס קאָנען ניט זיין קיין איינגעבאָרענע מאָראַלישע כללים. ווי יעדער אלגעמיינער כלל איבערהויפט, מוז אויך אן אלגעמיינער מאָראַלישער כלל זיך גרינדען אויף וועלכע עס איז אלגעמיינע אבסטראקטע בעגריפען. אָבער די אבסטראקטע בעגריפען קאָנען ניט זיין איינגעבאָרען, ווייל, אויב יע, וואָלטען זיי געווען אם קלאָהרסטען אין דעם בעוואוסטזיין פון די קינדער. ערשט א זעהר פערווויקעלטער פראָצעס פון׳ם לעבען, וואָס איז רייך אין ערפאהרונג, קאן ארויסברענגען אבסטראקטע בעגריפען און יענע אלגעמיינע כללים, וואָס וועלען אויפגעבויט אויף זיי.

אָט די גאנצע אונטערזוכונג פיהרט לאָקק צו דעם רעזולטאט, אז עס זענען לגמרי ניטאָ קיין וועלכע עס איז איינגעבאָרענע אידעען. („נאָ אינעיט פרינסיפּס"). פאלט אָבער אראָב פון חשבון אָט דער טייל פון דער מענשליכער ערקענטנים, בלייבען איבער נאָר די פון דרויסען אריינגעבראכטע און די פון אונז זעלבסט געמאכטע. ד. ה. אידעען, וואָס שטאמען פון די חושים, אָדער קאָנען צוריקגעפיהרט ווערן צו זיי. אנשטאט דער אלטער אינטויטיוניג פון ערקענטנים־קוואלען אין חושים און שכל, שלאָגט לאָקק דעריבער פאָר די אינטויטיוניג אין צוויי א ר ט ע ן פון חושים: דעם דרויסענדיגען חוש, די ס ע נ ס א צ י א ן, וואָס נעהמט ארום דעם זעה־זין, טאַפּ־זין (חוש המישוש) און אז. וו. און דעם אינעווענדיגען חוש, די ר ע פ ל ע ק ס י אָ ן.

§ 95. לאָקק׳ס סענסואליסטישע ערקענטנים־טעאָריע.

לאָקק לייקענט ניט, אז עס איז דאָ א נשמה, וואָס בעשטעהט פון א פערשטאַנד און צוויי ארטען חושים. אָבער די נשמה קומט אויף דער וועלט אָהן א סימן פון א וועלכען עס איז גייסטיגען אינהאלט. זי איז בעת׳ן געבאָרען־ווערען א „לעדיג בלאַט פאפּיער". („ווהייט פייפּער"). דער דרויסענדיגער זין און דער אינווענדיגסטער זין זענען די צוויי פענסטער, דורך וועלכע עס שטראהלט אריין אין דער נשמה די ערקענטנים פון דער וועלט און פון אונזער אייגענעם פסיכישען לעבען. נאָר דאם וואָס שטאמט פון די צוויי קוואלען פון דער ערפאהרונג, קאָנען מיר אונמיטעלבאר ווייסען. די פּראָשטעלונגען, וואָס שטרעמען אריין

בענעהמען זיך. לאקק לייקענט אב, אז א פּאַרשטעלונג וועגען גאָט געפינט זיך ביי אלע פעלקער. וועניגסטענס, איז דאָס ניט בעוויזען. און אויב דער פאקט וואָלט אפילו יע בעווּיזען געווּארען, איז נאָך אלץ קיין ראיה ניט, אז די פּאַרשטעלונג מוז זיין אן איינגעבּאָרענע אידעע. זי קאן אפשר ארויסוואקסען אויף א וועלכער עס איז אַרט פון אן אנדער מקור.

אויך א צווייטער בעוויז פאר די איינגעבּאָרענקייט פון גע־וויסע אידעען, דער פאקט אז מיר האָבען אין אונזער פערשטאנד געווּיסע אלגעמיינע כללים פאר דעם דענקען וואָס שטייגען ארי־בער די ערפאהרונג, האלט ניט אוים קיין קריטיק. נעהמען מיר צום ביישפּיל דעם כלל: „עס איז אונמעגליך, אז איין־און־די־זעלביגע זאך זאל זיין און ניט זיין אין איין־און־דערזעלביגער צייט"; אדער אנדערס אויסגעדריקט: „אויב איין זאך איז „א", קאן זי ניט אין דערזעלביגער צייט זיין „ניט־א". וואָלט דער כלל געווען באמת איינגעבּאָרען אין אונז, יעמאָלט וואָלט ער געדארפט קלאָהר זיין אויך פאר יעדען קינד, וואָס האָט נאָך ניט קיין ברע־קעל ערפאהרונג און ביי די קינדער וואָלט ער געדארפט זיין נאָך א סך קלאָהרער, עהדער ביי די דעוואקסענע. אָבער קינדער האָ־בען קיין ברעקעל בעגריף ניט פון דעם אלגעמיינעם לאָגישען כלל. זיי וויסען פון דער ערפאהרונג, אז זיס איז ניט ביטער, אז א קארש איז ניט קיין רוט, אָבער זיי האָבען קיין השגה ניט פון דעם אל־געמיינעם כלל, אז „א" איז ניט „ניט־א". דערוויף ענטפערן אפט די אנהענגער פון די איינגעבּאָרענע אידעען, אז די אלגעמיינע לא־גישע כללים געפינען זיך אין דעם פערשטאנד פון דעם קינד אין אן אונבעוואוסטען צושטאנד, און אז די איינצעלנע ערפאהרונגען מאכען ערשט קלאָהר און בעוואוסט דאס וואס איז שוין פריהער געלעגען פערדעקט אין דעם פערשטאנד. לאקק ענטפערט אויף דער ארגומענט: אז „אין דעם פערשטאנד־זיין" און „בעוואוסט־זיין" איז אין און דיזעלביגע זאך. אונבעוואוסטע געדאנקען זע־נען אונמעגליך; עס איז אן אינוועניגסטע סתירה: געדאנקען, אידעען זענען דאס וואס עס געפינט זיך אין אונזער בעוואוסטזיין. אונבעוואוסטע אידעען זענען איבערהויפט ניט מעהר קיין אידעען.

די פערענטפערונג פון דער פראגע נעהמט אויף זיך דושאהן לאקק אין זיין ווערק „א פערזוך וועגען דעם מענשליכען פער־שטאנד", וואם איז ערשיינען אין דעם יאהר 1690.

לאקק זעהט איין, אז דער אלטער געגענזאץ צווישען די חושים און דעם שכל, פערליערט זיין ווערטה אויף דעם באדען פון א מא־טעריאליסטישער וועלט־אנשויאונג. די גאנצע ערקענטנים קאן שטאמען נאר פון איין איינציגען קוואל, פון די חושים. אויף אזא אופן גענהט דער מאטעריאליזם מיט לאגישער נויטוועגדיג־קייט אריבער אין א סענסואליזם, דאם הייסט, אין א לעהרע, אז דער איינציגער קוואל פון דער ערקענטנים זענען די סענסום — די זינען. „עם איז גארנישט ניטא אין פערשטאנד וואם איז פרי־הער ניט געווען אין די חושים". (ניהיל עסט אין אינטעלעקטו קוואד נאן אנטע פוריט אין סענסו), — אט דאם איז דער גרונד־געדאנק, וואם לאקק ווייל דורכפיהרען און בעפעסטיגען אין זיין פילאסאפיע.

§ 94. לאקק'ס קריטיק פון די איינגעבארענע אידעען.

לויט דעקארט, פאלגען פאנאנדער, ווי מיר האבען געזעהן, אלע אידעען פון דעם מענשליכען פערשטאנד אין דריי קלאסען. די אריינגעבראכטע, די פון אונז אליין געמאכטע און די איינגעבא־רענע. אז די אריינגעבראכטע שטאמען פון די חושים, דאם ליי־קענט קיינער ניט. אז אויך, די פון אונז געמאכטע וואקסען ארויס פון די אריינגעבראכטע, איז אויך קלאהר איינצוזעהן. עס בליבען אויף אזא'ן אופן איבערינ די איינגעבארענע אידעען, וואם שטא־מען כלומרשט פון אנאנדער מקור, עהדער די חושים. אויב עס וועט בעוויעזען ווערן, אז קיין איינגעבארענע אידעען זענען נאר ניטא, יעמאלט וועלט דער גאנצער אינהאלט פון דער מענשליכער ערקענטנים צוריקגעפיהרט צו איהר איין־איינציגען, סענסוא־ליסטישען מקור. עס איז דעריבער די ערשטע אויפגאבע פון לאקק צו קריטיקירען די טהעאריע פון די איינגעבארענע אידעען.

די אנהענגער פון דער דאזיגער טעאריע נעהען ארויס פון דעם פאקט, אז ביי אלע פעלקער אין דער וועלט געפינען מיר גע־וויסע אידעען וואם קאנען נישט שטאמען פון דער ערפאהרונג און די חושים; ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג וועגען א גאט און נעווישע אלגעמיינע כללים פון'ם דענקען און פון'ם מאראליישען

ארויסצורופען פורכט פאר א וועלכע עס איז פערבאָרגענע אויטאָ־ריטעט. קיין פרינציפיעלער חילוק צווישען רעליגיאָן און אבער־גלויבען איז ניטאָ. וועדט אנ'אבערגלויבען אָנגענומען אין א וועל־כען ס'איז שטאָאט, יעמאָלט וועדט ער א רעליגיאָן. צוריק, זאָגט זיך דער שטאָאט אָב פון א וועלכער עס איז רעליגיאָן, יעמאָלט וועדט זי אן אבערגלויבען.

די דאָגמען פון דער שטאָאטליך־געהייליגטער רעליגיע זאָל מען אָננעהמען ווי זיי זענען. מען דארף זיי, זאָגט האָבבס, אראָב־שלינגען, ווי ביטערע פילען, נישט צו צערקייען.

דאָס זענען די גרונד־שטריכען פון האָבבס מאָניסטיש־מאָטע־ריאליסטישען בנין. זיין גרונד־לאָגע איז דער קאָרפוסקול און די בעוועגונג. פון די צוויי עלעמענטען בויט ער אויף דעם גאנצען נעבעי שטאָק אויף שטאָק ביז צו דער רעליגיאָן. ניט קוקענדיג דע־רויף, איז האָבבס נעווען נעצווואונגען אונטערצובויען אונטער זיין גאנצען סיסטעם א ריין־ראציאָנאליסטישען פונדאמענט: זיין „ערשטע פילאָסאָפיע" וואָס האָט זיך לויט איהם צו בעשעפטיגען מיט רוים און צייט, אורזאך און ווירקונג און אז. וו.

§ 93. דזשאהן לאקק. (1632 ביז 1704.)

די מאָטעריאליסטישע פילאָסאָפיע פון טהאָמאָס האָבבס האָט געמוזט נאָך שארפער מאכען די פראָגע וועגען דעם מקור און דעם וועדטה פון דער מענשליכער ערקענטנים. אויב אלץ אין דער נא־טור איז נאָר מאָטעריע, יעמאָלט איז אויך די מענשליכע ערקענט־נים, ניט מעהר ווי א פראָצעס וואָס שפיעלט זיך אָב אין א קליינעם טייל פון דער מאָטעריעלער וועלט, אין דעם מארך. דער אייגצי־גער פאָדעם וואָס בינדט צונויף די דרויסענדיגע וועלט פון מאָטע־ריעלע פראָצעסען און די אינווייניגסטע וועלט פון מענשליכע גע־דאנקען, זענען יעמאָלט די חושים, די זינען. עס איז דעריבער פון דעם מאָטעריאליסטישען שטאנד־פונקט קלאָהר, אז די חושים זענען דער אייניגער מקור, פון וואנען עס קאן פליסען מענשליכע ער־קענטנים. פון דער אנדער זייט אָבער גענהט די מענשליכע ער־קענטנים אריבער די גרעניצען פון דעם, וואָס אונז ברענגען די חושים. עס פרענט זיך, ווי אזוי זי טהוט עס און וואס פאר א רעכט זי האָט דערצו.

וועלט זי פערבונדען מיט א בענעהרען. שטעלען מיר זיך פאר א וועלכע עס איז אונלוסט אין דער צוקונפט יעמאָלט וועלט דערפון א ניט־וועלען. דער מענשליכער וויללען איז ניט קיין אנדער זאך ווי א סכום פון די בענעהרענ׳ס און די ניט־וועלענס וואָס וואקסען ארויס פון די לוסט און אונלוסט־מאָמענטען. קיין פרייער וויללען איז ניטא, יעדער טהוט, לויט זיין אייגענעם ׳ענאָאיסטישען אינטערעס. און זיין וויללען — איז א נויטוועניגער פועל־יוצא פון אלע וועלט־פאַקטורונגען.

על פי טבע איז דער מענש אנ׳ענאָאיסט וואָס האָט נאָר צוויי זאכען אין זינען: זיך ערהאלטען און בעקומען וואָס מעהר הנאה. יאָגענדיג זיך נאָך הנאה, זענען די מענשען אין דעם וויל־דען נאָטור־צושטאנד געשטאנען אין א שטענדיגער מלחמה איי־נער מיט׳ן אנדערן. עס האָט געהערשט א מלחמה פון אלעמען אנטגעגען אלעמען. („בעלום אָמניום קאָנטרא אָמנעס"). דער קריעג־צושטאנד איז געווען די אורזאך פון עלענד, שמוץ, אונווי־סענהייט און א שטענדיגען ציטערן פארן לעבען. דאָס האָט גע־פיהרט דערצו, וואָס מען האָט אויסגעטראכט און אריינגעפיהרט אין לעבען דעם שטאאט. מענשען האָבען זיך אָבגעזאָגט פון זייער אונבעגרענצטער פרייהייט, כדי צו לעבען אינאיינעם אין שלום און שלוה. ערשט דער שטאאט האָט געגעבען די מענליכקייט צו ענטוויקלען דעם רייכטהום, די ווייסענשאפט, די פערציערונגען און אויסצובעסערן די מענשליכע געפיהלען. אויף אזא אופן איז אויסגעוואקסען דער „לויתן". די בעסטע שטאאטס־פארם איז די מאָנארכיע, וואָס איז געגרינדעט אויף די וואהלען פון פאלק. מיט דעם טוידט פון די מאָנארכען דארף דאס פאלק וויעדער אויס־קלייבען א נייעם האר איבער זיך, וואָס איז דער היטער פון רעכט. דער קריעג איז א שטיקעל רעשט פון דעם נאטור־צושטאנד.

פון דעם לעבען אין דעם שטאאט וואקסט ארויס די איינ־טיילונג פון „גוט" און „שלעכט", פון „רעכט" און „אונרעכט". גוט און רעכט איז דאָס, וואָס איז ניצליך פארן שטאאט; שלעכט און אונרעכט — דאָס, וואָס ברענגט איהם שאדען.

אויך רעליגיאָנען און אבערגלויבענס זענען א פראָדוקט פון׳ם שטאאטליכען לעבען. ביידע האָבען זיי איין־איינציגען ציעל:

יענע קאַרפוסקלען, פון וועלכע עס בעשטעהען די לעבעדיגע ברואים און די מענשען, האָבען די פעהיגקייט ארויסצוברענגען עמפּפינדונגען, וואָס ווערען ארויסגערופען דורך די בעוועגונגען אין דער דרויסענדיגער וועלט. ווי כמעט אלע מאטעריאליסטען (א חוץ עפיקור'ן) נעהמט אויך האָבבס אן, אז די זינליכע קוואליטעטען (קלאַנגען, פארבען און אז. וו.) זענען נאָר סוביעקטיוו, דאס הייסט, אין די חושים אָבער ניט אין דער דרויסענדיגער וועלט.

די עמפּפינדונג, וואָס ווערט געבאָרען אין דעם לעבעדיגען קערפער, א דאנק דער קערפערליכער בעוועגונג פון דער דרויסענדיגער וועלט, איז די איינהייט פון וועלכער עס ווערט אויפגעבויט דער פּראָצעס פון דענקען. די עמפּפינדונג לאָזט איבער א שפּוהר און דאס איז די ערינערונג. אלע ערינערונגען אינאיינעם זענען די ערפאהרונג. כדי מיר זאָלען האָבען די מעגליכקייט עפּעס לייכט צו דערמאָנען זיך און מיטצוטיילען עס אנדערע מענשען, האָבען די מענשען אויסגעטראכט פערשיעדענע נעמען; דאָס דינט זיי אלס א צייכען פאר פערשיעדענע זאכען. די צונויפבינדונג און פאנאנדערבינדונג פון „נעמען" אָדער ווערטער איז דענקען. דאס דענקען איז דעריבער א מין רעכענען וואו די צאָהלען זענען דיא ווערטער. אין דעם פונקט איז האָבבס דער שטרענגסטער נאָמינאליסט. די אלגעמיינע בעגריפען זענען ניט קיין אויביגע אידעען ווי דאָס האָבען געגלויבט פלאטאן, אריסטאָטעלעס און די סכאָלאסטיק, נאָר פשוטע צייכענס. פאר דעם קלוגען זענען זיי ניט מעהר, ווי רעכען־צייכענס, מעהר נישט דער שוטה בעהאָנדעלט זיי ווי ריינעם גאָלד.

ווי דער קאַרפוסקעל איז די איינהייט פון דעם נאטור־געשעהען און ווי די עמפּפינדונג איז די איינהייט פון'ס דענקען, אזוי זענען די איינצעלנע געפיהלען יענע איינהייטען פון וועלכע עס ווערט ריין־מעכאניש אויפגעבויט דער מענשליכער ווילען. אלע געפיהלען וועלען צוריקגעפיהרט אויף צוויי גרונד־געפיהלען: לוסט און אונלוסט. לוסט קומט יעמאָלט, ווען דער בלוט־אומלויף אין דעם אָרגאניזם ווערט געשטאַרקט, אונלוסט — יעמאָלט, ווען דער בלוט־אומלויף ווערט דורך וואָס עס איז געשטערט. שטעלען מיר זיך פאָר א וועלכע עס איז לוסט אין דער צוקונפט, יעמאָלט

איינציגע, וואָס איז אונז געגעבען געוואָרען אין דער ערפאהרונג. אמת, מען קאָן אויפווייזען אויף גאָט, וואָס איז ניט א קערפער נאָר א גייסט. אָבער דערויף מוז מען ענטפערן, אז, אויב גאָט איז א גייסט, האָט זיך די פילאָסאָפיע מיט איהם ניט וואָס צו בעשעפטיגען. אויב אָבער זי וויל איהם דורכאויס אריינעהמען אין דעם קרייז פון איהרע אונטערזוכונגען, יעמאָלט מוז זי זיך אויסאיינען מיט דעם גערַאנק, אז אויך גאָט איז ניט קיין אנדער זאך ווי א קערפער. איבערינענם, מאכט האָבבס די בערקונג, געהט דאָס ניט לחיפך צו דער קריסטליכער רעליגיע. עס זענען געוועזען אייניגע קירכען־פעטער, וואָס האָבען אָנגענומען, אז גאָט איז א קערפער.

דאָס וואָרט קערפער פערשטעהט האָבבס א ביסעל אנדערש, עהדער עס ווערט געברויכט אין דער געווענליכער שפראך. אויך דער שטאָט איז, לויט זיין מיינונג, א גרויסער קערפער, א מין זעהר קאמפליצירטע מאשין, וועמעס אייניצעלנע טיילען עס זענען די מענשען.

פון דעקארט'ען האָט האָבבס אויך איבערגענומען ד ע ם א נ א ל י ט י ש ע ן פ ר י נ צ י פ: פאָנאנדער נעהמען יעדע זאך אויף איהרע אייניצעלנע קלענסטע חלקים. זיין גאנצע פילאָסאָפיע בעשטעהט אין דעם בעשטרעבען צו דערקלעהרען אויף א מעכאניש־מאטעריאליסטישען אופן די נאטור, דעם מענשען און דעם שטאָט, ווי א פּראָדוקט פון לעצטע, קלייניע אייניהייטען. די נאטור בעשטעהט פון קאָרפוסקלען (קלייניע קערפערליך), דאָס פּסיכישע לעבען פון דעם מענשען ווערט אויפגעבויט פון אייניצעלנע עמפּפינדונגען און די אונגעהייערע מאשין פון דעם שטאָט („דער לויתן", ווי ער רופט איהם), איז א צונויפזעצונג פון אייניצעלנע מענשען.

אין דער נאטור איז ניטא קיין אנדער זאך, סיידען קאָרפוסקלען און בעווענונג. די קאָרפוסקלען בינדען זיך צונויף, און עס ווערט פון זיי קערפער. איין קערפער קאָן ניט ווירקען אויף דעם אנדער קערפער אויף א מהלך. די ווירקונג איז א בעווענונג, וואָס געהט איבער פון איין קערפער צו דעם אנדערן דורך די קאָרפוסקלען וואָס ליגען צווישען זיי.

אכטער קאפיטעל.

די עמפיריש ריכטונג אין ענגלאנד [האָבבס, לאָקק, בערקליי, יום]

אינהאלט: טהאָמאס האָבבס, דער מאטעריאליסטישער מאָניסט. די מלחמה פון אלעמען אנטקעגען אלעמען אין נאטור־צושטאנד. דער „לויתן". — דזשאהן לאָקק. זיין קריטיק פון די איינגעבאָרענע אידעען. זיין סענסואליסטישע ערקענטנים־טהעאָריע. דער גרענץ און דער וועג פון אונזערע ערקענטנים־סען. — דזשאָרדזש בערקליי דער סוביעקטיוער אידעאליסט. ניטאָ קיין מאטעריע! וועלט! — דוד יום, דער סקעפטיקער. ניטאָ קיין נשמה! די גענעצען פון דער אידעען־אסאָציאציאָן. ערפאהרונגס־וויסענשאפטען און מאטהעמאטיק. די סימפאטיע — דער פונדאמענט פון דער מאָראל. — די פערצווייגונגען פון דער ענגלישער פילאָסאָפיע. הערבערט פון שערבערי. דזשאהן טאָלאנד. איזאק ניוטאָן. האַרטלי. פריסטלי. באָיל. ערשטע דאָרווין. שעפטסבערי. אדאם פערגיוסאָן. אדאם סמיטה. טהאָמאס ריעד און די שאָטישע שוהל

§ 92. טהאָמאָס האָבבס. (1558 ביז 1679)

די עמפיריסטישע פילאָסאָפיע, וואָס איז ארויסגעוואָפען געוואָרען פון בעקאָנען, האָט זיך ענטוויקעלט אין ענגלאָנד. איהר ערשטער פערטרעטער, טהאָמאָס האָבבס, איז אָבער צו דער זעלבער צייט געשטאנען אונטער דעם איינפלוס פון גאליליעי און דעקארט. א דאנק דעם ראציאָנאליסטישען, ריין־שכל־דיגען עלעמענט, וואָס האָט געהערשט ביי די צוויי לעצטע דענקער, איז די פילאָסאָפיע פון האָבבס ניט קיין ריין עמפיריש. זי שטייגט אריבער די גרענעצען פון דער ערפאהרונג און בויט אויס א שכל־דיגען סיסטעם, ווי אזוי צו ערקלעהרען די ערפאהרונג דורך איין אייניציגען גרונד־פרינציפ. פאר האָבבס' אויגען האָט געשוועבט די נאטור־פילאָסאָפיע פון דעקארט מיט איהר ריינעם, מאטהעמאטיש־מעכאנישען מאטעריאליזם. אין איהר זעהט ער א מוסטער בילד פון פילאָסאָפיע איבערהויפט. די פילאָסאָפיע זאל און קאן זיך בעשעפטיגען נאָר מיט דער קערפערליכער וועלט. זי איז אויך די

קעלע פּאָרשטעלונגען. בעקעמפּען זיי קאָן מען דורך דעם רייגעם ווילען, וואָס שטאָמט פון דער קלאָהרער, רייגער וויסענשאפטליכער ערקענטנים.

דער העכסטער ציעל פון'ם מענשען — איז אויסבילדען זיין שכל און אויסגעפינען וויסענשאפטליכע אמת'ען.

אין דעם פונקט פון אויסבילדען דעם שכל און אויסגעפינען וויסענשאפטליכע אמת'ען האָט דעקאָרט געווים דערגרייכט זיין ציעל. ניט נאָר אין דער פילאָסאָפיע, נאָר אויך אין די נאָטורוויסענשאפטען האָט ער ארויסגעבראכט אמת'ען, וואָס האָבען אויף אייביג בערייכערט זייער אוצר. די פיזיק און די אנאָטאָמיע פערדאָנקען זעהר פיעל דעקאָרט'ען אין זייער אויפבוי. די אנאָליטישע געאָמעטריע איז גראָד פון איהם בעשאפען געוואָרען. אויסער דעם האָט ער אין דער פיזיק ארויסגעבראכט א טהעאָריע וואָס ס'איז געווען זעהר נאָהענט צו דער אוגדולאציאָנס־טהעאָריע (די טהעאָריע פון דער בעווענגונג פון די עטהער־וועלען אין וועלטען־רוים).

§ 91. באלטאזאר בעקקער (1634 ביז 1698).

פון אלע נאכפאלגער פון דעקאָרט האָט די גרעסטע ווירקונג אויף דעם פראָגרעסיוון גדאנק גהאט דער נידערלענדישער דענקער באלטאזאר בעקקער. ארויסגעהענדיג פון דעם גדאנק, אז די גייסטיגע וועלט קאָן ניט ווירקען אויף די מאטעריעלע, איז ער גקומען צום שלוס, אז אויב אפילו עס זאלען זיין שדים און בייזע רוחות, קאָנען זיי ווי גייסטער ניט ווירקען אויף דעם מענשענ'ס נשמה. און ממילא זענען אלע ערשיינונגען פון דבוק, בעזעסענהייט, כשוף און אז. וו. ריין־קערפערליכע ערשיינונגען, וואָס האָבען קיין ברעקעל מגע ומשא ניט צו דער שדים־און רוחות־וועלט. דאָס האָט גענגעבען א שטארקען קלאָפ דעם גלויבען אין שדים און אין דער איבערנאטירליכער וועלט איבערהויפט.

דער צירבעל־דריזע, ענטפערט אויף די איינדרוקען מיט עמפּפינדונגען, וואָס ענטשטעהען אין איהר. די עמפּפינדונגען רופען אין איהר אַרויס וויללענס־אימפולסען און די וויללענס־אימפולסען פערענדערען דעם שטראָם פון דער נערוון־ענערגיע אזוי, אז זי — די נערוון־ענערגיע, — מאכט בעוועגען די מוסקולען אין דער ריכטונג, וואָס ווערט בעגעהרט פון אונזער וויללען. קיין נייע בעוועגונג קאָן די נשמה ניט בעשאפען, זי קאָן מעהר נישט, ווי קעהרען דעם זעלביגען סכום ענערגיע אין אנאנדער ריכטונג.

אויף אזא כמעט איבערנאטירליכען אופן קומט פאָר די געגענזייטיגע ווירקונג פון מאטעריע און גייסט אין דעם מענשליכען אָרגאניזם.

די גייסט־סובסטאנץ וועמעס אטריבוט ווערט אויסגעדריקט אין דענקען, קאָן זיך געפינען אין פערשיעדענע צושטענדען (מאָדום'ן). דאָס זענען: דער וויללען, דער פערשטאנד, די איינבילדונג און די עמפּפינדונג. וויללען און פערשטאנד זיינען צושטענדען פון דעם גייסט, נאָך עהדער ער איז פערבונדען מיט דעם קערפער. עמפּפינדונגען קומען אין איהם פאָר, וועהן ער ווערט אַרייננעזעצט אין דער צירבעל־דריזע. די עמפּפינדונגען זענען אייגענטליך אויף פאָרשטעלונגען פון דעם פערשטאנד, אָבער טונקעלע, ניט קלאָהרע.

פון די עמפּפינדונגען ווערען אויף א פסיכיש־מעכאנישער ארט אַרויסגעארבייט די אַריינגעבראכטע אידעען. זיי פערבינדען זיך איינע מיט די אַנדערע, לויט געוויסע געזעצען. אין די געדאנקען דעקארט'ס ליעגט שוין דער אָנהויב פון דער לעהרע וועגען די אידעען־אסאָציאציאָנען (פערבינדונגען), וואָס זענען שפעטער טיעפער אויסגעארבייט געוואָרען פון י ו ם און וואָס ווערען נאָך ווייטער אויסגעפּאָרשט אין דער איצטיגער וויסענשאפטליכער פסיכאָלאָגיע.

פון די עמפּפינדונגען אָדער טונקעלע פאָרשטעלונגען שטאמען די ליידענשאפטען פון דער מענשליכער נשמה. דעקארט פיהרט זיי אלע צוריק אויף זעקס גרונד־אפפעקטען אָדער ליידענשאפטען: בעוואונדערונג, ליעבע און האס, פרייד און טרויער, און פערלאנגען.

דער גרונד־געדאנק פון דעקארט'ס מאראל־פילאָסאָפיע, איז דער קאמפף אנטקעגען די אפפעקטען, וואָס שטאמען פון די טונ־

פונקט, וואָס האָט ניט קיין לענג און קיין ברייט און קיין טיעף.

א דאנק דעם אונטערשיעד, וועלכען דעקאָרט האָט ארויסגע־פונען צוווישען מאטעריעלע ערשיינונגען, וואָס פערנעהמען אן אָרט אין דעם ווירקליכען רוים, און די פסיכישע ערשיינונגען, וואָס פערנעהמען קיין איין ברעקל פלאץ ניט אין דעם וועלטליכען רוים, איז אויסגעוואקסען די גרויסע פילאָסאָפישע שאלה: ווי אזוי קאָנען מיר זיך פאָרשטעלען די שייכות'ען וואָס עקזיסטירען צווישען דער מאטעריעלער און דער פסיכישער וועלט? אויב דער גייסט איז מעהר ניט ווי א מאטעמאטישער פונקט, קאָן אויף איהם די דרויסענדיגע וועלט בשום אופן ניט ווירקען, און צוריק — קאָן אויך דער גייסט ניט האָבען קיין ברעקל שליטה אויף דער מאטעריע. צוווישען בייד וועלטען ליעגט א געדאנקליכער תהום, וואָס מוז ווי עס איז אריבערגעשפרייזט ווערען, וויל אין דער ווירקליכקייט זענען די מאטעריעלע און די פסיכישע ערשיינונגען תמיד איינע מיט די אנדערע צונויפגעבונדען, וועניגסטענס איז דאָס ביי דעם מענשען.

דעקארט, וואָס האָט צום ערשטען מאל שארף און קלאָהר פאָרמולירט דעם דואליסטישען געגענזאץ פון מאטעריע און גייסט, פון אויסדעהנונג און דענקען, האָט זיך קיין אנדער עצה ניט געפונען, ווי צו דערקלעהרען זייער ווירקונג איינע אויף די אנדערע, סיידען דורך א וואונדער פון גאָט. דער אלמעכטיגער האָט עקסטרא (מיט א כיון און ספעציעל) איבערגעאנדערשט די ביידע סובסטאנצען אין דעם מענשליכען ארגאניזם אויף אזא אופן, אז זיי זאלען קאָנען ווירקען איינע אויף די אנדערע. דעם מאטעמאטישען פונקט פון דער מענשליכער נשמה האָט ער אריינגעזעצט אין יענעם טהייל פון דעם מארך וועלכען מען רופט: די צירבעל־מאנדעל (צירבעל־דריזע), וויל דאָס איז דער אינציגער טהייל פון דעם מארך, וואָס געפינט זיך אין דער איין־צאָהל, בשעת אלע אנדערע טהיילען פונ'ם מארך געפינען זיך דאָפעלט: איינער רעכטס און איינער לינקס. דורך דעם בלוט־אומלויף אין אָרגאניזם ווערט צו דער צירבעל־דריזע צוגעפיהרט די פערשיעדענע שפורען פון די מאטעריעלע פערענדערונגען וועלכע ס'קומען פאָר אין אונזער זינען, וועז די דרויסענדיגע וועלט ווירקט אויף זיי אויך. די נשמה, וואָס זיצט אין

איין, אז מעהר ווי איין אטריבוט — דענקען — קאָן ער ניט האָבען. איבערהויפט קאָן ער ניט האָבען דעם אטריבוט פון אויסדעהנונג. א גייסט קאָן ניט פערנעהמען קיין וועלכען ס'איז אָרט אין דעם ווירקליכען וועלטליכען רוים.

מיט דעם זאָל האָט דעקאַרט בעגרינדעט דעם גרונד־גדאנק פון דער אידעאליסטישער גייסט־לעהרע. ביז צו דעקאַרט'ן זענען געווען א סך דענקער, וואָס האָבען געקוקט אויף דעם גייסט, ווי אויף א מין זעהר דינעם, זעהר עדעלען שטאָף. דעקאַרט בעווייזט, אז אלץ וואָס קומט פאַר אין דענקען קאָן ניט האָבען קיין ברעקל אויסדעהנונג. נאָך קלאָהרער האָט דעם גדאנק שפּעטער ארויסגע־בראכט ל י י ב נ י ץ, און ער גענהערט צו די וויכטיגסטע און זיכערסטע רעזולטאטען פון דעם פילאָסאָפישען אנאליז. נעהמען מיר, צום ביישפּיעל, א וועלכען ס'איז פאל. איך זעה א בארג א מייל די הויך. דער מייל פון דעם בארג איז א ווירקליכער, רעאלער טהייל פון'ם רוים. אָבער אָט פערמאָך איך די אויגען און איך זעה דעם זעלביגען בארג אין מיין פאַרשטעלונג. וואָס פאר א שטח, רוים פערנעהמט מיין פאַרשטעלונג וועגען דעם בארג? דאָס הייסט, דא וועלט ניט געפרעגט, וויפיעל פערנעהמט דער בארג אין מיין פאָשטעלונג: ער פערנעהמט אפשר דעם זעלביגען מייל. עס פרעגט זיך וויפיעל פערנעהמט די פ א ר ש ט ע ל ו נ ג וועגען דעם בארג, אין דעם גדאנק וועגען איהם? ס'פערשטעהט זיך, אז זי קאָן ניט פערנעהמען קיין מייל, ווייל זי שפּיעלט זיך דאָך אָב אין א מאַרך, וואָס איז א סך קלענער עהדער א מייל. וויפיעל זשע דען פערנעהמט זי? איז איבערהויפט שייך צו זאָגען, אז א גדאנק פערנעהמט א האלב ארשין, אָדער איז אזוי פיעל די לענג, די בריים, די טיעף? וויפיעל פערנעהמט דער גדאנק, אז צווי מאל צווי איז פיער? דער גדאנק, אז איך דענק, ממילא בין איך? ס'פערשטעהט זיך, אז אלע אזעלכע פסיכישע ערשיינונגען פערנעהמען ניט דעם קלע־סטען פלאץ אין דעם וועלטליכען רוים, וועו אפילו אין זיי קאָן פאַר־געשטעלט ווערען די גאנצע גרויסע אונענדליכע וועלט.

אָבער אויב די פסיכישע ערשיינונגען זענען ניט אויסגעדעהנט אויב דער גייסט קאָן ניט פערנעהמען קיין ברעקל פלאץ אין דעם וועלטליכען רוים, איז זיין גרויס ניט מעהר ווי א מאטעמאטישער

ביי די פלאנצען און טהיערען, לאָזען זיך ערקלעהרען ריין־מעכאניש. אפילו די העכערע חיות, וואָס ווייזען כלמרש'ט אויף סימנים פון א בעוואוסטען פסיכישען לעבען, זענען אין תוך ארויין ניט קיין אנ־דער זאך, ווי זעהר קאָמפליצירטע מאשינען. זיי שרייען, ווייל לויט די געוצעצען פון פיזיאָלאָגיע מוז אונטער געוויסע בעדינגונגען די לופט פון די לונגען ארויסגעפרעסט ווערען דורך דער קעהלע, אָבער זיי שפירען דערבי ניט קיין פרייד און ניט קיין שמערץ. די גאנצע פיזיאָלאָגיע און ביאָלאָגיע איז ניט מעהר ווי זעהר א שכל'דיגּ בלעטעל פון מעכאניק. אלץ קאָן ערקלעהרט ווערען דורך דעם פראָ־צעס פון בלוט־אומלויף אין די אָדערן.

§ 90. דער מענש און די מענשליכע נשמה.

אויך דאָס ארגאנישע לעבען פון דעם מענשען שפיעלט זיך אָב, ווי אין א מאשין, לויט די מעכאנישע געזעצען פון דרוק און שטויס. וואָלטען מיר ניט געוואוסט, א דאנק דעם פאקט פון דעם אינווע־נגסטען זעלבסט־בעוואוסטזיין, אז ביי דעם מענשען קומען פאָר אויך פסיכישע פראָצעסען, וואָלט מען גאָר ניט געקאָנט קומען צו דער סברא פון א וועלכער ס'איז נשמה. אלע בעוועגונגען, וואָס דער מענש מאכט, קאָנען ערקלעהרט ווערען ריין דורך דעם אויטאָ־מאטישען שפיעל פון זיינע מוסקולען, קנאָכען, אָדערן, נערוועז און מאָרך. אָבער דער פאקט פון דעם זעלבסט־בעוואוסטזיין צווינגט אונז צו בעשעפטיגען זיך מיט דער וועלט פון פסיכישע ערשיינונגען. וואָס איז די סובסטאנץ פון דער מענשליכער נשמה? אויף דער שאלה קאָנען מיר געפינען אקוראט אזא קלאָהרען און דייטליכען ענטפער, ווי דער, וואָס מיר האָבען געפונען בנוגע צו דער סובסטאנץ פון דער וועלט. וועז מיר נעהמען א וועלכע ס'איז פסיכישע ערשיינונג קאָן מען פון איהר אלץ אראָבווארפען פון חשבון, נאָר איין זאך בלייבט תמיד, דאָס איז דאָס בעוואוסטזיין, דאָס דענקען. אוז צוריק, וואַרפען מיר אראָב פון חשבון דאָס ד ע נ ק ע ן, פערשווינדט דערמיט גופא די פסיכישע ערשיינונג. הייסט עס, אז דאָס דענקען איז דער אטריבוט אָדער די נויטהוועג־דיגע אייגענשאפט פון דער נשמה־סובסטאנץ. אָבער א סובסטאנץ וועמעס אטריבוט איז דענקען, — איז א גייסט. טראכטען מיר זיך נאָך טיעפער אריין אין דעם וועזען פון גייסט, זעהען מיר קלאָהר

מעהר ניט א לפי ערך קלייגע בעוועגונג אדער א רעלאטיווער צו־שטאנד, וועו מען פערגלייכט איהם מיט זיין ארומיגער סביבה. א מענש וואס שלאפט אין א שיף גענפינט זיך אין רוה, אבער אין איי־נעם מיט דעם שיף בעוועגט ער זיך איבער'ן וואסער. אויב דער שיף שוויסט מיט'ן שטראם גענפינט זיך אויך דער שיף אין רוה, בנוגע צו דעם שטראם. אבער אין איינעם מיט דעם שטראם, בע־וועגט ער זיך צווישען די ברעגען.

די לעהרע פון דער רעלאטיווער בעוועגונג האט דעקארט אויסגענוצט, כדי צו מאכען א פשרה צווי־שען דער קאפערניקאנישער טהעאריע און דער קירכליכער אנשוי־אונג. א דינג וועלט־מאטעריע, וואס פילט אן דעם גאנצען חלל ארום דער זון, שוויסט תמיד ארום איהר, און אין איינעם מיט דעם שטראם שווימען ארום דער זון — די ערד און די פלאנעטען. בנוגע צו דעם שטראם רוהען די ערד און די פלאנעטען, ווי דער וואס שלאפט אין א שווימענדען שיף; אבער בנוגע צו דער זון בעוועגען זיי זיך אין איינעם מיט'ן שטראם.

אין זיין נאטור־פילאסאפיע איז דעקארט, ווי מען זעהט, א פאל־שטענדיגער מאטעריאליסט. ער גיהט זיך פאנאנדער מיט דעמאקריט נאר אין דער פראגע וועגען די אטאמען און דעם לעדיגען רוים. די גאנצע וועלט־מאטעריע בעשטעהט ניט פון אטאמען, זי איז אן איין־איינציגע סובסטאנץ, אין וועלכער עס קומען פאר פערשיעדענע אינוועניגסטע ארט־פערענדערונגען. אין איינעם מיט דעמאקריט נעהמט ער אן, אז די מאטעריע האט ניט קיין אנדערע אייגענשאפ־טען, אחוץ די וואס זיינען נויטיג אויף צו דערקלעהרען איהרע מע־כאנישע ווירקונגען. זינליכע קוואליטעטען, ווי פארבען, קלאנגען, אן אז. וו. זענען אין דער נאטור ניטא, זיי ווערען בעשאפען אין אונזערע חושים.

אבער דעקארט גיהט אין זיין מעכאנישען מאטעריאליזם נאך וויייטער, עהדער דעמאקריט. דעמאקריט האט, ווי מיר וויסען, אנגענומען די עקזיסטענץ פון נשמה־אטאמען, דורך וועלכע ער האט געוואלט דערקלעהרען די ערשיינונגען פון לעבען און דענקען. דע־קארט לייקענט די עקזיסטענץ פון נשמה־אטאמען, און ער מוז דע־ריבער אננעהמען, אז די ערשיינונגען פון לעבען, ווי מיר זעהען זיי

כדי צו דערקענען די סובסטאַנץ פון דער דרויסענדיגער וועלט מוזען מיר נעהמען א וועלכע עס איז ערשיינונג, אויספאָרשען איהרע אייגענשאפטען און אויסגעפינען, וועלכע אייגענשאפטען זענען אזוי נויטוועגדיג פערבונדען מיט דער סובסטאַנץ, אז וועז מיר וואַרפען זיי אראָב פון חשבון, וועלכע דערמיט גופא געמאכט א תל פון דער גאַנצער סובסטאַנץ. בעטראכטען מיר א וועלכע ס'איז נאַטורערשיינונג, זעהען מיר איין, אז מען קאָן אראָברעכענען פון איהר די פּארב, דעם קלאַנג וואָס זי גיט ארויס, דעם געשמאק, דעם געוויכט און אז. וו. נאָר איין זאך מוז תמיד דערביי בלייבען. דאָס איז די פערשפּרייטקייט, די אויסדעהנונג, די גרויס פון'ם אָרט, וועלכען זי פערנעהמט אינ'ם רוים. די אויסדעהנונג, דער פארנעהם איז דעריבער אן אטריבוט, א נויטהוועגדיגע אייגענשאפט פון דער וועלט־סובסטאַנץ. פון אָט דעם אטריבוט קאָנען מיר ארויסדרינגען איהר ריכטיגען מהות. א סובסטאַנץ, וועמעס אטריבוט איז די אויסדעהנונג, איז א קערפער, א מאטעריע. און וואַרפט מען אראָב פון דער מאטעריע די אויסדעהנונג, בלייבט פון איהר נאָר נישט. הייסט עס, אז די גאַנצע דרויסענדיגע וועלט בעשטעהט פון מאטעריע, און קיין זאך אויסער דער מאטעריע קאָן דאָרטען ניט זיין. די מאטעריע און איהר אטריבוט — די אויסדעהנונג — נעפינט זיך אין פערשיעדענע צושטענדען: זי איז אָדער אין רוה אָדער אין בעוועגונג. דער סכום פון דער מאטעריע און פון דער בעוועגונג שטאַמט פון גאָט, איז בעשאפען געוואָרען איינמאל פאר אלע מאל און קאָן ניט פערשווינדען. ער בלייבט אייביג דער זעלביגער. די מאטעריע פילט אן דעם גאַנצען וועלט־רוים, קיין לעדיגער רוים איז ניטא. די מאטעריע קאָן מען, ווי דעם רוים, טהיילען ביז אין דער אונענדליכקייט. די בעוועגונג קומט פאָר אין א געשלאָסענעם רוים. ווי נאָר איין טהייל פון דער מאטעריע פערלאָזט איהר פלאַץ, אזוי פערנעהמט אויפ'ן שטעל אנאנדער טהייל מאטעריע זיין אָרט. די טהיילען פון דער מאטעריע ווירקען איינע אויף די אנדערע דורך דרוק און שטויס. קיין אינוועניגסטע קרעפטען זאָלען ווירקען אויף א לעדיגען מהלך זענען ניטא.

אייגענטלך איז אין דער נאטור ניטא קיין רוה־צושטאנד, אלע טהיילען געפינען זיך אין א שטענדיגער בעוועגונג. די רוה איז

§ 89. דעקאַרט׳ס וועלט־בילד.

די אויפנאבע פון דער פילאָסאָפיע איז צו דערקלעהרען, דורך דעם קלאָהרען און דייטליכען דענקען, די פאקטען ווי א פּראָדוקט פון אוּרזאכען. דערצו מוז מען קודם כל קלאָהר ווערען אין דעם ווערזען פון יעדער זאך, אין איהר מהות. דאָ גענהט זיך דעקאַרט אויפ׳ן שארפסטען אופן פאנאנדער מיט יענער ריכטונג אין דער פילאָסאָפיע, וועלכע שטאמט אָב פון ווילוועס׳ן. ניט נאָר די געוועצען פון דעם וועלט־געשעהן זענען וויכטיג אויסצופאָרשען, נאָר אויך דעם מהות, דעם וועזען פון אלץ, וואָס ס׳איז דאָ, מוז דער מענשליכער שכל קלאָהר אויפדעקען.

כדי צו פערשטעהן פון וואָס די וועלט בעשטעהט, דאַרף מען פריהער פאר אלץ זיך קלאָהר מאכען, אז יעדע ערשיינונג פון דער וועלט איז אָדער א סובסטאנץ, אָדער אן אטריבוט אָדער א מאדוס (א צושטאנד). א סובסטאנץ איז עפעס אזוינס, וואָס עקזיסטירט אין זיך גופא און דאַרף קיין זאך ניט צו זיין עקזיטענץ. אן אטריבוט איז אזא אייגענשאפט פון דער סובסטאנץ וואָס קאָן אלץין פאר זיך ניט עקזיסטירען, וואָס איז אָבער אזוי נויטוועגדיג צונויפגעבונדען מיט דער סובסטאנץ, אז ער דריקט אוים איהר וועזען, איהר מהות. צום ביישפּעל, גאָט איז א סובסטאנץ, ווייל ער עקזיסטירט אין זיך גופא און דאַרף קיין זאך צו זיין עקזיסטענץ. אָבער דער בעגריף „אונענדליך" אָדער „אלמעכטיג" איז אן אייגענשאפט וואָס קאָן נאָר עקזיסטירען אין דער גענטליכער סובסטאנץ. זיי זענען נויטהוועגדיג אייגענשאפטען פון דער סובסטאנץ גאָט, ממילא זענען זיי אטריבוטען, אין וועלכע עם דריקט זיך אוים גאָט׳ס מהות. וואָס די סובסטאנץ איז פאר זיך אלין, געפינען מיר וועז מיר וועלען בעקאנט מיט אלע איהרע אטריבוטען. מאָדוס׳ען זענען געוויסע צושטענדע אין וועלכע די סובסטאנץ געפינט זיך צו א גענוויסער צייט.

גאָט איז די אונענדליכע אייגענטליכע סובסטאנץ פון דער וועלט, אָבער א חוץ גאָט, וועלכע מיר, זענען דאָ נאָך די דרויסענדיגע וועלט, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט די חושים און די פּסיכישע וועלט פון די מענשליכע „איך׳ס". וואָס איז ייער סובסטאנץ?

בעשטעהט ניט נאָר אין דעם, וואָס ער האָט ארויסגעבראכט דעם אָנהויב פון מיין עקזיסטענץ, נאָר אויך אין דעם, וואָס ער ווירקט בעשטענדיג און האלט מיך בעשטענדיג אויף.

די זיכערהייט, אז ס׳איז דאָ א גאָט און אז ער איז דער אלער-פאָלקאָמענסטער וועזען, פיהרט אויך צו דעם רעזולטאט, אז ס׳איז דאָ א וועלט און אז אונזערע חושים, אונזער שכל נארען אונז ניט אָב. וויל — פאר וואָס זאל גאָט אונז האָבען בעשאפען אזוי אז די חושים זאלען אונז נארען? ליעבט ער דען איינעם אָבצונארען? ער איז דאָך אל-וואהרהאפטיג (כולי אמת)! אָדער האָט ער אפשר אונז ניט געקאָנט אנדערש בעשאפען? ער איז דאָך א כל יכול (אלל-מעכטיג)! אָדער אפשר האָט ער מיט א כיון אונז געוואָלט שאדען? איז ער דאָך אל-גיטיג (טוב ומטיב)! בלייבט אָנצונעהמען, אז אונזער כח פון ערקענען די וועלט קאָן, דורך די מיטלען פון דעם זיכערען דענקען, ארויסברענגען דעם ריינעם ריכטיגען אמת.

עם בלייבט נאָר צו פערענטפערען די שאלה, פאר וואָס עם טרעפט אָפטמאל, אז די חושים נארען אונז אָב. אָבער דענקט מען זיך טיעפער אריין אין דעם ענין, דערזעהט מען אויפ׳ן שטעל, אז די חושים קאָנען אונז, אייגענטליך, ניט אָבנארען. זיי ברענגען נאָר געוויסע פאָרשטעלונגען. וועז איך זעה, צום ביישפיעל, א וועל-כער ס׳איז פאנטאסטישע זאך, לאָמיר זאָגען א שד, פאר מיינע אויי-גען, האָט די פאָרשטעלונג אין זיך ניט קיין אמת און ניט קיין שקר. א שקר וועלט עם ערשט יעמאָלט וען איך א ו ר ט ה י י ל, אז דער שד, וועלכען איך זעה, עקזיסטירט דרויסען פון מיין דענקען. אָבער דער אורטהיל איז א פראָדוקט פון מיין אייגענעם פרייען וויללען. ווער הייסט מיר אייללען זיך מיט דעם אורטהיל און זאָגען, אז שדים זענען דאָ, נאָך עהדער איך האָב אויסגעפאָרשט די פראָגע וועגען דעם? דער פרייער וויללען איז די אורזאך פון די פערשיע-דענע פעהלערען וועלכע מיר מאכען אין אונזערע אורטהיללען. אָבער דער פרייער וויללען איז א מעלה וואָס איז נויטהוועדיגערהייט צו-נויפגעבונדען מיט דעם עצם גופא פון אונזער נשמה.

אויך אזא אופן קומען מיר צום רעזולטאט, אז די מענשליכע ערקענטנים איז ביכולת ארויסצוברענגען דעם ריכטיגען אמת וועי-גען וועלט, מענש, און גאָט. מען דארף מעהר ניט דערצו אָנוועי-דען די מעטאָדע פון קלאָהרע און דייטליכע אידעען.

פאַרשטעלונג ניט געקאָנט געמאכט ווערען. עס איז א פעהלער צו מיינען, אז מיר קאָנען פון דער פאַרשטעלונג פון א וועלכער עס־איז ענדליכער זאך אויסארבייטען די פאַרשטעלונג פון אן אונענדליכער זאך. די אונענדליכקייט איז ניט נאר אן אבליקענען, א נענאציאָן פון ענדליכקייט, ווייל אונענדליכקייט האָט אין זיך מעהר רעאליטעט און וויכקליכקייט ווי ענדליכקייט, און דער זאך, אז די ווירקונג קאָן ניט האָבען מעהר רעאליטעט עהדער די אורזאך, איז מחייב אז פון ענדליכקייט קאָן נישט שטאמען קיין אונענדליכקייט. אויך דעם זעלביגען אופן קאָן איך זיכער ארויסברענגען, אז ניט א י ך האָב בעשאפען דעם בעגריף פון אללער־פאַלקאָמענהייט. ווייל איך אליין קאָן מיר גאנץ גוט קלאָהר מאכען, אז איך בין ניט פאַלקאָמען.

דערצו מוז איך נאָך פערענטפערען די פראגע, פון וואנען דען האָב איך מיך געגומען אויף דער וועלט? איך אליין קאָן ניט זיין די אורזאך פון מיין בעשאפען ווערען, ווייל אויב יע, פארוואָס האָב איך מיך ניט בעשאפען א פאַלקאָמענעם וועזען? מוז איך אננעהמען, אז איך שטאם אָב פון אנדערע אונפאַלקאָמענע וועזען, וואָס האָט זיי ארויסגעבראכט און אז. וו., ביז איך דערגרייך צו יענער ערשטער אורזאך פון וועלכער עס שטאמט אלץ אין דער וועלט.

ווייטער: אזוי ווי איך בין ניט די אורזאך פון מיין אלגעמיינעם וועלט, אזוי קאָן איך ניט זיין די אורזאך פון מיין עקזיסטענץ. ווייל אין דער ווירקונג קאָן ניט זיין מעהר ווירקליכקייט, ווי אין דער אורזאך. וואָלט די אורזאך, וואָס האָט מיך געבראכט אויף דער וועלט, אויפגעהערט צו ווירקען, וואָלט איך אויפגעהערט צו עקזיסטירען. ממילא האָלט זיך מיין גאנצע עקזיסטענץ אָן עפעס אזוינס, וואָס איז פאַלקאָמענער און ווירקליכער אייידער „איך". דערפון איז וויעדער געדרונגען, אז איך, דער אונפאַלקאָמענער, קאָן ניט זיין די אורזאך פון דער גאָט־פאַרשטעלונג, וואָס איז די פאַרשטעלונג פון אללער־פאַלקאָמענהייט. עס בלייבט דעריבער נאָר איין־איינציגער אויסוועג אנצונעהמען, אז די גאָט־פאַרשטעלונג איז איינגעבאָרען אין מיר; אז זי איז געקומען מיט מיר אין איינעם אויף דער וועלט און אז זי שטאמט פון אן אורזאך וואָס איז אקוראט אזוי פאַלקאָמען ווי זי, דאָס הייסט, פון גאָט גופא. ממילא איז בעוויעזען אז גאָט עקזיסטירט און אז זיין רעליג

און דייטליכקייט, קאָן זיין, איז מעהר נישט, ווי א פערבלענדענים, וועלכע גאָט האָט אַרויסגעטהון אין אונז, כדי מיט א כיון אונז אָבצוגאַרען.

מיר האָבען א פאַרשטעלונג וועגען גאָט. וואָס שטעלען מיר זיך פאָר וועז מיר דענקען וועגען גאָט אוז פון וואַנען שטאַמט אין אונז אזא פאַרשטעלונג?

דער געדאַנק וועגען גאָט איז די פאַרשטעלונג פון אן אונענדליכען, אלער־פאָלקאָמענסטען וועזען. ער איז די העכסטע מדרגה פון אל־מאכט, אל־וויסען און אל־גוטסקייט.

שוין אין דעם מיטעלאלטער איז געווען אויסגעארבייט א פילאָסאָפישער בעווייז, אז אן אלער־פאָלקאָמענסטער וועזען מוז על פי נויטוועגדיגקייט עקזיסטירען. דאָס איז דער אָנטאָלאָגישער „גאָט־בעוויז" פון אנסעלם פון קענטערבערי. דער געדאנקען־גאנג איז אזא: לאָמיר פערגלייכען 2 פאַרשטעלונגען פון אן אלער־פאָלקאָמענסטען וועזען: איינע פון אזא וועזען, וואָס האָט אלע מעלות, אָבער וואָס עקזיסירט ניט אין דער וירקליכקייט, און די אנדערע פון אזא, וואָס האָט, אחוץ אלע מעלות, נאָך די מעלה פון עקזיסטענץ. עס איז קלאָהר, אז דאָס צווייטע וועזען איז נאָך פאָלקאָמענער עהדער דאָס ערשטע. דערפון איז געדרונגען אז די פאַרשטעלונג פון אן אלער־פאָלקאָמענסטען וועזען מוז אין זיך איינשליעסען אויך די עקזיסטענץ. דעקארט גלויבט אין דעם גאָט־בעוויז, אָבער ער איז פאָר איהם ניט ענוג. ווי לאָגיש ער זאָל ניט זיין, בלייבט נאָך אלץ ניט פערענטפערט די שאלה: אפשר איז די לאָגיק גופא א פערבלענדענעם? מען מוז דורך די אויסגעפונענע קלאָהרע און דייטליכע אידעען זיכער ווערען, אז די פאַרשטעלונג פון גאָט איז ניט קיין פערבלענדענעם. אזא פאַרשטעלונג מוז, ווי יעדע פאַרשטעלונג אין אונז, זיין אָדער אן אַרויסגעבראכטע פון דרויסען, אָדער א געמאכטע פון אונז אליין, אָדער אן איינגעבאָרענע אין אונז. קיין אַרויסגעבראכטע פון דרויסען קאָן די גאָט־פאַרשטעלונג ניט זיין: אין דער דרויסענדיגער וועלט זעהען מיר נאָר עגדליכע זאכען און ניט קיין אונענדליכקייט. מיר זעהען נאָר אונפאָלקאָמענע זאכען און מיר האָבען נאָר נישט געפונען, וואָס זאָל שטעהן אויף דער מדרגה פון העכסטער פאָלקאָמענהייט. אָבער אויך פון אונז האָט די גאָט־

בען אין אונזער געדאנקען-וועלט נאך עטליכע זאצען, וואס האבען די זעלביגע סמנים פון זיכערען אמת: די קלאהרקייט און דייטליכקייט. צום ביישפיעל, דער זאץ, אז קיין זאך קאן ניט זיין אויף דער וועלט און צו דער זעלביגער צייט ניט זיין. אדער, אז פון גאר ניט קען גאר ניט ארויסקומען, אז יעדע זאך מוז האבען אן אורזאך; אז די ווירקונג, וואס קומט ארויס פון א וועלכער עס איז אורזאך קען ניט האבען מעהר רעאליטעט אדער ווירקליכקייט אין זיך, עהדער די אורזאך וואס האט זי ארויסגעבראכט; אז עס זענען דא זאכען, וואס האבען מעהר רעאליטעט, אן זאכען, וואס האבען וועניגער רעאליטעט; אז די פארשטעלונג פון א וועלכער עס איז סובסטאנץ (צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון דער מאטעריע), האט אין זיך מעהר רעאליטעט און ווירקליכקייט, עהדער די פארשטעלונג פון א וועלכען ס'איז צושטאנד אין וועלכען זי געפינט זיך. (צום ביישפיעל: דער צושטאנד פון רוה).

אויף אלע אזעלכע קלאהרע און דייטליכע גרעאנקען איז אויפגעבויט די זיכערסטע ווירקשאפט — די מאטעמאטיק, און פון זיי בעקומט זי איהר זיכערע גוויסהייט. אויף דער מאטעמאטיק איז וויעדער אויפגעבויט די ווירקשאפטליכע מעכאניק, וואס שאפט אויף איהר זיכערקייט און פעסטקייט פון דעם זעלביגען מקור: פון דער קלאהרקייט און בעשטימטקייט פון די אידעען. ביזו אהער האט מען יענעם פונדאמענט אויסגענוצט מעהר ניט ווי פאר דער מאטעמאטיק און פאר דער מעכאניק. עס איז די אויפגאבע פון דער פילאסאפיע אויפצובויען איהר בנין ניט אנדערש, ווי אויף דעם זעלביגען פונדאמענט.

§ 88. די גאט-פראגע.

קודם כל מוז מען זעהן צו פערענטפערען מיט דער הילף פון די קלאהרע און דייטליכע אידעען די פראגע וועגען דעם, צי עס איז דא א גאט אויף דער וועלט און אין וואס בעשטעהט זיין וועזען. ווייל, אויב מען זאל אננעהמען, אז א גאט איז דא, אבער זיין נאטור לאזט צו, אז ער זאל מיט א כיון בעשאפען אונזער שכל מיט דער פעהלערהאפטער טבע ארויסצוברענגען פערבלענדענדע, איז יעמאלט ווערט אונטערגעגראבען דער פונדאמענט פון יענעם קריטעריום פאר אמת, וואס מיר האבען נאר-וואס געפונען. די קלאהרקייט

ד ע ר ערקענטנים קאן מען בשום אופן ניט אריבערשפרינגען צו דעם זאץ אז עס איז דאָ אן „איך", וואָס בעצווייפעלט, וואָס דענקט.

דעקארט ענטפערט דערויף, אז דער זאץ, „קאגיטא ערגא סום", איז נאָר ניט קיין לאָגישער שלום, ניט קיין אריסטאָטעלישער סילאָגיזם. מען קומט צו איהם ניט אויף דעם וועג פון דעדוקציע, פון ארויסדרינגען פון א וועלכען ס'איז אויבערשטען קלאָהרען זאץ. ער איז א העכערע ארט ערקענטנים עהדער דער לאָגישער סילאָגיזם. ער איז א שכל'דיגער איינזהען וואָס זעהט דעם ענין אזוי קלאָהר און דייטליך אז ער נויטיגט זיך שוין ניט מעהר אין וועלכע ס'איז לאָגישע בעוויזען. מ י י ן דענקען איז פאר דעם שכל'דיגען אייגזעהן אונטערענבאר פערבונדען מיט מ י י ן עקזיסטענץ. איך זעה מיט מיין שכל אין איין און דעם זעלביגען מאָמענט קלאָהר און בעשטימט איין, אז א י ך דענק, אז איך בין עפעס א זאך וואָס ברענגט פון זיך ארויס דענקען. און ווייל דאָס איז א שכל'דיגער איינזעהן (אן אינטעלעקטועלע אנשויאונג), טראָגט ער די זיכערהייט אין זיך גופא און מען קאן אויף איהם בויען וויייטערע זיכערע ערקענטנים.

פון וואַנען שטאַמט, — אָדער ריכטיגער, — אין וואָס ליגט די זיכערקייט פון דעם זאץ „איך דענק ממילא בין איך"? זי ליגט אין זיין קלאָהרקייט און בעשטימקייט. קלאָהר איז א זאך, וועז זי בעלייכט גופא אלץ וואָס נעפינט זיך אין איהר. און בעשטימט, אדער דייטליך איז זי, וועז זי שיידט זיך אב זעהר שארף און בולט פון די אנדערע זאכען און געדאנקען און וועז זי נעהמט ניט אריין אין זיך קיין איין־איינציגען טייל פון א וועלכער ס'איז פרעמדער זאך. אזעלכע קלאָהרע און בעשטימטע אדער דייטליכע אידעען זענען אייביגע אמת'ען וואָס לאָזען ניט צו קיין ברעקעל ספק. עס פרעט זיך איצטער, אויב אין אונזער געדאנקען־וועלט איז נאָר דער „קאָגיטא ערגא סום" אזא קלאָהרע און דייטליכע ערקענטנים. מיר דארפען זעהן, אפשר נעפינען זיך ביי אונז נאָך אזעלכע אייביגע, אונבעצווייפעלבארע אמת'ען. יעדער געדאנק, אין וועלכען מיר וועלען אנטרעפען די זעלביגע קלאָהרקייט און דייטליכקייט, וועלען מיר אָננעהמען פאר א זיכערען אונבעצווייפעלבארען אמת.

ביי דעם וויייטערדיגען פאָרשען וויייזט זיך ארויס, אז מיר האָ־

אויסדוכטען אז מיר דענקען, ווייל דער אויסדוכטען זיך אליין איז שוין אנ'ארט פון דענקען. עס וואלט דערי־ בער געווען אויך ריכטיג, ווען מען וואלט געזאגט: „מיר דוכט זיך אויס, אז כ'גיעה שפאצירען, ממילא בין איך". דערפון איז נע־ דרונגען, אז דאס וואָרט דענקען פערשטעהט דא דעקארט, ניט אין דעם ענגען זין פון טראכטען וועגען א וועלכען ס'איז ענין, נאר אין דעם ברייטען זין פון אלץ, וואס שפילט זיך אב איז מיין בעוואוסטזיין: די פראצעס־ סען אין חלום, אזוי גוט ווי די פראצעסען אויפ'ן וואַהר. די געפיהלען און די וויללענס־האנדלונגען אזוי גוט, ווי די פאַרשטעלונגען און די געדאנקען. וואס פאר אן אקט פון אונזער בעוואוסטזיין מיר זאלען ניט אנכאפען, — יעדער איז א מין דענ־ קען און מיט יעדערען איז פערבונדען דער זיכערער געדאנק, אז מיר עקזיסטירען.

די צווייטע וויכטיגע טענה פון גאסענדי איז, אז דער זאץ, „איך דענק, ממילא בין איך" איז ניט קיין לאָגיש־דיכטיגער שלום. פרי־ הער דארף מען בעווייזען אז אלץ וואס דענקט עקזיסטירט, דערנאך דארף מען בעווייזען, אז ס'איז דא אן „איך" וואס דענקט. ערשט יעמאלט וועט מען קאנען ארויסדרינגען דעם „ממילא". עס איז אבער אונמעגליך לאָגיש צו בעווייזען אז, ס'איז דא אן „איך", וואס דענקט.

גאסענדי'ס טענה מוז מען זיך גאנץ גוט קלאָהר מאכען. מיט דער פאַרשטעלונג פון דעם „איך" איז ביי אונז פערבונדען די פאר־ שטעלונג פון אן איינהייטליכער, גאנצער זאך, א נ ש מ ה, וואס איז ניט נאר פאסיוו, ווי א שטיקעל וואקס, נאר א ק ט י ו ו, טהעטיג; וואס ברענגט פ ו נ ז י ך אליין ארויס געוויסע פראצעסען פון דענקען. דעקארט מיינט, אז אויב מען וויים אויף זיכער, אז עס איז דא א פראצעס פון דענקען, איז שוין פון דעם ממילא נעדרונגען, אז עס איז דא אן אקטיוו, טהעטיג סובסטאנץ, וואס ברענגט פון זיך ארויס יענעם פראצעס. גאסענדי איז דער־ מיט ניט מסכים. העכסטענס וואס א מענש, ווען ער צווייפעלט אין אלץ, קאן זאגען איז, — אז ערגיץ וואו אין דער וועלט קומט פאר א פראצעס פון צווייפלען. עס צווייפעלט זיך ערגעץ וואו. און פון

מאָל געכאפט ביי א לינגן, האָט קיין רעכט ניט צו פערלאנגען, אז מיר זאָלען איהם אונבעדינגט גלויבען; אפשר נארט ער אונז אלע מאָל אב. דאָס, וואָס מיר זעהען אויפ'ן וואהר, איז אפשר ניט מעהר ווירקליך עהדער דאָס וואָס מיר זעהען אין חלום. די גאנצע וועלט, און דער אייגענער איך און דער גאנצער לעבען איז אפשר ניט מעהר ווי א פאנטאסטישער טרוים, וואָס האָט קיין ברעקעל ממשות ניט.

עס פערשטעהט זיך, אז אויך די עקזיסטענץ פון א גאָט און אן אייגענעם „איך" איז ניט זיכער. דער „איך" איז אפשר אויך מעהר ניט ווי א דמיון, און בנוגע צו גאָט האָבען מיר א רעכט צו זיין אין ספק, צי ער עקזיסטירט איבערהויפט, און, אויב ער עקזיסטירט, מענגן מיר מיינען, אז ער איז א מין בייזער גייסט, וואָס האָט מיט א כיון בעשאפען דעם מענשען אזוי, אז ער זאל קיינמאָל ניט קאָנען ארויסגעפינען דעם אמת.

מיט דעם צווייפעל וועגען דעם אייגענעם „איך" וועלען מיר באלד פארטיג. מיר קאָנען צווייפלען אין אלץ, אָבער ניט אין דעם פאקט, אז מיר צווייפלען, דאָס הייסט אז מיר דענקען, און ממילא — אז מיר זענען. („קאָגיטא ערגאָ סום")

אָט דער גרונד־געדאנק דעקארט'ס האָט ארויסגעפופען א סך קריטיקען אנטגעגען זיך. די וויכטיגסטע שטאמען פון ג א ס ע נ ד י. גאסענדי זעהט ניט איין, פאר וואס מען מוז בעווייזען די זיכערהייט פון דער אייגענער עקזיסטענץ בלויז דורך דעם פאקט פון דעם אייגענעם דענקען. איטליכע אנדערע האנדלונג, זאָגט ער, טראָגט אויך אין זיך איינגעוויקעלט דעם געדאנק פון מיין עקזיסטענץ. מען קאן אקוראט אזוי זאָגען: „איך טאנץ, ממילא בין איך", „איך גיה שפאצירען, ממילא בין איך", און אז. וו. אין זיין ענטפער גאסענדי'ן גיט דעקארט צו פערשטעהן, פאר וואָס נאָר דער דענקען קאן טראגען אין זיך די זיכערהייט, וועלכע מיר זוכען. ביי טאנצען, גיהן שפאצירען, און אלע אנדערע קערפערליכע בעוועגונגען קאן זיך אונז א ו י ס ד ו כ ט ע ן, אז מיר טהוען זיי; אין דער אמת'ן אָבער איז מעגליך, אז אט די אלע האנדלונגען וועלען אין דער ווירקליכקייט גאָר ניט אויסגעפיהרט. אפשר חלום'ט זיך דאָס גאָר אונז. ביים דענקען אָבער קען זיך אונז ניט

פון דער פראגע, וואס איך זאל בעצוויפלען, ברענגט אונז צו דעם ענטפער, אז צוויפלען קאנען מיר נאר אין די ריכטיקייט פון אונזערע אורטיילען.

דערנאך דארפען מיר זעהן אז אונזער צווייפעל זאל זיין א פאלשטענדיגער, דאס הייסט, ער זאל ארומנעהמען די אורטיילען וועגען אלע טיילען, פון וועלכע עס בעשטעהט אונזער גאנצער־וועלט. דערצו דארף מען האבען א קלאהרען בעגריף וועגען דער קלאסיפיקאציע, וועגען דער איינטיילונג פון אונזערע אידעען. דעקארט טיילט אלע אידעען איין אין דריי גרויסע קלאסען. ערשטענס: די אידעען, וואס מיר מיינען, אז זיי זענען אריינגעבראכט אין אונז פון דער דרויסענדיגער וועלט דורך אונזערע חושים. דאס זענען די „אדווענטיציע", פון דרויסען־אריינגעבראכטע. דער צווייטער קלאס איז די „אליין־גענאכטע" אידעען („א מע איפסאַ פאקטע"), ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון א פערד מיט פליגלען. און דריטענס, אזעלכע אידעען, וואס שטאמען ניט פון דער דרויסענדיגער וועלט, און וואס זענען ניט קינסטליך צוזויפ־געשטעלט פון אונז. דאס זענען די „איינגעבאָרענע" אידעען די „איננאטע". ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון „אמת", פון „דענקען", פון דעם אייגענעם „איך".

לויט די דריי קלאסען פון אידעען האבען מיר א פארשטעלונג פון דריי וועלטען. ערשטענס, פון א זינליכער וועלט, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים. צווייטענס, פון אנ'אייגענעם „איך", אין וועלכען עס שפילט זיך אפ דער גאנצער פראצעס פון דענקען. און דריטענס, פון א גאט, וואס האט ארויסגעבראכט סיי די דרויסענדיגע וועלט, סיי דעם איך.

וועגען די אלע דריי גרונד־ענינים: „וועלט", „איך", „גאט", אורטיילען מיר, אז זיי ערזיסטירען, ד. ה. אז עס איז דא אין דער ווירקליכקייט א וועלט, אן „איך", א גאט. אט די אור־טיילען מוזען מיר בעצוויפלען: וואר און וואס נאראנטירט אונז זייער עקזיסטענץ?

פאר וואס זאלען מיר בעצוויפלען די עקזיסטענץ פון דער וועלט? וויל מיר קענען זי נאר דורך אונזערע חושים. די חושים אבער נארען אונז אפטמאל אב. אנ'ערות, וועמען מיר האבען אפט־

צווייפלען ניט כדי צו בלייבען ביים צווייפלען, נאר כדי צו בעפרייען די נשמה פון אלע אננעמעטע מיינונגען, אלץ איינס: אמת'ע אדער פאלשע, און כדי דער שכל זאל קאנען נאכדעם אליין פון זיך ארויס־ברענגען, וואס איז אמת, און וואס איז פאלש, געפיהרט פון א זיכערען קריטעריום, וואס גיט איהם אן די סימנים פון דעם רייגעם אמת.

אין דעם צושטאנד פון ספק און לייטערן אונזער וויסענשאפט דארף דער פילאסאף אבהיטען פאלגענדע פיער כללים. ערשטענס: ער מוז בעצווייפלען אלץ וואס איז ניט אזוי קלאהר און דייטליך ווי דער זאץ, „אז איך דענק ממילא בין איך". צווייטענס: יעדען ענין וועלכען מען וויל בעצווייפלען אדער בעשטעטיגען, מוז מען אנאליטיש פונאנדערגליעדערן אין זיינע איינצעלנע טיילען. דרייטענס: אין דער אונטערזוכונג דארף מען געהן שטופען־ווייז, בהדרגה, פון לייכטערע פעלען צו אלץ שווערערע. פערטענס: דארף מען האבען אן איבערבליק איבער דעם גאנצען פעלד פון דער אונטערזוכונג און קאנען זיין זיכער, אז מען האט קיין וויכטיגען פונקט ניט אויסגעלאזען.

צוטרעטענדיג צו דעם פראצעס פון מעטאדישען צווייפלען, דארף מען זיך קלאהר מאכען ו ו א ס מען בעצווייפלט און פ א ר ו ו א ס מען איז געצוואונגען דאס צו בעצווייפלען. איך בעצווייפל מיינע געדאנקען. אבער מיין געדאנקען־וועלט בעשטעהט פון אידעען (פארשטעלונגען וועגען וועלבע ס'איז ענינים), געפיהלען (לוסט און אונלוסט; טרויער און פרייד), ווילענס־האנדלונגען און אורטיילען (עפעס איז, עפעס איז ניט, און אזוי וו.) — אויף וועלבע פון די טיילען פון מיין געדאנקען־וועלט קאן מען אנווענדען דעם צווייפלען? ס'פערשטעהט זיך, אז מען קאן ניט בעצווייפלען, אז איך האב אין מיין געדאנקען־וועלט וועלבע עס איז אידעען, געפיהלען, אדער אורטיילען. ווי משונה'דיג עס זאל, צום ביישפיעל, ניט זיין די אידעע אדער די פארשטעלונג פון א פערד מיט פליגלען, קאן איך דאך ניט אבלייקענען, אז אזא אידעע איז אין מיר דא. איך קאן אבער צווייפלען אין מיין א ו ר ט י י ל, אז א געפליגעלטער פערד איז באמת דא אין דרויסען פון מיין געדאנקען־וועלט, אין דער וועלט וועלבע איז דערקלייקייט. הייסט עס, אז דער אנאליז

דעקארט איז דורך דעם געוואָרען דער פאָטער פון א נייער מעטאָדע אין דער פילאָסאָפיע, פון א נייער ארט בעארבייטען פילאָסאָפישע פראָבלעמען, וואס האָט געדויערט ביז צו קאַנט.

זיינע פילאָסאָפישע געדאנקען האָט דעקארט אָנגעשריבען אין פערעפענטליכט אין די פאלגענדע הויפט־ווערק:

ערשטענס, „א געשפּרעך וועגען דער מעטאָדע, כדי ריכטיג צו פיהרען דעם שכל און זוכען דעם אמת אין די וויסענשאפטען". ערשיינען אין לייידען, האלאנד, אין 1837 אינאיינעם מיט זיינע וויסענשאפטליכע אבהאנדלונגען וועגען פיזיק און מאטעמאטיק. די שריפט איז ערשיינען אין דער פראנצויזישער שפּראַך.

צווייטענס, „בעטראכטונגען וועגען דער ערשטער פילאָסאָפיע, וועגען דער עקזיסטענץ פון גאט און וועגען דער אונשטערבליכקייט פון דער נשמה". ערשיינען אין לאטיין אין פאריז 1641. די שריפט ערקלעהרט נאָך אמאל זיין פילאָסאָפישען גרונד־געדאנק און ענטפערט אויף אלע טענות, וועלכע פערשיעדענע געלעהרטע און פילאָסאָפען האָבען ארויסגעזאָגט אנטגעגען זיינע לעהרען.

דריטענס, „די פרינציפען פון דער פילאָסאָפיע". ערשיינען אין אמסטערדאם 1644. די שריפט גיט א סיסטעמאטישע צונויפשטעלונג פון זיין גאנצען פילאָסאָפישען בגין.

פערטענס, „די לייידענשאפטען פון דער נשמה". א פסיכאלאָגישע מאָנאָגראפיע. ערשיינען אין פראנצויז אין אמסטערדאם 1650.

א חוץ די שריפטען זעגען, צום טייל נאָך זיין טוידט, פערעפענטליכט געוואָרען נאָך אנדערע ווערק פון דעקארט, וואס האָבען צו טהון מיט וויסענשאפטליכע ענינים.

§ 87. דעקארט'ס ראַציאָנאַליסטישע מעטאָדע.

דער פסיכיישער צושטאנד פון צווייפעל און דאָס אויסגעפינען פון דעם זיכערען פונקט אין דער גרעאנקען־וועלט, וועלכע דעקארט האָט דורכגעלעבט, וויל ער פערוואנדלען אין א מעטאָדע פון פילאָסאָפישען דענקען און פאָרשען. דאס וואס איז געווען אן עפיזאָד אין דעקארט'ס לעבען, דער צווייפלען, זאָל ווערען א נויטיגער ערשטער שריט אין יעדען ערנסטען פילאָסאָפישען זוכען. יעדער פילאָסאָף דארף אָנהויבען זיין פארשען מיט צווייפלען. מען זאל

א צושטאנד פון ספקות האָט געגומען הערשען אין זיין נשמה. און די ספקות האָבען איהם געבראכט שוועריקייט צו לייבן. סוף כל סוף האָט ער געגומען צווייפלען אפילו אין דער מאטעמאטיק: ווער פערזיכערט אונז, אז מיר מאכען ניט קיין טעות אפילו אין די פישוט׳סטע מאטעמאטישע רעכענונגען, אין דעם פשוט׳סטען צוגאַנג צו לען? טאָמער איז אויך די מאטעמאטישע קלאָרקייט און זיכערקייט ניט מעהר ווי א פערבלענדענים? טאָמער האָט עמיצער, א בייזער גייסט, אזוי בעשאפען אונזער נאטור אז מיר זאָלען קיינמאָל ניט זיין אימשטאנד ארויסצוברענגען דעם אמת? וואָלט כאָטש געווען א י י ן זיכערער זאך, א י י ן זיכערער נעדאנק, וואָס זאָל אויסשליסען יעדע מענליכקייט פון ספק, וואָלט ער שוין נעהאט א פעסטען באָדען אונטער די פיס.

דער אלט־גריכישער מאטעמאטיקער און מעכאניקער, ארכימעד, האָט אמאָל געזאָגט, אז אויב מען וואלט איהם געגעבען נאָר איין פונקט אויסער דער וועלט, אויף וועלכען ער זאָל קאָנען שטעהן, וואָלט ער די גאנצע וועלט געקאָנט מיט מעכאניש מיטלען אויפהייבען פון איהר אָרט. אָט אזא שטעה־פונקט אין דער גייסטיגער וועלט האָט געזוכט דעקארט, פון וועלכען ער זאָל קאָנען מיט דער הילף פון דער ריינער לאָגיק אויפהייבען די בערג ספקות וואָס האָבען געדריקט זיין נשמה.

און אזא זיכערער פונקט האָט זיך בעוויזען פאר דעקארט׳ס גייסטיגען אויג. איינמאָל איז איהם קלאָהר געוואָרען, אז ער קאן אלץ בעצווייפלען, אָבער איין זאך מוז דערבי בלייבען ריין פון ספק: דאס איז דער פאקט, אז ער צווייפעלט. צווייפלען הייסט אָבער דענקען, און וויבאלד איך דענק — ממילא בין איך. „קאָגיטא ערגא סום". אָט די געווייסהייט, אז איך בין און אז איך דענק, איז געוואָרען פאר דעקארט דער זיכערסטער אויסגאנגס־פונקט פון זיין גאנצען פילאָסאָפירען. אריינטראכטענדיג זיך אין איהם, האָט ער אויסגעפונען, אז דער „קאָגיטא ערגא סום" איז ניט נור א זיכערער אייניצעלנער זאך, א קלייניגקער טייל פון דער אונענדליך־גרויסער וועלט פון וויסענשאפט. ער טראָגט אין זיך פערבאָרגען א גאנצע מעטאָדע, ווי אזוי מען זאל אויסגעפינען דעם זיכערן וויסען און ווי אזוי מען זאל יעדען וויסענשאפטליכען נעדאנק אוועקשטעלען אויף א פעסטען אונבעריהרליכען פונדאמענט.

לעם פון דעם זיכערען טעאָרעטישען וויסען. פאר בעקאָן'ען איז די פילאָסאָפיע ניט מעהר ווי א סיסטעם פון ערפאהרונג, פאר דעקארטען איז זי — א געדאנקען־בנין ארויסגעבראכט פון דעם רייַנעם שכל. בעקאָן איז דער עמפיריסט, דעקארט — דער ראציאָנאליסט. אָבער אין ביידען רעדט איין און דער זעלביגער גייסט פון דער צייט: דער מענשליכער שכל וואָס האָט זיך אין גאנצען בעפרייט פון דער קירכליכער אויטאָריטעט, א שטרענגער צו זיך זעלבסט און צו די אייגענע פאָרדערונגען, פערלאָזט ער זיך ניט מעהר אויף אויגענבליקליכע המצאות און שעהן־אויסזעהענדע היפאָטעזען, נור ער פערטיעפט זיך אין דעם ענין, לאָזט זיך אין איהר אריין סיסטעמאטיש, שריט פאר שריט און מאכט ניט קיין וויטערען שריט, סיידען ער פערזיכערט זיך אין דער ריכטיגקייט פון דעם פריהערדיגען. ביידע, בעקאָן און דעקארט זענען אויסגעוואקסען און אויפגעצויגען אויף יענער נאטור־וויסענשאפט, וואָס האָט זיך פאנאנדערגעבליהט צום סוף פון דער רענעסאנס־פעריאָדע. פאר ביידען איז די ענטוויקלונג און די זיכערשטעלונג פון דער וויסענשאפט איינס פון די וויכטיגסטע ציעלען פון זייער גאנצען פילאָסאָפירען.

§ 86. דעקארט'ס לעבען און שריפטען.

פון דעקארט'ס לעבען מוז מען מיט־טיילען אנ'עפיזאָד, וואָס איז געווען זעהר וויכטיג פאר די ענטוויקלונג פון זיין פילאָסאָפישען גערַאנקען־גאנג. דעקארט האָט זיין פילאָסאָפיע ניט נאָר געטראכט, נאָר אויך געלעבט. זיין ערציהונג האָט דעקארט בעקומען אין אייַנער פון די בעסטע ערציהונג־אנשטאלטען אין יענער צייט, אין לאפלעש, א שוהל, וועלכע די יעזואיטען האָבען געגרינדעט און גע־פיהרט. אין יענער שוהל איז ער בעקאנט געווָארען מיט דער פילאָסאָפיע און דער וויסענשאפט פון זיין צייט. אָבער קיין ווי־סענשאפט און קיין פילאָסאָפישער גערַאנק האָט זיך איהם ניט גע־וואלט לענגן אויפ'ן שכל. הנאה האָט ער געהאט נאָר פון דער מאטעמאטיק, ווייל נאָר זי אליין איז פאר איהם געווען קלאָהר און איבערצייגענד. פון דער שוהל איז ער אַרויס ניט קיין בעפרידיגטער. אין דעם גאנצען וויסען, א חוץ דער מאטעמאטיק, האָט ער ניט געזעהן קיין איין זאַך, אויף וועלכען מען זאָל זיך קאָנען אונבעדינגט פערלאָזען,

טאָטעל'ן, אנטגעגען וועלכען ער פאָלעמיזירט אזוי העפטיג. די פילאָסאָפיע איז, ערשטענס, די פערבינדונג פון אלע וויסענשאפטען, און, צווייטענס, א בעזונדער ערקענטנים־פעלד, וואָס האָט כמעט די זעלבע אויפגאבען, וועלכע אריסטאָטעלעס האָט אוועקגעשטעלט פאר איהר. בעקאָן רופט זי אויך אָן מיט דעם זעלבען נאָמען וואָס אריסטאָטעלעס האָט איהר געגעבען: זי איז די ערשטע פילאָסאָפיע (פרימא פילאָסאָפיא), אָדער אויך: די „אוניווערסאל־וויסענשאפט". („סציענציא אוניווערסאָלים".)

דאס טהעאָלאָגישע פראָבלעם וועגען גאָט געהערט צו דער ערשטער פילאָסאָפיע, און אויך דא שפיעלט גאָט כמעט די זעלביגע ראָלע, ווי אין דעם רייגעם, ניט פארפעלשטען אריסטאָטעליזם. גאָט וועלט אריינגעבראכט נאָר צוליעב דעם צוועק, כדי טהעאָרעטיש צו ערקלעהרען דעם גאנצען וועלט־פראָצעס, וויל מיט פיזישע אורזאכען אליין קאָן מען דערביי ניט אויסקומען. וועגיג פילאָסאָפיע, זאגט בעקאָן, פיהרט אונז אָב פון גאָט. א סך פילאָסאָפיע פיהרט אונז וויעדער צוריק צו איהם.

מיט דער רעליגיאָן האָט אבער די פילאָסאָפישע טהעאָלאָגיע א ברעקל ניט צו טהאָן. די רעליגיאָן ליעגט דרויסען פון דער פילאָסאָפישער בעטראכטונג. איהרע אמת'ען און — דער עיקר — די אמת'ען פון דער קריסטליכער קירכע — קאָנען ניט זיין קיין ענין פאר א וועלכער ס'איז פילאָסאָפישער דיסקוסיאָן. די קריסטליכע דאָגמען דארף מען אָננעהמען וויי זיי זענען, נישט צו פרעגען פאר וואָס און פאר וועמ. אקוראט ווי מיר זענען מסכים אָהן א דיסקוסיע צו די כללים פון דעם שאָך־שפיעל, בעת מיר שפיעלען אין שאָך.

פון דעם לעצטען פערגלייך קאָן מען לייכט איינזעהען, ווי בעקאָן האָט זיך באמת געשטעלט צו דעם רעליגיעזען פראָבלעם. די רעליגיאָן איז א מין שאָך־שפיעל: וועמען עס געפעהלט מיט־צושפיעלען, יענער זאל זיך בויגען אונטער איהרע געזעצען.

§ 85. רענע דעקארט (רענאטום קארטעזיום. 1596 ביז 1650).

דער פילאָסאָפישער געגענזאַץ צו בעקאן איז דעקארט. בעקאָן'ס הויפט ציעל איז דער מענשליכער נוצען און די פראקטיק. דעקארט איז פֿעראינטערעסירט מעהר עהדער אלץ אין דעם פראָבלעם

נאַלילעי האָט אויפגעבויט, האָט בעקאָן וועניג געהאַלטען. מחמת דעם זעלביגען ניט־צוטרויען צו מאטעמאטיק האָט בעקאָן אויך אָב־ געשפאָט די קאָפערניקאַנישע לעהרע.

דער מענש האָט אין זיך א גייסט, אָבער דער גייסט קאָן ניט זיין קיין ענין פאר דער פילאָסאָפיע, ווייל מען קאָן איהם בשום אופן ניט דערקאָנען. אָבער א חוץ דעם גייסט האָט דער מענש נאָך אויך א „נאַטירליכע" נשמה, וואָס בעשטעהט אין א דינעם וואַ־ רימען קערפער. ווי אַלע קערפער, האָט אויך די נאַטירליכע מענש־ ליכע נשמה, פערצעפציאָנען (פאָרשטעלונגען) אין זיך. זיי זענען אָבער בעוואוסטע פערצעפציאָנען. עס איז די אויפנאבע פון דער וויסענשאפט אויסצופארשען, פאר וואָס, און ווי אזוי די פערצעפציאָנען פון דער מענשליכער נשמה ווערען בעגאָסען מיט דעם ליכט פון דעם בעוואוסטזיין. די בעוואוסטע פערצעפציאָנען זענען עמפפינדונגען (שפיהרונגען) און עס איז א ווייטערע אויפ־ גאבע פון דער וויסענשאפט ארויסצוגעפינען, וועלכע בעוועגונגען אין דער דרויסענדיגער וועלט רופען אין אונז ארויס די פערשיעדענע שפיהרונגען און פאר וואס דאס געשעהט אזוי.

די מאַראל איז א פראָדוקט פון דער מענשליכער נאטור. צוויי גרונד־קרעפטען ארבייטען אין איהר: דאס שטרעבען צו דעם אייגענעם נוצען, און דאס שטרעבען צו דעם נוצען פון דער גאנצער געזעלשאפט. זיטליך איז דאס, וואָס ברענגט נוצען דעם גאנצען כלל.

אויך דאס לעבען פון דער גאנצער געזעלשאפט מוז אויסגע־ פאָרשט ווערען לויט נייע וויסענשאפטליכע פרינציפען. דאָס דארף געשעהן אין א בעזונדער וויסענשאפט, אין דער פאָליטיק.

דעם העכסטען פלאץ פון אלע וויסענשאפטען פערנעהמט די אייגענטליכע פילאָסאָפיע, וואס דארף זיך בעשעפטיגען מיט אלע פראגען, וואָס האבען א שייכות ניט צו די אייגצעלנע טיילען פון דער וועלט, נאָר צו אלע איהרע ערשיינונגען, ווי צום ביישפיעל די בע־ גריפען פון „זיין", און „ניט זיין", „עהנליכקייט", און „פערשיעדענ־ קייט", און די אלגעמיינע אקסיאָמען פון דער מאטעמאטיק.

אין דעם אויפבוי פון זיין פילאָסאָפיע און אין איהר שייכות צו די אייגצעלנ־וויסענשאפטען, איז בעקאָן זעהר נאָהענט צו אריס־

אין איין סיסטעם, וואָס זאָל זיין, ווי א מין לאנדקארטע פון דער מענשליכער אינטעלעקטועלער וועלט. („גלאָבום מונדי אינטעלעקטואלים"). מען מוז די פערשיעדענע וויסענשאפטען קלאסיפיציירן, ארויסברענגען זייער נאטירליכע שייכות. בעקאָן ווערט דערמיט דער פאָטער פון א פילאָסאָפישען פראָבלעם, וואָס האָט שפעטער בעזונדערס אינטערעסירט דעם פאזיטיוויסטישען נעדאנק אין דער פילאָסאָפיע פון אָגיוסט קאָנט און הערבערט ספענסער.

אזוי ווי די פערשיעדענע צווייגען פון דעם מענשליכען וויסען וואקסען ארויס פון די בעדערפענישען פון דער מענשליכער נשמה, דעריבער מוז מען זיי איינטיילען, לויט די גרונד־קרעפטען פון דער נשמה. דריי גרונד־קרעפטען האָט די מענשליכע נשמה: דעם כח הדמיון, די ערינערונגס־קראפט און דעם פערשטאנד. און לפי דעם, דארפען זיין דריי הויפט־פעלדער פון דער מענשליכער ערקענטנים. אויף דעם כח הדמיון, דער איינבילדונגס־קראפט, רוהט די פאָעזיע; אויף דעם זכרון — אלע היסטאָרישע וויסענשאפטען; אויף דעם פערשטאנד — די נאטור־וויסענשאפט און די פילאָסאָפיע.

די נאטור־פילאָסאָפיע שטייגט אריבער די גרענעצען פון דער נאטור־וויסענשאפט און האָט אין א סך פונקטען גאנץ אנדערע אויפגאבען, עהדער די לעצטע. זי דארף ערקלעהרען, ניט די אייגענצעלע־ערשיינונגען, נאָר דעם גאנצען אל־וועלטליכען פראָצעס. דאָס קאן מען שוין ניט אויסקומען בלויז מיט אורזאכען און נעוועצען, נאָר מען מוז אָננעהמען אויך די סברא, אז די נאטור אין גאנצען האָט צו פערווירקליכען געוויסע צוועקען.

אויך מוז מען אויסגעפינען א סברא, וואָס זאָל אונז געבען די מעגליכקייט צו פערשטעהן די נעזעצען, וועלכע מיר געפינען ארויס אויף דעם וועג פון בעאָבאכטונג און עקספערימענט. זעהען מיר צום ביישפיעל, אז געוויסע קערפער ציהען זיך צו און שטויסען זיך אָב, מוזען מיר אָננעהמען, אז אין זיי קומט פאָר א וועלכער ס'איז פסיכישער פראָצעס. אלע קערפער האָבען אין זיך דונקעלע אונבעוואוסטע פאָרשטעלונגען (פערצעפציאָנען). די קערפער ווירקען איינע אויף די אנדערע, ניט דורך דרוק און שטויס, ווי דאָס האָט געלערנט דעמאָקריט, נאר זיי ווירקען א דאנק אינווענדיגע קרעפטען. די מאטעמאטיק קאן אונז וועניג וואָס ערקלעהרען אין די נאטור־ערשיינונגען. און פון דער מאטעמאטיש־מעכאנישער פיזיק, וועלכע

דען מיט א וועלכער עס איז ארט פון בעווענונג. געווייסע פּרערָ־ גאטיווע אינסטאנצען", קאנען אונז בעווייזען, אז מיט דעם גראד, ווי א געווייסע ארט פון בעווענונג פערגרעסערט זיך, ווערט אויך שטאַרקער די ווארעמקייט און אז צוריק, אין דעם מאָס, אין וועל־ כען יענע ארט פון בעווענונג ווערט קלענער, ווערט אויך די וואַ־ רעמקייט שוואכער. יענע „פּרעראגאטיווע אינסטאנצען" גיבען אונז דעם מאטעריאל פאר עקספּערימענטען, פאר קינסטליכע פער־ עגדערונגען, כדי צו פערזיכערן זיך אויף קלאָהר, אויף וועלכען אופן די ווארעמקייט איז נויטווענדיג פערבונדען מיט יענער ארט פון בעווענונג. אויף דעם וועג קאן מען קומען צו דעם פעסטען און זיכערן רעזולטאט, אין וואָס פאר אן ארט בעווענונג עס בעשטעהט די ווארעמקייט.

שוין פון בעקאן'ס מעטאָדאלאָגישע גרעאנקען איז קלאָהר, אז זיין אינדוקציאָן פערלאנגט ניט, מען זאל אויספּאָרשען א ל ע פעלען אין דער נאטור, וואו עס קומט נאָר פאָר די ערשיינונג פון ווארעמקייט. עס איז גענוג, וען מיר געפינען עטליכע „פּרעראָגא־ טיווע אינסטאנצען", וואָס פיהרען דעם שכל אויף דעם ריכטינען וועג פון עקספּערימענט און לאָגישען שלום.

די גאנצע ארבייט ווערט געפיהרט, כדי פון די אקסיאָמען און געוצעצען זאל מען קאנען וויעדער ארָבשטייגען צו די ערשיינונגען, מאכען ע ר פ י נ ד ו נ ג ע ן, דאָס הייסט, אָנוועגדען קינסטליכע מיטלען, וואָס זאלען צווינגען די נאטור, זי זאל ארבייטען, לויט אונזערע ציעלען. בעקאָן'ען האָט זיך געדוכט, אז מען קאן מ א־ כ ע ן ערפינדונגען אויף א ריין־לאָגיש־מעכאָנישען וועג און אז יעדער וויסענשאפטס־מאן קאָן ווערען אן'ערפינדער.

§ 84. בעקאָנס פילאָסאָפיע.

די נאטור־וויסענשאפט איז ניט דער אינציגער פעלד אויף וועלכען עס דארף ארבייטען דער מענשליכער שכל. דער מענש האָט אנדערע בעדערפענישען אחוץ דער פראקטישער בעהערשונג פון דער נאטור. אָבער אויך אויף אלע אנדערע פעלדער פון'ם מענש־ ליכען וויסען, דארף מען אריינטראָגען דעם זעלביגען גייסט פון סים־ טעמאטישער אָרדענונג, בעאָבאכטונג, און וואו ס'איז מעגליך, עקספּערימענט. אלע וויסענשאפטען מוזען איינגעאָרדנעט ווערען

מעטאפיזיקער. מען זאָל אָבער אויך ניט ווי די אמייזע (מאָראשקע) צונויפשלעפען די מאטעריאלען אין א הויפען: דאָס טהוען די רייניע וויסענשאפטלער. מען זאָל, ווי די בין, וואָס זוינט ארוים דעם תמצית פון די בלומען, און מאכט פון איהם האָניג, איבעראַרבייטען דעם מאטעריאל פון דער נאטור, כדי ארויסגעפינען זיין תמצית, דעם נעזונט.

§ 83. בעקאָנם אינדוקטיוועט מעטאָדע.

כדי ארויסצופינען די נעזעצען וואָס הערשען אין דער נאטור, מוז מען קודם כל פעסטשטעלען די פאקטען און פאסירונגען. דאָס דערגרייכען מיר, ערשטענס מיט דער הילף פון דער בעאָבאכטונג, דאָס הייסט, דעם נענויען און פינקטליכען צוקוקען זיך צו די נאטור־ערשיינונגען, און צווייטענס מיט דער הילף פון דעם עקספערימענט, דאָס הייסט, דורך פערענדערונגען, וועלכע מיר ברענגען מיט א כיון אריין אין דעם גאנג פון די נאטור פראָצעסען, כדי צוזעהן, ווי דאָס וועט ווירקען אויף די אנדערע נאטור־ערשיינונגען וואָס אינטערעסירען אונז.

בעאָבאכטענדיג די נאטור, דארף פאר אונז זיין דער עיקר ארויסצובערענגען די נויטוועגדיגע שייכות'ען צווישען די פאקטען, ארויסצוגעפינען זייערע אורזאכען. צו דעם צוועק דארף מען פיהרען א נעגויען רייסטער פון אלע בעאָבאכטונגען און עקספערימענטען. עס מאכט זיך אָפט אין דער ערפאהרונג, אז אייניגע פעלען רעדען מיט א בעזונדער דייטליכער שפראך. יענע רופט בעקאָן אָן די „פרעראָגאטיווע אינסטאנצען", — אויסדערוועהלטע, מיוחסים'דיגע פעלען. פאר זיי דארף מען פיהרען א בעזונדער רייסטער. פערגלייכענדיג אלע פעלען, קאָנען מיר ארויסגעפינען די נעזעצען וואָס אין זיי הערשען, און אויף דעם גרונד פון די נעזעצען, קאנען מיר דערלאנגען צו נאָך העכערע כללים פון דער נאטור, צו די אקסיאָמען.

ווי מען צום ביישפיעל אויסגעפינען וואָס איז דער מהות און די אורזאך פון וואַרעמקייט, דארפען מיר נעגוי פערשרייבען אלע פעלען, אין וועלכע וואַרעמקייט קומט פאר צונויפגעבונדען מיט א וועלכער ס'איז אנדערער ערשיינונג. לאָמיר אָננעהמען, אז אין גע־וויסע פעלען זעהען מיר קלאָהר איין, אז וואַרעמקייט איז פערבונ־

פּאַראמענט, און אָפּטמאָל אויף פון די ריין קערפּערלעכע אייגענ־שאפטן פון יעדען אויינצעלנעם יחיד.

די דריטע ארט פערבלענדעניסען זענען די „אידאָלא פאָרי", די פאלשע בילדער, וואָס וואקסען אוים אויף דעם מארק פון דעם לעבען, וואָס ווערען ארויסגעבראכט פון דער מענשליכער שפראך און דעם אומגאנג מיט מענשען. בעקאָן רעכענט צו צו זיי אויך אזעלכע פאָרשטעלונגען, ווי „גליק" און „ערשטער בעוועגער".

די פערטע און לעצטע ארט זענען: די „אידאָלא טעאטרי". דאָס זענען יענע טעאָריען און געדאנקען, וועלכע די געלעהרטע וועלט האָט ארויסגעבראכט, כדי צו געבען א „טעאטער־פאָרשטע־לונג" דעם עולם. בעקאָן רעכענט צו צו זיי כמעט אלע פריהער־דיגע פילאָסאָפישע סיסטעמען. ער פערגעסט, אז ער אליין איז א פראָדוקט פון זייער געדאנק און אז ער בענוצט א סך פון דעם, וואָס זיינע פארגענגער האָבען געשאפען. אבער ווי א פאָרדערונג פאר דעם געלעהרנטען, וואָס ווילּ שטודירען די נאטור, איז בעקאָן'ס ענ־דאנק אויך אין דעם פונקט נערעכט. עהדער מען געהט שטודירען די נאטור, זאָל דער מענשליכער שכל זיך אָבזאָגען פון אלע א פרי־הער שוין אָנגענומענע היפּאָטעזען און סברות.

וועז דער שכל ווערט בעפרייט פון די פיער מינים פערבלע־נדעניסען, מוז מען איהם אויך יעמאָלט נאָך ניט פערגלייכען מיט א קלאָהרען, אבגערעניגטען שפיגעל, וועמעס טבע עס איז נאָר אָב־צושפיגלען די זאכען אזוי, ווי זיי בעווייזען זיך פאר איהם. די אויפגאבע פון דער וויסענשאפט איז ניט נאָר די אָבשפיגלונג פון די נאטור־פּראָצעסען. עס איז איהר ציעל צו בעהערשען די נא־טור, דאָס הייסט, ארויסגעפינען יענע געזעצען און אייביגע נויט־ווענדיגקייטען וואָס ליגען פערבאָרגען אין די ערשיינונגען, כדי מען זאָל קאָנען, מיט דער הילף פון אזעלכע געזעצען, איבער אנ־דערשען די נאטור־ערשיינונגען לויט די פאָרדערונגען פון די מענש־ליכע אינטערעסען. דער מאטעריאל, וואָס די חושים בריינגען, מוז איבערגעארבייט ווערען דורך דעם אָבגערייניגטען שכל. בעקאָן כאראָקטעריזירט די שטעלונג פון דער וויסענשאפט צו דער ער־פאהרונג דורך דעם פאָלגענדען פערגלייך: מען זאָל ניט, ווי די שפין, ארויסברענגען די קענטענים פון זיך אליין; דאָס טהוען די

ערשטער טייל פון איהם איז ערשיענען אין דעם יאָהר 1612 אונטער דעם נאָמען „געטראכטעם און געזעהענעם", וואָס איז עטליכע מאָל איבערגעארבייט געוואָרען און אין דעם יאָהר 1620 ארויס אונטער דעם טיטעל „דער נייער אָרגאנאָן פון די וויסענשאפטען". דער צווייטער טייל איז אויך פריהער ארויס אין דעם יאָהר 1605 אין ענגליש, און איז שפעטער, אין דעם יאָהר 1623, ארויס פערבעסערט אין לאטיין אונטער דעם נאָמען: „וועגען דער חשיבות און דעם פאָרטשריט פון די וויסענשאפטען". דער דריטער טייל איז געבליבען ניט אָנגעשריבען. דאס מאטעריאל פאר איהם האָט נאָך בעקאָנ'ס טוידט ארויסגענעבען זיין סעקרעטאר.

§ 82. בעקאָנס קריטיק פון די פאַלשע „בילדער" פון דעם מענשליכען שכל.

ס'איז ניט גענוג צו האָבען א ריכטיגע מעטאָדע ווי אזוי אויסצוגעפינען דעם אמת אין די נאטור-ערשיינונגען. מען מוז פריהער פאר אלץ אָבריניגען דעם שכל פון יענע אידאָלען (פאלשע בילדער, אָבגעטער) וואָס האָבען זיך אריינגע'גנב'עט אין איהם, און וואָס פערשטעלען דעם מענשענם בליק. א טייל פון זיי שטאמט פון דער מענשליכער נאטור, א טייל — פון דער סביבה אין וועלכער דער מענש לעבט.

בעקאָן רעכענט אויס פיער ארטען פון אזעלכע אידאָלען:

די ערשטע ארט זענען די „אידאָלא טריבוס", די פאלשע בילדער, וואָס ווערען בעשאפען פון דעם שבט מענש און וואָס זענען אייגנעוואָרצעלט אין דער מענשליכער נאטור גופא. דער וויכטיגסטער פעהלער, וואָס דער מענשליכער שכל בעגעהט, איז — ווען ער בעטראכט די פאָסירונגען פון דער נאטור, לויט זיין אייגענער טבע. אלץ וואָס מענשען טהוען, טהוען זיי עס צוליעב א וועלכען ס'איז ציעל, און אָט דעם שטאנדפונקט פון צוועקמעסיגקייט טראָגט דער מענש אריין אויך אין דער בעטראכטונג פון נאטירליכע ערשיינונגען. די פראָצעסען פון דער נאטור מוזען מיר אבער שטודירען ניט לויט צוועקען, נאר לויט אורזאכען.

די צווייטע ארט פאלשע בילדער, פון וועלכע דער מענשליכער שכל דארף זיך בעפרייען, זענען די „אידאָלא ספעקום", די אינדיווידועלע פעהלערן וואָס שטאמען פון דער ערציהונג און דעם טעמ-

מענש זאָל, אויסשטודירענדיג די געזעצען פון דער נאַטור, בעהער־שען זי, קריגען אויף איהר די אויבערמאַכט. אין דערינען דריקט זיך אוים די גייסטעס־ריכטונג פון זיין צייט און דערהויפט פון זיין פאָלק, דעם ענגלישען. אין ענגלאַנד האָט זיך פריהער עהדער אור־מעטום און שטאַרקער עהדער ערגיץ וואו געזומען ענטוויקלען די קא־פיטאַליסטישע פאָרם פון פראָדוקציאָן, וואָס איז געגרינדעט אויף דער בעסערער אויסנוצונג פון די נאַטירליכע קרעפטען.

ניצליכקייט, די הערשאַפט איבער דער נאַטור, — דאָס איז דאָס העכסטע אידעאַל, צו וועלכען די פילאָסאָפיע זאָל לויט בעקאָן, שטרעבען. די מאַכט איבער דער נאַטור קאַנען מיר אָבער בע־קומען אויף אזוי פיעל אויף וויפיעל מיר ו ו י י ס ע ן איהרע געזעצען. „טאַנטום פאַססומום קוואַנטום סציימום". מיר קאַנען אזוי פיעל, וויפיעל מיר וויסען. מיר דאַרפען דעריבער זעהן אז אונזער וויסענשאַפט זאָל באמת זיין א וויסען, א ליכטיגע, מיט קיין זאך ניט געשטערטע, מיט קיין זאך ניט פערטונקעלטע אָב־שפיגלונג פון יענע פראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דער דרויסענ־דיגער וועלט. דערצו מוז מען אויסוועהלען נייע וועגען אין דער אויספאָרשונג פון דער נאַטור, ניט די, מיט וועלכע מען איז געגאַנגען ביז אהער, אונטער דער פיהרונג פון אריסטאַטעלס לאָגיק. א נייע לאָגיק, א נייעם געצייג פון דענקען און פאָרשען מוז מען אויס־ארבייטען. דער אלטער „אָרגאַנאָן" פון אריסטאַטעלעם האָט אונז אראַבגעפיהרט פון ריכטיגען דרך. א נייער „אָרגאַנאָן" („נאָוואום אָרגאַנום") דארף אונז וויעדער פיהרען צו דעם אמת. די פרינ־ציפען פון דער נייער לאָגיק זאָלען אבער אונז ניט נאָר העלפען אויס־בויען א וויסענשאפט פון דער נאַטור, כדי צו בעהערשען איהרע קרעפטען, נאָר אויך אויסארבייטען אלע אנדערע צווייגען פון דעם מענשליכען וויסען, וואָס דאַרפען בעפריעדיגען די העכערע בע־דערפענישען פון דער מענשליכער נשמה.

§ 81. בעקאָנס הויפטשריפטען.

זיין פילאָסאָפיע האָט בעקאָן געשריבען אין פערשיעדענע ווערק. די וויכטיגסטע פון זיי זענען: ערשטענס „די מאַראַלישע, עקאָנאָמישע און פאָליטישע עסיים", ערשט ערשיענען אין 1597. זיין הויפט־לעבענס־ווערק איז „די גרויסע בעניי־ערונג". דער

האבען זיי פערדעקט אין דער גאנצער צייט פון דעם מיטעל־אלטער, איז וויעדער ארויפגעשוואומען די אלטע פראגע, דער אלטער געגענזאץ צווישען עמפיריזם, דעם פרינציפ פון ערפאהרונג, און ראציאנאליזם, דעם פרינציפ פון דער ריינער שכל־דיגער ערקענטנים. די פראגע איז אבער כמעט פערטומעלט געווארן אין דעם רעש פון דעם קאמפף אנטגעגען דער סכאלאסטיק. נאר ביי וויוועס און זיין ריכטונג טרעט קלאהר ארויס דער עמפירסטישער כאראקטער־שטריך פון זייער דענקען.

ווי נאר די לאגע האט זיך א ביסעל אבגעקלעהרט, ווי נאר די סכאלאסטיק איז אין גאנצען, קען מען זאגען, „אראב פון מארק"; ווי נאר דער בעפרייטער נייער געדאנק האט געמומען זעלבסטשטענדיג וויטער שפינען דעם פילאסאפישען פאדים, אזוי האט זיך וויע־דער אין זיין גאנצער שארפקייט ארויסגעשטעלט דער גענענזאץ פון עמפיריזם און ראציאנאליזם.

די פילאסאפיע געהט זיך פאנאדער צוליעב דער ערקענטנים־טעארעטישער פראגע אין צוויי ריכטונגען. דער פאטער פון דער ערשטער, דער עמפירסטישער ריכטונג, איז בעקאן, דער בע־גרינדער פון דער צווייטער איז דעקארט.

§ 80. פרענסים בעקאן פון ווערולאם. (1561 ביז 1621).

בעקאן איז שוין כמעט אין גאנצען א דענקער פון דער נייער צייט. אמת, ער איז, ווי די מעהרסטע פילאסאפען פון דער רענע־סאנס, אויף פערנומען מיט דעם קאמפף אנטגעגען אריסטאטעלעם און די סכאלאסטישע פילאסאפיע. אבער ניט דאס איז דער הויפט ציעל און די הויפט ארבייט פון זיין זוכען און פארשען. די צו־שטערונגס ארבייט איז שוין געווען געטהאן פאר איהם. מיט איהם הויבט זיך אן דאס נייע בויען. און בויען ווילל בעקאן אין ערשטער ליניע א ווישענשאפטליכע פילאסאפיע, א סיסטעם פון מענשליכע ערקענטניסען, וואס זאל רוהען אויף א געזיכערטען, אין דער וויסענשאפט־אויסגעפרובירטען פונדאמענט. זיין ציעל איז אבער ניט נאר ריכטיגע טעארעטישע ערקענטנים. אויב די איבערגאנגס־פילאסאפיע האט געשטרעבט צו בעפרייען נאטור און מענש פון דער איבערנאטירליכער שליטה און אוועקשטעלען דעם מענשען אונטער די געזעצען פון דער נאטור, ווילל בעקאן, אז דער

בעקאן און דעקארט

אינהאלט. עמפיריזם און ראציאנאליזם. — פרענסים בעקאן, דער עמפּריסט. — וויסען און מאכט. — בעקאן׳ס הויפּט־שריפטען. — די פיער פערבאלענדענעסען. — בעקאן׳ס אינדוקטיוויע מעטהאדע. — בעקאן׳ס פילאסאפיע. — רענע דעקארט, דער ראציאנאליסט. דעקארט׳ס לעבען און שריפטען. — דעקארט׳ס ראציאנאליסטישע מעטהאדע. אלץ בעצוויפלען. „איך דענק, ממילא בין איך". — די גאט־פראגע. — דעקארט׳ס וועלט־בילד. — דער מענש און די מענשליכע נשמה. — באלטאזאר בעקקער.

§ 79. אלגעמיינעס.

אין דער עלטערער פילאסאפיע האט זיך שוין קלאהר ארויס־געשטעלט די ערקענטנים־טעארעטישע פראגע: וועמען זאלען מיר מעהר גלויבען, אונזערע חושים, אדער אונזער שכל? אויף וועלכען יסוד קאן מען בויען א זיכערן וויסען וועגען דער וועלט, וועגען דעם מענשען און וועגען אלץ וואס איינטערעסירט איהם: אויף דעם יסוד פון דער ערפאהרונג, אדער אויף דעם יסוד פון דעם ריינעם בעגריפ־ליכען דענקען? די טהעאסאפיע און די רעליגיאנס־פילאסאפיע האבען אבגעשטופט די פראגע אן א זייט. אנדערע קוואלען פון דער ערקענטנים האבען זיי אוועקגעשטעלט אויף דעם פלאץ פון ער־פאהרונג און ריינעם שכל: די איבערנאטירליכע ענטפלעקונג און דאס מיסטישע צונויפגיסען זיך מיט גאט.

אין דער איבערנאנגם־צייט, וועו די איבערנאטירליכע ענטפלע־קונג האט פערלאָרען דעם גאנצען קרעדיט, וועו מענש און נאטור זענען בעפרייט געוואָרען פון דיא טהעאלאגישע וואלקענס, וואס

ליטעראטור:

צו §§ 62 און 63 (אראבישע און אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע).
S. Munk, Melanges de philosophie juive et arabe etc. 1876
F. Dieterici, Die Philosophie der Araber in X. J. 1876 und 1879.
H. Steiner, Die Mutaziliten, 1865.
E. Renan, Averrões et l'averroisme, 3 ed. 1869.
M. Eisler, Vorlesungen üb. d. Jüdischen Philosophen des Mittelalters, 3 Bde. 1870—1884.
L. Stein, Die Willesfreiheit, etc. 1882.
M. Joel, Beitraege zur Geschichte d. Philosophie 2 Bde. 1876
דר. שמעון ברנפלד, דעת אלהים, תולדות הפלוסופיא הדתית בישראל, 2 בענד, 1899—1897.
נ. נאידאראוו (ח. זשיטלאווסקי) אינלייטונג אין דעם אריסטאטעלישען פעריאד פון דער אידישער רעליגיעזער פילאסאפיע, (רוסיש). וואסחאד 1903.
צו § 64. (די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע).
Hauriau, Histoire de la philosophie scolastique, 2 Bde. 1872—1880.
H. Reuter, Geschichte d. Religioesen Aufklärung im Mittelalter 2 Bde. 1875—1877.
De Wulf, Histoire de la philosophie medievale 1900.
Denifle und Ehrle, Beiträge zur Geschicte der Philosophie des Mittelalters, 4 Bde. 1891—1893:

אין דעם ליטעראטור־פערציייכנים פון דעם פאָריגען העפט האָבען זיך אריין־גע'גנב'עט אייניגע דרוקפעהלער.

ביי די סטאָיקער איז נעדרוקט: Sto; דארף זיין Stoa
" " עפיקורעער " " Voreibig " " Kreibig
" " " " " Gizyikie " " Gizyckie
" " פילאָן " " " " Judeo
" " T. Reville " " " " J. Reville

וואניני (1585 ביז 1619) האָט אַרויסגעבראַכט אַן'אפיקורסיש נאַטור־פילאָסאָפיע. ער איז געווען גרייט אָבצוזאָגען זיך פון איהר פאַר דער אינקוויזיציע, אָבער דאָס האָט איהם ניט געהאָלפען. מען האָט איהם פערברענט אויפ'ן פלאַקער.

§ 78. די פאַזיוויטיסטען פון דער איבערגאַנגס־צייט.

עהדער מיר פערלאָזען די פילאָסאָפיע פון דער איבערגאַנגס־צייט, מוזען מיר נאָך דערמאָהנען א גרופּע פון דענקער, וואָס איז אין איהר קאַמפף אַנטגעגען אַריסטאָטעלעס דערגאַנגען בעסט, ביז צום „כופר בעיקר", דעם אָבלייקענען פון יעדער מעטאַפיזיק איבערהויפט.

דער וויכטיגסטער פון זיי איז ו י י ו ע ס (1492 ביז 1540), וועלכען מען קען רעכענען פאַר א פאַרלויפער פון בעקאַן און דעקאַרט. אין א פסיכאָלאָגישער ארבייט שטעלט ער זיך אוועק די אויפגאַבע אויסצופאָרשען ניט וואָס די נשמה איז, נאָר — וועלכע אייגענשאפטען זי האָט, און וויי אזוי זי ווירקט. אויך פאַר דער נאַנצער נאַטור־וויסענשאפט פערלאַנגט ער, מען זאָל זיך אָבזאָגען פון מעטאַפיזישע פרושים און נעהמען זיך פאַר פשוט'ע בעאָבאַכטונגען און עקספּעריפענטען.

א שפעטערער דענקער פון דעם זעלבען מין איז ניצאָליאוס (1498 ביז 1576), די פילאָסאָפיע האָט צו טהאָן מיט דעם חומר, דער מאַטעריע, און מוז אויסגעטיילט ווערען נאָר אין צוויי גרויסע גרונד־וויסענשאפטען: די פיזיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער נאַטור, און די פאָליטיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט געזעלשאפטליכע ערשיינונגען. אין דער פראַגע וועגען די אלגעמיינע אידעען, איז ניצאָליאוס, ווי א סך דענקער פאַר איהם, א נאָמינאַליסט, א געהאַנק וואָס שטאַמט שוין פון אַנטיסטענעס (פערג. פראג. 38). די מעטאַפיזיק איז ניט מעהר ווי דיכטונג.

§ 77. קאמפאנעללא און וואניני.

דער לעצטער גרויסער פילאסאף פון דער איבערגאנגס־צייט איז געווען קאמפאנעללא (1568 ביז 1693). ער איז געווען דער לפי ערך פרימסטער פריי־דענקער פון זיין צייט און האט גע'חלומ'ט וועגען א קאטוילישער מאנארכיע, וואס זאל ארומנעהמען די גאנצע וועלט.

דער אויבערשטער האט זיך, לויט קאמפאנעללא, צוויי מאל ענטפלעקט: אין דער ביבל און אין דער נאטור. קיינע אנדערע ביכער קאנען ניט פערנעהמען דעם פלאץ פון דער נאטור. אויך צוויי קוואלען האבען מיר, פון וואנען עס שטאמט די ערקענטנים: די ערפאהרונג און דער גלויבען.

דער זיכערסטער פונקט אין דעם מענשליכען וויסען איז די געוויסהייט, וואס מען האט וועגען דער אייגענער עקזיסטענץ. פון דער געוויסהייט קאן מען אויבערגעהן צו דער גאט־פראגע און אויך די עקזיסטענץ פון גאט ארויסברענגען קלאהר און געווים. אזוי ווי די פארשטעלונג פון גאט איז אן אידעע, וואס שטייגט אריבער, דורך איהר גרויס אלע מענשליכע גרענעצען, דעריבער קאן זי ניט זיין א פראדוקט פון דעם מענשען און מוז שטאמען פון גאט אליין.

אלץ אין דער נאטור איז בעזעלט, אפילו דער רויס. א האיה: ער פערמיידט די פוסטקייט און בענקט נאך פולקייט. די פלאנצען בעקומען א טרויעריגען פנים, בעת זיי פערוויעלען, און ווערען פרעהליך, וען אויף זיי פאלט דער רעגען. אלע בעוועגונגען אין דער נאטור, וואס שטאמען ניט פון דרוק און שטויס, געהען ארויס פון סימפאטיע און אנטיפאטיע. אלץ אין דער נאטור איז צונויפ־געבונדען אינאיינעם און אלע ערשיינונגען ווירקען בעשטענדיג אייגע אויף די אנדערע.

בנוגע דעם קאפערניקאנישען געדאנק, שלאגט קאמפאנעללא פאר אזא פשרה: ארום דער זון דרעהען זיך די פלאנעטען אחוץ דער ערד. און די זון מיט די פלאנעטען דרעהען זיך ארום דער ערד, וואס שטעהט אין'ם צענטרום פון דער וועלט.

קאמפאנעללא איז אויך בעקאנט ווי א סאציאליסטישער דענ־קער. ער האט אנגעשריעבען א שטאאטס־ראמאן, „דער זונען־שטאאט" אין וועלכען ער פרעדיגט קאמוניזם.

אריסטאָטעל'ן. פון דעמאָקריט'ען געהמט ער אריבער די אטאָמען־לעהרע און דעם גרעאַנק, אז די זינליכע קוואַליטעטען, ווי געשמאַק, פאַרב, א. אז. וו. לייגען ניט אין די אטאָמען, נאָר אין די אָרגאַנען פון אונזערע חושים. ער פערלאַנגט פאָלשטענדיגע פרייהייט פאַר דער וויסענשאפט, וואָס טאָהר ניט האָבען איבער זיך קיין שום אויטאָריטעט. מיט איהרע ספיקות דערוף זי פארטיג ווערען אלייז. דאָס אייניציגע בוך פון דער פילאָסאָפיע איז די נאטור. זי דערט אָבער צו אונז אין אנ'אנדער לישון, עהדער מיר זענען געוואויהנט געווארען צו פערשטעהן. איהרע אותיות זענען מאטעמאטישע פי־גורען: דרייעקס, פיער־עקס, קרייזען, א. אז. וו.

גאַליליי זעהט קלאָהר אין, אז די מאטעמאטישע זיכערקייט קאן ניט שטאַמען פון די חושים אליין, אָבער ער גיט זיך ניט קיין קלאָהרען ענטפער אויף דער ערקענטנים־טעאָרעטישער שאלה, פון וואַנען זי שטאַמט און פאר וואָס מיר מוזען זיך אויף איהר פערלאָזען.

גאַליליי'עס וויכטיגקייט ליעגט ניט אין דער פילאָסאָפיע, נאָר אין דער בענרינדונג פון דער נייער פיזיק. ער האָט אויסגעפּאָרשט די פאַל־גזעזעצען און די בעווענונגס־גזעזעצען און האָט זיי צוריק־

געפיהרט אויף רייַן־מאטעמאטיש־מעכאַנישע פרינציפּען.

יאָהאַן קעפּלער (1571 ביז 1630) האָט נאָך וויי טער געבראכט דעם וויסענשאפטליכען גרעאַנק פון דער צייט. זיין הויפּט־ווערק ווענען דער אסטראָנאָמיע איז א קלאָסישעס ווערק אין דער מא־דערנער וויסענשאפט. דאָס, וואָס קאָפערניק האָט ארויסגעשטעלט ווי א מעהר אָדער וועניגער גלויבליכע סברה, האָט קעפּלער מאטע־מאטיש בעגרינדעט. ער האָט אויף אויסגעצעסערט א סך פעהלערן, וואָס האָבען זיך געפונען ביי קאָפערניק'ן, און האָט בעוויזען די נויטוועגדיגקייט פון דעם קאָפערניקאַנישען גרעאַנק פאר'ן מענש־ליכען שכל. ווי קאָפערניק, איז ער אויך געווען דורכגענומען מיט דעם פיטהאַגאָראַישען גרעאַנק פון דער וועלט־האַרמאָניע און, ארויסגעהענדיג פון איהם, האָט ער גלייקענט די אונענדליכקייט פון דער וועלט: די האַרמאָניע פערלאַנגט אן אין זיך אָבגעשלאָ־סענעם סיסטעם.

נאָר אין דעם פונקט פון קאָפערניקאניזם א געפערליכער גענגער פאר דער קירכע. מען האָט איהם ארעסטירט, געלאָזט יאָהרען־לאַנג שמאכטען אין דעם געפענגנים פון דער אינקווויזיציע און דערנאָך עפענטליך פראָצעסירט. זיין גאַנצען הערָאישען ענטהוזיאזם האָט ברונא ארויסגעווייזען ביים פראָצעס. ער האָט ניט אָבגעלייקענט קיין אייז זאַץ פון זיינע מיינונגען. שטאָלץ האָט ער דערקלעהרט פאר די ריכטער זיין גלויבען.

די אינקווויזיטאָרען האָבען איהם געפונען שולדיג, און האָבען איהם איבערגעגעבען צו דער וועלטליכער מאכט מיט דער ביטע, אז „זי זאָל איהם בעשטראָפען אזוי מילד ווי מעגליך, און ניט פאר־גיסען זיין בלוט". דאָס איז געווען די צבוע'ישע פארמול, אין וועלכער די אינקווויזיציע פלעגט פעראורטיילען איהרע קרבנות צום פערברענען. ברונא האָט רוהיג אויסגעהערט דעם אורטייל און גע־זאָגט: „מיט גרעסערער פורכט זאָגט איהר ארוים אייער משפט, עהדער איך נעהם איהם אויף".

§ 76. גאַליליי און קעפלער.

די פערפאָלגונגען פון דעם קאָפערניקאנישען סיסטעם האָבען שוין אָבער ניט געקאָנט אויפהאַלטען די פערברייטונג פון'ס אמת. די קירכע האָט פערלאָרען איהר גייסטיגע מאכט. מען האָט בלויז געהאָט אָבשיי פאר איהר פיזישער געוואלט.

גאַליליי (1564 ביז 1641), דער גרעסטער נאטור־פאָרשער פון יענער צייט, איז שוין אויך געווען א קאָפערניקאנער, וועו אפילו ער האָט זיך עפענטליך פאר דער אינקווויזיציאָן אָבגעזאָגט פון דעם גלויבען. מען דערצעהלט, אז גאַליליי, וואָס האָט אבגעלייקענט דעם אמת, בעת די אינקווויזיציע האָט איהם געפייניגט, האָט דער־נאָך, ווי נאָר מען האָט איהם אויפגעהערט צו מאַטערן, ארויסגע־שריען: „און פון דעסטוועגען בעווענט זי זיך". די דערצעהלונג איז היסטאָריש ניט פער'אמת'ט געוואָרען. אָבער אין דעם אויסגעשריי ליעגט א טיעפערער לאָגישער אמת. די גייסטיגע וועלט האָט זיך שטורמיש געגנומען בעווענען, און די קירכע האָט זי שוין ניט געקאָנט אויפהאַלטען.

ווי א פילאָסאָף איז גאַליליי ניט פון גרויסער וויכטיגקייט. ער בערופט זיך אויף דעמאקריט, און שטעלט איהם העכער פאר

נאַדען, אָבער זי אליין איז אויך א מאַנאַדע אין דעם זונען־סיסטעם. די זון־סיסטעם, איז אָבער ניט די אייַנציקע וועלט וואָס איז פאַרהאַן; זי מיט איהר זון און מיט איהרע פלאַנעטען זענען וויַידער אַמאָל א „מאַנאַדע" אין נאָך א העכערען סיסטעם. און סוף־כל־סוף קומען מיר צו דעם גאַנצען וועלט־סיסטעם, וואָס איז די העכסטע מאַנאַדע, די העכסטע איינהייט און גאַנצקייט: דאָס איז גאָט.

עס איז קלאָהר, אז אזא סיסטעם קאן ניט צולאָזען קיין אַבסאָלוטען חילוק צווישען גוט און שלעכט. אלץ אין דער נאַטור איז מעהר אָדער וועניגער גוט. אלע אייַנצעל זאכען בייטען זיך אין דער נאַטור. אָבער דער גאַנצער אוניווערזום בלייבט שטענדיג גלייך, אין דעם העכסטען צושטאַנד פון פאָלקאָמענהייט. די גרעסטע גליקזעליקייט איז אַרייַנצוטהאַן זיך אין בעדאַנקען אין דעם לעבען פון דעם גאַנצען אוניווערזום, תמיד אויסצוגעפינען די אייַנהייט און גאַנצקייט אין דער פערשיעדענקייט און צובראַכענקייט פון אייַנצלנע ערשיינונגען. מען רופט זיין א „הערַאישער ענטהוזיאסט" („פוריאָזא ערַאיקא") כדי צו לעבען נאָר צוליעב דער וויסענשאפט און שהנקייט, וואָס אונז גיט די בעטראכטונג פון דעם וועלט־אל. דער הערַאישער ענטהוזיאסט קאן, אמת, זיין ציעל קיינמאָל ניט דערגרייכען אין גאַנצען, אויך זייַנע מיט־מענשען וועלען איהם אויסשפּאָטען און פערפאָלגען. אָבער ער האָט דערפאר דעם גרויסען תענוג צו וויסען, אז ער לעבט פרעי, לויט זיין אייגענער נאַטור, אז ער שטרעבט אָן אלע וייַנע כחות, כדי צו וועדען אלץ בעסער און אלץ פאָלקאָמענער, און אז ער דערנעהנטערט זיך דער־מיט צו דעם מקור פון וואַרהייט, גוטסקייט און שהנקייט, נאָך וועלכען עס בענקט זיין נשמה.

די לעהרע פון דעם הערַאישען ענטהוזיאזם, וואָס רופט ארויס פערפאָלגונגען פון די מיט־מענשען, האָט זיך אויף א טראגישען אופן פער'אמת'ט אין דזשיאַרדאַנא ברונא'ס לעבען. די קירכע האָט שוין יעמאָלט אייַנגעזעהן די גרויסע גפאהר, וואָס עס וואקסט פאר איהר פון דעם קאָפערניקאַנישען סיסטעם, און זי האָט גע־נומען רודף זיין יעדען, וואָס איז עפענטליך ארויסגעטראָטען צו פערטהיידיגען די נייע אפיקורס'ישע תורה. ברונא איז געווען ניט

אב מעהר, עהדער אלע אנדערע סיסטעמען, די אלטע וועלט פון דער נייער.

§ 75. דזשיאַרדאַנא ברונא. (1548 ביז 1600)

אלע שטראהלען פון דעם רענעסאנס־געדאנק האבען זיך צונויפגענאמען, ווי אין א ברענגלאז, אין דעם פילאסאפישען סיסטעם פון דזשיאַרדאַנא ברונא, וואס איז שוין געבויט געווען אויף דער גרונדלאגע פון דעם קאפערניקאנישען פרינציפ.

ברונא איז, ווי קוזאנוס, א פאנטהעאיסט, אבער זיין פאנטהעאיזם איז קודם כל פאלעמיש געווענדעט אנטגעגען אריסטאטעל'ס דואליזם פון מאטעריע און פארם. די אונענדליכע מאטעריע, דער וועלט־עטהער, וואס פילט אויס דעם גאנצען אונענדליכען רוים, טראגט אין זיך גופא יענע אלע פרינציפען, וועלכע אריסטאטעלעס האט ארומגענומען אין דעם בעגריף פון דער פארם. זי האט דעם פרינציפ פון בעווענגונג, לעבען, שכל, פאלקאמענהייט און ציעל, אין זיך גופא. זי פעראיניגט אין זיך אלע געגענזעצען און סתירות. די וועלט געהט פון איהר ארויס אין דעם פראצעס פון ענטוויקלונג; זי ענטוויקעלט זיך על פי אינוועניגסטע נויטווענדיגקייט. אבער די אינוועניגע נויטהווענדיגקייט איז אין דער זעלביגער צייט די פרייהייט, וויל פרייהייט בעשטעהט אין דעם, צו קאנען האנדלען לויט דער אייגענער נאטור און ניט זיין געצוואונגען פון קיין זאך, וואס ליגט דרויסען פון איהר.

דער פארם־פרינציפ וואס איז צונויפגענאמען מיט דער וועלט־מאטעריע, איז איהר נשמה. די וועלט־נשמה איז די „נאטורענדיגע נאטור" (נאטורא נאטוראנס). דאס הייסט, די נאטור וואס טרייבט מיט אינוועניגער פרייער נויטווענדיגקייט ארויס פון זיך די גאנצע וועלט. די גענאראלע וועלט איז די „נאטורא נאטוראטא". אלץ אין דער וועלט איז בעלעבט און געטליך. דער וועלט־עטהער בעשטעהט פון קלענסטע טיילכעלעך, און אין יעדען טיילכעלע גע־פינט זיך גאט, ווי די שעהנקייט אין א וועלכער ס'איז שעהנער זאך. דאס קלענסטע טיילכעלע רופט ברונא אן די „מאנאדע". פון די מאנאדען זענען צונויפגעשטעלט אלע זאכען. אבער יעדע זאך, וואס איז א טייל פון א העכערען סיסטעם, איז אויך א מאנאדע פון א העכערער אהדנונג. די ערד צום ביישפיעל בעשטעהט פון א סך מא־

צו ברענגען די טעאָריע אין אייגנקלאַנג מיט דער בעאַבאַכטונג פון די הימעלס־ערשיינונגען. שוין אַווערראָעס איז געווען אונצופרידען מיט דער פערפלאַנטערטקייט פון דער פּטאָלאָמאיישער טהעאָריע. און שפּעטער האָט דער קעניג אלפאָנז דער צעהנטער פון קאַסטיליען, אין 13טען יאהרהונדערט, זיך אזוי אויסגעדריקט וועגען דעם זעל־ביגען סיסטעם: „וואָלט דער רבונו של עולם ביי דעם בעשאַפען פון דער וועלט ביי מיר געפרעגט אנ'עצה, וואָלט איך איהם פאַרגע־שלאָגען א סך אן איינפאַכער'ן סיסטעם".

אָט דעם איינפאַכען האַרמאָנישען סיסטעם, האָט קאָפערניק „פאַרגעשלאָגען" א דאנק זיין בעשעפטיגונג מיט דער פּיטהאגאָ־רעאישער פילאָסאָפיע. ער האָט זיך געפרעגט: וואָס וועט זיין, וועז מיר וועלען אָננעהמען, אז ניט די ערד שטעהט אין צענטרום פון דער וועלט, נאָר די זון, און אז די ערד און די איבעריגע פלאַ־נעטען דרעהען זיך ארום איהר? עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז אלע הימעלס־ערשיינונגען לאָזען זיך דערביי א סך בעסער און איינפאַכער דערקלעהרען, עהדער פריהער.

דער קאָפערניקאַנישער גראַנק איז אין דער ערשטער צייט געאַנגען אזוי להיפּך צו אלע אייגנגעוואָרצעלטע טראַדיציעס פון דער וויסענשאפט און צו אלע עדות פון די מענשליכע חושים, אז מען האָט געמוזט אויף קאָפערניקוס קוקען וויא אויף א פאַנטאַסט, און אויף זיין סיסטעם וויא אויף א משוגעת. א חוץ דעם איז ער געאַנגען להיפּך צו דער רעליגיעזער טראַדיציע און צו דעם גרונד־פרינציפ פון דער סכאָלאַסטישער וועלט־אנשויאונג. נעהמט מען אָן קאָפערניקס גראַנק, יעמאָלט פערשווינדט מיט איינמאָל די גאנצע איינטיילונג אין א הימעלשער און א ניט הימעלשער וועלט. די ערד וועירט אקוראט אזא שטערען, ווי די איבעריגע פלאַנעטען, א טייל פון דער „גייסטיגער" הימעל־וועלט. און די הימעלשע שטערען (די פלאַנעטען) וועירען אקוראט אזעלכע עהדישע קערפער, וואָס דרעהען זיך ארום דער זון, ווי די ערד אליין. אויס חילוק צווישען הימעל און ערד! און אויס גלויבען אין די געהייליגטע אויטאָריטעטען פון דער ביבעל, די קירכען־פעטער און די סכאָלאַס־טישע פילאָסאָפען!

דאָס קאָפערניקאַנישע סיסטעם איז דער תהום, וואָס שיידט

אויסשטודירען פון די נאטור־ערשיינונגען און האבען ארויסגע־ בראכט פארשונגס־מעטאדען און אייגצעלנע געזעצען, וואס האבען עד היום ניט פערלארען זייער ווערטה. דער געניאלסטער פון זיי איז געווען: לעאנארדא דא ווינטשי (1452 ביז 1519), א אוני־ ווערזאל־זשעניע, וואס האט פאראייניגט אין זיך דעם גאנצען וויסען און דעם גאנצען קאנען פון זיין צייט: א קינסטלער, א מוזיקער, א מאטעמאטיקער, א מעכאניקער און א פיזיקער!

דער אייגציגער קוואל פון אונזער ערקענטנים איז די ערפאה־ רונג. אבער די ערפאהרונג איז ניט דאס פשוט'ע ארויגעהמען אין זיך די דרויסעגדיגע זינליכע וועלט. דער מאטעריאל פון די חושים דארף בעארבייט ווערען צו א זיכערן וויסען, און דער בעסטער מיטעל דערצו איז די מאטעמאטיק. זיכערען וויסען האט מען נאר דארטען, וואו מען קען אנוועגדען דעם מאטעמאטישען בעווייז. די מעכאניק איז דער גן־ערן פון די מאטעמאטישע וויסענשאפטען. די אויפגאבען פון די נאטור־וויסענשאפטען איז — דערקלערען די ווירקונגען דורך די אורזאכען און ארויסגעפינען די אורזאכען דורך די ווירקונגען; דערצו איז געווג צו ווייסען, אז ס'איז דא א מאטעריע און אז ס'וענען דא מאטעמאטישע געזעצען.

צו די נאטור־וויסענשאפטלער, דארף מען אויך צורעכענען קאפערניק'ן, דעם בעריהמטען רעפארמאטאר פון דער אסטראנאמיע. (1473 ביז 1543)

אמת, קאפערניק איז, לויט זיין נאטור, געווען מעהר פילאסאף, עהדער נאטור־וויסענשאפטליכער פארשער, און די רעוואלוציאן, וועלכע ער האט אריינגעבראכט אין דער גאנצער גייסטיגער וועלט, איז מעהר געווען א פראדוקט פון זיין פילאסאפישען שטרעבען צו קלארהרייט און הארמאניע, עהדער א פראדוקט פון אן אונאינטערע־ סירטען אויספארשען די ווירקליכקייט. אבער די רעזולטאטען זענען געלעגען אויף דעם פעלד פון דער ווייסענשאפט. זיי האבען געגעבען דעם לעצטען טוידט־קלאפ דער גאנצער סכאלאסטישער וועלט־אנשויאונג.

אין דער אסטראנאמיע האט געהערשט דאס פטאלאמעאישע סיסטעם, וואס האט געמוזט פון צייט צו צייט בעריכערט ווערען און פערפלאנטערט ווערען מיט אלץ נייע און נייע קאראקטורען, כדי

קעמפפט די אריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע ניט אין דעם נאָמען פון א וועלכען ס'איז אנדערן סיסטעם, נאָר איינציג און אליין אין דעם נאָמען פון דער ערפאָהרונג. מיט דעם פערשטאַנד אליין קאָן מען נאָר ניט ארויסברענגען. מיר האָבען זיך האַלטען נאָר פאר דאָס, וואָס אונז דערצעהלט די ערפאָהרונג. אמת, דאָס לאָגישע דענקען קאָן אונז אמאָל געבען אינטערעסאַנטע סברות, וואָס קאָנען אונז העלפען בעסער צו פערשטעהן די ערשיינונגען פון דער נאַטור, אָבער מיר טאָרען ניט האַלטען יענע סברות פאר אמת, ביז זיי וועלען ניט בעשטעטיגט ווערען אין דעם פראָצעס פון דער ערפאָהרונג.

אויך טעלעזיוס איז אין זיין פילאָסאָפיע ניט נאָר טריי געבליבען צו די מעטאָדאָלאָגישע פרינציפען, וועלכע ער פאָרדערט. אין איהם לעבט נאָך די סכאָלאַסטישע אויפטיילונג פון דער איבערלעבנה־וועלט, אָדער הימעל־וועלט, און דער אונטער־לעבנה־וועלט, אָדער די ערד. אָבער אויך די אויפטיילונג בעקומט ביי איהם א נאַטוראַליסטישען זין. די וועלט איז א פראָדוקט פון צוויי קרעפטען, דער הימלישער, וואָס בעשטעהט אין וואַרימקייט, און דער ערדישער, וואָס בעשטעהט אין קאַלטקייט. לעבען און בעוועגונג שטאַמט פון דער הימלישער וואַרימקייט, רוה און פערנלייוועדטקייט שטאַמט פון דער ערדישער קאַלטקייט. ביידע קרעפטען געפינען זיך אין א שטענדיגען קאַמפף. דער גיסט איז זעהר אן איידעלער שטאָף, וואָס בעשטעהט פון אנ'ארט וואַרימקייט. זיין אָרט איז אין דעם מאַרק, אָבער פון דאָרטען גיסט ער זיך פאַנאַנדער דורך די נערוון איבער דעם גאַנצען קערפער.

דער גרונדטריב אין דעם מענשען איז די זעלבסט־ערהאַלטונג. אלין, וואָס דער מענש בענעהרט, בענעהרט ער צוליב איהר. ליעבע ווערט ביי אונז ארויסגערופען פון דעם, וואָס שטאַרקט אונזער זעלבסט־ערהאַלטונג, האָס צו דעם, וואָס שטעהט איהר אין וועג.

§ 74. די נאַטור־וויסענשאַפט.

אויב די נאַטור־פילאָסאָפען האָבען מעהר געפרעדיגט דעם שטודיום פון דער נאַטור, עהדער זיך באמת אָבגענעבען מיט איהר וויסענשאַפטליכער פאָרשונג, האָבען די בעגרינדער פון דער נאַטור־וויסענשאַפט זיך מיט לייב און זעעל אריינגעוואַרפען אין דעם

פּאראצעלזום (1493 ביז 1541) זוכט די נאטור־פילאָסאָפיע אין גאנצען אָבצוטיילען פון דער טהעאָלאָגיע. אחוץ די נאטור, וואָס מיר זעהען מיט אונזערע אויגען, איז פּאראַהאן נאָך א בעהאל־טענע, ניט געזעהענע נאטור, וואָס ענטפּלעקט זיך אין די נאטור־ערשיינונגען. מען הארף אָבער גוט פערשטעהן ווי דורכצופּאָרשען זי און ארויסגעפינען איהר אינעוועניגסטען זין. זעהר פיעל נוצען קען אוגז דערביי ברענגען דער עקספּערימענט, די פערשיעדענע פרובען וואָס מיר שטעלען אן מיט די נאטור־ערשיינונגען. אלבעמיע און משריצין זענען די טויערן, וואָס פיהרען אונז אריין אין די סודות פון דער פערבאָרגענער נאטור.

ניט קוקענדיג אויף אזעלבע כמעט ריין־מאָדערנע נעדאנקען, איז פּאראצעלזום געווען זעהר ווייט פון אנ'אמת'ען פאָרזיכטיגען נאטור־פאָרשער און נאטור־פילאָסאָף. די אייגצעלנע עקספּערי־מענטען און נאטור בעאָבאכטונגען האָבען נעדינט נאָר דערצו, פאר־נאנדערצופּלאָמען זיין פאנטאזיע, וואָס האָט אָהן אויפהער געבויט סיסטעמען פון בעהאלטענע קרעפט און מיסטישע ערשיינונגען. פּאראצעלזום'ן קען מען אָנרופען דעם פאָטער פון דעם איצטיגען ספּיריטיזם. הינטער דעם פשוט'ען זיכטבארען מענשליכען גוף, האָט ער געזוהן נאָך א „סידעראל"־גוף, וואָס שטאָמט פון די שטערן, און א „רעאל"־גוף וואָס שטאָמט פון גאָט. זיין פּראָגרעסיווע ווירקונג איז אָבער גלעזגען אין זיין קאמפּף ענטגעגען דער סכאָ־לאסטיק און זיין פאָרדערונג איבערצוגעבען זיך דעם שטודיום פון דער נאטור.

קארדאנוס (1501 ביז 1576), א מאטעמאטיקער, פילאָסאָף און ארצט, איז שטאַרק בעאיינפלוסט פון ניקאָלאָאוס קוזאנוס. ער נעהמט אָן א וועלט־זעעלע אָבער ער נאטוראליזירט זי — אויב מען קאָן זיך אזוי אויסדריקען. זי איז מעהר ניט, ווי ליכט און וואר־עמקייט. די נאטור בעשטעהט פון נאָר דריי עלעמענטען: וואסער, ערד און לופט, ווייל פייער איז ניט קיין עלעמענט; עס איז נאָר א צושטאנד אין דער מאטעריע, וועלכער נעהמט זיך פון וואַרימ־קייט, און די וואַרימקייט שטאמט פון דער בעוועגונג.

נאָך טיעפער עהדער פּאראצעלזום און קארדאנוס, געהט אין זיין נאטור־פילאָסאָפיע טעלעזיוס (1508 ביז 1588). ער בע־

געווען ניקאָלאוס קוזאַנוס. (1401 ביז 1464)

קוזאַנוס פערנעהמט א מיטעל־פלאַץ צווישען דער סכאָלאַס־טיק און דער רענעסאַנס־פילאָסאָפיע. זיינע סכאָלאַסטישע מיי־נונגען קאָנען מיר לאָזען אין גאַנצע אָן א זייט. זיין נייער געדאַנק איז געווים אויסגעוואקסען אונטער דער השפּעה פון יענעם פאַנ־טהעאיזם, וועלכען ער האָט געפונען אין דער אידישער קבלה. גאָט און וועלט איז איין און די זעלביגע זאַך. זיי זענען ביידע אונ־ענדליך. גאָט איז אין דער וועלט מיט זיין גאַנצער פולקייט און מאכט, און ער איז אין יעדען פונקט פון דער וועלט, אין יעדער זאַך פון איהר, גאַנץ און אונגעטיילט. גאָט'ס פאָלקאָמענהייט ליעגט אָבער אין יעדען פונקט פון דער וועלט ניט ווי א ווירקליכקייט, נאָר מעהר ווי א מעגליכקייט. דאָס הייסט, יעדער פונקט פון דער וועלט קאָן דערהויבען ווערען צו דער העכסטער מדרגה פון גייסטיגער פאָלקאָמענהייט.

אזוי ווי גאָט און וועלט נעהמען אָרום אין זיך און פעראייניגען אַלץ, וואָס עס קען נאָר געמאָלט זיין, איז דערפון ממילא געדרונגען, אז ער איז אין יעדען מאָמענט פון דער צייט און אין יעדען פונקט פון'ם רוים פול מיט אינווענינסטע סתירות, — א העראקליטישער געדאַנק, וואָס טרעט שפּעטער ארוים אויך ביי דזשיראָרדאַנא ברונא, און נאָך שפּעטער, ביי העגעל און מארקס. דער געדאַנק ווערט אָנגערופען: „פרינציפיום קאָאינציידענציע אָפּפּאָזיטאָרום". דאָס הייסט, אז אלע סתירות און געגען־זעצען זענען אין דער גאָטהייט איין און די זעלביגע זאַך.

ביי קוזאַנוס געפינען מיר שוין דעם אָנהויב פון דעם קאָפּער־ניקאַנישען געדאַנק אז די ערד בעוועגט זיך. אין זיין פילאָסאָפיע ליעגט שוין אויך קלאָהר אויסגעשפּראָכען דער פרינציפּ פון עגט־וויקלונג און פראָגרעס, וועלכען ער מאכט פאר דעם יסוד פון זיין עטהיק. ווי אין אלע פונקטען פון דער וועלט, לעבט אויך אין דער מענשליכער נשמה די געטליכע פאָלקאָמענהייט, נאָך אויך א קלאָהרערען אופן עהדער אין דער נאטור. עס איז די אויפגאבע פון דעם מענשען, ארויסצובערענגען דורך זעלבסט־ענטוויקלונג און פער־פאָלקאָמענונג, די געטליכע עלעמענטען וואָס ליעגען אין איהם, און מיט זיי רייכער מאכען זיין אייגענעם לעבען.

ארויס זיבען פערטרעטער פון די זיבען פערשיידענע רעליגיאנס־ריכטונגען פון יענער צייט און קומט צום רעזולטאט, אז יערע פון די ריכטונגען האט א געוויסע בערעכטיגונג אויף עקזיסטענץ; אז זייערע אמת'ען זענען ניט קיין אבסאלוטע, נאר רעלאטיווע, און אז בכן מוז דער שטאאט זיין אויפגעבויט אויף די יסודות פון רעליגיעזער טאלעראנץ. — אנב אורחא ווילען מיר בעמערקען, אז באדין האט געגלויבט אין דער ווירקונג פון שדים אויף דעם מענשען, און האט פערלאנגט שטרענג שטראפען פאר די העקסען (מכשפות).

אין באדין'ס ווערק טרעט קלאהר ארויס דער גרויסער פון א נאטירליכער רעליגיאן, דאס הייסט, פון אזא רעליגיאן, וואס וואקסט ארויס פון דער מענשליכער נאטור גופא אהן א ברעקיל אייניווירקונג און ענטפלעקונג פון א וועלכער ס'איז נאטהייט.

הוגא גראציוס (1583 ביז 1645) בויט זיין רעכטס־פילאסאפיע אויף דעם גרויסן פון א נאטור־רעכט, דאס הייסט, פון אזעלכע מענשליכע רעכטען, וואס שטאמען פון דעם מענשענ'ס אייגענער נאטור און דעם מהות פון זיין שכל. דער שטאאט איז א פראדוקט פון א שטילען אבמאך צווישען מענש און מענש, כדי צו העלפען איינער דעם אנדערען אין דעם קאמפף פאר דער עקזיסטענץ. א נאטור־רעכט עקזיסטירט ניט נאר אין די בעציהונגען צווישען מענש און מענש, נאר אויך אין די בעציהונגען צווישען פאלק און פאלק. גראציוס לעגט דעם ערשטען גרונד־שטיין פאר דעם מאדערנעם פעלקער־רעכט.

§ 73. די נאטור־פילאסאפען.

די הומאניסטען און די רעכטס־פילאסאפען האבען דעם מענשען און די העכערע פראדוקטען פון זיין שאפען בעפרייט פון דער מאכט פון דער סכאלאסטישער פילאסאפיע. די נאטור־פילאסאפען און די בעגרינדער פון דער נאטור־וויסענשאפט האבען בעפרייט די נאטור. אנשטאט די ביכער וועגען די נאטור זאלען מיר שטודירען די נאטור אליין האבען זיי פערלאנגט.

מיר טיילען אויך די נאטור־פילאסאפיע פון דער רענעסאנס־צייט אין צוויי פעריאדען: ביז קאפערניקום, און נאך קאפערניקום. דער גרעסטער נאטור־פילאסאף פון דער ערשטער פעריאדע, איז

צענס־גלויבן, און ניט די דאָגמען פון דער קירכע, וועלכע דער יסוד פונ׳ם קריסטענטהום.

§ 72. די רעכטס־פילאָסאָפען.

ווי די רעליגיאָן האָט זיך אַרויסגעריסען פון דעם סכאָלאַסטישען אויטאָריטעט־גלויבן, און האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויף א מענשליכערן פונדאַמענט, אזוי האָט אויך די רעכטס־פילאָסאָפיע אַבגעזאָגט זיך פון דער קירכליכער איבערנאַטירליכער בעגריפֿנדונג און האָט געזוכן אויסצובויען איהרע יסודות לויט די פאָדערונגען פון דער מענשליכער פערנונפט און פון דער מענשליכער נאַטור.

מאַקיאַוועלי (1469 ביז 1527) קעמפֿט אין זיינע רעכטס־פילאָסאָפישע שריפטען פאַר דער נאַציאָנאַלער זעלבסטשטענדיגקייט פון א וועלכען ס׳איז פאָלק איז אן אידעאַל, וואָס געהט להיפֿך צו דעם קירכליכען קאָסמאָפּאָליטיזם. אין דעם קאַמפֿף פאַר אָט דעם ציעל זענען, לויט מאַקיאַוועלי, ערלויבט אַלע מיטלען, אפילו אזעלכע, וואָס מוזען אין דער פריוואַט־מאָראַל פערראַכט׳נט ווערען פאַר אונזיטליכע. ער בויט זיינע האָפענונגען אויף א שטאַרקען מאָנאַרך, וואָס זאָל דורך קלוגע פּאָליטיק אריינכאָפען די גאַנצע מאַכט אין זיינע הענד און צונויפֿבינדען די צוריסענע טיילען פון פאָלק צו איין אייניהייטליכען שטאַרקען גאַנצען.

פון דער אנדער זייט איז מאַקיאַוועלי אן אנהענגער פון בירגערליכער פרייהייט, וואָס איז שוין אויפֿגעבויט אויף די פרינציפֿען פון פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער עהרליכקייט.

טהאָמאָס מאָרוס (1480 ביז 1535) האָט אָנגעשריעבען א ווערק, די „אוטאָפּיע", אין וועלכען ער שילדערט די גרונדלאָגען פון אן אידעאַלען שטאַאט. דאָס ווערק שפיגעלט אָב די ווירקליכע לאָגע פון די ארבייטער־מאַסען אין דעם יעמאַלטדיגען ענגלאַנד, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען דורך די ענטוויקלונג פון דעם קאַפּימאַליזם. מאָרוס שטעלט זיך אויף פאַר א קאָמוניסטישער געזעלשאַפטליכער אָרדנונג, און פערלאַנגט פּאָלשטענדיגע טאַלעראַנץ אין רעליגיעזע ענינים.

באָדינוס (1530 ביז 1597) שטעלט זיך אויף פאַר א בעשרענקטער מאָנאַרכיע. אין אייניעם פון זייגע ווערק פיהרט ער

ער איז געווען דון יהודה אברבנאל (ארום 1463 ביז ארום 1535), הער זוהן פון דעם בעריהמטען אידישען דיכטער און שטאַטס־מאַן דון יצחק. זיין הויפט־ווערק „דער ויכוח וועגען לויבע" קומט צו דעם רעזולטאַט, אז דאס העכסטע גליק פאר דעם מענשען איז די לויבע צו גאָט, וואָס שטאַמט פון דער שכל־דיגער ערקענטנים. („די אינטעלעקטועלע גאָט־לויבע")

§ 71. די רעפֿאָרמאַטאָרען.

די ארבייט פון די „וויערער־בעלעבונג", בעניישרער, הומאַניסטען און מיסטיקער האָבען אַזוי טיף אונטערגעגראָבען דעם פונדאַמענט פון דער קאַטוילישער קירכע, אז ביי א סך פרום געשטימטע, מעהר אָדער וועניגער פריי־געוויסע מענשען איז אַרויס־געוואַקסען די בעדערפענים אין גאַנצען איבערצובויען דעם קירכליכען בנין. עס איז געקומען די „רעפֿאָרמאַציע", וואָס האָט זיך אָפּיציעל אָבגעזאָגט פון דעם קאַטוילישען גלויבען. די רעפֿאָרמאַטאָרען אליין, ווי לוטהער (1483 ביז 1546), מעלאַנכטאָן (1497 ביז 1560), צווינגלי (1484 ביז 1531) און קאַלווין (1509 ביז 1564) זענען אייגענטליך געווען קנאַפּע פילאָסאָפען. לוטהער האָט גאָר וועניג געהאַלטען פון איהר, און האָט געטענה'ט, אז די מענשליכע פערנונפט איז א טייוועלין. מעלאַנכטאָן האָט געגלויבט אין א מעהר אָדער וועניג ליבעראַל־אויסגעטייטשטען קירכליכען אריס־טאָטעלעס.

פון דעסטוועגען האָט זיך אויך אין דער רעפֿאָרמאַציע אָבגעשפיגעלט דער גייסט פון דער רענעסאַנס־צייט. זיי האָבען „בעניישרט", אויב ניט אין אַלטען סיסטעם, איז אין אַלטען ספר, וואָס איז כמעט פערגעסען געוואָרען אין דער צייט פון דער סכאָלאַסטיק. דאָס איז דער תנ"ך און די עוואַנגעליען, וואָס זענען געווים העיליג, אָבער וועלכע מען האָט אקוראט אווי וועניג שטודירט, ווי וועניג די אידיש־חסידישע וועלט האָט זיך געריכענט מיט די הייליגע שריפטען פון דעם יודענטהום.

א חוץ דעם איז די רעפֿאָרמאַציע געווען אויפגעבויט אויף דעם פּרינציפּ פון דער מענשליכער אינדיווידואַליטעט. יעדער מענש איז זיין אייגענער כהן־גדול פאר גאָט און דארף ניט די אריינמישונג פון די גלחים צווישען זיך און איהם. זיין אייגענער האר־

צו די בעניִיערער דאָרף מען אויך רעכענען די גרויסע סקעפּטיקער פון יענער צייט: מאָנטעין (1533 ביז 1592) און שאַרראָן (1541 ביז 1603). אין דער בעגרינדונג פון זייער סקעפּטיק האָבען זיי ניט אריינגעטראָגען קיין נייע טעאָרעטישע גדאָנקען, ווען כע מען זאָל ניט קאָנען געפינען ביי די אלטע סקעפּטיקער. אָבער דער גייסט פון זייער צוויפעל איז געווען א נייער. זיי האָבען געוואָרפען א חשד און א ספק אויף יענע אמת'ען, אין וועלכע דער האָגמאָטישער גלויבען האָט זיך מיט אזא תמימות אריינגעלעבט. מאָנטעינס סקעפּטישע שלעג זענען געפאָלען מעהר פאר אלץ אויף די סכאָלאַסטיק. שאַרראָן איז געקומען צו דעם רעזולטאַט, אז די זיטלִיכקייט דארף ניט זיין קיין פּראָדוקט פון רעליגיעזער פּרומקייט. זי איז אזוי ענג צונויפגעוואַקסען מיט דער מענשליכער נאָטור, אז דער, וואָס וועהט להיפך צו דער זיטליכקייט, זאָגט זיך אָב פון זיין אייגענעם וועזען. די הויפּט זאַך איז, מען זאָל צוריק קעהרען זיך צו דער נאָטור און ניט לאָזען זיך פערבלענדען פון דער ווייזהייט, וואָס שטעהט געשריבען אין די ביכער.

§ 70. די מיסטיקער.

אן ארט בעניִיערער זענען אויך געווען די מיסטיקער, וואָס האָבען אריינגעפיהרט אין דעם אייראָפּייאישען געהאַנק די גרונדפרינציפען פון דעם נייפלאַטאָניזם און דער אידישער קבלה.

פיקא דע מיראַנדאָלא (1463 ביז 1494) האָט געלעהרעט, אז גאָט האָט זיך ענטפלעקט אין אלע רעליגיאָנען און אויך אין דער פילאָסאָפיע.

יאָהאַן רייכלין (1455 ביז 1522) איז געווען א גרויסער פערעהרער פון דער העברעאישער שפּראַך און דער אידישער קבלה. ער האָט געקעמפּפט אנטגעגען דעם פאַנאַטיזם פון די קעלנישע דאָמיניקאַנער, וואָס האָבען געוואָלט פערברענען דעם תלמוד. אינזאיינעם מיט אולריך פאָן הוטען האָט ער געפיהרט א העפטיגען קריעג אנטגעגען דער אונווִיסענהייט און דעם בלינדען פאַנאַטיזם פון דער קאַטוילישער קירכע.

צו די מיסטיקער דארף מען אויך צורעכענען דעם אידישען פילאָסאָף לעאָ העברעאוס. וועהר ער איז געווען קאַן מען איצטער מיט זיכערהייט ניט זאָגען. די אָנגענומענסטע סברה איז, אז

§ 69. די פּלאַטאָניקער און די בעניִיערער פון אַלטע סיסטעמען.

ווי ראַדיקאַל מען זאָל ניט האָבען אויסגעטייטשט די אריס־טאָטעלישע פילאָסאָפיע, האָט זי דאָך ניט געקאָנט בעפריעדיגען די ריכטונג פון דעם יעמאַלטריגען צייט־גייסט. אריסטאָטעלעס איז געווען צו ענג צונויפגעוואקסען מיט דער קירכע און מיט דעם מיטעל־אַלטעריכען גראַנק בכלל. די וויעדער־בעלעבונג פון די אַלטע פי־לאָסאָפישע שריפטען האָט בעוויזען, אז אין גריכענלאַנד זענען ע־וועז נאָך אַנדערע גרויסע דענקער, וואָס האָבען ניט וואָס אראָב־צופאַלען פאר אריסטאָטעל'ן. מען איז בעקאַנט געווארען מיט זייערע סיסטעמען פון זייערע אייגענע ווערק, און ניט, — ווי דאָס איז געווען ביז אהער, — פון די מיינונגען וועגען זיי, וואָס זע־נען געווען פערשפרייט אין דער מיטעל־אַלטעריכער פילאָסאָפי־שער ליטעראטור. עס איז געווען זעהר נאטירליך, וואָס דער גייסט פון דער רענעסאַנס האָט זיך א וואַרף געטהאָן אויף דאָס שטודיום פון יענע סיסטעמען, וועלכע האָבען געקאָנט אין נאכצען בעפרייען זיי פון אריסטאָטעל'ס מאכט.

בעזונדערס האָט דאָ אבגעגלייקט פלאַטאָנען, וויל ער איז פון תמיד געווען פערערבעט אלס דער אייגענטליכער פילאָסאָפישער היפך צו אריסטאָטעל'ן. פלעטהאָן פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל (1355 ביז 1450) און בעסאריאָן (1403 ביז 1472) האָבען א סך אויפגע־טהאָן כדי צו פערשפרייטען די ווערק פון פלאַטאָן און בעקאַנט מא־כען דעם עולם מיט דעם אינהאַלט פון זיין פילאָסאָפיע.

לאָרענץ וואַללא (1407 ביז 1457) האָט וויעדער־בעלעבט די עפיקוריאישע עטהיק און האָט דערמיט געקעמפפט פאר די העכט פון דעם מענשליכען גוף, וואָס זענען געווען אזוי געטרַאָטען מיט די פים אין דער קאַטוילישער קירכע. ער האָט געקעמפפט ענטגע־גען דער סכאָלאַסטיק און אַנטגעגען דעם גלויבען אין אויטאָרי־טעטען איבערהויפט.

לויפסיאום (געבאָרען 1547) האָט בענייערט די פילאָסאָפיע פון די סטאָאיקער.

גאַסענדי (1592 ביז 1655) האָט בענייערט דעם גאַנצען עפיקור,

די אוועראַאיסטען זענען געווען בעגייסטערטע אָנהענגער פון דער אסטראָלאָגיע. וואָס האָט אין יענער צייט געשפּילט א פּראָ־ רעסיווע, מען קאָן זאָגען, כמעט רעוואָלוציאָנערע ראָלע. די אס־ טראָלאָגען האָבען געלעהרענט, אז אלץ, וואָס עס האָט געהאָט אנ׳־ אָנהויב אין דער צייט, מוז אויך ווען עס איז אין דער צייט פער־ שווינדען אין אז מען קאָן נאָך געווייסע כללים אויסגעפינען, ווען דער פערשווינדונגס־מאָמענט מוז אריינטרעטען אין לעבען. די קריסט־ ליכע רעליגיע האָט דאָך אויך געהאָט אנ׳אָנהויב אין דער צייט, ממילא מוז אויך אויף איהר קומען ווען עס איז א סוף. און אָט דעם סוף האָבען אייניגע אסטראָלאָגען געווואָלט אויסרעכענען, לויט זייער שטערען־זעהעריי. דאָס בעווייזט, ווי ווייט דער גלויבען אין דעם אבסאָלוטען אמת פון דער קריסטליכער רעליגיע איז שוין ביי זיי געווען פערשוואונדען.

נאָך האַריקאָלער אין זייערע אנשויאונגען, זענען געווען די אלעקסאַנדריסטען, דאָס הייסט, אזעלכע אריסטאָטעליקער, וואָס האָבען זיך געהאַלטען פאר יענעם פירוש אויף אריסטאָטעלעס, וועל־ כען אלעקסאַנדער אפראָדיזיאס האָט אָנגעשריבען, און וואָס איז בעקאַנט געווארען אין זיין ריכטיגען טעקסט, א דאַנק דער „ווייַדער־ בעלעבונג". דער גרעסטער פערטרעטער פון די אלעקסאַנדריסטען איז געווען, פאָמפּאָנאַציוס (1462 ביז 1525). ער האָט נאָך ענט־ שיידענער נעליקעט די אונשטערבליכקייט פון דעם מענשענס נשמה, ווייל דער שכל הפועל איז נאָך אים נאָך ניט קיין אנדער זאַך, ווי נאָר די געטליכע פערנונפט אליין. מיט דעם איז ממילא אין נאנצען נעפאלען דער נעדאנק פון שכר ועונש (לוין און בע־ שטראפונג) נאָך דעם טוידט. דער מענש דארף שטרעבען נאָך טו־ נענד אָהן א וועלכער ס׳איז האָפנונג אויף א וועלכען ס׳איז שכר.

פון דעסטוועגען האָבען די אלעקסאַנדריסטען ניט אין נאנ־ צען אייגנעריסען מיט דער קאטוילישער קירכע. זיי האָבען נאָך ווייטער אויסגעבויט דעם נעדאנק פון א דאָפּעלטען אמת, מיט וועל־ כען מיר זענען שוין בעקאַנט געווארען ביי ווילהעלם פון אָקקאם. דער רעליגיעזער אמת בלייבט ניט אָנגעריהרט, אפילו ווען די פי־ לאָסאָפיע זאָל, לויט איהרע דרכים זיין געצוואונגען אין נאנצען איהם אבצוליקענען.

ס'איז הא א גאט אויף דער וועלט, וואס האט זיך ענטפלעקט פאר דער מענשהייט. אבער די ענטפלעקונג האט ער פערשטאנען ווי אנ'אינוועניגען פסיכאלאגישען אויפקלארונגס־פראצעס. אויף אזא'ן אופן דערקענען מיר דעם געטליכען גייסט ניט נאר אין דער רעליגיע, נאר אויך אין דער פילאסאפיע און גאט האט זיך ענט־פלעקט ניט נאר צו די קריסטליכע פילאסאפען, נאר אויך צו די רוימישע און גריכישע.

דער לעצטער גרויסער פארשטעהער פון דעם הומאניזם איז געווען מוציואנוס רופוס (געשטארבען 1526). נאך זיין מיינונג נאך, האט זיך דער געטליכער גייסט ענטפלעקט אין אלע רעליגיא־נען. יופיטער, אפאלאן, משה, קריסטוס, יונאנע, און ישו'ס מו־טער מרים זענען נאר פערשיעדענע נעמען פאר דעם איין־איינציגען געטליכען פרינציפ פון דער וועלט. רופוס קעמפט ענט־געגען די דאגמען און דעם קולט פון דער קריסטליכער רעליגיע.

§ 68. די פרייזיניגע אריסטאטעליקער.

די וויעדער־בעלעבונג פון דעם קלאסישען אלטערטהום און די בעקאנטשאפט מיט די פילאסאפישע שריפטען פון דער אלטער וועלט אין זייער ריכטיגען גריכישען טעקסט האבען געפיהרט דער־צו, אז א טייל פילאסאפען האבען געזומען קוקען אויף דער פילא־סאפישער גרונדלאגע פון דעם קאטוילישען גלויבען, אויף אריס־טאטעלעס גופא, מיט נאר אנדערע אויגען. זיי האבען אין אריס־טאטעל ענטדעקט דעם פרייגייסט. געהאלפען האט זיי אין דערי־נען די אראבישע רעליגיאנס־פילאסאפיע, וואס איז געווען, ווי מיר האבען געזעהן אין דעם פארינגען קאפיטעל, א סך פרייער, עהדער די אידישע און די קריסטליכע. אויבערהויפט האט דער אווערראאיזם געווירקט אויפקלעהרענד און פיינדליך בנוגע די קריסטליכע דאג־מען. דער פערטרעטער פון די אעווערראאיסטען אין איטאליען, צעזאלפינוס (1519 ביז 1603) האט ארויסגעטייטשט פון אווער־ראעס א פאנטהעאיסטישען סיסטעם, וואס האט ניט צוגעלאזען די מעגליכקייט פון איבערנאטירליכע וואונדער. ער האט געלייקענט אויך אין תחית־המתים און האט אינאיינעם מיט די אווערראאיס־טען, געגלויבט, אז די מענשליכע נשמה גיסט זיך צונויף נאך איהר טוידט מיט דעם אלגעמיין מענשליכען „שכל הפועל" און פער־ליערט דארטען אין איהם איהר אינדיווידועלע עקזיסטענץ.

דער צווייטער גרויסער איטאַליענישער דיכטער, פעטראַרקא (1304 ביז 1374), האָט געווירקט אויך אין דער זעלבינער ריכטונג. ער איז בעריהמט, ווי א בעזונגער פון וועלטליכער ליעבע. ער איז געווען בעגייסטערט פאר דער אלטער גריכיש־רוימישער ליטעראַטור, און האָט געפרעדיגט ליעבע צו איהר, האָט אויפגעמונטערט דאָס שטודיום פון די אלטע שריפט־שטעלער, האָס זוכען און אויסגראָבען פון זייערע ווערק, וואָס זענען אין מיטעל־אלטער כמעט פערלאָרען געגאַנגען. פעטראַרקא איז פון דעסטוועגען געווען א פרומע נשמה, אָבער עס האָט איהם געעקעלט די סכאָלאַסטישע פערבינדונג פון רעליגיאָן און אריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע. ער איז געווען איינער פון גאָר די ערשטע, וואָס זענען צוגעשטאַנען צו דער פילאָסאָפיע פון פלאַטאָן.

דער דריטער גרויסער פאָעט פון דער רענעסאַנס־צייט, איז באָקקאַטשיאָ (1313 ביז 1375). זיינע ערצעהלונגען און ליעדער בעזינגען די זינליכע לוסט; ער איז דערין שוין דורך־און־דורך וועלטליך. דער קריסטליכער גלויבען האָט שוין פערלאָרען אין זיינע אויגען דאָס רעכט אויף דעם אונצוויפעלבארען אמת. פון איהם שטאַמט דער שהנער משל מיט די דריי רינגען, וועלכען לעסינג האָט שפעטער אריינגעארבייט אין זיין „נתן דער חכם“ (נאָטהאַן דער ווייזע). א פאָטער האָט געהאט א זעלטענעם בריליאַנטענעם רינג, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען צו איהם בירושה פון דור צו דור. ער האָט געהאט דריי קינדער, וועלכע ער האָט גליך ליעב געהאט. כדי קיינעם פון זיי ניט אָנטהאָן קיין צער, האָט ער געלאָזט נאכמאכען צוויי אַנדערע רינגען פונקט ווי דעם אמת'ען, און האָט יעדען איינעם בעזונדער איבערגעלאָזען בירושה א רינג, אָנאָגענדיג, או דאָס איז דער אייניציגער אמת'ער ירושה־רינג. די דריי רינגען זענען די דריי רעליגיעס: יודענטהום, קריסטענטהום, און מאָהעמאדאניזם. די קריסטליכע רעליגיע האָט, הייסט עס, ניט מעהר אמת אין זיך עהדער די צוויי אנדערע.

דער גלענצענדסטער פערטרעטער פון דעם הומאַניזם איז געווען עראזמום פון ראָטערדאם (1467 ביז 1536). דער גייסט, וואָס האָט בעלעבט אלע זייגע שריפטען איז געווען די ליעבע צו דעם פרייען געבילדעטען מענשען. עראזמום האָט ניט געליקענט, או

פּאָעטישער פאנטאזיע, — א געדאנקען־נאנג וואָס איז שפּעטער אריבערגעטראָגען געוואָרען אויף אויף דער קריסטליכער רעליגיאָן גופא. אין דער אלטער וועלט האָט מען קודם כל געזוכט דעם שעה־נעם פרייען מ ע נ ש ע ן. די עלעמענטען פון דער קלאסישער וועלט זענען אויפגענומען געוואָרען אין דעם סיסטעם פון דער בילדונג, און אזא בילדונג האָט זיך גערופען, די „הומאניסטישע", דאָס הייסט: רײַן־מענשליכע, וועלטליכע, וואָס שטעהט אין גאנצען דרוי־סען פון דער קירכליכער ערציהונג.

דער ערשטער, וואָס האָט געמאכט דעם אָנהויב פון דער הו־מאניסטישער ריכטונג, איז געווען דער גרויסער איטאַליענישער דיכטער דאנטע אליגהיערי (1265 ביז 1321). דאנטע איז בעריהמט געוואָרען, ווי דער בעשאפער פון דער איטאַליעני־שער נאציאָנאל־ליטעראטור. ווײַן הויפט־ווערק, די „קאָמעדיע", וואָס איז שפּעטער אָנגערופען געוואָרען „די געטליכע", האָט ער פריהער געוואָלט שרייבען אין לאטיין, דער שפּראַך פון דער רוי־מיש־קאטוליישער קאָסמאָפּאָליטישער וועלט. ער האָט אָבער בע־שלאָסען אויפצוהויבען די פּאָלקס־שפּראַך צו דער מדרגה פון א גע־בילדעטער, ליטעראַרישער שפּראַך. האָס אליין איז שוין געגאנ־גען להיפך צו די טראדיציאָנען פון דעם מיטעל־אלטער. זיין ווערק איז פול מיט דער בעשרייבונג פון רײַן־וועלטליכע ענינים, אינדי־ווידועלע לײַדען און פרייהען, און פון יעדער שורה העדט צו אונז דער נייער גאָט פון דער צייט, דער גאָט פון שעהנקייט. דאנטע האָט זיך ניט אין גאנצען בעפרייט פון דער רעליגיעזער מיטעל־אלטערליכער וועלט־אנשויאונג. זיין געדיכט בעשרייבט דעם גיהנום און דעם הימעל. איבער די פערשיידענע מדורי גהינום פיהרט איהם ארום דער גייסט פון דעם רוימישען דיכטער, ווערגיל, פאר וועלכען דאנטע האָט געהאָט העם גרעסטען דרך ארץ און די וואַרעמסטע ליעבע. אָבער, געקומען צו די טויערן פון גן ערן, מוז איהם ווערגיל פערלאָזען, ווייל ער איז נאָך ניט געווען קיין קריסט. אין גן עדן קאָנען זיין נאָר קריסטען, האָט אויך א דאנטע געגלויבט. אין זיין שריפט וועגען דער מאָנאַרכיע, בעטראכט דאנטע די שייכות צווישען דעם וועלטליכען שטאָאט און דיא קירכע, און קומט צו דעם רעזולטאט, או דער שטאָאט דארף זיך אין גאנצען בע־פרייען פון דער קירכעם אויבער־הערשאפט.

פּלאץ פון גייסט, מלאכים, נשמה און יענע וועלט. אין א סך גרוי־פּן פון דענקער און ריכטונגען האָט זיך אויסגעדריקט דער נייער גייסט. עס איז זעהר שווער אויסצומאָלען א קלאָהען בילד פון יענע פערפלאָנטערטע ליניען וואָס האָבען זיך געצויגען פון איין גרופּע צו דער אנדערער, פון איין דענקער צו דעם אנדערן. מיר וועלען דאָ אין קורצע שטריכען אנגעבען די וויכטיגסטע ליניען, וואָס זענען געלאָפּען אין זייער ענטוויקלונג פּאראַלעל איינע צו די אנדערע, און אָפּטמאָל זיך צונויפּגעפלאָכטען איינע מיט דער אנדערער.

§ 67. די וויעדער־בעלעבונג פון דער קלאַסישער קונסט און דער הומאַניזם.

דער ערשטער פון די גייסטעס־שטראָמען, וואָס האָבען גע־נומען אראָב שווייגקען דעם סכאָלאַסטישען בגין, איז געווען יענער שטראָם וועלכער האָט זיך אָנגעהייבען אין דער פּאָעזיע און אין דער קונסט. איבערגעלייבענע פראָדוקטען פון דער אלטער גרי־כיש־רוימישער קונסט זענען אין איטאַליען, און, דער עיקר, אין רוים געווען פול און פיעל. מען האָט אָבער זיך מיט זיי א לאַנגע צייט ניט אינטערעסירט; מען האָט געקוקט אויף זיי מיט אוי־גען, פול האַס און חשד, וויל זיי זענען געווען אויסגעבונדען מיט דעם היידנישען רעליגיעזען גדאנק און דעריבער ארומגערינגעלט מיט א דיקער אטמאָספערע פון טומאה.

דער אויפּגעוואכטער מענשליכער גדאנק האָט שוין אָבער בנוגע צו זיי פערלאָרען די טומאה־שטימונג. מען האָט זיך אויס־געלערנט צו בעוואונדערן זייער ריין־מענשליכע, פּאָעטישע שעהג־קייט. די בעקאַנטשאפט מיט דער גריכיש־רוימישער פּאָעזיע אין דעם שעהנעם קלאַסישען לאַטיין האָט פּאַנאַנדער געעפענט די טויערן פון א נייעם הימעל, פול מיט ריין־מענשליכע, פּאָעטישע געשטאַלטען, וועלכע אפילו די העלדען פון יענעם הימעל זענען גע־וועזן די מיטהאַלגישע פיגורען פון דער אלטער היידנישער רע־ליגיאָן. מען האָט זיך אויסגעלערנט צו זעהן אין דער העליגיאָן פון דער אלטער וועלט ניט א פּראָדוקט פון שדים און רוחות, וואָס האָבען זיך אויסגעגעבען פאר געטער, כדי אָבצונארען דעם מענשען, נאָר א ריין־נאטירליכען פּראָדוקט פון דעם מענשען'ס רייכער

אין דעם שוים פון דער רוימיש־קאטוילישער קירכע זענען אין דער צייט פון דעם מיטעל־אלטער, געבאָרען געוואָרען און אויסגעוואקסען די מאָדערנע פעלקער און נאציאָנען. דאָס זענען געווען א געמיש פון די גערמאנישע, רוימישע, קעלטישע און סלאווישע שטאמען, וואָס האָבען זיך אין א פערשיידענער פראָפאָרציע צונויפגענאָמען אין איינעם, און פאנאנדערגעטיילט אין פערשיידענע פעלקער־גרופען. זיי האָבען בעשאפען זייערע אייגענע שפראכען און אין די שפראכען — אן אייגענע פאָלקס־ליטעראטור, וואָס האָט זיך דער עיקר בעשעפטיגט מיט וועלטליכע ענינים, מיט ליידען און פרייד פון לעבען, פאמיליען־לעבען, קריג און פריעדען, היסטאָרישע באלאָדען, און לענגערן. דאָס האָט אויך פיעל געהאָלפען צו פערוועלטליכען דעם זין און דעם געמיטה פון דער יעמאָלטדיגער געזעלשאפט.

א חוץ דעם האָבען די פערשיידענע פעלקער געפיהרט מלחמה איינס מיט דעם אנדערן. די קריעג־פיהרונג האָט פערלאנגט א בעזונדערע טעכניק, און די טעכניק האָט געפאָדערט א טיפערע בעקאנטשאפט מיט די נאטור־געזעצען. מעכאניק, פיזיק און כעמיע האָבען בעפעלערייש געפאָדערט, מען זאָל זיי אויפנעהמען אין די גייסטיגע וועלט. עס איז ערפונדען געוואָרען דער שיס־פולווער, וואָס האָט אריינגעבראכט א גאנצע איבערקערעניש אין דער קריעגס־קונסט אקוראט אזוי, ווי די ערפינדונג פון דעם קאָמפאָס וואָס געהערט אויך צו יענער צייט, האָט אוועקגעשטעלט די נאוויגאציאנס־קונסט (די קונסט צו רייזען איבער'ן ים) אויף גייע זיכערע יסודות.

עס איז אויך ערפונדען געוואָרען די קונסט פון בוך־דרוק, וואָס האָט פערשפרייט דעם וויסען און דענקען פון דער צייט איבער א סך וויייטערע קרייזען.

אָט די אלע נייע שטרעמונגען האָבען איבערגעביטען דאָס אויסזעהען פון דעם יעמאָלטדיגען לעבען, און ער האָט בעקומען שוין גאָר א־גאנץ־וועלטליכען פנים. דאָס האָט געגעבען דעם מענשליכען גייסט דעם כח ארויסצורייסען זיך פון דער סכאָלאסטיישער תפיסה און אויפבויען א נעראנקען־וועלט, אין וועלכער נאטור און מענש האָבען געשפילט די הויפט־האָליע און פערנומען דעם

האָט געשעפט נייע כוחות פון די פערענדערטע אומשטענדען, האָט אָפגעשפיגעלט די אומשטענדען אין דער פאָרם פון אן'אידעאל; דאָס הייסט, זי האָט זיי אומגעארבייט און פון זיי ארויסגעבראכט דעם לעבענס־גייסט, וואָס האָט ארויפגעדריקט זיין שטעמפעל אויף דער גאנצער צייט.

די וויכטיגסטע ענדערונג איז פאָרגעקומען אויף דעם עקאָנאָמישען פעלד. די פעאָדאל־הערשאפט האָט אָבגעלעבט איהר צייט און האָט פון אינוועניג, פון זיך ארויס געבאָרען דעם אָנהויב פון דער בירגערליכער וועלט מיט איהר שטאָדטישען לעבען, מיט איהר אינדוסטריע און האַנדעל, מיט איהר קונסט און געווערבע. די אינטערעסען פון שטאָדטישע בירגער, ווי פרום און העליגיזע זיי זענען ניט געווען, האָבען דאָך ארויסגעבראכט א סך וועלטליכע דאגות, ליידען און פריידען, וואָס זענען געלעגען דרויסען פון דער קירכע און האָבען געצויגען צו זיך די הערצער און מוחות.

דער האַנדעל האָט ארויסגעבראכט די בעהערפענים נאָך גרויסע וועלט־רייזען און ענטדעקונגען, וואָס האָבען, גאָר אונערוואַרטער הייד, אריינגעבראכט א רים אין דער גאַנצקייט פון דער סכאָלאַסטישער וועלט־אַנשויאונג. מען האָט אויף די רייזען ענטדעקט נייע, נאָך ניט בעקאַנטע טיילען פון דער ערד, מיט נייע נאָך־ניט בעקאַנטע פעלקער. עס האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז די אלץ־ווייסענדע קירכע, האָט גאָר ניט געוואוסט פון זיי, און עס האָט געריצט דעם געדאַנק אוועקצושטעלען די שאלה: וווייסט דען באמת די קירכע אלץ אין דער וועלט? — די רייזען האָבען בריטער געמאכט דעם מענשליכען האָריזאָנט, זיי האָבען בעקאַנט געמאכט דעם מענשליכען שכל מיט נייע פעלקער, וואָס האָבען ניט געהאט די זכיה געבענשט צו ווערען מיט חער הייליגער ענטפלעקונג, און וואָס האָבען ארויסגעבראכט אין זייער לעבען אזעלכע רעכטליכע און מאָראַלישע אשויאונגען, אויף וועלכע מען האָט ביי זיך אין דער היים געקוקט, ווי אויף א נויטוועניגען פראָדוקט פון דער איבערנאַטירליכער ענטפלעקונג. עס האָט געמוזט ארויסוואקסען די פראגע: אפשר קאן דער מענשליכער שכל אליין אהן דער הילף פון א וועלכער עס איז איבערנאַטירליכער רעליגיע דערגרייכען די העכסטע אמת'ען פון יושר און מאָראל?

אידעאל, צוליב וועלכען די מענשהייט האט בעראַרפט לעבען. דער איינציעל־מענש איז געווען אין גאנצען אונטערגעוואָרפען אונטער די געזעצען און ציעלען פון דער קירכע. די רעליגיעזע ציווי־ליזאַציע, וועלכע זי האט אויפגעבויט, האט ארומגענומען כמעט די גאנצע געביל־דעטע וועלט, אלע פעלקער און נאציאָנען וואס זענען געבאָרען געוואָרען אין איהר שוים. די לאטיינישע שפראך, שטארק פערדאָרבען און פערוויל־דעט, איז געווען די איינציגע שפראך פון די געביל־דעטע; אויף די פעלקער־„זשארגאָנען" האט מען געקוקט פון אויבען ארא, ווי אויף דער שפראך פון דעם גרא־בען פעבעל.

די טוגענד און די אנשויאונגען וועגען רעכט און אומרעכט, האָבען גֶעהאט אנ'איבערנאטירליכען מקור. זיי האָבען געשטאמט ניט פון דער נאטור און ניט פון דעם מענשען, נאר פון גאט אליין און פון זיינע ענטפלעקונגען אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע.

אט דעם דאָזיגען רעזיגען וועלט־בנין, וואס די סכאלאסטיק האט אויפגעבויט, האט דער מענשליכער פרייער געדאנק געמוזט ארָבטראָגען ביז צום גרונד. ער האט בעראַרפט בעפרייען נאטור און מענש פון גאט'ס איבער־נאטירליכער הערשאפט, און אוועק־שטעלען דעם מענשען אונטער דער שליטה און די געזעצען פון דער נאטור.

§ 66. די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט.

די דאָזיגע רעזיגע אויפנאבע פון דעם מענשליכען געדאנק איז אויסגעפיהרט געוואָרען ניט נאר מיט זיינע אייגענע כוחות אליין; נאָ סך האָבען איהם דערצו געהאָלפען די פערענדערטע אום־שטענדען פון דער צייט. וועז אפילו מיר זאָלען ניט האלטען מיט העגעלען און מיט זיין שפעטערדיגען תלמיד קארל מארקס, אז די פילאָסאָפיע איז מעהר ניט ווי אנ'אבשפיגלונג פון דעם, וואס איז שוין פארטיג געוואָרען אין לעבען אוז וואס האלט שוין באלד בייס פערשווינדען, מוז מען דאך צוגעבען, אז דער פילאָסאָפישער גע־דאנק שאפט ניט פון זיך אליין, נאר פון דעם מאטעריאל וועלכען ער גיפינט אין דעם לעבען גופא, און אז דאס וואס ער שאפט איז ניט נאר א פערהימעלטע קאָפיע פון דער ווירקליכקייט, נאר אפטמאל איהר אידעאל אוז איהר נבואה. אויף די הענעסאנס־פילאָסאָפיע

געווען דער וועלט־בעשאַפער אליין מיט זיינע ענטפלעקונגען צו די נביאים. און ניט נאָר א סתם נאָט איז געשטאַנען אין צענטרום פון דער סכּאָלאַסטיישער בעטראַכטונג, נאָר דער בעשטימטער נאָט פון דער קריסטליכער קירכע מיט זיין זוהן קריסטום, און דעם היי־ליגען גייסט. אלץ וואָס ס'איז ניט געווען קריסטליך איז געווען פערשאָלטען און ארומגערינגעלט מיט אן אטמאָספערע פון אייביגער טומאה. דער אלמעכטיגער נאָט האָט זיך אלע וויילע אריינגע־מישט אין דעם נאטירליכען נאַנג פון די וועלט־פאַסירונגען, און וואונדער האָבען אין מיטעל־אלטער זיך בעוויזען ווי שוואָמען נאָך א רעגען. דער גלויבען אין וואונדער און אין דער איבער־נאטירליכער מאַכט פון די רעליגיעז־פרומע און הייליגע מענשען, איז געווען דער הויפט־פונדאַמענט, אויף וועלכען עס האָט גערוהט די מיטעל־אלטערליכע וועלט־אנשויאונג.

דער מקור פון אונזערע קענטעניסען וועגען דער נאטור איז גע־ווען אריסטאָטעלעס, אָבער ניט דער אמת'ער אריסטאָטעלעס פון גריכענלאנד, נאָר יענער, וואָס איז שוין דורכגעגאנגען דורך די רעליגיעזע הרעסור פון דער אידישער רעליגיאָן'ס־פילאָסאָפיע און איז נאָך ספעציעל אייגנגעדרעסירט געוואָרען אין דער קריסטליכער קירכע צו דיענען אלע איהרע ציעלען. אלץ וואָס מען האָט גע־קאָנט וויסען פון דער נאטור, און אלץ וואָס א מענש האָט גע־מאָגט וויסען פון איהר, האָט מען געפונען אין אריסטאָטעלעס. אריסטאָטעל'ס ביכער זענען געשטאַנען צווישען מענש און נאטור, ווי די סכּאָלאַסטישע טהעאָלאָגיע איז געשטאַנען צווישען מענש און נאָט. מיט דער נאטור גופא, ווי זי איז אין דער דרויסענדיגער וועלט, האָט מען זיך ניט אינטערעסירט; מען האָט געזוכט זי אויסצומיידען, וויילע זי איז געווען פול מיט שדים, בייזע רוחות, און פערפיהרונגען, וואָס קאָנען אראָבשלעפען יעדען אויגעם פון־עם ריכטיגען גלויביגען וועג. די העכסטע פערפיהרונג איז גע־לעגען אין דער שעהנהייט, איבערהויפט, אין דער קערפערליכער מענשליכער שעהנהייט, אנטגעגען וועלכער דער מיטעל־אלטערלי־כער גלויבען האָט געקעמפט מיט זיין גאנצער מאכט.

די קאטוילישע קירכע, וואָס האָט הייליג געמאכט די סכּא־לאסטישע וועלט־אנשויאונג, איז געווען דער ציעל, דער העכסטער

לאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס זאָלען טראָגען אויף זיך דעם קלאָהרען צייכען פון ערנסטען טעאָרעטישען שטודיום און פילאָסאָפישער פערטיעפונג. שולדיג אין דעם זענען געווען ניט די גייסטער, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פילאָסאָפישע פראָבלעמען. צוויישען זיי געפינען מיר, אדרבא, גאָר גרויסע גאונים וואָס וואָלטען אונטער אנדערע אומשטענדען אויסגעפיהרט וויכטיגערע פילאָסאָפישע בניינים. שולדיג איז געווען יענע סכאָלאָסטישע וועלט־אנשויאונג, וואָס האָט זיך אזוי שטארק איינגעפונדעוועט אין דעם מיטעלאלטער. דאָס סכאָלאָסטישע געביי איז געשטאַנען פעסט און זיכער; מען האָט אין איהם געפונען א תירוץ אויף אלע שאלות וואָס האָבען יעמאָלט געקאָנט אינטערעסירען דעם פרעגענדען גייסט; און יעדער תירוץ איז געווען ארומגערינגעלט מיט א גאנצער וואנד פון לאָגישע און כלמר'שט וויסענשאפטליכע בעוויזען אזוי, אז דער קריטישער פאָרשענדער שכל פון דעם מענשען האָט געמוזט אָנווענדען זיין גאנצע ענערגיע, כדי דורכצורייסען זיך דורך די לאָגישע און כלמר'שט וויסעשאפטליכע וואנד, ביז ער האָט געקאָנט דערגרייכען צו די ענטפערס גופא, און דערנאָך האָט ער געמוזט מיט גרויסער מיה ארבעטרענען די ענטפערס א שטיין נאָך א שטיין, ביז ער האָט זיך געקאָנט הערגרענען צו די גרונד־פעסטען פון דעם גאנצען סכאָלאָסטישען געביי, כדי אויך זיי, ארויסצוהויבען פון זייער פלאץ. ערשט יעמאָלט האָט געקאָנט אבגעריניגט ווערען דער גרונד פאר א נייעם פרייען פילאָסאָפישען שאפען.

דאָס סכאָלאָסטישע געביי איז געווען א וואונדער־בנין פון אן אבגעשלאָסענער, אבגעקלערטער וועלט־אנשויאונג. איהר גרונד־כאראקטער איז בעשטאנען אין דער דואליסטישער איינטיילונג פון א גייסטיגער און קערפערליכער וועלט, וואָס איז אויך רוימליך געווען געטיילט אין א הימלישע, איבערנאטירליכע, און אנ'ערהענ'וועלט, א נאטירליכע. פון דעם הימעל מיט זיין גאָט, זייגע מלאכים, זייגע נשמות און גייסטיגע קרעפטען האָט געשטאמט אלץ וואָס עס איז רוחניות'דיג אין דער וועלט. פון דער „ערד", דער מאטעריע האָט געשטאמט אלץ וואָס עס איז בייז און פינסטער און גשמיות'דיג אין דער וועלט.

דער מקור פאר אונזער וויסען פון דער הימלישער וועלט איז

די פילאסאפיע פון דער וויעדער בעלעבונגס-צייט

אינהאלט: אלגעמיינעס. די מיטעל-אלטערליכע וועלט-אנשויאונג. — די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט. — די וויעדער-בעלעבונג פון דער קלאסישער קונסט און דער הומאניזם. — די פרייזיניגע אריסטאטעליקער. די רעוואלוציאנערע ראלע פון דער אסטראלאגיע. — די פלאטאניקער און די בענייערער פון אלטע סיסטעמען. — די מיסטיקער. — די רעפארמאטארען. — די רעכטס-פילאסאפען. — די נאטור-פילאסאפען און די נאטור וויסענשאפט. — דזשיארדאנא ברונא. — גאליליי און קעפלער. — קאמפאנעללא און די פאזיטיוויסטען. —

§ 65. אלגעמיינעס.

דער פילאסאפישער פעריאד, וואס מיט אים בעשעפטיגען מיר זיך אין דעם קאפיטעל, ווערט אנגערופען: „די פילאסאפיע פון דער וויעדערבעלעבונגס-צייט", ווייל אין דער צייט איז די אלטע גריכישע און רייטישע ליטעראטור וויעדער בעלעבט געווארען. עס פערשטעהט זיך, אז ניט אלץ פון דער אלטער וועלט האט נעקאנט אויפשטעהן תחית המתים, און אפילו די עלעמענטען וועלכע מען האט אויסגעגראבען פון די קברים און ארייננעגאסען אין זיי נייע לעבענסזאפט, האבען אויך בעקומען א גאנץ נייעם אויסזעהן. די „רענעסאנס" אדער וויעדערגעבורט מוז מען פערשטעהן מעהר ווי א שטרעבען אריבערצורעטען אלץ וואס איז געווען גרויס, טיף, און מענשליך אין דער אלטער וועלט און ארייניצופלעכטען עס אין דער וועלט-אנשויאונג פון דער צייט.

מען רופט דעם פעריאד אויך „דעם איבערגאנגס-פעריאד", ווייל אין דער צייט זענען ניט בעשאפען געווארען קיין גרויסע פי-

Ch. Turot, Etudes sur Aristote, Paris, 1860.

J. Barthelemy St. Hilaire, De la metaphysique. sa nature, etc. Pour servir d'introduction a la metaphisique d'Aristote, Paris, 1879.

W. Oncken, Die Staatslehre des Aristoteles, Leipzig, 1870—1875.

A. Döring, Die Kunstlehre des Aristoteles, Jena, 1876.

צו §§ 54—57. (סטאיקער).

Ludwig Stein, Die Psychologie der Stoa, 2 Bde, 1886—1888

P. Barth, Die Sto (Frommaus Klassiker,) 1903.

צו § 58. (עפיקורעער).

Jos. Voreibig; Epicurus, Seine Persönlichkeit und seine Lehren, 1886.

P.v. Gizyikie Leben und Moralphilosophie des Epikur, 1879

M. Guyau, La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines, 1881.

צו § 59. (סקעפטיקער).

A. Goedeckemeyer, Die Geschishte des Griechischen Skeptizismus, 1905.

R. Richter, Der Skepticismus in der Philosophie, Bd. I, 1904.

צו § 60. (פילאן און זיינע פאַרלויפער).

H. Graetz, Gesch. der Juden, Bd. III, 1856.

A. Geiger, Das Judenthum u. s. Geschichte, 1865.

H. Bois, Essai sur les origines de la philosophie judes'—alexandrine, 1890.

A. F. Dähne, Geschichtliche Darstellung der Jüdisch—Alexandrinischen Religions-philosophie, 1834.

I, Reville, Le Logos, d'apres Philon, 1877.

James Drummond, Philo Judaeus, or the Jewish-Alexandrian philosophy in its development and completion, 1888.

צו § 61. (נייפּיטהאַגאָרעער און נייפּלאַטאָניקער).

Falter, Philo and Plotin, 1906.

A. Richter, Neuplatonische Studien, 1864—1867.

גאנג פון דער פילאָסאָפיע, ד. ה. דעם בעשאפען פון נייע גרויסע סיסטעמען און דעם ארויסברענגען פון וויכטיגע פילאָסאָפישע שטאנדפונקטען, דער מעג איבערפליהען איבער דעם גאנצען רעליגיאָנס־פילאָסאָפישען פעריאָד, ווי איבער א תהום. עס וואלט אויך געווען א אומזיסטע טרחה אויסצופאָרשען, וועלכע גרונד־יסודות פון א פילאָסאָפישען בנין עס האָבען אין זייער פילאָסאָפיע אָנגעווענדט דענקער, ביי וועמען די פילאָסאָפיע איז געווען א תפל, און דער עיקר אָבער — דער רעליגיעזער גלויבען.

* * *

ליטעראטור: צו §§ 40—46 (פלאטאָן).

George Grote, Plato and the other companions of Socrates, London, New Ed. 1885.

Heinrich von Stein Sieben Bücher zur Geschichte des Platoniomus, 3 Teile, 1862—1875.

A. Chaignet, La vie et les ecrits de Platon, Paris, 1871.

Wilh. Windelband, Platon (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttg. 1898.

Hermann Bonitz, Platonische Studien, 3 Aufl. Berlin 1886.

Lutoslawski, The Origin and Growth of Plato's Logic with an account of Plato's style and of the chronology of his writings London, New York and Bombey. New ed. London, 1905

H. Cohen, Die Platonische Ideenlehre (Zeitschrift für Volkpsychologie und Sprachwissenschaft) 1866.

H. Cohen, Platon's Ideenlehre u. d. Mathematik, 1879.

P. Natorp, Plato's Staat u. d. Idee d. Socialpaedagogik, Berlin, 1895.

צו די §§ 47—52 (אריסטאָטעלעס).

G. H. Lewes, Aristotle, a chapter from the history of Science, London, 1864.

Siebeck, Aristoteles (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttgart, 1899.

Bonitz, Aristotelische Studien, Wien, 1862—1867.

I. Vahlen, Aristotelishe Aufsätze, Wien, 1870—1874.

F. Biese, Die Philosophie des Aristoteles, Berlin, 1835—1842.

G. Grote, Aristotle, ed. by Alex. Bain and G. C. Robertson 3 ed. London, 1884.

אריסטאטעל'ס אייגענע שריפטען, ענטשטעהט אין דער קריסטלי־כער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע אן אריסטאטעלישע ריכטונג, איבער־הויפט אין דער לעצטער צייט פון דער סכאלאסטיק. איהרע הויפט פערטרעטער זענען: אלבערטוס מאגנוס און טהאמאס פון אקווי־נא, וואס איז געבליבען דער אפיציעלער פילאָסאָף פון'ס קאטא־ליציזם ביז אויף דעם היינטיגען טאג.

אינטערעסאנטע פילאָסאָפישע דענקער, וואס קאָנען ניט אין גאנצען אריין געבראכט ווערן אין די רעהמעלעך פון דער סכאלאס־טיק, וועמעס גייסט עס האט זיך אונבעוואוסט גערישען פון די קעי־טען פון דער קירכליכער דאָגמע, וואס האט אבער די קעיטען ניט געקאָנט צורייסען, זענען נעווען: פעטער אבעליאר (1079 — 1142), יאהאננעס דונס סקאטוס (1274 ביז 1308), ראָדזשער בא־קאָן (1214—1294) און ווילהעלם פון אקקאם, דער קעמפפער אנט־נעגען דער וועלטליכער הערשאפט פון דעם פאפסט (נעשט. 1347), דער בעגרינדער פון דער לעהרע, אז עס זענען דא צ ו ו י י אמת'ען: א רעליגיעזער און א פילאָסאָפישער. דער פילאָסאָפישער אמת איז נערעכט אין ז י י ן וועלט, און די רעליגיאָן דארף ניט שטערען דער פילאָסאָפיע צו דענקען, לויט דעם פילאָסאָפישען אמת.

די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע ענדיגט זיך, ווי די אי־דישע, מיט א מיסטישער ריכטונג אין דייטשלאנד. איהר הויפט־פערטרעטער און בעגרינדער איז מייסטער עקהארט. (1260—1327).

נאָך מעהר עהדער די אראבישע און די אידישע, איז די קריסט־ליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע רייך אין איינצעלנע פילאָסאָפישע גע־דאנקען, פערטיעפונגען און המצאות. די אוצרות פון די דריי רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפיען זענען נאָך ניט אין גאנצען אויסגעשעפט און ניט אלע רייכקייטען, וואס ליגען דארטען זענען שוין אריינ־געארבייט נעווארען אין דעם פילאָסאָפישען געראנק. א נעשיכטם־שרייבער פון דער פילאָסאָפיע טאהר איבערהויפט ניט פערבייגעהן פאר דעם פעריאד, ווייל אין איהם ליגען א סך פעדים, וואס בינ־דען צונויף דעם געראנק פון דער וויעדער־בעלעבטער פילאָסאָפיע מיט דער אלטער וועלט. א סך געראנקען האבען זייערע וואָרצלען אין דער מיטעל־אלטערליכער פילאָסאָפיע.

אבער דער, וואס אינטערעסירט זיך מיט דעם ענטוויקעלונגס־

די קבלה אבער, וואס האט געווירקט אויף פיקא דע מיראנ־דאלא, ניקאלאוס קוזאנוס און נאך אנדערע מיסטיקער און האלב־מיסטיקער, האט געשפיעלט א מעהר רעוואלוציאנערע ראליע. זי האט געהאלפען בעפרייען דעם גייסט פון דער מאכט פון יענעם אריסטאטעלעם, וועלכען די קירכע האט געמאכט פאר א סרים און א היטער פון דער רעליגיעזער טראדיציע.

§ 64. די קריסטליכע רעליגיאנס־פילאסאפיע.

די קריסטליכע רעליגיאנס־פילאסאפיע לויפט דורך א סך פע־ריאדען און ברענגט ארויס א גרויסע צאהל פון טיעפע און ערנסטע, אין גאנצען דער רעליגיאן איבערגעבענע דענקער.

זי הויבט אן מיט דער קריסטליכער סעקטע פון די „ג נ ו ס ־ ט י ק ע ר", פאר וועלכע קריסטוס איז געווען ניט מעהר, ווי א נביא און א געטליכער מענש, און דער קריסטליכער גלויבען — ניט מעהר, ווי א מיסטישע פילאסאפיע.

אין דעם קאמפף מיט דער „גנאזיס" און אלע אנדערע הערע־טיש־קריסטליכע סעקטען ענטוויקעלט די פילאסאפיע פון די ק י ר־כ ע ן ־ פ ע ט ע ר די „פאטריסטיק". אויסער פון די עלטסטע און בעדייטענדסטע צוויישען זיי איז געווען ט ע ר ט ו ל י א ן (150 ביז 220), וואס האט געלערנט, אז אלץ אין דער וועלט, אפילו נאט אליין, איז — מאטעריע. דער גלויבען איז ניט אבהענגיג פון פי־לאסאפיע. ער שטעהט אויסער איהר און געהט להיפך צו איהר. „איך גלויב, וויייל עס איז אן אבסורד" (א „פידרעך": „קרעדא קוויא אבסורדום").

די אינגערע פאטריסטיק האט ארויסגעבראכט אזא ערשט־קלאסישען דענקער ווי אויגוסטין דער הייליגער (353—430). ביי איהם געפינט מען גראנקען, וואס האבען זיך ערשט שפעטער פא־נאנדער געבליהט אין דער „נייער" פילאסאפיע. די פאטריסטיק געהט איבער אין די „סכאלאסטיק", די „שוהל־פילאסאפיע".

אין דער פאטריסטיק הערשט הויפטזעכליך פלאטאן און די ניי־פלאטאניקער. א דאנק די איבערזעצונגען, וואס די אידען האב־בען געמאכט פון אראבישע און אידישע אריסטאטעליקער, און א דאנק דעם בעקאנט ווערן מיט דעם ריכטיגען גריכישען טעקסט פון

דעם אָנהויב דערצו מאַכט אַבראַהאַם איבן דאוד (אברהם בן דוד, דער ראַ"בד הראשון) (זיין ווערק אין 1160). אָבער די הויפּט־ארבייט ווערט דורכגעפיהרט פון דעם רמ"בם (ר' משה בן מימון, מאימאָנידעס, 1135 ביז 1204) אין זיין ספר „מורה נבוכים", וואָס איז, ווי כמעט אלע אידישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפישע ווערק ביז צו דעם פעריאָד פון דער קבלה, געשריעבען געוואָרען אין אַראַביש. ״א ווייטערע ענטוויקלונג פון דעם אידישען אריסטאָטעליזם, וואָס גיסט זיך כמעט צוויף מיט דעם אַווערראָיזם, איז די פילאָסאָפיע פון דעם רלב"ג (1288—1344). אָבער דער אריסטאָטעליזם האָט שוין ביי דעם אידישען פאָלק צו דעם רלב"ג'ס יאָהרען אָבגעלעבט זיין צייט. זיין געפאַהר פאר דער אידישער רעליגיאָן איז געוואָרען קלאָר באַ אַלעמען.

דער אידישער גייסט האָט נענומען זוכען טרייסט און האָפענונג אין דעם מיסטיציזם, אין דער ק ב ל ה, וואָס האָט צווישען אַ סך שטותים און ווייסטע פאַנטאַזיעס, געהאַט אין זיך אויך א סך גענטע און פילאָסאָפישע געדאַנקען.

דער לעצטער גרויסער אידישער רעליגיאָנס־פילאָסאָף איז געוואָרען חאסדאי קרעסקאס (חסדאי קדשקש, געב. ארום 1340). אין אַכענגער פון דעם ד ע ט ע ר מ י נ י ז ם.

די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע האָט ארויסגעבראכט א סך אייגצעלנע געדאַנקען פון א גרויסען פילאָסאָפישען ווערטה. פון איבן גאביראָל, דער קבלה, דעם רמ"בם, רל"בג און חסדאי קרשקש קאָן מען אויפבויען כמעט דעם גאנצען ספינאָזא. מען דארף אָבער דערביי בשום אופן ניט פערגעסען, אז ספינאָזא איז גרויס, ניט נאָר מיט דעם וואָס ע ר ה א ט ,נאָר אויך — ניט אין א קלענערער מאָס — מיט דעם, וואָס ער האָט נ י ט און יענע האָבען געהאָט.

דער אידישער אריסטאָטעליזם און די קבלה האָבען שטאַרק געווירקט אויף די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דער ערשטער, — דער הויפט דער רמ"בם מיט זיין „מורה נבוכים", — אויף די פערשטארקונג פון דעם רוימישען קאַטאָליציזם. ער האָט אויסגעלרענט די קריסטליכע וועלט, ווי אזוי ארויס־צו־רייסען די גיפטיגע צייהן פון דער אריסטאָטעלישער פילאָסאָפיע און מאכען זי פאר א פריעדליכע שטוב־חיה ביי דעם הערשענדען גלויבען.

מוזט אויפגעבויט און בעפעסטיגט ווערן א סיסטעם פון קלייניכע דינים, מצוות און עבירות, אויף וועלכען עס האבען אהן אויפהער געארבייט די תנאים, אמוראים, די רבנן סבוראי און די גאונים.

אין דער לעצטער צייט פון די גאונים איז אבער דער אידישער גערעכט בעקאנט געווארען מיט די רעזולטאטען פון דער מוטאזילימישער פרייער רעליגיאנס־פילאסאפיע און מיט די ערשטע אנהויבען פון דער אראבישער נאטור־וויסענשאפט. די נאטור־וויסענשאפטען, דער הויפט פיינד פון דעם אידישען וואונדער־און־משיחגלויבען, האבען געזומען אונטערגראבען דעם פונדאמענט, אויף וועלכען עס איז געבויט די אידישע רעליגיאן אין גלות. די עקזיסטענץ פון דער אידישער נאציאנאליטעט איז געשטאנען אין געפאהר. דאס האט געצוואונגען דעם גאון סעדיה (געשט. 942) פרובירן זיך מאכען שלום צווישען דער הערשענדער פילאסאפיע פון דער צייט, דער נייפלאטאניש־מוטאזילימישער, און דער אידישער רעליגיאן. דאס האט זיך איהם אייגענעבען. דער נעאפלאטאניזם ווערט פון יעמאלט אן צונויפגענאסען מיט דער אידישער רעליגיזער טראדיציע און הערשט איבער די אידישע דענקענדע מוחות ביז צו מאימאנידעס (דער „רמ"בם"). דער טיעפסטער און ארינגינעלסטער דענקער פון דעם פעריאד אין דער גאנצער אידישער רעליגיאנס־פילאסאפיע בכלל איז דער פאעט שלמה איבן גאביראל (אבן גבירול, 1020 ביז 1070). זיין הויפט ווערק איז „דער לעבענס־קוואל" (מקור חיים).

מיט דעם אויפבליהען פון דעם אריסטאטעלישען געדאנק ביי די אראבער ווערט צוקראכען דער פילאסאפישער פונדאמענט, אויף וועלכען סעדיה האט אוועקגעשטעלט די אידישע רעליגיאן. עס וואקסען אן אין דעם אידישען לעבען סקעפטיקער און אפיקורסים, א טייל פון זיי פערלאזט אין גאנצען דעם אידישען גלויבען. דער פאעט און דענקער יהודה הלוי (געב. ארום 1080) הויבט אויף א שארפען פראטעסט, אין זיין „כוזרי", אנטגעגען דער „פילאסאפיע"; ער מיינט, דעם „אריסטאטעליזם", וויל די נייפלאטאנישע פילאסאפיע אין איהר אידישער פארם איז שוין לאנג געהיליגט געווארען דורך דער אידישער טראדיציע. עס ווערט געמאכט א נייער פערזוך: פעראידישען דעם אריסטאטעליזם גופא.

זיינעם. ער רעדט שוין דייטליך אין דער פילאָסאָפיע פון אל־קענדי (נעשט. ארום 880), שטייגט ביי אל־פאראבי (נעשט. 950) און איבן־סינא (980 ביז 1037) און דערגרייכט זיין העכסטע שטופע ביי איבן־ראשד (אוועראָעס־אבן רשד 1126 ביז 1196), פאר וועמען אריסטאָטעלעס איז שוין געווארען „דער מוסטער, וואָס די נאטור האָט ארויס געבראכט, כדי צו בעווייזען די העכסטע שטופע פון מענשליכער פאָלקאָמענהייט". נאָט האָט איהם געשיקט, „כדי מיר זאָלען וויסען אלץ וואָס עס איז מעגליך צו וויסען". דער אוועראָיזם, מיט זיין ליקענען פון וואונדער און תחית המתים, איז שוין אייגענטליך געווען די אונטערגראָבונג פון יעדער רעליגיאָן, אָבער ער איז פון דעסטוועגען ניט געווען קיין וויטערער שריט אין דער פילאָסאָפישער ענטוויקעלונג. אין איהם דערהויבט זיך דער גייסט מעהר ניט ווי ביז צו דער הויך פון אריסטאָטעלעס און ניט העכער.

בכלל איז די אראביש־מאָהאמעדאנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע מעהר פילאָסאָפיע עהדער רעליגיאָן; זי זוכט מיט אלע כחות אריבערצושלעפען פון דער רעליגיאָן אויף דער זייט פון דער פילאָסאָפיע וויפיעל זי קאָן נאָר. דאָס איז א שטענדינער דינגען זיך מיט דער רעליגיאָן פאר דאָס רעכט פון דער מענשליכער פערנונפט.

א גאנץ אומגעקעהרטען בילד וווייזען אונז — אין אלגעמיין — די צוויי אנדערע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיען: די אידישע און די קריסטליכע. דאָרטען זעהען מיר, פערקעהרט, א שטענדיגען דינגען־זיך מיט דער פילאָסאָפיע פאר די רעכט פון דעם רעליגיעזען גלויבען.

§ 63. די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די פילאָנישע פילאָסאָפיע האָט ניט געהאט קיין וווירקונג אויף דעם רויען אידישען געדאנק. די עלעמענטען, וואָס זענען געשטאנען אונטער איהר השפּעה, זענען צוגעשטאנען צום קריסטענטום און אין אייניעם מיט איהם — אַוועק פון דעם אידישען פאָלק. די צושטערונג פון דער אידישער פאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט האָט געצוואונגען דעם אידישען גייסט אויפצובויען אלע נאציאָנאלע האָפענונגען אויף אן איבערנאטירליכען משיח און א גלויבען אין וואונדער און מופתים. כדי צו דערהאלטען זיך אין גלות, האָט ג־

אין וועלכע די מוטאזיליטען האבען געגעלויבט. א גרויסען דיענסט אין דעם קאמפף האט זיי בעוויעזען אריסטאטעלעס, וואס האט אויך שטארק געהאלטען פון דעם פרינציפ. פון דעסטוועגען זענען די מוטאזיליטען נאך געווען זעהר וויט פון אנצונעהמען אריסטאטעלי'ן פאר זייער פיהרער. אריסטאטעלעס איז אמת דער גאט־גלויביגסטער פון אלע פילאסאפען, אבער אין דער זעלביגער צייט איז ער דער אנטי־רעליגיעזעסטער. גאט טהוט אלץ, פון איהם שטאמט אלץ, אבער ער דארף קיינעם ניט און פערלאנגט פון קיינעם גאר־נישט. די פילאסאפיע פון די מוטאזיליטען איז געווען מעהר א גע־מיש פון ניט־אריסטאטעלישע שוהלען, מיט דער אויבער־הערשאפט פון די ניי־פלאטאניקער. די פילאסאפישע שטרעמונג פון די מו־טאזיליטען און דעם אראבישען רעליגיעזען פריי־זין האט דער־גרייכט איהר העכסטע ענטוויקעלונג אין דער געהיימער סעקטע די „לויטערע ברידער" (אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט נ.).

די אראבישע ציוויליזאציאן האט געשעפט ניט וועניג פרישע כחות פון דער פריי־רעליגיעזער ריכטונג. דערהויפט האט זיך דאס פרייערע דענקען אבגעראפען אויף דער ענטוויקעלונג פון די נאטור־ווישענשאפטען. די אראבער האבען זעהר פיעל אויפגעטהאן אין דער מאטהעמאטיק (די אל־געברא!), אסטראנאמיע, פיזיק, כעמיע (אל־כעמיע!) און מעדיצין. וואס מעהר מען האט זיך בעשעפטיגט מיט דער ערפאהרונג, אלץ מעהר האט מען זיך געמוזט דערגעהענטערן צו דעם פילאסאף פון דער ערפאהרונג און דעם פאטער פון די נאטור־ווישענשאפטען — אריסטאטעלעס. אמת, די אראבער האבען ניט געהאט קיין ריכטיגע גוטע איבער־זעטצונג פון אריסטאטעל'ס שריפטען, און זייער אריסטאטעל האט געהאט אין זיך א היבשען צומיש פון פלאטאנישע און ניי־פלאטא־נישע עלעמענטען. אבער אויך דאס, וואס זיי האבען געהאט פון איהם איז געווען גענוג צו ערציעהען דעם גייסט אין ליעבע צו דער נאטור־ווישענשאפט און צו דעם גערואנק פון אייביגע נאטור־געזעצען.

דער אריסטאטעליזם איז ניט מיט א מאל געווארען דער בעל־הבית אויף דעם פילאסאפישען גערואנק, נאר שטופען־ווייז, פער־שטארקענדיג זיין מאכט און ווירקונג מיט יעדעם נייעם אנהענגער

די ראָלע פון דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע פאר דער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען גייסט איז א דאָפּעלטע: א רעאקציאָנערע און א פראָגרעסיווע. זי האלט אויף א ווייל (די „ווייל" האָט, אמת, געדויערט איבער טויזענד יאָהר ביז צום סוף פון דעם מיטעלאלטער) דעם פּאָרטשריט פון דעם מענשען׳ס פריען פּאָרשענדען גייסט. פון דער אנדער זייט אָבער צווינגט זי די רעליגיאָן אָבצוזאָגען זיך פון די פּרימיטיווע פּאָרשטעלונגען, אריינארבייטען אין זיך א סך רעזולטאטען פון דעם פּריען מענשליכען פּאָרשען. דאָס קומט פּאָר אין בערהויפּט יעמאָלט ווען דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפישער גדאנק איז געצוואונגען געווארען אָנצולעהנען זיך אויף אריסטאָטעל׳ן און צו דערקלערען זיין אויטאָריטעט אין אלע פראגען, וואָס זענען שייך צו די „וועלטליכע" קענטניסען. דער איבערגאנג צו דעם פּריען גדאנק איז דעריבער געווען פערבונדען מיט דער בעפריאונג פון אריסטאָטעל׳ס מאכט.

מיר הויבען אָן פון דער אראביש־מאָהאַמעדאָנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, וויל זי איז געווען די ערשטע, וואָס האָט אוועקגעוצט אריסטאָטעל׳ן אויף דעם טהרון פון פילאָסאָפישער אונבעגרעניצטער הערשאפט, און וויל זי איז געווען די פּראָגרעסיווסטע.

§ 62. די אַראַביש־מאָהאַמעדאָנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די ערשטע צונויפבינדונג פון פילאָסאָפיע און רעליגיאָן זעהען מיר ביי דער אָרטהאָדאָקס־גלויביגער סעקטע פון די „א ש א ר י א י ט ע ן", וועלכע האָבען אָנגענומען א מין דעמאָקריטישע אטאָמען־לעהרע, וואָס איז געווען פערבונדען מיט דעם לייקענען פון דעם פריען וויל׳ען. דאָס האָט גראד געפאסט צו דעם פאטאליזם, דעם וויכטיגסטען גרונד־פרינציפ פון דעם מאָהאַמעדאָנישען גלויבען, אז אלץ אין דער וועלט איז שוין פון פריהער בעשטימט דורך די השגחה פרטית, און דער מענשליכער וויל׳ען איז ניט בכח אָבצוענדערן דעם גאנג פון דער וועלט אפילו אויף א האָר.

דער שטרענג־אָרטהאָדאָקסער אשאריאיזם האָט ארויסגערופען א פראָטעסט אָנטגעגען זיך פון דער פריערער ריכטונג וואָס איז געווען פערטראָטען פון די „מ ו ט א ז י ל י ט ע ן". דער הויפּט שטרייט־פונקט איז געווען די פראגע וועגען דער וויל׳ענס־פרייהייט,

לאָנישער „לאנאם", איז כולל אין זיך אלע אידעען. זיי זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען אין איהם, ווי די געאָמעטרישע טהעאָרעמען זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען פון דער גאַנצער געאָמעטרישער וויסענשאפט. דעם שכל, די צווייטע וועלט, ציעהט צו זיין אורבילד, צו גאָט; פון דער אנדער זייט אָבער איז ער צוגעקעהרט צו א דריטער וועלט, וואָס שטראהלט ארויס פון איהם, ווי זיין אָביבילד, דער וועלט־זעלע. פון דער וועלט־זעלע שטאמט די פיערטע וועלט, די מאטעריעלע. אלע פארמען, אידעען און פערנונפטיגע נאטור־קרעפטען, די „לאָגאָי" וואָס געפינען זיך אין איהר, קומען פון דעם „נוס".

דאָס העכסטע גליק איז דער צושטאנד פון ה ת ל ה ב ו ת (עקסטאז) אין וועלכען מיר הויבען זיך אויף צו דער גאָטהייט און גיעסען זיך צונויף אין־אייגעם מיט איהר. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען פיהרען א ריינעם מאָראלישען לעבען און בעשעפטיגען זיך מיט פילאָסאָפיע.

די ניי־פלאַטאָניקער זענען די לעצטע פערטרעטער פון דער היידנישער פילאָסאָפיע. די אלטע גריכיש־רוימישע געטער־וועלט ווערט בעזיעגט דורך דעם קריסטענטום. און נאָך א צווייטע רעליגיאָן, ארויסגעוואקסען פון דעם זעלביגען אידישען וואָרצעל, טרעט ארויס אויף דער וועלט־ביהנע: דער מאָהאמעדאניזם. דער פילאָסאָפישער גיסט שטעלט זיך אין דיענסט ביי דער רעליגיאָן. דער קוואל פון אמת איז ביי איהם ניט מעהר דער מענשליכער שכל, נאָר די „ענטפלעקונגען", וועלכע גאָט האָט געמאכט צו זיינע נביאים. דער אייניגיגער פרוביר־שטיין פון אמת זענען די הייליגע שריפטען: פאר די מאָהאמעדאָנער דער „קאָראָן", פאר די אידען די תורה („שבכתב" און „שבעל פה", די שריפטליכע און די מינדליכע), פאר די קריסטען די „עוואנגעליען", די לעהרען פון די אפאָסטעלן און שפעטער די קירכענפעטער. די טהעאָסאָפיע געהט איבער אין א רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, וועמעס אויפגאבע עס איז — ריכטיג צו פערשטעהן די הייליגע שריפט, שטאַרקער מאכען די גרונד־לאָגען פון גלויבען (אלע וויכטיגע „אני־מאמין'ס") און אָבהיטען זיי פון אָנפאלען פון דעם קריטישען „אפיקורס"ישען גייסט.

די איבעריגע נעדאנקען פילא׳ס איבערהויפט אויך זייגע סא־ציאלע בעטראכטונגען, וועלכע ער האט ארויסגעזאגט, בעשרייבענ־דיג די אידישע קאמוניסטען־סעקטע, די איסיים, געהערען שוין ניט אין די גרעניצען פון אונזער ארבייט.

§ 61. די ניי־פיטהאגאָרעער און די ניי־פלאטאָניקער.

דעם זעלביגען מעטהאד, וועלכען פילאָן האט אָנגעוועגדט, כדי פילאָסאָפיש צו דערקלערען די אידישע רעליגיע, האבען די ניי־פיטהאגאָרעער און די ניי־פלאטאָניקער אויסגענוצט, כדי אָבצופרי־שען די לעבענס־בלוט פון דעם גאנץ אלט געוואָרענעם גריכיש־רוי־מישען פאָליטהעאיזם.

דער וויכטיגסטער פערטרעטער פון די ניי־פיטהאגאָרעער איז אפאָלאָניאָס פון טיאנא (אין דעם ערסטען יאהרהונדערט פ.). איבער די גריכיש־רוימישע געטער־וועלט שטעלט ער אוועק דעם גרוי־סען וועלט־גאָט, וועלכען מען קאָן פערשטעהן נאָר מיט'ן רייגעם שכל. איהם זאָל מען קיין קרבנות ניט ברענגען. אלץ וואָס שטאמט פון דער וועלט איז ניט ווערטה דער אויבערשטער און העכסטער זאָל האָבען א וועלכע עם איז מגע ומשא מיט דעם. די איבעריגע נעטער זאָל מען יע מקריב זיין קרבנות, אָבער אונבלוטיגע. די ערקלעהרונג פון דער איבערנאטירליכער וועלט איז ביי די ניי־פיטהאגאָרעער געווען געגרינדעט אויף פאנטאסטישע שפיעלעריין מיט דער צאָהל־סימבאָליק.

דער פילאָנישער טהעאָסאָפישער גרונד־פרינציפ טרעט נאָך בולט'ער ארויס ביי די ניי־פלאטאָניקער: אממאָניאָס סאקקאס (דער „זאק־טרעגער"); פלאָטין (204 ביז 269 נ.); יאמבליך (גגש. ארום 330 נ.) און פראָקל (410 ביז 485.) זיי געהען אָבער א שריט ווייטער אין דעם פילאָסאָפישען אויפבוי פון זייער סיסטעם. די אידעען־וועלט און די מאטעריעלע־וועלט זענען ניט „קינדער", „גע־באָרען" פון גאָט, נאָר נויטוועגדיגע אויס־שטראהלונגען (עמאנאציאָנען) פון זיין געטליכער נאטור.

גאָט איז ניט גייסט און ניט מאטעריע, אן אבסאָלוטע איינהייט, די „איינס" („הען"). פון דער „איינס" שטראהלט ארויס, מחמת דער איבער־פולקייט פון איהר קראפט, אן אָבבילד פון איהר גופא, דער „נוס" (דער שכל). דער „שכל", ווי דער פי־

50 נ.) ער בויט אויס דעם ערשטען גרויסען טהעאָ־סאָפישען סיסטעם.

גאָט איז, נאָך פילאָן, ניט קיין קערפער און ניט קיין גייסט; זיין מהות (וועזן) קאָן קיין מענשליכער שכל ניט משיג זיין. אָבער דער מענשליכער שכל קאָן דערגעהן, אז ער עקזיסטירט, בעטראַכ־טענדיג זיינע ווירקונגען אין דער וועלט. גאָט קאָן ניט עקזיסטירען א י ן דער וועלט: ער איז צו ערהאבען, אָבער ער ווירקט אין איהר דורך זיינע קרעפטען, וואָס זענען געטליכע געדאנקען. די געטליכע געדאנקען־קרעפטען שטאמען פון דעם ל א ג א ס (דאָס איז דער טייטש „וואָרט" און „געדאנק"־פערנונפט). דער לאָגאס איז גע־באָרען פון גאָט, ער איז זיין „בכור", און ענטהאלט אין זיך אלץ, וואָס פלאטאָן האָט געלערנט וועגען דער אידעען־וועלט און דעם דעמיאורג. ער איז כולל אין זיך אלע אידעען און אידעאל־געשטאלטען, וואָס ווירקען אין דער נאטור, ווי פערנינפטיגע ק ר ע פ ט ע ן. דאָס זענען גאָט'ס מלאכים. דער לאָגאס אליין, וואָס נעהמט ארום אלע אידעען, פערליערט אָבער ניט זיין זעלבסטשטענדיגקייט. אין אייר־נעם מיט די איבעריגע מלאכים - אידעען בילדעט ער די „חכמה". דער „לאָגאס" איז א פערמיטלער צווישען גאָט און דער וועלט, און א „טרייסטער" (פרקליט). דער צווייטער־געבאָרענער גאָט'ס זוהן איז די וועלט. — דער „לאָגאס", איז דער גאָט (אָדער, אפשר, דער במקום־גאָט) פאר אונז. גאָט האָט זיך ענטפלעקט צו דעם אידישען פאָלק און האָט איהם איבערגעגעבען די סודות פון דער וועלט־בע־שאפונג. די גריכישע פילאָסאָפיע איז איבער גענומען געוואָרען פון דער אידישער רעליגיאָן.

וויסען און טוגענר זענען א מתנת־אלהים, גאָט'ס א געשענק. קומען צו זיי קאָן מען נאָר דורך פרומקייט און גוטסקייט; דער עיקר, דורך אָבזאָגען זיך פון די לייבליכע תענוגים. דאָס העכסטע ציעל פון דער מענשליכער נשמה איז אויפהויבען זיך אין די געדאנ־קען צו גאָט און זעהען איהם אין א „זעהונג", ווי די נביאים. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען זיך אָבזאָגען פון אלע דאגות און פרייד־ען פון דעם עולם הזה, אין גאנצען זיך בעפרייען פון דעם „איך", און אין א הייליגער שטימונג און איבערגעבענקייט וואר־טען, ביז גאָט וועט זיך בעווייזען, ווי ער האָט זיך בעוייזען צי די אבות און די נביאים.

§ 60. פילאָן פון אלעקסאַנדריען און זיינע פאָרלויפער.

די גריכישע פילאָסאָפיע איז שוין לאַנג דורך פערשיעדענע קאַנאלען אריין געדרונגען אין דער אידישער וועלט. שפורען פון איהר ווי מען נעפינען שוין אין דער „סעפטואגינטא", ד. ה. דער גריכישער איבערזעצונג פון דער ביבל, וואָס איז געמאַכט געוואָרען פון די „שבעים זקנים", אן ערך א 250 יאָהר פאר דער נייער צייטרעכענונג.

די ווירקונג פון דער גריכישער פילאָסאָפיע, איבערהויפט דער סטאָישער, איז גאַנץ געווים ניכר אין דעם „חכמת שלמה", — א שריפט, וואָס איז, ווי דער בן־סירה און נאָך אנדערע, ניט אריין גענומען געוואָרען אין'ם תנ"ך.

בעזונדערס שטאַרק איז געווען דער איינפלום פון דעם גריכישען גייסט אויף די אידען, וואָס האָבען געוואָהנט אין אלעקסאַנדריען (אלכסנדריה של מצרים). דאָרטען געפינען מיר שוין א זעלבסט־שטענדיגען אידישען פילאָסאָף, א ר י ס ט א ב ו ל, (נעלעבט ארום 160 פ.), וואָס האָט געוואָלט פערבינדען די אידישע רעליגיאָן מיט דער גריכישער פילאָסאָפיע. דעם נעמיינזאמען בעריהרונגס־פונקט געפינט ער אין דער פאָרשטעלונג פון דער „סאָפיא", דער „וויזהייט", דער „חכמה", וועגען וועלכער עס שטעהט שוין אין „משלי" געשריבען, אז זי וואָהנט ביי גאָט, און אז דורך איהר האָט גאָט בעשאַפען די וועלט. אריסטאָבול גראָבט אויס א טיעפען תהום צווישען גאָט און דער מאַטעריע, וואָס איז אויך אזוי אייביג ווי גאָט. זי איז אָבער צו־נייעדריג, און גאָט איז צו־ערהאבען, ער זאָל זיך קאָנען ארבעלאָזען צו איהר. גאָט האָט זי דעריבער געשטאַלטעט דורך א פערמיטעלונג פון זיין קראַפט, דער חכמה. די ביבלישע שטעלען, וואָס שילדערן אנטראָפאָמאָרפיש די גאָטהייט, זעהט אריסטאָבול אויס צוטייטשען א לֹ ע ג א ר י ש. ער זעהט אין זיי נאָר משלים, אין וועלכע עס איז פערבאָרגען א העכערער פילאָסאָפישער זין.

אריסטאָבול'ס גרונד־געדאַנקען ענטוויקעלט מיט פיעל ענערגיע, ווייסען, טאַלאַנט און פילאָסאָפישער פערטיעפונג ידידיה האלכסנדרוני, אדער, מיט זיין גריכישען נאָמען, פילאָן (25פ. ביז

שטאמען ניט פון דעם מענשליכען שכל, נאָר פון דעם וועלט־בע־שאפער אָדער פון די מהערערע וועלט־בעשאפער גופא. מיט בעזונ־דערער אויפמערקזאמקייט האָט זיך די אינטעליגענץ פון יענער צייט געזומען צו־הערן צו יענעם מאָנאָטהעאיסטישען גרונד־טאָן, וואָס האָט געזומען אלץ שטארקער און שטארקער קלינגען אין דער פי־לאָסאָפישער וועלט. שוין קסענאָפאנעס האָט געפערדיגט דעם אייני־ציגען גאָט; אנאקסאגאראס שרייבט איהם צו די צוועקמעסיגקייט אין דער נאטור; פלאטאָן מאכט איהם צו דעם בוימייסטער פון דער וועלט, וואָס שאפט זי לויט די אייביגע אידעאלען פון דער אי־דעען־וועלט; אריסטאָטעלעס מאכט איהם צו דעם מקור פון די אידעען גופא, צו דעם מקור פון יעדער בעוועגונג און יעדער נע־שטאלטונג אין דעם וועלט־געשעהען; די סטאָיקער ווילען גלוי־בען נאָר זיין איהם. און דאָ דערגעהט מען וועגען א רעליגיעזען סיסטעם, וואָס איז לכתחילה אויפגעבויט אויף דעם גלויבען אין איין אייניציגען גאָט און וואָס טרעט ארויס מיט דער קלאָרער, אותות ומופתים'דיגער פערזיכערונג, אז יענער איין־אייניציגער גאָט האָט זיך „ענטפלעקט" צו מענשען און האָט זיי פון מויל צו מויל איבער־געגעבען די סודות פון דער וועלט און די פאָרשריפטען ווי אזוי צו בענעהמן זיך אין לעבען. און די פאָרשריפטען זענען ערהאבענע, אין פיעלע פונקטען שטעהען זיי נאָך העכער, עהדער די עדעלסטע מא־ראל, צו וועלכער עם האָט זיך ארויפגעארבייט דער פילאָסאָפישער נעדאנק. די געביטדעטע וועלט דערקענט אין דעם אידישען גלוי־בען דעם מעטאפיזישען אבשלום־פונקט און די מארעלישע ציעלען פון איהר אייגענעם דענקען. זי זעהט דערינען א סימן, אז אויך די איבערייגע טהיילען פון דער אידישער רעליגיעזער לעהרע, די „ענט־פלעקונג" פון גאָט, זענען אמת, און מיט פרייד וואָרפט זי זיך אריין אין דעם נייען א י ב ע ר נ א ט י ר ל י כ ע ן, געטליכען קוואל פון וויסען און לעבען, צו שטילען איהר דארשט נאָך אמת און יושר.

נעווים, איז דער זיעג פון דעם אידישען מאָנאָטהעאיזם אי־בער די גריכיש־רוימישע נעדאנקען־וועלט ניט געווען אזא לייכטער. דער מאָנאָטהעאיזם האָט זיך געמוזט צופאסען צו דער פילאָסאָפי־שער נעדאנקען־וועלט און צו די רעליגיעזע אנשויאונגען פון יענער צייט. די צווייטע אויפגאבע האָט דורכגעפיהרט דאָם קריסטע־טהום, די ערשטע — פ י ל א ן.

איז די קריטיק אונטער זייערע הענד אויסגעוואקסען צו אן אונטער־זוכונג, ווי אזוי עס ווערען בעשאפען מענשליכע „אמת'ען" און מיי־נונגען, און וואו ליעגט דער גרונד פון א סך פערבלענדענישען פון דעם מענשליכען שכל, — אן אונטערזוכונג, וואס האָט אָבער ערשט אין די גאָר שפעטערע דורות געקאָנט ברענגען וויסענשאפטליכע פרוכטען. די סקעפטיקער האָבען זיך אויך א סך (לפי ענער צייט) בעשעפטיגט מיט נאטור־פאָרשונגען און געזוכט אויסצוגעפינען א וואָהרשיינליכקייט־טהעאָריע, וואס זאל פערנעהמען דעם פלאַץ פון דער צושטערטער דאָגמאטישער זיכערקייט.

„אונערשיטערליכקייט", „ליידענשאפטסלאָזיגקייט", אבסאָלו־טע „געמיטה'ס־רוה" און די גרינגע אבשעצונג פון דעם ריין טהעא־רעטישען פילאָסאָפישען שאפען, — דאָס זענען אלץ סמנים, אז די אלטע גריעבישע פרייע פילאָסאָפיע איז מעהר ניט געווען ביכולת צו בעפריעדיגען דעם מענשען'ס דאָרשט נאָך אן איינהייטליכער וועלט־אנשויאונג. די וועלט־לאגע פון יענער צייט איז געווען אן אונרוהיגע, דער ציוויליזירטער מעריב האָט זיך גענומען צונויפ־שטויסען מיט דעם האלב־ציווילזירטען, האלב בארבארישען מזרח. גרויסע מאסען, וואס זענען גענליגען אין דעם רעליגיעזען שלומער, האָבען זיך אויפגעכאפט צו א טיפערען דורכמוסטערן פון זייער אייגענעם גלויבען. די פערשיעדענע רעליגיאָנען פון מזרח און מעריב האָבען זיך צום ערשטען מאל בעגעגענט אויג אין אויג און די געטער האָבען געלייקענט איינער דעם אנדערן'ס אויטאָריטעט. די פילאָסאָפישע סיסטעמען האָבען געלייקענט איינער דעם אנ־דערן'ס גרונדלאגע. צו דער זעלביגער צייט איז אויך די סאציאלע און די פאָליטישע לאגע, ארויסגערופען פון די רוימישע וועלט־ערשאָבערונגען, געווארען אלץ אונרוהיגער, אלץ מעהר אונזיכער. עם האט זיך גענומען צושפיצען דער גענענזאץ פון ארעמקייט און רייכ־קייט אומעטום, און אין רוים גופא, — דער גענענזאץ פון לוקסוס און עלענד. די עדעלערע נשמות האָבען געשפיהרט אן עקעל צו יענער וועלט, וואס איז פול געווארען מיט זינד און רויב. מען האט גענומען בענקען נאָך אן אנדער וועלט, א בעסערער, א ריינערער, א גייסטיגערער; נאָך אן אנדער אמת וועגען דער וועלט, וואס זאל

קען, ווייל מאָרגען שטאַרבען מיר". ישעיה). דערהויפט דער רעלי־גיעזער גלויבען איז געווען שטארק אין גרים־צאָרן אויף עפיקור און זיין לעהרע, פאר דעם שארפען קאמפף, וועלכען די נאנצע שוהלע און, דער עיקר, לוקרעזיז האָבען געפיהרט אנטנענען דער רעליגיאָן. „אפיקורס" איז געווארען א שם־דבר פאר יעדען, וואָס לייקענט די רעליגיע און פיהרט א צולאָזענעם לעבען. א טייל פון די בעשול־דיגונגען זענען געווים ארויס גערופען געווארען דורך דעם לעבען פון יענע צולאָזענע יונגען אין רוים, וואָס האָבען זייערע וויסטע לייר־דענשאפטען איינגעוויקעלט אין דעם מאנטעל פון דער עפיקורעאי־שער פילאָסאָפיע. עפיקור און לוקרעז זענען דערינען געווים ניט שולדיג.

§ 59. די סקעפטיקער.

די דריטע נאָך אריסטאָטעלישע שוהלע, די סקעפטישע, טראָגט אויף זיך דעם זעלביגען שטעמפעל, וואָס די צוויי פריהערדיגע: אן איינגעמאטערטקייט אין דעם ריין טהעארעטיש־פילאָסאָפישען שא־פען, א שטרעבען צו געפינען פאר דער נשמה אן אבסאָלוטען רוהע־פונקט.

די סקעפטיקער: פיררהאָן פון עלים (ארום 360 ביז 270 פ.), דער האָלב־פלאטאָניקער קארנעאדעס (ארום 214 ביז 129 פ.), ענע־זידעם (אין דעם ערשטען יאהרהונדערט פ.), סעקסט דער עמפירי־קער (ארום דעם צווייטען יאהרהונדערט נ.) און נאָך אנדערע, וועל־ניגער וויכטיגע, — האָבען אין זייער ל א נ ג י ק געוווכט צו בע־וויזען, אז יעדער וויסען איז בלויז רעלאטיוו, אז מען קאָן דעריבער אין דער פ י ז י ק ניט האָבען קיין אבסאָלוט זיכערע ערקענטנים, און אז די ע ט ה י ק, אויף וווי פיעל זי וויל געגרינדעט זיין אויף וויסענשאפט, קאָן האָבען נאָר איין פונדאמענט, די „עפאָכע", דאָס צוריק־האלטען זיך פון א וועלכען עם איז דאָנמאטישען גלויבען אדער אבסאָלוט זיכערער מיינונג. דורך די עפאָכע קומט מען צו דער „אטאראקסיע" — דער „אונערשיטערליכקייט".

מען דארף פון דעסטוועגען ניט מיינען, אז די סקעפטיקער האָ־בען מעהר נישט ווי איבערגעקייט די גרדאנקען פון די סאָפיסטען און די מענאריקער אין זייער קריטיק פון דער מענשליכער ערקענט־ניס. ארויסגעהענדיג פון דעם ציעל צו קריטיקירען די וויסענשאפט,

אונזער פּאָרשטעלונג פון דער צוקונפט. די העכסטע, ווערטה־פּאָלסטע לוסט איז די וואָס פערשאפט א[illegible] שטענדיג רוהיגען, אונערשיטערלעכען געמיטה, וואָס קאָן קיין מאָל ניט אַרויסגעבראכט ווערן „פון די כלים" (אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען). צו דעם איז אָבער נויטיג צו האָלטען אלע לוסט־מאָמענטען, וואָס דאָס לעבען קאָן אונז ברענגען, אין א שטרענגער צוים. די חשוב׳סטע לוסט איז די, וואָס מיר בעקומען פון דער ריכטיגער ערקענטנים גופא. ס׳איז דעריבער בעסער האָבען שכל און זיין אונגלויליך, עהדער זיין א גלויליכער נאר. וועלען אָבער די לייִדען שוין נאָר ניט צו דער־טראָגען, איז דאָ א מיטל: דער פרייוויליגער טויט. די מורא פאר׳ן טויט מוז מען אויסוואָרצלען פון אונזער נשמה. אייגענטליך קאָנען מיר דאָך נאָר ניט שטאַרבען: כל זמן „מ י ר" זענען דאָ, איז נאָך דער טויט ניטא; קומט דער טויט, זענען „מ י ר" שוין ניטא.

ל ו ק ר ע ץ, דער טאָלאָנטפּאָלסטער תלמיד עפיקור׳ס, האָט ניט אריין געבראכט קיין איין נייעם וויכטיגען פרינציפיעלען גע־דאנק אין דער מאטעריאליסטישער פילאָסאָפיע פון זיין רבי׳ן. פון גארנישט קאָן גארנישט ווערן און קיין זאך קאָן ניט לחלוטין פער־שווינדען. אלץ בעשטעהט פון אטאָמען. אָבער ער האָט אין זיין גרויסען, שעהן און טיף דורכגעפיהלטען שיר „דע רערום נאטורא" (וועגען דער טבע פון דער וועלט) אריינגעוועבט א סך אינטערע־סאנטע אויסצולגעדאנקען וועגען דער נאטור, דעם מענשען און דער מענשליכער קולטור. ער פרובט געבען א מאטעריאליסטישע, אָדער, ריכטיגער געזאָגט, א ריין עמפּירישע ערקלעהרונג פאר דעם אָנהויב אין דער ענטוויקעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאפט און פון די פראָדוקטען, וועלכע זי האָט ארויסגעבראכט. — זיין עטהי־שער אידעאל איז אויך דערזעלביגער עפיקורעאיש־סטאָישער: „ניל אדמיראַרי". פון קיין זאך ניט נתפעל ווערן; אָבהיטען די רוהע פון דעם געמיטה.

די עפיקורעאישע פילאָסאָפיע איז שפעטער פאלש פערשטאנען און אויסגעטייטשט געוואָרען. מען האָט אין איהר געוואלט זעהען מעהר נישט ווי די בערעכטיגונג נאָך־צו־יאָגען זיך נאָך זינליכע הנאות, — אָן אכול ושתה, כי מחר נמות" („לאָמיר עסען און טרינ־

אז אין א לופט־לעדיגען רוים מוזען אלע קערפער, ווי פערשיעדען עס זאל ניט זיין זייער שווערקייט, פאלען מיט דערזעלביגער געשווינד־קייט. עס וואלט דעריבער קיין מאל ניט געקאנט קומען צו א וועל־כען עס איז צונויפשטויס פון אטאמען, צו א וויכער־בעוועגונג און צו א וועלטען־בילדונג. עפיקור איז דעריבער געווען געצוואונגען צו דערקלערען דעם פראצעס דורך דעם פ ר י ע ן ו י ל ע ן, וואס לעבט אינוועניג אין יעדען אטאם. אייניגע אטאמען האבען פון גוטען מוטה אבגעוויכען פון דער גלייכער פאל־ליניע און דער־נאך איז שוין אלץ געגאנגען כסדר, לויט דעמאקריט. „אן אונפער־שעהמטע סברה!" האט דערויף א סך שפעטער בעמערקט קאנט. אבער אין גאנצען „אונפערשעהמט" איז זי, נאך אוגזער מיינונג, דאך ניט. אין איהר ליענט די זריעה פון א שפעטערען פילאסאפי־שען געדאנק, או די צוויי גרונד־אייגענשאפטען פון יעדען אטאם זענען בעווענונג און ע מ פ פ י נ ד ו נ ג.

די עקזיסטענץ פון געטער האט עפיקור ניט געלייקענט. זיי בעשטעהען פון זהר אן איידעלער פייעריגער מאטעריע און פיה־רען א גלייקליכען לעבען אין די לעדיגע רוימען, וואס צווישען די וועלטען. וועגען דער וועלט און די מענשען קימערן זיי זיך אבער גאר ניט.

איבעריגענס, איז פאר עפיקור'ן ניט וויכטיג, ווי מען זאל ער־קלעהרען די וועלט. די פיזיק איז פאר איהם, ווי פאר די סטאיקער, ניט קיין זעלבסט־צוועק. דער עיקר איז — מען זאל זי דערקלעה־רען אויף א נאטירליכען אופן, וואס לאזט ניט צו קיין ברעקעל שליטה אין דער וועלט פאר א וועלכער עס איז איבערנאטירליכער מאכט. נאר אויף אזא'ן אופן קאנען די מענשען בעפרייט ווערען פון אבערגלויבען און מורא, — די צוויי הויפט־מניעות, וואס שטע־הען אויפ'ן וועג צום גליק.

גליק, לערנט אונז די עפיקורעאישע ע ט ה י ק, בעשטעהט אין דער הנאה, אין דער לוסט. צו איהר שטרעבט תמיד יעדער איינצעל־מענש אין זייגע האנדלונגען. אבער ניט אלע לוסטען זע־נען גלייך און ניט יעדער וויים, וועלכע לוסט מען דארף אויסקליי־בען. די פערנונפט דארף אונז לערנען אבצושעצען די פערשיעדענע לוסטען, ניט נאר נאך דער הנאה פון דעם אויגענבליק, נאר אויך לויט

פראָדוקטען פון דעם נעדאנקליכען פראָצעס, אין די פאַרשטעלונגען און די בעגריפען, וואָס זענען דורכגעארבייט געוואָרען מיט דעם לאָגיש ריכטיגען דענקען, ליעגט פאר עפיקור די עווידענץ אין די זינליכע וואהרנעהמונגען גופא. די בעגריפען אָבער און די מיינונגען קאָנען שוין ניט זיין אזוי קלאָר, ווי דאָס מאטעריאל, וואָס די חושים ברענגען אונז. נאָר דאָס איז אמת, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים, אָדער, לכל הפחות, וואָס עס געהט ניט להיפך צו זיי. אין דער איבערגעבענקייט צו די ערות פון די חושים געהט עפיקור אזוי ווייט, אז ער וואָלט וועלען ניט אָבטרעטען פון זיי ניט אויף א האָר און ניט צולאָזען קיין „פערבעסערונג" פון דעם שכל'ס צה. וועו מיר זעהען צ. ב. א האלבע לבנה, דארף דאָס הייסען, אז מעהר ווי א האלבע לבנה איז איצטער אויפ'ן הימעל ניטאָ. מיר מעגען, פערשטעהט זיך, בויען פערשיעדענע סברות ווי צו דערקלערען די וועלט און אויך אָנעהמען די עקזיסטענץ פון אזעלכע זאכען, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים. אָבער זיי דארפען, ערשטענס, זיין ע ה נ ל י ך צו די זינליכע איינדרוקען, אזוי אז מען זאָל זיי קאָנען לייכט פאַרשטעלען זיך, און, צווייטענס, זאָלען די רעזולטאטען פון אזעלכע סברות א ברעקעל ניט פערענדערן דאָס, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים.

די בעסטע סברה וואָס זאָל פאסען צו אזעלכע בעדינגונגען איז די א־ביסעל אומגעענדערטע אטאָמען־טהעאָריע פון דעמאָקריט, וועלכע עפיקור לעגט אוועק אין דעם פונדאָמענט פון זיין פ י ז י ק. מיט דעמאָקריט'ן איז ער כמעט מסכים אין אלע וויכטיגע פונקטען פון דער וועלט־ערקלעהרונג. אָבער אין אייניגע פונקטען געהט ער זיין אייגענעם וועג. אזוי, למשל, קאָן עפיקור ניט אָנגענעהמען יענעם זעהר וויכטיגען ערקענטנים־טהעאָרעטישען רעזולטאט, צו וועלכען דעמאָקריט איז געקומען פון זיין אטאָמען־לעהרע, אז אין דער נאטור זענען ניטאָ קיין פארבען, קלאנגען א. אז. וו., אז די זינען נאָרען אונז אָב אין דעם פונקט. די זינען ק א נ ע ן אונז ניט נאָרען, מיינט עפיקור. ער מוז אויך א ביסעל איבער־אנדערשען דעמאָקריט'ס דערקלעהרונג, ווי אזוי עס זענען דורך דעם ריין מעכאנישען פאלען פון די אטאָמען, געוואָרען די פערשיעדענע וועלטען. פון אריסטאטעלעס האָט שוין עפיקור זיך דערוואוסט,

. אין דער רעכטס־פילאסאפיע און אין דער פאליטיק זענען די סטאיקער גענאנגען אויף דעם זעלביגען וועג, וועלכען די ציניקער האבען דורכגעבראכען. אזוי ווי דער שכל איז אין־און־דערזעל־ביגער ביי אלע מענשען, מוז זיך געפינען איין שכל'דיגער רעכט פאר אלעמען. די נאציאנאלע און שטאאטליכע אונטערשיעדען נע־הען להיפך צו דעם שכל'דיגען רעכט. דער קאסמאפאליטיזם, דער וועלט־בירגערטהום איז א פארדערונג פון דעם אלגע־מיין־מענשליכען שכל. ביי דעם בעגרינדער פון דער סטאישער שוהלע, זענען, איז דער קאסמאפאליטיזם נעווען פערבונדען מיט א מין סאציאליזם.

§ 58. די עפיקורעער.

לויט דעם ענדציעל פון דער פילאסאפישער פארשונג איז די עפיקוראישע שוהלע זעהר עהנליך צו דער סטאישער: איהר פי־לאסאפיע ווערט אויך אייגנעטיילט אין לאגיק, פיזיק און עטהיק, און די צוויי ערשטערע דיענען דער לעצטערער ווי א מיטעל צום צוועק. דאס לעצטע ציעל פון דער „טוגענד" איז א הייטער־רוהיגער, פריעד־ליכער צושטאנד פון דער נשמה.

דער בעגרינדער פון דער שוהל איז געווען עפיקור (341 ביז 270 פ.). זיי האט נעהאט, ווי די סטאישע שוהל, א סך תלמידים. איהר שפעטערער גלענצענדער פערטרעטער איז געווען דער רוי־מישער דיכטער, לוקרעציוס קארוס 97 ביז 55 פ.)

אין צוויי פונקטען איז די עפיקוראישע לאגיק עהנליך צו דער סטאישער: זי ווייזט אונז, ערשטענס, אן דעם פראצעס, ווי אזוי פון די אייגפאכע איינדרוקען פון די חושים, פון דער זינ־ליכער וואהרנעהמונג, ווערען בעשאפען די העכערע פראדוקטען פון דעם מענשליכען דענקען: די בעגריפען און די מיינונגען. צוויי־טענס זוכט זי אויך, ווי די סטאישע לאגיק, אויסצונעפינען דעם קריטעריום פון דעם אמת דארטען, וואו די העכערע פראדוקטען נעהען זיך פאנאנדער מיט דער ריין זינליכער ערפאהרונג. פאר ביי־דען איז דער קריטעריום די קלארקייט, וואס צווינגט אונז איינצו־זעהען, אז די זאך איז אזוי און ניט אנדערש, די „ע ו ו י ד ע נ ץ", וואס רופט אונמיטעלבאר ארויס די צושטימונג פון דער נשמה.

אבער בעת די סטאיקער זעהען די עווידענץ אין די העכערע

ש א פ ט ע ן, וואָס קאָנען צוריק געפיהרט ווערן אויף פיער גרונד־עלעמענטען: לוסט און שמערץ, בעגעהרען און פורכט. די לויי־דענשאפטען מוזען אונטערדריקט ווערן אזוי, אז אין דער נשמה זאָל ניט בלייבען קיין סימן פון זיי. יעמאָלט קאָן אריינטרעטען דער געווינשטער צושטאנד: די „אטאראקסיע", די אונערשיטערלי־קייט און די „אפאטיע", די פאָלשטענדיגע לוידענשאפטס־לאָזיגקייט.

ווי אזוי צו דערגרייכען דעם צושטאנד, וועלכע „טוגענדען" עם דארפען אָנגעוועגדט ווערן דערצו, דאָם לאָזען דאָם רוב סטאָיקער איבער צו דעם „ווייזען", צו דעם פילאָסאָף אליין. אויב ער לעבט נאָר, פאָלגענדיג וואָס די מאָראָלישע פליכט הייסט איהם, מיט דעם איינציגען צוועק צו דערגרייכען די „אפאטיע", איז יעמאָלט מעג ער טהאָן אלץ, וואָס די פערנונפט דיקטירט איהם. אלע ערשיינונ־גען און האנדלונגען וועט דער „ווייזער" איינטיילען אין צוויי גע־גענגעזעצען, וואָס שליעסען איינער דעם אנדערען אבסאָלוט אוים: טוגענד און לאסטער; צו דער ערשטער וועט ער שטרעבען, די צווייטע וועט ער בעקעמפפען, און אלץ וואָס לויגט מחוץ פון זיי, רייכטום, געזונט, שהנקייט, אפילו דאָם לעבען גופא, — וועט פאר איהם זיין א גלייכגילטיגע זאך („אדיאפאָראָן"). און אקוראט אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין איבערגאנג פון ניט־טוגענד צו טוגענד, אזוי איז אויך ניטאָ קיין איבערגאנג פון דעם ניט־טוגענד־האפטען, דעם שלעכטען, דעם נארר, צו דעם טוגענדהאפטען, דעם גוטען, דעם תלמיד־חכם. אדער מען האָט די טוגענד אין גאנצען, אדער מען האָט זי גאָר ניט. יעדער ניט־טוגענדהאפטער מענש קאָן על פי טהעאריע, דורך די אנשטרענגונג פון זיין פערנינפטיגען ווי־לען מיט א מאָל צוברעכען דעם אלטען מענשען אין זיך און איבער־געהן צו דער טוגענד.

די שפעטערע סטאָיקער האָבען אין א סך פונקטען אבגעשוואכט די שטרענגקייט פון דער סטאָישער לעהרע. מען האָט איינגעזעהען, אז קיין מענש קאָן ניט דערגרייכען צו יענעם ערהאבענעם אידעאל פון א סטאָישען תלמיד־חכם. דעריבער האָט מען געמוזט אריינ־ברענגען דעם בעגריף פון שטופענווייזער פ ע ר פ א ל ק א מ ע־נ ו נ ג (די „פראָקאָפע") און אויך די „גלייכגילטיגע" זאכען איינ־טיילען אין אזעלכע, וואָס מעגען האָבען מעהר אדער וועניגער חן אין די אויגען פון דעם תלמיד־חכם.

וואָלט דער פּרינציפּ פון „נאטור־געמעסהייט" בעראַרפט פיהרען אויב ניט צו אן אבלייקענונג אין גאנצען פון א וועלכער עס איז עטהיק, איז, לכל הפחות, צו א קאָנסעקווענטען נאָכגעבען סיי דער אייגענער נאטור, סיי דער נאטור פון דער וועלט, אין דעם זעלביגען זין און אין די זעלביגע גרענעצען, ווי מיר האָבען דאָס געזהען ביי די ציניקער. די ערווארטונג ווערט נאָך פערשטאַרקט, ווען מען דערמאָהנט זיך, אז דעם גרונד פון אלע מענשליכע האנדלונגען זעהען די סטאָיקער אין דעם זעלבסט־ערהאלטונגס־טריעב. צום סוף ברעכט אויס אין דער סטאָישער עטהיק אזא מין שטרענגער דואליזם פון נאטור און מאָראַלישען אידעאל, אז ער לאָזט ווייט הינטער זיך אפילו די שארפסטע דואליסטישע און אידעאליסטישע נעראַנקען פון א פלאטאָן. דאָס מאכט זייער לעהרע פאר דעם ערהאבענסטען בנין, וואָס איז ווען עס איז אויפגעבויט געווארען אויף דעם פעלד פון מאָראל, אבער ער פאסט ניט צו זייער עמפירישער ערקענטנים־טהעאָריע, ניט צו זייער דעטערמיניסטיש־טעלעאָלאָגישער נאטור־פילאָסאָפיע.

נאָר אין בריף וואָלט געקאָנט פיהרען איבער דעם דואליסטישען אבגרונד. דאָס איז דער נעראַנק, אז דער זעלבסטערהאלטונגס־טריעב פון דעם איינצעלנעם שטעהט ניט אלע מאָל אין הארמאָניע מיט דעם גאנצען פערנינפטיגען וועלט־נעשעהען, און אז די פער־נונפט מוז דעריבער „מיט גוטען" בעקעמפפען די אייגענע סוביעק־טיוות וועלעניישען און געלוסטען, נאָך עהדער דער פערניפטיגער וועלט־פראָצעס וועט זיי צוברעכען „מיט בייזען". אבער אויך דער בריף טויג ניט, ווייל דאָס רוב סטאָישע דענקער האלטען, אז די איי־גענע נאטור און די נאטור פון דער וועלט געפינען זיך אין דער שעהנסטער הארמאָניע.

ווי די מעשה איז, — דער פונקט איז נאָך ניט אין גאנצען אויפ־געקלערט,— די סטאָישע עטהיק בויט איהר בנין ניט אויף דעם פונ־דאמענט פון לוסט, נאָר אויף דעם באזוס פון פליכט. די מענשליכע פרייע פערנונפט זאָל שטרעבען צו אן אידעאל פון זעלי־שען פריעדען און פאָלשטענדיגער רוהע: פון קיין זאָך ניט אויפגערודערט ווערן, דורך קיין זאָך ניט ארויסגעריסען ווערן פון דעם גלייכגעווויכט. די רוהע ווערט געשטערט פון די לידענ־

פּעריאָד־צייט, ווערט די וועלט וויעדער פּערבּרענט און נעהט, א בע־ נייטע, וויעדער ארויס פון די געטליכע פלאָמען. אלע מאָל געהט זי ארויס אין דער זעלבּיגער געשטאלט, מיט די זעלבּיגע פּראָצעסען, מענשען און פּאסירונגען, ווייל די וועלט קאָן ניט ווערן נאָך שכל־ דיגער, עהדער זי איז.

אין דער סטאָישער פיזיק זענען נאָך גרינדליכער עהדער ביי הערקליט צונויפגענאָסען געווארען די גרונד־פּרינציפּען פון דעטערמיניזם און טעלעאָלאָגיע.

אויך די פיזיק דארף מען שטודיערען ניט צוליעב דער טהעאָרע־ טישער ערקענטנים, נאָר כדי ארויסצוגעפינען דעם וועג צו א טוגענד־ האפטען לעבען.

§ 57. די סטאָישע עטהיק.

ארויסגעבראכט אין דער לאָגיק א געמיש פון אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אין דער פיזיק א געמיש פון דעמאָקריט און הע־ ראקליט, האָבען די סטאָיקער אויך אין דער עטהיק געווענדט צונויפ־ גיעסען צוויי פּריהערדיגע גרונדאנקען־שטרעמונגען: די עטהישע לעהרען פון די ציניקער מיט דער עטהיק פון פלאָטאָן. אָבער די לעצטע צונויפגיעסונג האָט זיך זיי ניט אין גאנצען איינגענעבען, און קיין גרונדאנקען־סיסטעם איז ניט אזוי פול פון אינוועניגע סתירות, ווי די עטהיק פון די סטאָיקער. זי הארמאָנירט אויך זעהר שלעכט מיט זייער לאָגיק און פיזיק.

שפּינט מען ווייטער דעם לאָגישען פאָדים פון זייער פיזיק אין די עטהיק אריין, בעקומען מיר דעם ריכטיגען און קאָנסעקווענטען גרונדאנק, אז די העכסטע טוגענד איז צו לעבען אזוי, ווי אונז דיק־ טירט אונזער נאטור און די אלגעמיינע נאטור, ד. ה. די גזעצען פון דער וועלט, ווייל אין בּיידען איז פערקערפערט דער גטליכער וועלט־ שכל. „קאטא פיזין זען", — לעבען לויט דער נאטור איז דעריבער זעהר קאָנסעקווענט דער עטהישער גרונד־כלל פון די סטאָיקער, וועל־ כען זיי האָבען אריבערגענומען פון די ציניקער. אָבער צונויפגע־ פּארט מיט זייער גרונד־פרינציפּ פון דער אבסאָלוט־פערניפטיגער אבסאָלוטער נויטוועניגקייט פון אלץ וואָס געשעהט אין דער נא־ טור — וואָס לאָזט לאָגיש ניט צו, עפעס זאָל קאָנען געשעהען לויט דעם מענשליכען פּרייען ווילען, אָדער עפעס זאָל זיין ניט גוט —

§ 56. די סטאָישע פיזיק.

די לאָגיק פאר זיך האָט אָבער ניט קיין זעלבסטשטענדיגע בע־דייטונג. מען דארף זי שטודירען, כדי מען זאָל קאָנען ארויסגעפי־נען אלין, וואָס אונז איז וויכטיג צו וויסען וועגען דער נאָטור.

ווי די סטאָיקער האָבען אין דער לאָגיק צונויפגעשמאָלצען אין איינעם די געדאַנקען פון אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אזוי האָבען זיי אין דער פיזיק געמאכט א סינטעז פון דעמאָקריט'ן און העראקליט'ן.

מיט דעמאָקריט'ן האַלטען זיי אז אלין, וואָס עקזיסטירט איז נאָר פון קערפערליכער נאָטור: ריינע גשמיות, אָהן א סימן פון א וועלכער עס איז רוחניות. אפילו גאָט איז ניט קיין אנדער זאָך, ווי נאָר אן איידעלע ארט מאטעריע. און ניט נאָר די געטער, נאָר אפילו די ב ע ג ר י פ ע ן און אלע שייכות'ען וואָס זענען דאָ אין דער וועלט צווישען זאכען און פראָצעסען, זענען אויך ניט אנדערס, ווי א מין זעהר איידעלע גשמיות'דיגע סובסטאנץ.

פון העראקליט'ן נעהמען זיי איבער דעם פאַנטאַיסטישען גע־דאנק, אז גאָט און וועלט איז אין־און־דיזעלביגע זאָך, אז זיי ביידע בעשטעהען פון אין־איינציגער סובסטאנץ — דעם פערניפטיגען פייער עטהער, וועלכען די סטאָיקער רופען אויך אָן די „פנאומא" (דער הויך). זיי פערטיעפען נאָך ווייטער די העראקליטישע פי־לאָסאָפיע אין צוויי ריכטונגען: אין דער טעלעאָלאָגישער און דער דעטערמיניסטישער. אלע אין דער נאָטור איז אזוי פערניפטיג, שכל'דיג און גוט, אז עס קאָן בעסער און קלוגער ניט געמאָלט זיין, און ממילא איז שוין אלע אין דער נאָטור אבסאָלוט נ ו י ט ו ו ע נ ד י ג, ווייל עס קאָן ניט אנדערס זיין. קיין פרייער ווילען איז פערשטעהט זיך ניטא. יעדע איינצעל־ערשיינונג ווערט איינגע־אָרדנעט אין דער וועלט דורך די „השגחה פרטית", די פערניפטיגע פאָרזעהונג וואָס שטאָמט פון יענער פערניפטיגער קראָפט, וועלכע דער פייער־עטהער שטראָהלט אריין אין דער וועלט: דאָס זענען די „זוימען־האָפטע שכל'ס" („לאָגאָי ספּערמאטיקאָי"). אויף יעדער זאָך הערשט דער שיקזאל, די „העימארמענע". „דעם וואָס וויל געהן מיט גוטען, פיהרען די געטער; דעם וואָס וויל ניט, שלעפען זיי". מיט העראקליט'ן נעהמען זיי אָן, אז אלע מאָל נאָך א בעשטימטען

ניש־אריסטאָטעלישער אידעען־לעהרע. דעם מענשען׳ס נשמה קומט אויף דער וועלט, ווי א „ליידיגע טאָווע" (טאבולא ראזא"). די איינדרוקען פון די חושים לאָזען אריף איהר איבער א שפוהר, ווי א שטעמפעל אין וואקס. פון די שפוהרען ווערען פאַרשטעלונגען לאָזען איבער זכרונות, ערינערונגס־בילדער, נאָך זיך. די ערפאהרונג איז א פערבינדונג און א פערגלייכונג פון אָט די ערינערונגס־בילדער. מישט זיך דער מענשליכער שכל ניט אריין קריטיש אין דעם פּראָצעס פון דער ערפאהרונג, וואקסען פון איהר ארויס אלגעמיין־אָנגענומענע, פאר אלע מענשען בשותפות׳שע בעגריפען („קאָינאי ענגאָיאי"). אָבער נאָר יעמאָלט, וועז דער „ריכטיגער בעגריף" מישט זיך אריין, קאָן מען פון די „קאָינאי ענגאָיאי", דורך די געוועצען פון דער לאָגיק, וועלכע אריס־טאָטעלעס האָט ארויס געפונען, ארויסברענגען אן אמת׳ע אָבשפיגלונג פון די זאכען, אין גאנצען בענעהמען די זאך, ווי זי איז. דאָס ריכטיגע „בענעהמען" איז די „קאטאלעפסים".

די סטאָיקער האָבען, משמעות, געפיהלט, אז זייער עמפירישע פסיכאָלאָגיע, וואָס פיהרט אלץ צוריק אויף די חושים, קאָן אונז ניט געבען קיין אָביעקטיוועז מאָסשטאָב פאר דעם ווערטה און די זיכערקייט פון די בעגריפען. פון וואַנען ווייסען מיר, אז אָט דער פערווייקעלטער פּראָצעס, וואָס הויבט זיך אָן מיט אזא אונזיכערער זאך, ווי די מענשליכע חושים, מוז סוף־כל־סוף ברענגען צו דעם אבסאָלוטען אמת? אין וואָס בעשטעהט זיין קרי־טעריום? קיין אביעקטיוועז מאסשטאב קאָן אזא פּראָצעס טאקי ניט געבען. דערפאר האָט אָבער די נשמה א סוביעקטיוועז, אן אינווע־ניגסטען קריטעריום פון דעם אמת. דאָס איז די אינווע־ניגסטע צושטימונג פון דער נשמה, די „סינ־קאטאטעזיס", וואָס בעווייזט זיך אלע מאָל, וועז די בעגריפען אוז די שלוסען וועלען אזוי קלאָר, אז מען זעהט דעם אמת, כמעט ווי מיט די אויגען, ד. ה. וועז זיי ווערען „עווידענט". אזעלכע פאַרשטעלונ־גען, וואָס צווינגען אונזער נשמה זי זאָל צושטימען צו זיי, (ווי צ. ב. די אקסיאָמען פון דער מאטהעמאטיק) רופען זיי אָז: „די פאנ־טאזיא קאטאלעפטיקע".

וועגען דעם מענשען און זיין נשמה, ווי א טייל פון דער וועלט. די עטהיק שלייעסט אין זיך איין אונדזר די פאליטיק.

§ 55. די סטאישע לאגיק.

אין זייער לאגיק לעהנען זיך אן די סטאיקער אן אנטיסטהענעס און אריסטאטעלעס. דער אייגענטליך ערקענטנים־טהעארעטישער טייל איז א פערטיעפונג און א בעריכערונג פון אנטיסטהען'ס גע־דאנקען. פון דער אנדער זייט אבער זוכען זיי צו געבען א קלארען ענטפער אויף יענעם פראבלעם, וועלכען אריסטאטעלעס האט אוועק־געשטעלט אויף דעם ערשטען פלאן: דעם פראבלעם פון דער ער־פאהרונג. פון וואנען און ווי אזוי וועלט ערפאהרונג? דאס איז די הויפט־פראגע פון דער סטאישער ערקענטנים־טהעאריע. א חוץ דעם ברענגען זיי ארויף א נייעם פראבלעם אין דער ערקענט־נים־טהעאריע. מען דארף ניט נאר אויספארשען, פון וואנען די ערקענטנים שטאמט און מיט וועלכע מעטהאדען זאל מען דער־גרייכען א ריכטיגען וויסען, נאר אויך אויסגעפינען א מאס־שטאב, א ריכטיגען סימן, וואס נאך איהם זאל מען קאנען אלע מאל דער־קענען דעם אמת. דאס איז די פראגע וועגען א „קריטעריום" פון דעם אמת.

אין איינעם מיט אנטיסטהענעס זענען די סטאיקער קאנ־סעקווענטע סענסואליסטען. זיי גלויבען, אז יעדע ער־קענטנים שטאמט פון די זינען (חושים). אבער פון דעם זינען־מא־טעריאל ווערען סוף־כל־סוף ארויסגעארבייט שכל'דיגע בענריפען. די סטאיקער גיבען אונז אייגענטליך ניט קיין ערקענטנים־טהעאריע, נאר א פסיכאלאגישע בעשרייבונג פון יענע פראצעסען, ווי אזוי שכל'דיגע בענריפען וואקסען ארויס פון דער זינליכער ערקענטנים: געווים, א גרויסער פערדיענסט פאר דער פסיכאלאגיע, וואס הויבט אויף די סטאיקער צו א זעהר הויכער מדרגה, וועו מען דערמאהנט זיך, אז די גרונדליניען פון זייער ערקענטנים־טהעארעטישען סים־טעם ווערען נאך איצטער אנגענומען אין יעדער עמפירישער פסי־כאלאגיע. די סטאיקער גיבען אונז אן עמפירישע און כמעט מאניסטישע ערקלעהרונג, ווי אזוי די גאנצע מענשליכע ערקענטנים וואקסט ארויס פון דיזינען.

די סטאישע לאגיק זאגט זיך אין גאנצען אב פון דער פלאטא־

די וועלט־אנשויאונג געווארען ניט מעהר ווי א טרעפעל צו דער לע־
בענס־וויייזהייט. די שפעטערדיגע לעסטערונג פון דער פילאָסאָפיע,
וואָס די סכאָלאַסטיקער האָבען אויסגעדריקט אין די וועדטער, אז
די פילאָסאָפיע דארף זיין א דיענסט־מויד ביי דער טהעאָלאָגיע,
האָט איהרע וואָרצלען ביי די נאָך־אריסטאָטעליקער, וואָס האָבען
געלערנט, אז די גאַנצע טהעאָרעטישע דערקענטנים איז נאָר אויף
אזוי פיעל אינטערעסאַנט, און האָט נאָר אויף אזוי פיעל וועדטה,
אויף וויעפיעל זי דיענט אונז אויסצוגעפינען דעם ריכטיגען וועג צו
טוגענד. אמת, דאָס איז אויך געווען דער גלויבען פון א סאָקראַ־
טעס, אָבער סאָקראַטעס האָט געלעבט נאָך די סאָפיסטען; די
סטאָיקער, עפיקורעער און די סקעפטיקער — נאָך פלאַטאָנען און
אריסטאָטעל'ן.

די אלע סמנים פון א ניעדערגאַנג פון דעם פילאָסאָפישען גע־
דאַנק געפינען זיך שוין קלאָר אויסגעשפראָבען אין דער טיעפסטער
און גרעאַנקענרייכסטער פון די אלע דריי שוהלען — דער
ס ט א ָ י ש ע ר.

§ 54. ד י ס ט א ָ י ק ע ר.

דער בעגרינדער פון דער סטאָישער שוהלע איז ז ע נ א ָ פון
דעם אינזעל ציפּפערן (342 ביז 270). דער נאָמען סטאָיקער קומט
ארויס פון א געווויסען פלאַץ אין אטהען, וואו ער האָט געהאַלטען זיין
שיעור: די ס ט א ָ פ א ָ י ק י ל ע.

אָבער דער אייגענטליכער אויסבויער פון דעם סטאָישען סים־
טעם איז געווען כ ר י ז י פ (280 ביז 207). „וואָלט כריזיפ ניט
געווען, וואָלט קיין סטאָא ניט געווען", האָט מען נאָך אין אלטער־
טום געזאָגט. פון די שפעטערע סטאָיקער זענען בעריהמט: סע־
נעקא (3 ביז 65 נ.), עפיקטעט (נעב. ארום 50 נ., געשט. ארום
120 נ.) און דער רוימישער קיסר מארק אוירעל. (121 ביז 180 נ.)

די סטאָיקער נעהמען איבער יענע דריי־טיילונג פון דער פילא־
סאָפיע, וואָס איז שוין אויסגעארבייט געווארען ביי פלאַטאָנען: זי
צופאַלט ביי זיי אין לאָגיק, פיזיק און עטהיק. די לאָגיק נעהמט
ארום אלע פראַגען, וואָס זענען שייך צו דער מענשליכער ערקענט־
נים, אָבער אויך די רהעטאָריק און פּאָעטיק; די פיזיק — דאָס
גאַנצע וויסען וועגען דער וועלט, — ד. ה. אויך די וויסענשאפט

ניט אין גאנצען זיין זעלבסטשטענדיגקייט, אבער ער איז פארט ניט מעהר ווי אן איבערגעגעבענער קנעכט, וואס בעוועגט זיך פריי נאר אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל דער האר (דער גלויבען) גיט איהם דערצו די ערלויבענים. נעהמט אבער זיך א וועלכער עס איז דענקער שוין צו־פיעל פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, — נעהט ער ארוים פון דעם גדר, וואס די רעליגיאן האט ארום געצאמט ארום דעם פילאסאפישען גערדענק, — יעמאלט קוקט מען שוין אויף איהם ווי אויף א „הערעטיקער", אן אפיקורס, און ער ווערט אפטמאל גע־צוואונגען עפענטליך אבצוזאגען זיך פון זיינע „פאלשע" און „פאר־דארבליכע" געדאנקען.

עס איז דעריבער אפשר גאנץ רעכט אריין צו נעהמען די צוויי לעצטען גרופען, — די טהעא־סאפישע און די רעליגיאנס־פילאסא־פישע, — אין איין־איינציגען ענטוויקלונגס־פעריאד: „די רעלי־גיעזע פילאסאפיע", וואס הויבט זיך אן מיט פילא (געב. 25 פ. קריס. רעכנונג) און ענדיגט זיך מיט דעם לעצטען „סכאלאסטיקער", גבריאל ביעל. (געשט. 1495).

די גאנצע עפאכע וועלכע מיר בעהאנדלען אין דעם קאפיטעל, פון די סטאיקער אן, בעווייזט אז די פילאסאפיע האט נאך אריס־טאטעלעס ניט געקאנט האלטען זיך אויף יענער הויך, צו וועלכער סאקראטעס, פלאטאן און אריסטאטעלעס האבען זי געבראכט. קיין נ י י ע געדאנקען, וואס זאלען אין דערזעלביגער צייט זיין א פרא־דוקט פון א פערטיעפטען פילאסאפישען פארשען, האט שוין די פילאסאפיע ביז צו דער איבערגאנגס־צייט ניט אריסגעבראכט. דאס פילאסאפישע שאפען איז בעשטאנען אדער נאר אין איינצעלנע, וועו אפילו זעהר וויכטיגע געדאנקען, אדער אין א קאמבינאציאן פון עלטערע געדאנקען, אדער אין א צולאזען־געוואגענעם שפיעל פון פאנטאסטישע בערופען, וואס טראגען אויף זיך דעם קלאר־ען שטעמפעל פון זייער מיטהאלאגיש־רעליגיעזער אבשטאמונג. דאס שטרענגע וויסענשאפטליכע דענקען און דאס בויען פון פילאסאפישע היפאטהעזען, כדי צו דערקלערען די וועלט, האבען אבגעטראטען זייער פלאץ פאר די פראקטישע נויטען פון א מאראלישען (און שפעטער: א רעליגיעזען) לעבען. אויב פריהער איז די לעבענס־וויזהייט געווען א צוויג פון דער וועלט־אנשויאונג, איז איצטער

גלויבען. די פילאָסאָפיע איז אדרבה ארויס מיט א מעהר אָדער וועניגער שטאַרקער, מעהר אָדער וועניגער אָפענער קריטיק פון אלע רעליגיעזע טראַדיציאָנען.

צווייטענס, די טהעאָ־סאָפישע שוהלען: די אידיש־אלעקסאַנדרינישע פילאָסאָפיע, מיט פילאָן בראש, די נייַ־פיטהאַגאָרעער און די נייַ פלאַטאָניקער. אלע דענקער, וואָס געהערען צו דער ריכטונג, זהען אויסצוגלייכען די הערשענדע רעליגיאָן פון זייער פאָלק מיט די רעזולטאַטען, צו וועלכע עס איז געקומען דער פילאָסאָפישער געדאַנק. די גאָט־פראַגע שטעהט אין דעם מיטעלפונקט פון זייער דענקען. זיי פילאָסאָפירען מעהר וועגען גאָט, עהדער וועגען דער וועלט. דערביבער איז זייער פילאָסאָפיע א טעאָ־סאָפיע. אָבער זי איז נאָך ניט קיין רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע אין דעם אייגענטליכען זין פון דעם וואָרט. זיי דענקען ניט זייערע געדאַנקען מיט דער אויטאָריטעט פון דער הערשענדער רעליגיאָן. זייער נאָנצע ארבייט איז אן עהרען רעטונג פון דער רעליגיאָן, — אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען, — א קאָמפּף פאר דאָס רעכט צו בלייבען רעליגיעז, אויך יעמאָלט וועז מען נעהמט אריין אין דער וועלט־אנשויאונג די גרונד־געדאַנקען פון דער פילאָסאָפיע; זי איז ניט די פאָרדערונג, אז די פילאָסאָפיע זאָל אייַנבויגען איהר קאָפּ פאר דער מאַכט פון דער רעליגיאָן. די טעאָ־סאָפיע איז נאָך ניט רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. זי שטרעבט נאָך ניט צו וועהרען די עלפי דין הערשענדע מיינונג אין יענער רעליגיעזער ארגאַניזאַציע, צו וועלכער עס געהערען איהרע פילאָסאָפען. זי האָט נאָך ניט פערלאָרען דעם בעוואוסטזיין פון דעם פרייען געדאַנק און בעהאלט זיך נאָך ניט הינטער וועלכע עס איז געהיילגטע רעליגיעזע אויטאָריטעטען. זי וויים דערביבער אויך ניט, פון „אפיקורסישע", הערעטישע סיסטעמען, וועלכע דער רעליגיעז־פילאָסאָפישער גלויבען זאָל האָבען א רעכט מהרים צו זיין.

גאַנץ אנדערס — די דריטע גרופּע, וואָס נעהמט ארום די קריסטליכע, מאהאמעדאַנישע און אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דאָ איז שוין דער פילאָסאָפישער געדאַנק בעוואוסטזיניג צוגעבונדען צו א וועלכען עס איז רעליגיעזען גלויבען, וועמעס דאָגמען און געבאָטען ער מוז פערטיידיגען. אמת, ער פערליערט אויך דאָ

פינפטער קאפיטעל.

פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון׳ם מיטעל-אלטער.

(דער אונטערגאנג פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק).

אינהאלט: אלגעמיינעם, טהעאָסאָפיע און רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. — די סטאָיקער. זייער לאָגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפיקורעאישע לאָגיק, פיזיק און עטהיק. לוקרעז. — די סקעפטיקער. — פילאָן דער אידּ, און זיינע פאָרלויפער. דער „לאָגאס". — די נייַ-פּיטהאָגאָרעער און די נייַ פלאַטאָניקער. — די אָראַביש-מאָהאַמעדאַנישע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. די מוטאַזיליטען. איבן ראָשד. — די אידישע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. סעדיה גאון. דער רמב"ם. אבן גבירול. יהודה הלוי. דער ראב"ד. דער רלב"ג. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע.

§ 53. אלגעמיינעס.

די דענקער וועלכע מיר בעהאַנדלען אין דעם קאָפיטעל, פאַלען פאַנאַנדער אין דריי גרויסע גרופען:

ערשטענס, די נאָך-אריסטאָטעלישע פילאָסאָפען-שוהלען: די סטאָיקער, עפיקורעער און די סקעפטיקער. זיי געהערען נאָך צו יענעם ענטוויקלונגס-פּעריאָד פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק, וואָס מען קאָן אָנרופען: „די פרייע פילאָסאָפיע אין גריעכענלאַנד". „פרייע" רופען מיר זיי דערפאר, ווייל אלע פילאָסאָפען פון דער עפאָכע, אָנגעהויבען פון טהאַלעס און געענדיגט מיט די סקעפטיקער, האָבען ענטוויקעלט זייערע גדאנקען, ניט רעכענענדיג זיך מיט די אינטערעסען און דער אויטאָריטעט פון דעם הערשענדען רעליגיעזען

בעגרעניצטען אָנוואקסען, ווייל יעמאַלט קאָנען זיי אריבער אין א עקסטרעם און ווערן א לאַסטער. דער צווייטער קלאַס זענען די דיא־נאָעטישען, אָדער פערנונפט־טוגענדען, ווי צ. ב. וווייזהייט, פריינדשאפט. זיי קאָנען וואקסען אָהן א גרענעץ. דער צווייטער קלאַס שטעהט העכער פאר דעם ערשטען.

אין דער פּאָליטיק איז שוין אריסטאָטעלעס א סך אָריגינעלער. ער בעקעמפפט פּלאַטאָ'ס אידעאַליזם און לייקענט עס זאָל מעגליך זיין אן אבסאָלוט גוטער שטאַאט. ווי אין דער עטהיק, מוז מען זיך אויך דאָ רעכענען מיט דיא ומשטענדען. אן אָרדנונג, וואָס איז גוט פאר איין פאָל, פאַסט ניט פאר איין אנדער פאָל. ער פערלאַנגט מען זאָל שטודירען יענע בעדינגונגען, וואָס ברענגען נאַטירליך ארוים אזוינע און ניט קיין אנדערע אינסטיטוציאָנען. די שקלאַווערייי, צ. ב. איז על פי נאַטור א נויטוועניגקייט, וויל די מענשען האָבען ניט קיין מאַשינען, וואָס זאָלען ארבייטען פאר זיי. דערצו איז דער בארבאר (דער ניט גריעכע) בעשאפען געווארען פון דער נאַטור צו זיין א שקלאַוו. אין דער פּאָליטיק, נאָך מעהר עהדער אין דער פילאָסאָפיע וווייזט זיך ארוים די אָיבערגעבענקייט אריסטאָטעלעס צו דעם פרינציפ פון דער ערפאהרונג.

אין דער עסטהעטיק האָט ער גלעהרנט, אז דער תוך און די אויפגאבע פון דער קונסט איז לייטערן די נשמה פון דער מאכט פון די ליידענשאפטען.

פון אריסטאָטעלס תלמידים אין אלט־גריעכענלאנד איז דער וויכטיגסטער סטראַטאָ דער פיזיקער (287—269). פון דער שטיפען־לייטער, וועלכע אריסטאָטעלס האָט אויפגעבויט, האָט ער אראבגעהאקט די צוויי ענדען: די ריינע מאטעריע, וואָס האָט ניט קיין פּארם, און די ריינע פּארם (גאָט), וואָס האָט ניט קיין מאַטעריע. דערפון האָט פון דעסטוועגען ניט געקאָנט ארויסקומען קיין מאָניסטישע וועלט סובסטאַנץ, נאָר א צונויפגיעסונג פון מאטעריע און פארם, וואָס געפינט זיך אין די איינצעל־זאכען אין א פערשיעדענער פּראָפּאָרציע.

פֿאַרם איז די פֿלאַנצען־וועלט. די פֿאַרם פון א פֿלאַנץ איז שוין א נשמה: פון דער פֿלאַנצליכער נשמה שטאַמט איהר לעבען, איהר וואַקסען, איהר פערמעהרען זיך. נאָך העכער שטעהט די טהיערישע נשמה: זי האָט שוין דערצו נאָך די פרייע אָרט־בעוועגונג, עמפּפינדונג, בעמערקונג און זכרון. א שטופע העכער שטעהט די מענשליכע נשמה וואָס האָט, א חוץ דעם, נאָך די פערנונפט און דעם פרייען ווילען. דער מענש איז די קרוין פון דער שעפּפונג אויף דער ערד. העכער, עהדער די ערדישע וועזען, שטעהען די היפּמעלשע: די שטערען און מזלות זענען שכל'דיגעם וועזען, וואָס בעווענען זיך אליין אין א קרייז, וויל דער קרייז איז די פאַלקאָמענסטע אָרט פון בעוועגונג. דאָס העכסטע אין דער וועלט איז גאָט.

§ 52. די איבעריגע טיילען פון אַריסטאָטעל'ס סיסטעם.

אין האַרמאָניע מיט זיין מעטאפיזיק און זיין וועלט־בילד האָט אריסטאָטעל אויסגעבויט קודם כל די לאָגישע וויסענשאפט. כמעט אלע וויכטיגע פונקטען און פּראָבלעמען פון דער לאָגיק זענען פון איהם בעריהרט געוואָרען, און אייניגע זענען אזוי פערענטפערט געוואָרען, אז די שפּעטערדיגע דורות ביז אויף דעם היינטיגען טאָג האָבען ניט געהאט וואָס צו פערענדערן אין זיי. ער האָט צום ערשטען מאל אויסגעאַרבייט די טהעאָריע פון דעדוקטיוון און אינדוקטיוון דענקען און פאַרשען. און וועז אפילו ער האלט א סך מעהר פון דער דעדוקציאָן, מוז ער דאָך צוגעבען, אז מיר מענשען מוזען אָנהויבען מיט דער אינדוקציאָן, מיט דעם אויספאַרשען פון די אייגענשאפּטען, כדי אַרויסצוגעפינען די אלגעמיינע אידעע, וואָס אין זיי שטעקט.

אין דער עטהיק איז ער פלאַכער און אונבעדייטענדער, עהדער אומפאַנג. אָבער כאראקטעריסטיש פאר איהם איז דאָ דער קאַמפּף אנטגעגען פלאטאָן'ס אידעאליזם. עס זענען ניטאָ קיין אייביגע אבסאָלוטע טוגענדען. די טוגענדע זענען פערשיעדען לויט די אומשטענדען. בכלל טיילט ער אין די טוגענדען אין צוויי קלאַסען: די עטהישע, וועלכע ליעגען אין מיטען פון צוויי עקסטרעמען, וואָס זענען לאַסטערן, ווי צ. ב. ש. די נערעכטיגקייט, וואָס ליעגט אין מיטען פון אונרעכט טהאָן און אונרעכט ליידען. כ'פערשטעהט זיך, אז אזעלכע טוגענדען לאָזען ניט צו קיין אונ־

שטעמפּעל אויף זיך, ווייל עס איז ריינע ט ה ע ט י ג ק י י ט; וואָס איז ריינער געדאַנק און ריינע בעוועגונג.

אָט די העכסטע שטופע איז דער ערשטער בעוועגער אָדער ג ע ט. נאָט איז ריינער געדאַנק, ד. ה. ער דענקט נאָר זיין אייגענעם, געטלעכען דענקען. ווייל, אויב ער זאָל דענקען וועגען דער ו ו ע ל ט, וועגען א זאַך, וואָס לייגט דרויסען פון אים, וואָלט דאָס שוין געהייסען, אז ער ווערט בעשטימט פון יענער זאַך, וואָלט ער שוין ניט געווען ריינע א ק ט י ו י ט ע ט (אַקטוס פורוס). דורך דעם דענקען פון זיין אייגענעם דענקען בעוועגט ער אַלץ, וואָס עס געפינט זיך אין דער וועלט.

נאָט איז איינער און קיין אנדערע געטער א חוץ אים זענען ניטאָ.

§ 51. די פיזיק, אָדער דאָס וועלט סיסטעם.

ארויסגעהענדיג פון זיינע מעטאַפיזישע גרונד פּרינציפּען, האָט אריסטאָטעלעס אויסגעמאָלט א בילד פון דער וועלט, וואָס האָט געהערשט אין דער פילאָסאָפּיע איבער טויזענד יאָהר.

בעטראכט מען די וועלט פון אונטען ארויף, האָבען מיר צו־ערשט־דעם רוים, ד י ע ר ש ט ע מ א ט ע ר י ע, וואָס איז, ווי מיר האָבען געזעהען, ריינע מעגליכקייט. דערפון איז געדרונגען, אז די ווירקליכע וועלט איז בעגרעניצט אין רוים. ווייל די מאַטעריע איז נאָר אויף אזוי פיעל פערקערפערט, אויף וויעפיעל עס זענען דא אויביגע פאַרמען, וואָס לייגען ארויף זייער שטעמפּעל אויף דעם רוים.

די ערשטע פערווירקליכונג פון דעם פאַרם־פּרינציפּ זענען די פ י נ ף עלעמענטען: פייער, לופט, וואַסער, ערד און נאָך א פינפּטע „עסענץ", די קווינטא עססענציא: דאָס איז די מאטעריע, פון וועלכע דער הימל איז געבויט און די שטערען.

די פיער עלעמענטען האָבען א דאנק זייער פאַרם א בעשטימע ארט בעוועגונג אין זיך, וואָס בעווייזט זיך ערשט יעמאָלט, וועז מען פערדרענגט זיי פון זייער נאטירליכען אָרט אין דעם וועלטען־רוים: די ערד פאלט אראָב, וואַסער לייגט איבער דער ערד, אויבען לופט, נאָך העכער פייער, נאָך העכער די קווינטא עססענציא. א צונויפמישונג פון די עלעמענטען אָבער מיט נאָך א העכערער

לעהם־פאָרם? יעמאָלט וועט בלייבען, לאָמיר זאָגען, א בעשטימטע צונויפמישונג פון ערד, וואַסער, לופט און פייער, פון וואָנען דער לעהם איז צונויפגעזעצט, הייסט עס, אז די עלעמענטען, וואָס מיר האָבען נאָר וואָס אויסגערעכענט, זענען מ א ט ע ר י ע בנוגע צו דעם לעהם: מעגליכקייטען, פון וועלכע דער לעהם איז א ווירקליכקייט. אָבער די ערד, למשל, איז א ווירקליכקייט פ א ר ז י ך. ווייל זי האָט איהר פאָרם. — וואָס בלייבט אָבער פון דער ערד, וועז איך שטרייף אראָב פון איהר פאָרם? יעמאָלט בלייבט שוין ר י י נ ע מ א ט ע ר י ע, א ריינע מעגליכקייט, וואָס האָט קיין בערעקע פאָרם ניט, א שטיקל רוים, א בערעקל אויסגעשפרייטקייט, וואָס האָט די ריינע מ ע ג ל י כ ק י י ט אָנצונעהמען אלץ נייע פאָרמען, צו פערווירקליכען אלץ טיעפערע און וויכטיגערע געדאַנקען און ציעלען. די מאַטעריע איז אייגענט־ליך ניט אין גאַנצען א פאַסיווע מעגליכקייט; אין איהר איז פארהאן א דראַנג, א דאַרשט צו ווערען א ווירקליכקייט, אָנצונעהמען א גע־וויסע פאָרם, אויסצודריקען א געוויסען געדאַנק, האָבען א וועלכען עס איז ציעל.

דער איבערגאַנג פון דער מעגליכקייט אין די ווירקליכקייט, און פון איין פאָרם צו דער אנדערער, איז די ב ע ו ע ג ו נ ג. פון וואָנען שטאַמט אָבער די בעווענונג? פון דעם ע ר ש מ ע ן ב ע ו ו ע־ג ע ר, ענטפערט אריסטאָטעלעס.

די גאַנצע וועלט דארף מען זיך פאָרשטעלען ווי א שטופען־לייטער. אונטען גענפינט זיך די ריינע מאַטעריע. וואָס העכער מיר שטייגען זעהען מיר, אז די פאָרם נעהמט, וואָס מעהר, אלץ מעהר, די אויבער האַנד איבער די מאַטעריע. די איינצעל־דינגען האָבען מעהר גערדאַנק, מעהר פאָלקאָמענהייט, מעהר בעווענונג, מעהר ווירקליכקייט, מעהר ענערגיע אין זיך, וואָס העכער זיי שטעהען אויף דער שטופען־לייטער פון דער וועלט... סוף־כל־סוף מוזען מיר אין גערדאַנק קומען צו אזא שטופע, וואו מיר טרעפען ר י י נ ע פאָרם אָהן א בערעקל מאַטעריע, ד. ה., וואָס קאָן שוין ניט אָננעה־מען קיין העכערע פאָרם, וואָס האָט שוין ניט קיין בערעקל מעג־ליכקייט אין זיך, ביי וועמען עס איז אלץ ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט; וואָס לייגט שוין ניט קיין אויפדריקען פון א וועלכען עס איז פאָרם־

ציעגעל, פון וואַנען דאָס הויז איז אויסגעבויט. צווייטענס, האָט עס א בעשטימטע פּ אָ ר ם, דאָס איז דער נעדאַנק פון דעם הויז. דריטענס, האָט דאָס הויז א בעשטימטען צ ו ו ע ק, און פער־טענס, איז דאָס הויז נעווּאָרען, א דאַנק א וועלכער עס איז ב ע ־ ו ו ע נ נ נ. דאָס זעלבע איז אויך מיט אלע ז׳דערע זאכען אויף דער וועלט. מאטעריע, פּאָרם, צוועק (תכלית), בעווּעגונג זענען די פ׳׳ר גרונד־פרינציפּען פון איטלעכען זיין. די לעצטע צוויי פרינ־ציפּען: תכלית און בעווּעגונג קאָנען צוריק געפיהרט ווערען צו דער „פּ אָ ר ם", וויי: וואָס איז דער צ ו ו ע ק פון דעם, וואָס מיר לעגען צוגרוף די ציעגעל אין א בעשטימטער פּאָרם? דער בעשטימטער צ ו ו ע ק פון דעם הויז! און וואָס בעווּעגט דעם ארכיטעקט, דעם בוי מייסטער, ער זאָל אריינברענגען א פערענ־דערונג אין דעם האָלץ אָדער אין דעם לעהם, וואָס די נאטור האָט בעשאפען? וויעדער אמאָל: די בעשטימטע פּ אָ ר ם, אָדער דער צ ו ו ע ק פון דעם הויז. הייסט עס, אז די פּאָרם און דער צוועק, און די בעווּעגונג זענען אייגענטלעך אייז און די זעלביגע זאך: די פּאָרם, דער ת ו ך, דער מ ו ס ט ע ר, דאָס, וואָס פלאַטאָ האָט אָנגערופען די א י ד ע ע.

בעטראכטען מיר איצטער די מאטעריע פון דעם הויז; לאָמיר זאָגען דעם לעהם. פאר וואָס איז ער מאטעריע? האָט ער דען ניט קיין בעשטימטע פּאָרם? ער האָט. אָבער ב נ ו נ ע צ ו ד ע ם ה ו י ז, האָט ער ניט יענע בעשטימטע פּאָרם, וואָס מאכט א מענלעך הויז פאר א ווירקליך הויז. דער לעהם האָט אין זיך דאָס הויז ב כ ח, אין דער מענלעכקייט, אָבער ניט בפועל, אין דער ווירקליכקייט. כדי דאָס הויז זאָל ווערען א ווירקליכע זאך, מוז צו דער מענליכקייט צוטרעטען א ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט, אן „ענערגיע", רופט דאָס אריסטאָטעלעס. און דעריבער איז די פּאָרם — דער פרינ־ציפּ פון יעדער ווירקליכקייט, פון דער ענערגיע.

דער לעהם איז א מענליכקייט בנוגע צו דעם הויז, אָבער בנוגע צו זיך אליין איז ער א ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט, ד. ה. אין איהם איז פערקערפערט געווּאָרען א געווּיסע פּאָרם. ווי אלץ אין דער וועלט, האָט אויך דער לעהם א בעשטימטען צוועק. וואָס בלייבט פון דעם לעהם, אז מיר וועלען אראָבשטרייפען פון איהם זיין

דער רעזולטאט, צו וועלכען אריסטאָטעלעס קומט אין זיין קריטיק פון פלאטאָן׳ס אידעען־לעהרע איז ניט די אָבלייקענונג פון אידעען, פון אלגעמיינע פרינציפען, נאָר די לעהרע, אז די אידעען לייגען ניט דרויסען פון די איינצעל־דינגען, נאָר אין זיי גופא. זיי זענען ניט ט ר א נ ס צ ע נ ד ע נ ט, די וועלט אריבער־שטייגענד, נאָר א י מ־מ א נ ע נ ט, אינוועניג אין דער וועלט און אין יעדעם איינצעל־דינג. בכן, איז יעדער איינצעל־דינג ניט קיין ש א ט ע ן פון א וועלכער עס איז איבערנאטירליכער אידעע, נאָר אן אמת׳ע רעאליע ווירקליכקייט.

די שפעטערע פילאָסאָפען האָבען אויסגעדריקט די נפקא מיניה צווישען פלאטאָן און אריסטאָטעלעס בנוגע צו דער אידעען־לעהרע אויף אזא׳ן אופן: פלאטאָן, דער אידעאליסט, זאָגט: די אידעען זענען פ א ר (עהדער) די זאכען, „אנטע רעם". אריסטאָ־טעלעס, דער רעאליסט, זאָגט: די אידעען זענען א י ן די זאכען, „אין רע".

דערפון וואקסט אָבער אַרויס א גאנץ אנדער שטעלונג צו דער ע ר פ א ה ר ו נ ג. אויב די אידעע ליגט דרויסען פון דער ערפאהרונגס־וועלט, קאָן איך אויסקומען אָהן דער ערפאהרונג און דערגרייכען צו איהר אויף דעם וועג פון דער עלית הנשמה. איז אָבער די אידעע אין דער ערפאהרונג, קאָן מען אנדערס ניט קומען צו איהר ערקענטנים, סיידען מען זאָל זיך פערטיעפען אין דער ערפאהרונג גופא, אויסשטודיערען ד י ו ו ע ל ט ו ו י ז י א י ז, מיט דער הילף פון אונזערע חושים. אמת, וויל מען פערמאכען די אויגען אויף די אידעען, וואָס לייגען א י ן דער ערפאהרונג, וועט מען קיין מאָל ניט קומען צו א זיכערער, ו ו י ס ע נ ש א פ ט־ל י כ ע ר ערקענטנים, אָבער וועגדט מען זיך אָב פון די חושים, קאָן מען איבערהויפט ניט קומען צו א וועלכער עס איז ערקענטנים.

§ 50. די פיער גרונד־פרינציפען.

פאָרשען מיר אויס א וועלכע עס איז איינצעל־זאך, צ. ב. א הויז, כדי צו פערשטעהן איהר תוך, און ווי אזוי זי איז געוואָרען, זעהען מיר, אז עס פערקערפערט אין זיך פיער פערשיעדענע פרינ־ציפען. ערשטענס בעשטעהט עס פון א וועלכער עס איז מ א ט ע־ר י ע (היילע, דער טייטש: האָלץ). דאָס איז די האָלץ אָדער די

פילאָסאָפיע א בעשטימטען ענטפער: דער תוך פון דער וועלט ליעגט אין דער אידעען־וועלט. אָבער זיין סברה, אז ס'איז דאָ אַן אי־דעען־וועלט, וואָס ליעגט א חוץ פון די איינצעלנע זאכען און ער־שיינונגען, האלט ניט אויס קיין קריטיק.

אַריסטאָטעל'ס קריטיק פון פלאַטאָן'ס אידעען־לעהרע.

ערשטענס, איז די עקזיסטענץ פון אן אידעענוועלט נ י ט ב ע ו ו י ע ז ע ן. דער גערַאנק, אז עס זענען דאָ אידעען, וויל מיר האָבען א זיכערען וויסען, בעווייזט נאָר, אז עס איז דאָ אין דער וועלט עפעס אן אלגעמיינער, אייביגער זיין, וואָס קאָן ריכטיג וויעדער אויפגעבויט ווערען פון דעם מענשליכען שכל. אָבער דאָס בעווייזט ניט אז אָט דער אלגעמיינער זיין מוז ליעגען ערגעץ וואו, אָבגעשיידט פון די איינצעל־זאכען און איינצעל־פֿראָצעסען.

צווייטענס, איז די עקזיסטענץ פון די אידעען מחוץ פון די איינצעל־זאכען אין גאנצען א י ב ע ר פ ל י ס י נ פאר דער משנה־ליכער ערקענטנים. זיי זענען א ניט נויטיגע פערדאָפּעלונג פון דעם וועלט־זיין: א זיין פון דעם איינצעלדיג און דיזעלביגע זאך נאָך אמאל אין דער פאָרם פון א זיין אין דער „אידעע". אויסער דעם העלפט די אידעע אונז ניט צו דערקלעהרען דעם וועלט־ליכען איינצעל־דינג, וויל די אידעע שפיעלט דאָך גאָר קיין ראָליע אין דעם ענטשטעהן און דעם פערגעהן פון די זאכען.

דריטענס קאָן די אידעען־לעהרע ניט דורכפיהרען די אויפגאבע, וועלכע זי נעהמט אויף זיך: זי זאל אונז ערקלעהרען דעם ת ו ך־ד ב ר פון יעדער ז א ך. ווי קאָן אָבער דער תוך דבר פון א זאך און די זאך גופא זיין אָבגעריסען איינער פון דער אנדערער?

פערטענס, פיהרט די אידעען־לעהרע צו ווידערזיניגע קאָנ־סעקווענצען. עס איז דאָ אן איינצעל־מענש. א חוץ דעם איז דאָ די אידעע פון דעם מענשען, וואָס האָט קיין ברעקעל שייכות ניט צו דער רעאליטעט פון דעם איינצעל־מענשען. אין דער זעלביגער צייט איז זי דעם איינצעל־מענשען'ס תוך־דבר, זיין סובסטאַנץ. מוזען מיר דאָך אָננעהמען נאָך א נייע אידעע, וואָס זאל אויס־דריקען די מענש־אידעע אין איהר פערבינדונג מיט דעם ווירקליכען איינצעל־מענשען. די אידעע ווט שוין יעמאָלט זיין א „ד ר י־ט ע ר מ ע נ ש" („הא טריטאָם אנטהראָפּאם").

שוין א בלויק אויף די נעמען פון אריסטאָטעל'ס שריפטען בע־ווייזט, ווי רייך עס איז אונטער זיינע הענד געוואָרען דער אוצר פון דעם מענשליכען וויסען: אריסטאָטעל האָט אַוועג־גע־לעגט דעם פונדאַמענט פאר א סך נאַטורוויסענשאפטען, פאר דער לאָגיק, דער פאָליטיק אלס וויסענשאפט, און דער עסטהעטיק.

די נאַנצע אריסטאָטעל'שע פילאָסאָפיע קאָן מען דעריבער איינטיילען אין זעקס טיילען: דעם ערשטען פלאַץ פערנעהמט זיין „ערשטע פילאָסאָפיע", אָדער די מעטאַפיזיק. דעם צווייטען — די לאָגיק, דעם דריטען — די פיזיק, אָדער די נאַטורוויסענשאפטען, דעם פערטען — די עטהיק, דעם פינפטען די פאָליטיק, דעם זעקסטען — די עסטהעטיק.

§ 49. אריסטאָטעל'ס מעטאַפיזיק.

אריסטאָטעלעס איז דער ערשטער פילאָסאָף, וואָס פער־טראַכט זיך וועגען דעם וועזען און אויפנאבען פון דער פילאָסאָפיע און וועגען איהר שייכות צו די איינצעל־וויסענשאפטען. די פי־לאָסאָפיע דאַרף אריינגעהמען אין זיך אלע וויסענשאפטען און צונויפבינדען זיי אין איין איינציגען סיסטעם. יעדע איינצעלנע וויסענשאפט בעשעפטיגט זיך נאָר מיט א געוויסען טייל פון דעם וועלט־זיין. עס זענען אָבער דאָ אלגעמיינע פרינציפען, וואָס האָבען א שייכות צו יעדעם „זיין" איבערהויפט, אלץ איינס, אין וואָס פאַר א טייל פון דעם וועלט־געשעהען דער „זיין" דריקט זיך אוים. אט די גרונד־פרינציפען פון י ע ד ע ן זיין, פון איטליכען וועלט־געשעהען מוזען אויסגעפאָרשט ווערן אין א בע־זונדערער אָבטיילונג פון דעם מענשליכען וויסען: דאָס איז די ע ר ש ט ע פ י ל אָ ס אָ פ י ע. מיט אריסטאָטעלעס פערפיהרט זיך דער פילאָסאָפישער גע־דאַנק אויף אן אייגענע בעל־הבית'ישקייט און גרעניצט שארף אָב זיין בעזיץ פון די איבעריגע ספעהען אין דער מענשליכער גע־דאַנקען־וועלט.

די פילאָסאָפיע דאַרף אויסגעפינען די לעצטע פרינציפען, וואָס אויף זיי קאָן מען צוריקפיהרען אלץ אין דער נאַטור און אין דעם מענשליכען גייסט און וואָס זאלען אונז דערקלעהרען דעם „פארוואָס" און דעם „ווי אזוי" אין אלע וועלט־ערשיינונגען.

פלאַטאָן האָט געגעבען אָט אויף דער גרונד־פראגע פון דער

§ 48. אַריסטאָטעל׳ס שריפטען און די איינטיילונג פון זיין סיסטעם.

א סך שריפטען אריסטאָטעל׳ס זענען פערלאָרען געגאנגען, אָבער די וויכטיגסטע זענען גאָר גוט בעוואָרט. און דאָס רוב פון די שריפטען, וואָס טראָגען אריסטאָטעל׳ס נאָמען, שטאַמען פון איהם אליין.

מען טיילט איין זיינע שריפטען אין פינף גרופען:

ערשטענס, ד י ל א ג י ש ע , וואָס ווערען אַרומגענומען מיט איין נאָמען: „דער אָרגאַנאָן" (ד. ה. א געצייג). זיי בעשטעהען פון די „קאַטעגאָריען" — די צוויי „אַנאַליטיקען", די „טאָפיק" און די „סאָפיסטישע פאַלשע שלוסען". אלע די ווערק בעשעפטיגען זיך מיט די פראָבלעמען פון דעם ריין לאָגישען דענקען.

צווייטענס, ד י נ א ט ו ר - ו י ס ע נ ש א פ ט ל י כ ע. צו זיי געהערען: די „פיזיק", „ווענען דעם הימל", „ווענען ענטשטעהן און פערגעהן", „ווענען דער נשמה", „מעטעאָראָלאָגיע", די „זאָאָלאָגיע" און עטליכע קלענערע חבורים ווענען זאָאָלאָגישע פראגען.

דריטענס, די עטהישע און פאָליטישע: די גרונד-שריפט פאר אריסטאָטעל׳ס עטהיק איז די אזוי אָנגערופענע נ י ק א מ א כ י - ש ע. אלע אנדערע עטהישע שריפטען האָבען אין איהר זייער פונדאָמענט. די פאָליטישע אנשויאונגען זענען ענטהאלטען אין זיין „פאָליטיק".

פערטענס, די עסטהעטישע: די „רהעטאָריק" און די „פאָעטיק".

פינפטענס, די ריין-פילאָסאָפישע שריפטען: די „מעטאָפיזיק". דער נאָמען: „מעטאָפיזיק", וואָס איז געווארען די בעצייכנונג פאר יענעם פילאָסאָפיע, ווען מען שפרייזט אריבער די גרענעצען פון דער טבע, דער „פיזיק", האָט פריהער גהאט א סך א פשוט׳ערען טייטל. „מעטאָפיזיק" מיינט ניט: דאָס, וואָס איז למעלה מן הטבע", (הער כער פאר דער פיזיק), נאָר: „דאָס, וואָס עס געפינט זיך נ א ך די שריפטען וועלכע דער פיזיק". דער ארויסגעבער האָט ניט גער וואוסט ווי ער זאָל זיי אנדערס א נאָמען געבען. אריסטאָטעלעס אליין האָט אָבער דעם ענין, וואָס ווערט דאָרטען בעהאנדעלט, אָנגערופען: „די ערשטע פילאָסאָפיע".

צו זיין לעהרער וויעדער אריין געפיהרט אין די פילאָסאָפיע אייניגע פון די פּרינציפּען, וועלכע פלאָטאָן האָט געלאָזען אָן א זייט: אין ערשטער לי נ י ע — ד י ע ר פ א ה ר ו נ ג.

§ 47. אַריסטאָטעל׳ס לעבען. (384 ביז 322).

אריסטאָטעלעס איז געבאָרען געוואָרען אין סטאַגירא (דערפאר רופט מען איהם אָפט: דער ס ט א ג י ר י ט). זיין פאָטער, ניקאָמאכאָס, איז געווען אן ארצט און האָט אויך אָבגעשטאָמט פון אן ערצטליכער פאמיליע. די בעשעפטיגונג מיט דער נאטור, דער־הויפט מיט דער ל ע ב ע ד י ג ער נאטור, האָט געהערט צו די פאמיליען טראדיציאָנעלן פון אריסטאָטעלעס.

18 יאָהר אלט איז אריסטאָטעלעס אריין געטרעטען צו פלא־טאָנען אין זיין „אקאדעמיע" און איז פערבליבען דאָרטען א תלמיד 20 יאָהר נאָכאנאנד. אין דעם יאָהר 343 האָט ער אָנגע־נומען די אויפלאָדונג פון פיליפּ, דעם קעניג פון מוקדון (מאקע־דאָניען), צו ווערען א לעהרער ביי זיין זוהן, אלעקסאנדער, וואָס איז יעמאָלט אלט געוואָרען 13 יאָהר. אז אלעקסאנדער מוקדון איז אין דעם יאָהר 334 ארויס געצויגען אין מלחמה קיין אזיען, איז אריסטא־טעלעס צוריק אוועקגעפאָהרען קיין אטהען, וואו ער האָט געעפענט זיין שוהלע אין דעם ל י צ ע א ו ם. ביי דעם ליצעאום זענען געווען שאָטענדיגע איבערגעוועלבטע נענג (פערידאָטאָי), און ארומשפאציערענדיג מיט זיינע תלמידים אין זיי, האָט ער געלערנט זיין פילאָסאָפיע. דער פאר האָט מען זיינע תלמידים א נאָמען גע־געבען: די פּריפּאטעטיקער. אריסטאָטעלעס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאט א גרויסע ב י ב ל י א ט ה ע ק. ער האָט אויך גע־מאכט אן אָנהויב פאר א נאָטור־זאמלונג, און זיין פריהערדיגער תלמיד, אלעקסאנדער דער גרויסער, האָט איהם אויסגעהאלפען אין דעם. נאָך אלעקסאנדער׳ס טויט (323), האָבען די אטהענער בע־שולדיגט אריסטאָטעל׳ן אין אטהאיזם. דאָס איז מסתמא געווען מעהר נישט, ווי אן אויסרעד. מען האָט זיך געוואלט אָברעכענען מיט אלעקסאנדער מוקדון׳ס א פרייגד. כדי „ניט געבען די אטהענער א צווייטע געלעגענהייט צו פערזינדיגען זיך אנטקעגען דער פילא־סאָפיע", —ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, — האָט אריסטאָטעלעס פערלאָזען אטהען. אין א יאָהר ארום איז ער געשטאָרבען.

ליכקייט, צו דער שלעכטער „מאטעריע". ער האָט אָנגעשריעבען זיין „צוויי־בעסטען שטאָאט", וואו עס ווערען ניט געשטעלט אזעלכע אידעאלע פאַדערונגען; דאָרטען פעהלט אויך דער קאָמוניזם. הפנים, אז אונטער דעם איינדרוק פון דער שלעכטער מאטעריע, וואָס איז אזוי ווידערשפעניג צו דער פאַרדערונג פון דעם אידעאל, איז ער נאָר אויף דער עלטער געקומען צו זיין לעצטען מעטאפיזישען גערואנק פון א בעזערן וועלט־זעעלע, וואָס טראָגט אין זיך דעם חיפּך, די „סטרא אחרא", אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען, וואָס דערלאָזט ניט, אז די אידאָלען פון „גוטס" זאָלען זיך פערווירקליכען. דעם גערואנק האָט ער שוין אָבער קיין צייט ניט געהאט אויסצופיהרען אין זיינע פרטים.

בעטראכטען מיר דעם נאנצען סיסטעם פון פּלאטאָן'ס פילאָסאָפיע אין דעם ליכט פון יענע צעהן־גרונד־פרינציפּען וואָס מיר האָבען אויפגעשטעלט אין דער איינלייטונג, זעהען מיר, אז פּלאטאָן האָט אריינגעארבייט אין זיין סיסטעם נאָר פינף פון זיי: די מעטאָדען־לעהרע (אָבווענדונג פון דער ערפאהרונג, דעדוקציאָן), דעם קריטיציזם (אויספּארשונג פון די בעדינגונגען פון א ריכטיגער ערקעטנים), די נויטווענדיגקייט אין אלע איהרע פיער ארטען, די טעלעאָלאָגיע און דעם שטאנדפונקט פון דעם אידעאל. אין דער פּלאטאָנישער פילאָסאָפיע פעהלט דער מאָנ־יזם: דורך איהר געהט דורך, ווי א רויטער פאָדים, די דואָליסטישע אויפטיילונג אין מאטעריע און אידעע, רוחניות און גשמיות; עס פעהלט די ענטוויקעלונגס־לעהרע: דער תוך פון דער וועלט איז אן אייביגע, אונפערענדערליכע אידעען־וועלט. פּלאטאָן קעמפּפט בעוואוסטער־הייט אנטגעגען דעם „איך"־פרינציפּ און דעם רעלאטיוויזם, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין די לעהרען פון די סאָפיסטען, און מעהר פאר אלץ ליידט ביי איהם די פאַרדערונג, אז די ערפאהרונג, זאָל זיין די גרונדלאגע, אויף וועלכער עס דארף געבויט ווערען א פילאָסאָפישער סיסטעם.

זיין תלמיד, אריסטאָטעלעס, וואָס איז געווים ניט געווען אזוי געניאל ווי פּלאטאָן, אָבער ניט וועניגער טיף פאר איהם און מיט א סך א רייכערן וויסען האָט אין א בעוואוסטזיניגען קאָנטראסט

געזעלשאפטליכען אידעאל, — א געדאנק, וואס האט שפעטער גע־
שפיעלט אזא וויכטיגע ראָליע ביי אלע אוטאָפיסטישע סאָציא־
ליסטען. דורך א סיסטעם פון א ריכטיגער איבערוואכונג איבער
דעם איינצעלנעם מענשען, נאָך עהדער ער וועלט געבאָרען (מען
פאָרט צוזויף די בעסטע זכרים מיט די בעסטע נקבות), דורך א
סיסטעם פון א ריכטיגער ערציהונג און אויפפאסונג פון דעם מא־
מענט פון זיין געבורט אן האָדעווען מען אויס די בעסטע עק־
זעמפלארען פון דעם מענשליכען מין: די טאָפפערסטע וועלט
קריעגער, די קלוגסטע און איידעלסטע — רעגיערער. כדי אבער
די צוויי אויבערשטע קלאסען זאלען ניט אויסנוצען דעם שטאַט
צוליעב זייערע אייגענע פניות, פיהרט פלאטאָן פאר זיי איין א
קאָמוניסטישע לעבענס־ארדנונג מיט געמיינשאפטליכען
בעזיץ און געמיינשאפטליכע ווייבער. דורך די בעשרייבונג פון דער
לעבענסווייזע פון די צוויי העכערע קלאסען איז פלאטאָן געוואָרען
דער בעגרינדער פון דעם אוטאָפיסטישען סאָציא־
ליזם. די פרטים פון זיין סאָציאלען סיסטעם געהערען ניט אין
אונזער ארבייט, וואס האט צו טהאָן מיט דעם ענטוויקלונגס־גאנג
פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק. בעמערקט דארף נאָר וועלט, אז,
נאָך פלאטאָן'ס מיינונג, עקזיסטירט דער איינצעלנער נאָר צוליעב
דעם גאנצען, דעם שטאַט, און אז דער שטאַט איז מחויב צו
זאָרגען פאר דעם גליק און די זיטליכע אויסבעסערונג פון יעדעם
איינצעלנעם, ווייל נאָר אויף אזא אופן קאָן דער יחיד וועלט דער
טרעגער און דער פערווירקליכער פון דער גערעכטיגקייט, וואס
הערשט אין דעם שטאַט, לויט דער אויבּיגער אידעע פון יושר.

אוועסענשאפטליכען וועלט אויף פאר
אונזער צייט האבען יענע שטעלען אין פלאטאָן'ס רעפובליק, וואו
ער געפינט אוים די אורזאכען, פאר וואס די מענשען שטעהען זיטליך
אויף אזא נידעריגער מדרגה, און וואו ער צייגט אָן די געזעל־
שאפטליכע לעבענס־פאָרמען און לעבענס־בעדינגונגען, אין וועלכע
די זיטליכע מדרגה פון דעם מענשען וואָלט זיך געמוזט אויפהויבען.

פלאטאָן'ס בעמיהונגען אריין צו פיהרען אין לעבען דעם אי־
דעאלען שטאַט האבען זיך ניט איינגעגעבען. אויף דער עלטער
האט ער איינגעזעהען, אז מען מוז מאכען הנחות צו דער וועלט־

געקומען אין איינעם, האָט די כאָאָטישע מאָטעריע פון דער גע־זעלשאפט, די איינצעל־מענשען, געזומען זוכען פערשיעדענע גע־שטאָלטען, ווי זי זאָל זיך איינאָרדנען, און די אייביגע אידעע פון יושר האָט יענומען אריין־שיינען אין איהר.

עס איז די אויפגאבע פון דעם פילאָסאָף, אויסצוגעפינען יענע אייביגע אָרדנונג, וואָס זאָל על פי שכל און על פי יושר הערשען אין דער געזעלשאפט, יענעם אידעאל, וואָס לעבט אייביג אין דער אידעען־וועלט און וועלכען די כאָאָטישע מאָטעריע קאָן ניט ארויסברענגען פון זיך אליין.

די גרונד־אידעע פון פלאטאָן'ס שטאָאטס־פילאָסאָפיע איז, אז די געזעלשאפט איז א מין העכערער אידעאלער א ר ג א נ י ז ם, וועמעס איינצעלנע טיילען זענען עהנליך צו די טיילען פון דער מענשליכער נשמה. דעם ש כ ל פערקערפערט אין דער גע־זעלשאפט דיזר קלאס פון די רעגיערער, דעם מוטה — דער קלאס פון די קריעגער, דעם בעגעהר — דער קלאס פון די פראָפעסיאָנעלע, (די בעלי־מלאכות, קינסטלער, הענדלער), וואָס בעפריעדיגען די קערפערליכע נויטהען (די שקלאווען, די אייגענטליכע ארבייטער, פונקט ווי דאָס פיה, ווערען ניט אריינגערעכענט אין דעם שטאָאט). דער יושר זערט, אז יעדער פון די דריי קלאסען זאָל האָבען, וואָס איהם קומט.

די טוגענדען פון די דריי קלאסען דארפען זיין דיעזעלביגע, וואָס די טוגענדען פון די דריי נשמה־טהיילען: די רעגיערער דארפען לעבען צוליעב דער ווייזהייט, און דארפען רעגיערען דורך זייער ווייזהייט און ניט דורך געזעצען. די קריעגער דארפען לע־בען צוליעב דער טאפפערקייט, און די „באנאוזען", די פראָפע־סיאָנעלע, דארפען דורכפיהרען אין זייער לעבען די איינגעהאל־טענקייט.

ווי מאכט מען אָבער, אז די דריי קלאסען זאָלען ו ו ע ל ע ן און ק א נ ע ן לעבען על פי שכל און על פי יושר, ווי דאָס ווערט דיקטירט פון דער אייביגער אידעע? דערצו איז נאָר דא איין מיטעל: ד י ע ר צ י ה ו נ ג. פלאטאָן ברענגט צום ערשטען מאָל אריין דעם געדאנק פון דער ס א צ י א ל ע ר פ ע ד א ג א ג י ק, דער ערציהונג צוליעב געזעלשאפטליכע צוועקען, דיקטירט פון א

א חוץ דעם שכל און דעם פערנינפטיגען ווילען, וואם ווערען בעהערשט פון דעם „ערשט" און זיצען אין קאפ, זענען אין דער מענשליכער נשמה דא נאך צוויי טיילען, וואם זענען ארויסגערופען נעוואָרען אין איהר דורך די פינסטערע מאכט פון דער „מאטעריע", פון דעם גוף. דאם איז, ערשטענס, דער מ ו ט ה, וואם זיצט אין דער ברוסט און דער ב ע ג ע ה ר, וואס זיצט אין דעם אונטערסטען טייל פון דעם לייב.

אלע דריי טיילען פון דער נשמה זענען געגליכען צו א פאהרער מיט צוויי פערד. דער פאהרער איז דער שכל. ער מוז האלטען אין צוים דאם ווילדע פערד, דעם בעגעהר, וואם שלעפט איהם אראב אלץ ניעדעריגער און ניעדעריגער. דאם אנדערע פערד, דער מ ו ט ה, העלפט איהם האלטען אין צוים דעם בעגעהר.

§ 46. פלאטאן'ס עטהיק און שטאאטס-לעהרע.

יעדער טייל פון דער נשמה האט איהר אייגענע טוגענד, איהר „ב ע ס ט ע ס", צו וועלכען זי מוז שטרעבען. די טוגענד פון דעם שכל איז די חכמה, די וויזהייט. די טוגענד פון דעם מוטה איז די בהאראצטקייט, (קוראזש, טאפפערקייט). די טוגענד פון דעם בעגעהר איז מאס-האלטען, די א י י נ ג ע ה א ל ט ע נ ק י י ט. וואלט אבער די מענשליכע נשמה זיך איבערגעבען נאר צו איינער פון די דריי טוגענדען, וואלטען די איבעריגע געליטען. איבער זיי אלטמען דרייען וואכט דעריבער א פ י ע ר ט ע טוגענד, וואס איז אייגענטליך די מוטער פון אלע דריי — דער י ו ש ר, די גערעכטיגקייט דער יושר זעהט, אז יעדער טייל פון דער נשמה זאל האבען דאס, וואס איהם קומט.

די גערעכטיגקייט קאן ניט גאנץ פערווירקליכט ווערען אין דעם לעבען פון א יחיד. די אידעע פון יושר בעשאפט זיך א גרעסערען ארגאניזם, אין וועלכען אלע דריי הויפט-טוגענדען זאלען קומען צו זייער רעכט. דאס איז דער שטאאט. אמת, דער שטאאט איז אויפגעקומען ניט דערפאר, ווייל מענשען האבען געוואלט פער-ווירקליכען גערעכטיגקייט אין זייער לעבען. די פראקטישע נויט צו בעפריעדיגען די לעבענס-בעדערפניסען, האט די איינצעלנע מענשען געצוואונגען צו פאראייניגען זיך אין א געזעלשאפט, צוליעב גע-מיינזאמען שוץ און געמיינזייטיגער הילף. אבער איין מאל צונויפ-

אין איינעם אַראָבצולאָזען זיך טיעפער און טיעפער אין דער אייגענער נשמה, כדי וויעדער צו דערמאָהנען זיך יענע אידעען־וועלט, וואָס מען האָט געזוכט עהדער די נשמה איז אריין אין דעם מענשליכען גוף.

אויך דאָס גאַנצע דענקען וועגען דער וועלט איז דעריבער א פּראָדוקט פון דעם „ערשט", פון דער איינגעבאָרענער ליעבע צו דער אידעען־וועלט, פון דעם בענקעניש נאָך דעם איבערוועלטליכען מקור פון דער נשמה. אָבער א י ן נ א נ צ ע ן וויעדער אויפוועקען אין דער נשמה די אידעען־וועלט איז אונמעגליך. און דערפון אַליין שטאַמט איהר אויבּיגער דאָרשט צו אַלץ טיעפערע און טיעפערע ערקענטנים אָהן אַן ענד. מען זאָל דעריבער די חכמים, וואָס פערטיעפען זיך אין דעם וועלט־פּראָבלעם ניט רופען „סאָפֿאָי" (חכמים, „ווייזע"), נאָר „פֿילאָ־סאָפֿאָי", די וואָס ליעבען די חכמה, די ווייזהייט: דער וואָרט „פֿילאָסאָפֿיע" שטאַמט פון פֿלאַטאָנען.

אויף אזא'ן אופן איז איטליכע ערקענטנים, אייגענטליך, ניט קיין אנדער זאך, ווי נאָר א דערמאָהנען זיך. דעם שכל פון דער נאַטור פערשטעהען מיר ניט דערפאר, וואָס מיר פערטיעפען זיך מיט דער הילף פון אונזערע חושים אין דער נאַטור, נאָר דערפאר, וואָס מיר פערטיעפען זיך אין דעם אייגענעם שכל, אין דער ערינערונג פון דעם איבערוועלטליכען אידעען־סיסטעם, אין וועלכען עס ליגט דער שכל'דיגער תוך פון דער וועלט. די חושים און די ערפאהרונג קענען דעריבער פאר אונז זיין מעהר נישט ווי אַן אָנרעגונג, א נעלענהייט, אַן איינלאַדונג צו דענקען און פערטיעפען זיך. זיי קאָנען אָבער מיט קיין זאך ניט בעריכערן די אמת'ע זיכערע ערקענטנים.

דיעזע קאָנען מיר, ביז א נעוויסען גראַד, דערגרייכען, וועו מיר קעהרען זיך אָב פון דער זינען־וועלט און דערהויבען זיך, דורך עליית־הנשמה, אין די עולמות העליונים, אין די אידעען־וועלט. דאָרטען זעהען מיר דעם אמת, וואָס איז ענג פערבונדען מיט דער אידעע פון „גוט'ס". די אידעע טראָגט אריין אין אונזער „ערשט", אין אונזער ליעבע צו ווייזהייט, דעם ברענענדיגען שטרעבען צו פ ע ר ו ו י ר ק ל י כ ע ן די אידעאַלען פון „שהען" און „גוט" אין דער קערפּערליכער וועלט, אויף וויפיעל דאָס ליעגט אין אונזערע כחות.

אָבער טאקי ניט מעהר ווי אַן אָבגלאַנץ און א שאַטען. די מאַטעריע איז ניט בכח אויסצודריקען אויף איהר לשון דעם גאַנצען גלאַנץ און די גאַנצע שכלדיגע קלאָרקייט פון דער אידעען־וועלט. אַן אידעאל פון דער אידעען־וועלט, אַן אייביגער אידעאל קאָן קיין מאָל ניט פערווירקליכט ווערען אין זיין גאַנצקייט אין דער וועלט פון די קערפערליכע ערשיינונגען. ער ווערט צושפּאַלטען און צו־שפּליטערט אין א סך פערשיעדענע אייגצעל־ערשיינונגען.

פון דער מאַטעריע שטאַמט אלדאָם בייז אין דער וועלט, אל דאָם כאַאָטישע, וואָם לאָזט ניט צו קיין אָרדנונג און קיין האַרמאָניע.

§ 45. די מענשליכע נשמה.

די מענשליכע נשמה איז א טהיל פון דער וועלט־זעעלע. עהדער זי געהט אריין אין דעם גוף איז זי צוגוויפּגענאָסען מיט איהר מקור, פיהרט א ריין רוחניות'דיגען לעבען און איז מסתכל (קוקט אָן) די אידעען־וועלט אין איהר גאַנצער קלאָרקייט און רייגקייט. אָבער איינמאל אַרייגעגאַנגען אין דעם גוף, ווערט זי פערדאָמרייניגט, זי ווערט געפאַנגען אין די דאגות און מאַטערנישען פון דעם לייב. זי פערגעסט אלץ וואָם זי האָט געוואהן אמאל אין דעם עולם העליון. דערפאר אָבער ליגט אין איהר פערבאָרגען א ברענענדיגע תשוקה וויעדער צו זעהען די אידעאלע אידעען־וועלט אין איהר גאַנצער קראפט, קלאָר האָבען פאר זיך דעם אויביגען אונפערענדערליכען אמת. אָט די תשוקה קאָן קיין מאָל ניט אויסגעלאָשען ווערען אין דער מענשליכער נשמה. דאָם איז דער „ערוס", די פלאַטאָנישע ל י ע ב ע. איהר גרעבסטער אויסדרוק איז די פערליעבטקייט אין א וועלכער עס איז ש ע ה נ ע ר קערפערליכער געשטאלט אָהן א וועלכען עס איז שטרעבען צו רייגקערפערליכע הנאות. דאָם שטאַמט דערפון, וואָם ש ע ה נ ק י י ט איז אַן אידעע, נאָך וועלכער די מענשליכע נשמה בענקט. ווערט דער „ערוס" פערפייגערט און פערדיידעלט, ברענט אין איהם זיך פאַנאַנדער די תשוקה נאָך צו העכערע אידעען, עהדער די אידעע פון שעהנקייט. עס טרייבט איהם צו געהן אין איינעם מיט דעם גליעבטען נפש אויף דעם וועג פון גענעוויטיגע בעלעהרונג; אינאיינעם צוגויפצוגיסען זיך אין דעם שטרעבען צו ערקענטנים;

איז געשטאַלט. זי נעהמט שטענדיג אָן כאָאטישע אונבעשטימטע געשטאַלטען און שטענדיג פערלירט זי זיי וויעדער. וואָלט די מאטעריע געבליבען איבערגעלאָזען צו זיך אַליין, וואָלט פון איהר קיין מאָל ניט געקאָנט ארויסווואקסען א וועלט פון אָרדנונג און האַרמאָניע. די אָרדנונג, דאָס לעבען און די האַרמאָניע אין דער וועלט זענען אריינגעבראכט געוואָרען אין דער מאטעריע פון דעם וועלט־אַרכיטעקט, דעם „דעמיאורג" (דעם „נום" פון אנאקסאגאָראס) . עס איז ניט לייכט צו בעהערשען דעם מאטעריעלען כאָאס אזן אריינצוצווינגען איהם אין א וועלכע עס איז שכל־דיגע אָרדנונג. דער דעמיאורג האָט בעשאפען א זעעלע פאר דעם וועלט־קערפער אפריהער נאָך עהדער ער האָט בעשאפען די וועלט גופא.

פון צוויי עלעמענטען האָט ער די זעעלע בעשאפען, פון דעם „אפּעיראָן", וואָס איז עהנליך צו דער מאטעריע גופא, און פון זיין היפּך, דעם „פּעראָס", דעם פרינציפּ פון גרענעץ און מאָס, פון לעבען און שכל־דיגען זיין. די וועלט־זעעלע האָט ער דערנאָך פאנאנדערגעשפּרייט איבער דעם גאַנצען וועלטען־רוים, ווי א ספּערישע נעטץ.

קוקענדיג אויף דער אייביגער אידעען־וועלט, האָט ער נאָך די אידעאַלען און מוסטערען וואָס געפינען זיך דאָרטען געפּאָרמט די אייגצעל־ערשיינונגען אין דער וועלט־זעעלע. די וועלט־זעעלע האָט, אויף אזא אופן, אין זיך די מעלות פון שכל־דיגקייט, לעבעדיגקייט און אויביגקייט פון דער אידעען־וועלט, און די מעלה פון דער בעוועגונג וואָס שטאַמט פון דער מאטעריע. אחוץ דעם טראָגט זי אין זיך די אָבבילדער פון אלע אידעען, וואָס געפינען זיך אין דער אויביגער אידעען־וועלט. דורך איהר בעלעבענדע, שכל־דיגע קראפט דרינגט זי אריין אין דעם כאָאס פון דער מאטעריע און צווינגט איהם אָנצונעהמען די געשטאַלטען פון דער אידעען־וועלט, און אויסצודריקען אין זיינע ערשיינונגען דעם תוך, וואָס אין זיי ליגט פערבאָרגען. אויף אזא־ן אופן האָבען די אייניצעל־זאכען און ערשיינונגען אויך א מין חלק אין דער אידעען־וועלט. זיי זענען אָבבילדער פון די אידעען, אָן אָבגלאַנץ, אָן אָבשיין, א שאָטען פון דער אויביגער שכל־דיגער אידעען־וועלט.

וואָלט געפֿעהלט. דעריבער, איז דער סמן פון גוט א סמן, וואָס מוז זיך געפֿינען אין י ע ד ע ן ענין, אין י ע ד ע ר וועלט־ערשיינונג. ממילא איז די אידעע פון גוט כולל אין זיך אלץ וואָס קאָן נאָר זיין אין דער וועלט.

עס פערשטעהט זיך, אז די ריין רוחניות'דינע אידעע קאָן ניט האָבען א וועלכען עס איז זיץ אין דער קערפּערלעכער וועלט. זי איז העכער פּאר אָרט און צייט, און אויף איהר קען ניט אָנ־געוואנדט ווערען דער בעגריף פון אָרט און צייט.

כדי אָט דער מעטאפֿיזישער געדאנק פֿלאָטאָן'ס זאָל אין גאנ־צען ווערען קלאָר יעדען איינעם, וואָס האָט זיך נאָך ניט איינגע־וואוינט צו דענקען אידעאליסטיש אין דעם פילאָסאָפֿישען זין פון'ם וואָרט, איז גוט צו קאָנצענטרירען די אויפמערקזאמקייט אויף א וועלכען עס איז פֿשוט'ען נוטוועגדינען מאטעמאטישען געדאנק. לאָמיר נעהמען דעם פֿשוט'סטען: צוויי מאָל צוויי איז פיער. איז דען שייך צו זאָגען אז דער ענין, וועלכען דער גע דאנק דריקט אויס, האָט עפּעס צו טהאָן מיט אָרט און צייט? וואו איז צוויי מאָל צוויי — פיער? אומעטום, ד. ה. גאנץ אונאבהענגיג פון א וועלכען ס'איז אָרט. וען איז צוויי מאָל צוויי — פיער? אלע מאָל, צו אלע צייטען, ד. ה. לגמרי אָהן א שום שיכות צו א וועלכער עס איז צייט. „צוויי מאָל צוויי איז פיער", איז דעריבער אן אייביגע שייכות, אן אייביגע אידעע אין דעם זין פון פֿלאָטאָן. און אזוי זענען אלע זיינע אידעען. זיי זענען מחוץ פון רוים און צייט און מוזען זיך דעריבער נע־פינען אין א בעזונדערער אידעען־וועלט, וועלכע מען קאָן ניט משיג זיין (דערגרייכען) מיט אונזערע חושים. פֿלאָטאָן דריקט זיך אויס, אז די אידעען וואוינען „איבער די הימלען", ד. ה. אויסער אָרט און צייט.

דער היפּך פון דער אידעען־וועלט איז די מ א ט ע ר י ע, אָדער דער קערפּער פון דער וועלט. די אידעע איז לעבעריג. די מאטעריע איז טויט. די אידעע איז אייביג און אונבעוועגליך, די מאטעריע איז אין א שטענדיגען פלוס און בעוועגונג. זי איז א שווארצע, פינסטערע, רוימליכע אויסגעשפרייטקייט, שטענדיג אין א כאָאטישען אונרוה. שטענדיג ראנגעלט זי זיך פאר א וועלכער עס

קענטנים, ווייל ער שפּיגעלט אין זיך אָב יענעם זיכערען, רוהיגען, אונבעוועגליכען, „זייענדען" טהייל פון דער וועלט, וואָס ליגט איינגעשלאָסען אין דער אַלוועלטליכער פערנונפט. פּלאַטאָן'ס פּי־לאָסאָפּיע דערצעהלט אונז ניט נאָר וועגען די אידעען וואָס דער מענשליכער שכל ברענגט ארויס, נאָר דער עיקר וועגען יענע אי־דעען, פון וועלכע עס בעשטעהט דער תוך פון דער וועלט.

אָבער ווי אזוי קומען אריין די וועלט־אידעען אין דעם מענש־ליכען שכל?

אויף דערויף גיט אונז אָן ענטפער פּלאַטאָן'ס וועלט־בילד, וואָס ענטהאַלט אין זיך זיין „פּיזיק".

§ 44. פּלאַטאָן'ס וועלט־בילד און פּיזיק.

עס זענען דאָ אזוי פיעל אידעען, וויפיעל עס זענען דאָ פּער־שיעדענע ארטען פון וועלטליכע ערשיינונגען. יעדע אידעע איז אַ שכל'דיגע זאַך, אָן אייביגע זאַך, אָן אונבעוועגליכע. שוין דורכדעם גופא, וואָס זי איז שכל'דיג און אויביג, איז זי אַ לע־בעדיגע זאַך. אָלע אידעען אינאיינעם בילדען איין איינציגען ס י ס ט ע ם. די אידעען זענען אין איהם איינגעאָרדענט לויט זייער לאָגישער נאָהענטקייט אָדער וויטקייט, לויט זייער לאָגישען העכערן אָדער נידעריגען ראַנג. די אידעען פון פּערד און אָקס, צ. ב. ש., האָבען דעם זעלביגען לאָגישען ראַנג. העכער פּאר זיי שטעהט די אידעע „הויז־חיה", וואָס איז כולל אין זיך זיי ביידען. נאָך אַ העכערע אידעע איז די „סתם־חיה", וואָס איז כולל, ניט נאָר די הויז־חיות, נאָר אויך די ווילדע חיות און אַז. וו....

אַ חוץ דעם זענען זיי איינגעאָרדענט לויט זייער עסטעטישער און עטהישער חשיבות, לויט דער ארט פון שעהנקייט און גוטס, וואָס איז אין זיי ענטהאַלטען. די אַלערהעכסטע אידעע איז די אידעע „גוט", „דאָס גוטע". זי איז די ערשטע, וויל זי איז די חשוב'סטע, די וויכטיגסטע, לויט איהר אידעאַלען ווערטה, און זי איז די העכסטע דערפּאר, וויל זי איז לאָגיש כולל אין זיך אַלע אַנדערע אידעען. פּלאַטאָן איז, ווי אַלע זיינע פאָרגענגער און, דער עיקר, סאָקראַטעס, געווען זיכער, אז אַלץ וואָס איז דאָ אין דער נאַטור, איז „גוט", ד. ה. אז לויט דעם בעסטען שכל וואָלט פּאר דער וועלט געווען ערגער, אויב אפילו איינע פון איהרע ערשיינונגען

זיקער, ער וואָלט געווען א מין עמנואל קאַנט. אַווי קוקען טאַקי אויף איהם אייניגע נייערע אויספאָרשער פון זיין סיסטעם, וואָס בעלאַנגען צו דער נייַ־קאַנטישער ריכטונג אין דער פילאָסאָפיע. אָבער דאָס איז א גרויסער טעות. דאָס וואָלט געווען א צו שטאַרקער, אונערקלעהרליכער שפרונג אין דער ענטוויקלונג פון׳ם פילאָסאָפישען גייסט און וואָלט געהן להיפך צו די איבערגע מיי־נונגען פון פלאַטאָן.

מען דארף ניט פערגעסען, אז פלאַטאָן איז א קינד פון זיין צייט און אז ער שטעהט אונטער דער שליטה פון פילאָסאָפען וואָס האָבען געלעבט פאר איהם. בעזונדערס שטאַרק איז געווען די איינווירקונג פון ה ע ר א ק ל י ט, אנאקסאגאראס, פיטהאגאראס, פארמעניידעס און סאקראטעס. זיי אלע האָבען אָבער פילאָסאָפירט ניט וועגען די געוצעגן פון דעם מענשליכען שכל און האָבען בע־טראכט די וועלט ניט ווי א פראָדוקט פון דעם שכל׳ם נויטוועניגען שאפען. זיי אלעמען האָט אינטערעסירט ניט אַווי דער מענשליכער שכל, ווי דער שכל, וואָס הערשט אין דער וועלט, פון וועלכען דער מענשליכער שכל איז מעהר נישט ווי א קליינער פונק. און אויף דערזעלביגער מעטאָפיזישער פאָויציע איז אויך געשטאַנען פלאַטאָן. ער האָט נאָך מעהר פערשטארקט דעם מעטאָפיזישען גרונד־גערואנק דורך זיין א י ד ע ע ן ־ ל ע ה ר ע. זיין פראָגע איז ניט געווען: ווי בעשאפט דער מענשליכער שכל נויטוועניגע, זיכערע ערקענטנים פאר דעם מענשען? — נאָר: ווי דרינגט אריין אויף א נויטוועניג־זיכערען אופן דער מענשליכער שכל אין די שכל׳דיגע סודות פון דער וועלט?

עס איז פאר פלאַטאָנ׳ען געווען קלאָר, אז די צוויי גרונד־קוואלען פאר דער מענשליכער ערקענטנים, די חושים און דער שכל, האָבען א שיכות צו די צוויי גרונד־עלעמענטען, פון וועלכע עס בעשטעהט די וועלט. די חושים שפיגלען אין זיך אָב די וועלט פון די קערפערליכע ערשיינונגען. די ערקענטנים, וועלכע די חושים ברענגען, זענען אונזיכער, וויל די קערפערליכע ערשיי־נונגען, ווי דאָס האָט בעוויזען הראקליט, געפינען זיך אין א שטענדיגען פלוס. דער מענשליכער שכל אָבער, וואָס בויט די אידעען, בעשאפט א זיכערע, נויטוועניגע, וויסענשאפטליכע ער־

אידעע איז, ניט נאָר אַן אַלגעמיינער, אבסטראקטער בעגריף וואָס איז כּולל אין זיך א סך סמנים, וועלכע עטלעכע זאכען האָבען בשותפות, ווי צ. ב. דער בעגריף „סתם־מענש", וועלכער בעשטעהט נאָר פון יענע סמנים, וואָס אַלע מענשען האָבען בשותפות, וואָס מען טרעפט אָן ביי יעדען מענשען איינצעלע געזומען. די אידעע איז נאָך דערצו א מ ו ס ט ע ר פאר די קערפערליכע ערשיינונגען, אַן אידעאל, ד. ה. דער העכסטער גראד פון פּאָלקאָמענהייט, שעהנקייט און גוטסקייט, און אויך דער ת ו ך־ ד ב ר, דער לעצטער שכל פון א וועלכער ס'איז ערשיינונג.

אָט דעם פערטיעפטען און בעריכטערטען גרעאנק וועגען דער אידעע טראָגט פּלאָטאָן ארויס פון דעם ענגען קרייז, וועלכען סאָקראָטעס האָט ארומגעצירקעלט ארום דער מענשליכער ערקענטנים. ניט נאָר אין דער טוגענד־לעהרע און אין די מענשליכע האנדלונגען איז דער מענשליכער שכל בכח אויסצוגעפינען, ד. ה. ארויסצוברענגען פון זיך גופא, יענע אידעען, וואָס גיבען אונז א זיכערען און פעסטען וויסען. אויך אויף אַלע אַנדערע פעלדער פון דער מענשליכער דערקענטנים, דער נאטירליכער און איבער־נאטירליכער וועלט, איז די קראפט פון'ם מענשליכען שכל ניט אייגענצאמט. ער קאָן אומעטום קומען צו דעם שכל'דיגען תוך־דבר, וואָס ליגט אויף זייער גרונד, וויל דער קוואל, פון וועלכען ער שעפט די בעקאַנטשאפט מיט די נויטוועגדיגע, זיכערע אידעען, ליגען אין איהם גופא.

שטעלט מען זיך אָב בלויז אויף די ערקענטנים־טהעאָרעטישע נעדאנקען פּלאָטאָן'ס, און רייסט מען זיי ארויס פון זייער צוזאמענהאנג מיט די איבעריגע טהיילען פון זיין סיסטעם, קאָן איינעם אויסדוכטען, אז ער האָט דאָ פאר זיך א שטרענג קריטישען פילאָסאָף, וואָס האָט צו טהאָן מעהר נישט ווי מיט דעם אייגענעם מענשליכען שכל, מיט דעם אויסשטודירען פון זיין אייגענער טבע, און וואָס וויל זיך ניט אריינמישען אין ענינים, וואָס ליגען מחוץ פון דעם מענשליכען שכל. פּלאָטאָן קאָנסטאָטירט דאָ מעהר נישט אזוינס, וואָס יעדער איינער קאָן געפינען און אויספּרובירען אין זיין אייגענער אינוועניגסטער ערפאהרונג. וואָלט דאָס באמת געווען אזוי, וואָלט פּלאָטאָן ניט געווען קיין מעטאָפי־

די סטאטוע איז בעשאפען, זעהען מיר אין איהר ניט נאָר די פערקערפערונג פון׳ם אידעאל, נאָר נאָך עפעס אזוינס, וואָס קאָן ניט שטאמען פון דער ערפאהרונג. דאָס איז די ש ע ה נ ק י י ט. אין דער נאטור איז ניטאָ קיין שעהן און העסליך. שעהנקייט איז אן „אידעע", וואָס שיינט אריין אין דעם קינסטלעריישען פּראָדוקט, אן אידעע, ארויסגעבראכט פון דעם מענשליכען שכל.

אויף דעם גרונד פון אלע איינצעלנע גוטע מעשים לייגט אויך, ווי סאָקראטעס האָט בעוויזען, דער אלגעמיינער בענריף פון א געווייסער טוגענד, ד. ה. איהר אידעע.

בעת דער מאטעמאטיקער פּאָרשט אויס די געזעצען פון א וועלכער עס איז מאטעמאטישער פיגור, זעהט ער מיט זיין גייסטיגען אויג ניט נאָר די אידעאלע פיגורען אליין, נאָר אויך אזעלכע ענינים, ווי ג ל י י כ ה י י ט און פ ע ר ש י ע ד ע נ ק י י ט, „גרעסער" און „קלענער". אָבער אויך די ענינים שטאמען ניט פון דער ערפאהרונג. די נאטור וויסט ניט און בעווייזט אונז ניט דעם אונטערשיעד פון „גרוים" און „קליין", פון „גליך" און ניט „גליך". די חושים, וואָס גיבען אונז די בילדער פון די נאטור־זאכען, ברענגען אונז די בילדער פון יעדער נאטור־זאך בעזונדער. די פ ע ר ג ל י י כ ו נ ג אויף דעם גרונד פון די אידעען: „גליך", „ניט גליך", „גרוים", „קליין" טראָגט אריין דער מענש אין דער ערפאהרונג און ער קאָן דאָס טהון מעהר נישט דערפאר, ווייל ער האָט די אידעען פון „גליך" און „ניט גליך", גרוים" און „קליין", „זיין" און „ניט זיין" אין זיין אייגענער נשמה.

בעטראכטען מיר וויטער א וועלכען ס׳איז צוזאמענגעזעצטען ענין, ווי צ. ב. א לעבעדיגען אָרגאניזם אָדער א גאנצען שטאָאט, געפינען מיר אויך, אז דער תוך דבר וואָס לייגט אין זיי, דער „שכל" וואָס אין זיי שטעקט, איז א וועלכער עס איז אינהייטליכער געדאנק, וואָס קען ניט געפונען ווערען אין קיינעם פון זיינע טהיילען און קאָן אויך ניט איינגעזעהען ווערען מיט די חושים אין דעם גאנצען. דער געדאנק פון דעם אָרגאניזם אָדער שטאָאט איז אן „אידעע", וואָס ווערט ארויסגעבראכט פון דעם מענשליכען שכל.

אויף אזא׳ן אופן איז פלאטאָן׳ס אידעע א סך א טיפערער און א רייכערער ענין, עהדער סאָקראט׳ס אלגעמיינער בענריף. די

שטאַמען פון דעם ב ע ג ר י ף . פּלאַטאָן נעהמט אויף דעם ענטפער, אָבער ער פּאַרטיעפט איהם און פערשפּרייט איהם אויף אַלע פעלדער פון דער מענשלעכער ערקענטנים. סאָקראַט'ס „בע־גריף" רופט ער אָן „אידעע" און זוכט קודם כל צו בעווייזען, אז אויף דעם גרונד פון יעדער ריכטיגער ערקענטנים, וואָס שטייגט אַריבער די גרעניצען פון זינלעכער ערפאַהרונג, לייגט אַן אידעע, און אז פון איהר פלייסט אַרויס די נויטוועגדיגקייט, קלאָרקייט און זיכערקייט פון דעם וויסנשאפטלעכען נעדאַנק.

אז אין דעם מענשלעכען שכל זענען דאָ אזעלכע אידעען, בע־ווייזט קודם כל די מאַטעמאַטיק. דער מאַטעמאַטיקער, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער טהעאָריע פון א דריי־עק אָדער פון א קרייז, זהעט פאַר זיין גייסטיגען אויג עפּעס אַן ענין וואָס איז קיין מאָל ניט געווען און איז ניטאָ אין דער ערפאַהרונג. אין דער נאַטור איז ניטאָ קיין מאַטעמאַטיש־ריכטיגער דריי־עק אָדער קרייז. א חוץ דעם שוועבט פאַר די שכל'דיגע אויגען פון'ם גע־לעהרענטען ניט א וועלכער ס'איז בעשטימטער דריי־עק פון א נעוויסער ברייט און הויך, נאָר דער דריי־עק איבערהויפּט, דער סתם־דריי־עק: עפּעס אַווינם, וואָס איז כולל אין זיך אלע דריי־עקען, ווי פערשיעדען זיי זאָלען ניט זיין איינע פון די אנדערע אין זייער גרויס. דער דריי־עק פון'ם מאַטעמאַטיקער איז אַן „אידעע", אַרויסגעבראכט געוואָרען נאָר פון'ם מענשלעכען שכל אַליין.

וועז א וועלכער עס איז טעכניקער אָדער אפילו א פּישוט'ער בעל מלאכה ווייל אויפבויען עפּעס וואָס איז נאָך ביז אהער ניט געווען אין דער ערפאַהרונגס־וועלט, מוז פריהער שוועבען פאַר זיין גייסטיגען אויג דאָס בילד, דער מ ו ס ט ע ר פון דעם, וואָס ער וויל אויפבויען. אויך דער מוסטער איז אַן „ א י ד ע ע ", אַרויסגעבראכט פון'ם מענשלעכען שכל. בעזונדערס קלאָר זהעט מען דאָס איין, וועז מען פערטיעפט זיך אין דער נשמה פון א קינסטלער, וואָס מאָלט א בילד אָדער האקט אויס פון מארמעל־שטיין א סטאַטוע. דאָ האָט פאַר דעם שכל געמוזט פאָרשוועבען ניט נאָר גלאַט אזוי א מוסטער, נאָר דער ה ע כ ס ט ע ר און דער ש ע ה נ ס ט ע ר מוסטער, ד. ה. דער אידעאל פון'ם בילד אָדער דער סטאַטוע. דער אידעאל איז א שכל'דיגע אידעע. און אז

„פאר וואָס", אויף די אייביגע פרינציפען, וואָס הערשען אין איהר און וואָס מאכען, אז די ערשיינונגען פון דער וועלט זאָלען על פי נויטוועניגקייט זיין אזוי ווי זיי זענען. וואָלט אונזער ערקענטנים געבויט זיין נאָר אויף דעם מאטעריאל וואָס די חושים ברענגען אונז, וואָלט קיין מאָל ניט געמאָלט זיין די מעגליכקייט וואָס עס איז פאָראויסצוזאָגען אויף פריהער.

דער צווייטער קוואל איז די מענשליכע מיינונג. אין זייערע אורטהיילען פערלאָזען די מענשען די גרענעצען פון דער אייגענט־ליכער ערפאהרונגס־וועלט. זיי בילדען געדאנקען וועגען זאכען, וועלכע זיי האָבען מיט זייערע חושים קיין מאָל ניט אויפגענומען. כמעט אלע מיינונגען וועגען דער געטער־וועלט און וועגען גוט און שלעכט שטאמען פון דעם קוואל. דאָס רוב זענען אָט די אלע גע־דאנקען לגמרי פאלש און האָבען קיין ברעקיל באָדען ניט אונטער זיך.

דער דריטער קוואל איז די ריכטיגע, אמת'ע מיינונג. אויף זי שטייגט אריבער די גרעניצען פון דער זינען־וועלט. די גאנצע מענשליכע פראקטיק, די קונסט און אלע מלאכות, וואָס זענען אויפ־געבויט אויף דעם פאָראויסזעהן פון דער צוקונפט, אויף דעם וואָס עס מ ו ז געשעהען וועט מיר טראָגען אריין אין דער וועלט די אָדער יענע פערענדערונגען, געהערען צו דעם דריטען קוואל. אלע אזעלכע מיינונגען זענען אמת, אָבער ניט זיכער, ווייל דער מענשליכער שכל איז דאָ ניט בכח אָנצוגעבען דעם קלאָרען גרונד, פאר וואָס ער האלט אזוי פעסט אָן דער אָנגענומענער ריכ־טיגער מיינונג.

דער פיערטער קוואל, איז דאָס וויסענשאפטליכע דענקען, וואָס גיט אונז אָן דעם ריכטיגען גרונד, פאר וואָס מיר מוזען אָננעהמען דעם געדאנק און ניט קיין אנדערען. דער בעסטער ביישפיעל פון אזא נויטוועניגען קלאָרען, וויסענשאפטליכען דענקען איז די מא־טעמאטיק און יענע רעזולטאטען פון דער טוגענד־לעהרע, וועלכע סאָקראטעס האָט דערגרייכט מיט זיין מעטהאָדע.

פון וואנען שטאמט די ריכטיגקייט, קלאָרקייט און נויטוועני־דיגקייט פון דעם וויסענשאפטליכען דענקען?

שוין סאָקראטעס האָט געגעבען אָן ענטפער דערויף. זיי

פּיסטען האָבען זיך אין דער פּילאָסאָפּיע מעהר פּאר אלץ בעשעפּטיגט מיט די פּראָגען פון דער מענשלעכער ערקענטנים. סאָקראַטעס האָט אוועקגעלעגט דעם גרונד־שטיין פּאר א וויסענשאפטלעכע טוענד־לעהרע. פּלאַטאָן, וואָס האָט אריינגענומען אין זיך די ווירקונגען פון אלע דריי פּעריאָדען, האָט אויסגעבויט די אלע דריי גרויסע פּראָבלעמען פון דער פילאָסאָפּישער פּאָרשונג. מען טהיילט דעריבער אין זיין פילאָסאָפּיע אין דריי טהיילען: די לאָגיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט די פּראָגען פון דעם ריכטיגען מענשלעכען דענקען; די פּיזיק, וואָס בויט אויף א בילד פון דער גאַנצער וועלט, און די עטהיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט די פּראָבלעמען פון גוטס און שלעכטס אין דעם לעבען פון דעם איינצעלנעם און דעם בוי פון דער גאַנצער געזעלשאפט. די שטאַאטס־פילאָסאָפּיע פּלאַטאָן'ס געהערט דעריבער צו זיין עטהיק.

§ 43. פּלאַטאָן'ס לאָגיק און אידעען־לעהרע.

פּלאַטאָן'ס לאָגיק נעהמט אריין אין זיך די שאלות פון דער גאַנצער מענשלעכער דערקענטנים, ניט נאָר די פּראָבלעמען פון דעם, אזוי אנגערופענעם, פאָרמאל־לאָגישען דענקען *). פּלאַטאָן אינטערעסירט זיך קודם כל מיט דער פּראָגע פון וואָנען שטאַמט די מענשלעכע ערקענטנים און וואָס זענען די בעדינגונגען פּאר א זיכערען וויסענשאפטלעכען אריינדרינגען אין די סודות פון דער וועלט.

ער שיידט פּאַנאַנדער פּיער קוואלען פון וואָנען עס שלאָגט מענשלעכע ערקענטנים. דער ערשטער קוואל איז די עמפּיריק: די מענשלעכע חושים, וואָס גיבען אונז א בילד פון דער דרויסענדיגער קעדפּערלעכער ערפאַהרונגס־וועלט. אינאיינעם מיט די סאָפיסטען גלויבט פּלאַטאָן, אז דער קוואל קאָן אונז ניט געבען קיין זיכערע ערקענטנים. אלץ, וואָס די ערפאַהרונג לערנט אונז דורך די חושים איז, אז עס איז דא עפּעם אזוינס, וואָס בייט אלע ווייל זיינע געשטאַלטען. זי לערנט אונז מעהר נישט ווי דאָס, וואָס עס איז געווען ביז אהער און וואָס עס געפינט זיך אין דעם איצטיגען מאָמענט. זי גיט אונז ניט קיין קלארען ענטפער אויף דעם

*) פערגלייך אונזער איינלייטונג זייטע 14, 15 וועגען דער לאָגישער נויטהוועניגקייט.

§ 41. פלאַטאָן'ס שריפטען.

פלאַטאָן איז דער ערשטער פילאָסאָף, וואָס האָט אונז איבער־געלאָזען געשריעבענע ווערק. זיי האָבען זיך כמעט אין גאַנצען דערהאַלטען ביז אויף אונזערע טעג. אָבער ניט אַלע ווערק, וואָס טראָגען אויף זיך דעם נאָמען פון פלאַטאָן, זענען געשריעבען גע־ווָארען פון איהם. עס איז געווען א האַרטע ארבייט פאַר דער קריטיק פון פלאַטאָן'ס שריפטען אויסצוגעפינען יענע פון זיי, וואָס שטאַמען פון דעם פילאָסאָף גופא. די צווייטע אויפגאַבע פון דער פלאַטאָן־קריטיק איז בעשטאַנען אין דעם, ריכטיג אויסצוערבענען די צייט, אין וועלכער זיי זענען פערפאַסט געווָארען. פלאַטאָן'ס שריפטשטעלערישע טהעטיגקייט פערנעהמט א משך פון איבער פונפציג יאָהר, און אין דער צייט האָבען זיך זיינע געדאַנקען ניט איין מאָל געביטען. זיין פילאָסאָפיע האָט זיך פאַנאַנדערגעוואַקסען און האָט זיך בהדרגה ענטוויקעלט. עס איז דערביבער פון גרויסער וויכטיגקייט פאַר דער פלאַטאָן־קענטענים צו האָבען א ריכטיגע כראַנאָלאָגיע פון זיינע ווערק. פערשיעדענע מעטהאָדען זענען אָנ־געוואַנדט געווָארען, כדי אויסצוגעפינען דעם פריהער־און־שפעטער פון זיין געדאַנקען־גאַנג. ערשט גאָר אין דער לעצטער צייט האָט מען, ווי עס ווייזט אויס, אויסגעפונען די ריכטיגע מיטלען ווי אזוי ארויסצובערענגען דעם אמת אין דעם פרט.

מען טהיילט איצטער איין אַלע שריפטען פלאַטאָן'ס אין פיער גרופען.

ערשטענס: די יוגענד ווערק. די וויכטיגסטע פון זיי זענען: די „אפאָלאָגיע" און דער „לִיזיס".

צווייטענס: די פאָלעמיק מיט די סאָפיסטען (דער „גאָרגיאַס", „פראָטאַגאָראַס" און „מענאָ").

דריטענס: די צייט פון דער אידעען־לעהרע („פעדרוס", „טהעעטעט", „סימפאָזיאָן", „פעדאָן" און די „רעפובליק").

פיערטענס: די אלטערס־שריפטען („פילעבוס", „טימעוס" און די „גזועצען").

§ 42. די איינטהיילונג פון פלאַטאָן'ס סיסטעם.

ביז צו די סאָפיסטען האָט דער פילאָסאָפישער געדאַנק גע־האָט דער עיקר צו טהאָן מיט דער נאטור־פילאָסאָפיע. די סאָ־

אננעקערים האָט אָבער דאָס געלט ניט געוואָלט נעהמען. די פרייַנד האָבען דערויבער בעשלאָסען צו קויפען פּלאַטאָנען אַ פּלאַץ אין אטהען, וואו ער זאָל קאָנען גרינדען זיין שוהל. דער פּלאַץ האָט געהייסען די „אַקאַדעמיע" און דערפאַר רופט מען פּלאַטאָן'ס נאַכ־פאָלגער אויך די „אַקאַדעמיקער". די לעהרען־מעטהאָדע פּלאַטאָן'ס איז געווען א צווייפאַכע: אין דער פאָרם פון א צוויי־גשפּרעך (דיא־לאָג), וועלכע ער האָט איבערגענומען פון סאָקראַט'ן, און אויך אין דער פאָרם פון א שעור, וועלכען ער פלעגט האַלטען פאר די תלמידים. איין מאָל אין חודש פלעגט מען זיך צונויפקלייבען צו א פילאָסאָפישען מאָלציית, צו א „סימפּאָזיאָן".

די לעהרען־טהעטיגקייט איז צוויי מאָל איבערגעריסען געוואָ־רען דורך די איינלאַדונג פון זיין פרייַנד, דיאָן, צו קומען קיין סי־ציליען. ער האָט געהאָפט אז ביי דעם אינגערען דיאָנים וועט דער פילאָסאָפישער אידעאל פון א שטאַאט האָבען מעהר מזל, עהדער ביי דעם פאָטער. פּלאַטאָן'ס ביידע נסיעות קיין סיראַקוז, די הויפּט־שטאָדט פון סיציליען, האָבען ניט געבראכט דעם געהאָפטען ערפאָלג.

צוריקגעקעהרט אין אטהען, איז ער שוין דאָרטען פערבליבען אין זיין אַקאַדעמיע, לערנענדיג זיין פילאָסאָפיע און שרייבענדיג זייַנע ווערק.

דאָס גאַנצע לעבען פון פּלאַטאָן איז אזוי ריין און ערהאָבען, שטימט אזוי גוט מיט זיין רייַנער, ערהאָבענער, אידעאַליסטישער פילאָסאָפיע, אז זיין פיגור איז אין דער פאַנטאזיע פון די שפּע־טערדיגע דורות אויסגעוואַקסען כמעט צו א האַלב געטליכער גע־שטאַלט. זיין לעבורט, האָט מען זיך דערצעהלט, איז געווען אן אי־בערנאַטירליכע. זיין פאָטער איז געווען, אייגענטליך, דער גאָט אפּאָלאָן. ער האָט מיטגעטהיילט דעם אָפיציעלען פאָטער, אז זיין פרוי טראָגט אין איהר ליב גאָט'ס א קינד און דעריבער האָט זיך דער מאן צו איהר ניט צוגעריהרט. נאָך דער לעבורט פון פּלא־טאָן איז די מוטער געבליבען א יונג־פרוי. עס איז שווער ניט צו דערקענען אין דער לעגענדע די הויפּט־שטריכען מיט וועלכע מען האָט שפּעטער לעגענדאַריש פערציערט די געבורט פון יעזוס קריסטוס.

אין דער עלטער פון צוואנציג יאהר איז ער צוגעשטאנען צו דעם קרייז, וואס ארום סאקראטעס, און איז פערבליבען זיין תלמיד ביז סאקראט׳ס טויט. אונטער סאקראט׳ס השפעה האט ער זיך אין גאנצען אבגעגעבען דעם שטודיום פון פילאסאפישע פראבלעמען און האט זיך אבגעזאגט פון זיין פאעטישער טהעטיגקייט. אלע זיינע פאעטישע פרובען האט ער פערברענט. אבער דער פאעט אין איהם איז געבליבען. סיי אין דער אויסארבייטונג פון זיין פילאסאפישען סיסטעם, סיי אין דער שריפטליכער שילדערונג פון זיינע געראנקען איז פלאטאן גלייך גרויס ווי א פאעט און א דענקער. אויף איהם, מעהר ווי אויף אלע אנדערע פילאסאפען, האט זיך פערווירקליכט פרידריך אלבערט לאנגע׳ס אויסשפרוך, אז די פילאסאפיע איז די פאעזיע פון בעגריפען.

נאך סאקראט׳ס טויט איז ער מיט די איבעריגע תלמידים אוועקגעפאהרען קיין מעגארא צו עוקלידן און דארטען איז ער גרינדליכער בעקאנט געווארען מיט דער פילאסאפיע פון די עלעאטען. ער האט אויך געמאכט א רייזע קיין אונטער־איטאליען, וואו ער איז טיעפער אריינגעדרונגען אין די פילאסאפיע פון פיטהאגאראס. שפעטער איז ער געקומען קיין סיציליען. צו יענער צייט איז שוין ביי איהם פארטיג געווען דער פלאן פון אן אידעאלער מדינה־ארדנונג, וואס איז אויפגעבויט געווען לויט די פרינציפען פון זיין פילאסאפיע. אין סיציליען האט דעמאלט געהערשט דער טיראן דיאנים, מיט וועמעם שוואגער, דיאן, פלאטאן האט זיך בעפריינדעט. דורך די הילף פון דיאן האט פלאטאן געהאפט פועל׳ן ביי דיאנים׳ ער זאל אייניפיהרען אין זיין מדינה די גרונד־פרינציפען פון דער פערנינפטיגער שטאאטס־ארדנונג. דער פלאן האט זיך אויסגעלאזען זעהר ביטער פאר פלאטאנען. סוף כל סוף האט ער זיך פערפיינדט מיט דיאנים׳ן, און יענער האט איהם בעהאנדעלט ווי א געפאנגענעם אין קריעג: ער האט איהם פערקויפט אין שקלאפערי.

אויסגעלייזט פון שקלאוועטהום האט איהם דער שוין אונז בעקאנטער פילאסאף פון דער קירענייאישער שוהלע, אנניקערים. פלאטאן׳ס פריינד האבען געוואלט צוריקגעבען אנניקערים׳ן די סומע, וואס ער האט אויסגעלעגט פאר פלאטאן׳ס פריון שבואים.

פיערטער קאפיטעל.

פלאטאן און אריסטאטעלעס.

אינהאלט: פלאטאן׳ס לעבען. דער פאָעט און דער פילאָסאָף. פלאטאן׳ס שריפטען. — פלאטאן׳ס אידעען־לעהרע. די פיער קוואלען פון דער מענשליכער ערקענטנים. די אידעען־וועלט און די אייביגע אידעאלען. די פלאטאָנישע ליעבע און דער „עראָס". — פלאטאן׳ס וועלט־בילד. — זיין עטהיק און דער קאָמוניסטישער שטאָאט. — אריסטאטעל׳ס לעבען. — זיינע שריפטען און די אינטויילונג פון זיין סיסטעם. — די קריטיק פון פלאטאן׳ס אידעען־לעהרע. — די פיער גרונד־פרינציפען. — אריסטאטעל׳ס וועלט־סיסטעם. זיין עטהיק און עסטהעטיק.

§40. פלאטאן׳ס לעבען. (428—347).

פון אלע תלמידים פון סאקראטעס איז פלאטאן געווען דער אייגיגער, וואס האט אויפגענומען די פילאָסאָפיע פון זיין רבי׳ן אין איהר אייגהייט און גאנצקייט און האט זי ענטוויקעלט אין א גרויסארטיגען סיסטעם, וועמעס גרונד־שטריכען זענען נאָך ניט פעראלטערט געווארען ביז צום היינטיגען טאג. זיי וועלען געווים נאָך א סך דורות און דורות בעלייכטען דעם מענשליכען געדאנק אין זיין פארשען און זוכען דעם פילאָסאָפישען אמת.

פלאטאן שטאמט פון זעהר אן אריסטאקראטישער אטהענישער פאמיליע. ער האט גענאָסען די בעסטע ערציהונג, וואס מען האט זיך געקאָנט דענקען אין יענער צייט. ער האט זיך זעהר פיעל בעשעפטיגט מיט פאָעזיע און איז אליין געווען פון דער נאטור בגאבט מיט א שטארקען פאָעטישען אדער.

די הערַאנישע שוהלע איז שפעטער אבגערוקט געוואָרען אָן א זייט דורך די ע פ י ק ו ר ע י ש ע וואָס האָט אויפגענומען אלע איהרע פראבלעמען און האָט זיי מעהר פערטיעפט.

דער איינציגער פון סאָקראַט'ס תלמידים, וואָס האָט טיעף פערשטאַנען אלע טהיילען פון דעם לעהרער'ס פילאָסאָפיע און וואָס האָט זי וויטער אויסגעבויט אין א גרויסארטיגען סיסטעם, איז געווען — פלאַטאָן.

ליטעראטור וועגען דער גריכישער פילאסאפיע ביז צו פלאטאן.

ב) וועגען סאָקראטעס (§ § 30—34):

Fouille, La philosophie de Socrate, Paris 1874.

Edm. Pfleiderer, Sokrates, Plato und ihre Schüler, Tub. 1896.

P. Natarp, Ueber Sokrates, Philos. Monatshefte, Bd. 30. 1894.

ג) וועגען די איינזייטיגע סאָקראטיקער (§ § 35—38) :

Ferd. Duemmler, Akademika, Beiträge zur Literaturgeschichte der Sokratischen Schulen, Giessen, 1889.

Th. Gomperz, Griechische Denker, Bd. II.

Th. Ziegler, Geschichte der Ethik, Bd. I.

שמערצען, איז בעפריידען זיך פון׳ם לעבען. עס איז בעסער צו שטאר־בען עהדער צו לעבען און בעסער פאר ביידען איז גאָר ניט געבאָרען צו ווערען. די, וואָס קאָנען ניט אַוועק פרייווילליג פון לעבען, דאַרפען זעהן וועניגסטענס בעקומען פון איהם וואָס וועניגער שמערץ און טרויער.

דורך זיינע פעסימיסטישע פאַרלעזונגען האָט העגעזיאס אַ סך מענשען געטריבען צו זעלבסטמאָרד. מען איז דעריבער געווען געצוואונגען אין גאנצען צו פערוועהרען איהם צו האַלטען פאַרלע־זונגען.

זיין פעסימיזם איז ביי איהם (ווי שפעטער ביי שאָפענהויער׳ן) געווען פערבונדען מיט א געפיהל פון צער און רחמנות צו אלעמען, וואָס ליידען אונטער דער שווערער משא פון דעם לעבען. אפילו די וואָס בעגעהען זיטליכע פעהלער פערדיענען אונזער מיטלייד. זיי טהוען דאָס אונטער דעם דרוק פון א וועלכען עס איז ל י י ד ע ן, זאָל דאָס זיין אפילו א ליידענשאפט. מען זאָל זיי דערפאר ניט האַ־סען. מען דארף זיי פערגעבען זייערע זינד און בעמיהען זיך, מאַ־כען זיי פאר בעסערע מענשען.

דער לעצטער וויכטיגער דענקער פון דער העדאָניסטישער שולע איז געווען אנניקעריס. ער קוקט ניט אזוי פעסימיסטיש אויפ׳ן לעבען ווי העגעזיאס. פאראן אינ׳ם לעבען הנאות, וואָס ברענגען אונז ניט קיין שמערצען, וואָס גיסען אריין א שטילע פרייד אין דער נשמה און וואָס אין זיי בעשטעהט דער מענשליכער גליק. דאָס זענען די הנאות פון פריינדשאפט, דאנקבארקייט, ליעבע צו די על־טערען און צום פאטערלאנד א. א. וו.

דערמאָנט מעג נאָך ווערען דער העדאָניקער ע ו ה ע מ ע ר, וואָס איז בעריהמט געווארען דורך זיין ערקלעהרונג, ווי אזוי עס זענען בעשאפען געווארען מיטהען און רעליגיאָנען. די העלדען פון די מיטהאָלאָגישע ערצעהלונגען און די געטער זענען פריהער געווען מענשען, וואָס האָבען זיך פערדינט געמאכט ביי זייערע מיט־מענשען. נאָכ׳ן טויט האָט מען זיי פערגעטערט און אָבגעגעבען זיי געטליכען כבוד. אזא ערקלעהרונג פון דער ענטשטעהונג פון דער רעליגיאָן איז נאָך עד היום ניט פעראלטעט און ווערט אין דער וויסענשאפט אָנגערופען עווהעמעריזם.

טער צו בעפרידיגען זיי און אלץ פרייער ווערט דער מענש, נעהט אריסטיפ׳ס געהאנק אין פונקט די אומגעקעהרטע ריכטונג. די בעפרי־דיגונג פון די בעדערפענישען ברענגט לוסט און אין דערינען בע־שטעהט דער גליק. און וואָס מעהר בעפרידיגונג פון בעדערפעני־שען, אלץ מעהר לוסט, אלץ מעהר גליקזעליקייט. די לוסט ענט־שטעהט, ווען פון דער דרויסענדיגער וועלט ווירקט אויף אונז איין א שטילע זאנפטע בעוועגונג. ווערט די בעוועגונג צו שטארק האָבען מיר יעמאָלט שמערץ, נעהט זי אין נאנצען איבער אין רוהע, פער־האלטען מיר זיך גלייכגילטיג.

די הויפט־זאַך איז — הנאה האָבען (אין גריכיש ווערט עס אויסגעדריקט דורכ׳ן וואָרט העדאָנע — די לוסט. דערפון שטאמט דער נאָמען פון דער שוהלע די „העדאָניקער"). דערביי איז קיין נפקא מינה ניט, וואָס עס ברענגט ארויס לוסט. יעדע לוסט איז גוט. יעדע הנאה א טוגענד.

וואָס איז דאָ סאָקראטישעס אין אריסטיפ׳ס לעהרע? סאָק־ראטיש איז דער גערַאנק, אז טוגענד איז א וויסענשאפט, וועלכע מען קען אויסשטודירען, כדי ארויסצוברענגען, וואָס פערשאפט דעם מענשען לוסט. א חוץ דעם דאַרף די טוגענד־וויסענשאפט אויס־לערנען דעם מענשען בעהערשען די לוסט, זיך ניט לאָזען בעהער־שען פון איהר. דער מענש זאָל אין יעדען מאָמענט זיך קאָנען בע־פרייען פון איין לוסט און איבערגעהן צו אן אנדערער.

אריסטיפ׳ס תלמיד, ט ה ע א ד א ר א ס , האט שוין אייני־געזעהן די פאלשקייט פון אזא ענטפער. ניט יעדע לוסט ברענגט אונז גליק. מען דאַרף אויסוועהלען אזעלכע הנאות אין לעבען, וואָס פערשאפען דער נשמה א לאנג אָנהאלטענדע פרייד.

טיעפער פאר אלעמען איז אריינגעדרונגען אין דעם לוסט־פראָבלעם ה ע ג ע ז י א ס. אין איינעם מיט זיין לעהרער און זיינע חברים האט ער נעהאלטען, אז דער הויפט צוועק פון׳ם לעבען איז לוסט און בעפריאונג פון שמערץ. אָבער אויסשטודירענדיג דעם לעבען און אויספארשענדיג אלע ארטען פון לוסט און שמערץ, וואָס ער קען אונז ברענגען, איז ער נעקומען צו דעם פעסימיסטישען רעזולטאט, אז אין לעבען איז דאָ זעהר וועניג לוסט און זעהר פיעל שמערצען, און אז די בעסטע סגולה, ווי צו בעפרייען זיך פון די

א סך פון זיי זענען געווען גלענצענדע פראָזאישע שריפטשטעלער, פול מיט הומאָר און בייסענדע אָנפאָלען אויף די גרונד־פעסטען פון דער יעמאָלטדיגער געזעלשאפט. אין זייערע שריפטען פלעגען זיי זיך ניט אָבשטעלען פאר געווייסע גראָבע וויצען בנוגע צו דעם גע־שלעכטס־לעבען, וואָס האָבען פון יענער צייט אָן בעקומען דעם נאָמען „צינישע".

§ 39. אריסטיפ און די קירענאיקער אָדער העדאָניקער.

אויך אריסטיפ איז ניט צופריעדען מיט סאָקראט'ס בעגריף־לעהרע. אין דער ערקענטנים־טהעאָריע שטעהט ער אויך דעם שטאנדפונקט, וועלכען פראָטאגאָראס האָט אויסגעפונען. דער אמת ליענט אין די עמפּפינדונגען, וואָס וועלען ארויסגערופען דורך די דרויסענדיגע וועלט. זיי זאָגען אָבער אונז ניט, ווי אזוי עס זעהט אויס באמת די דרויסענדיגע וועלט.

אויך מיט סאָקראט'ס ענטפער אויף דער שאלה מכח גליק־זעליגקייט איז ער גענליבען אונבעפריידיגט. סאָקראטעס האָט אויס־געפינען, אז דער אינוועניגסטער זין פון טוגענד איז וויסען, ריכטיג פערשטעהן. עס פרעגט זיך אָבער, ו ו א ס זאָלען מיר וויסען, וואָס פערשטעהן? ענטפערט מען דערויף: מיר זאָלען ריכטיג פערשטעהן און וויסען „דאָס גוטע", איז יעמאָלט וועדער די שאלה: און וואָס איז „דאָס גוטע"? וועט מען דערויף ענטפערן: „דאָס גוטע" איז די טוגענד, יעמאָלט דרעהען מיר זיך ארום אין א פער'כשופ'טען קרייז. זאָגען מיר: „דאָס גוטע" איז דאָס, וואָס ברענגט נוצען, יעמאָלט פאָרליערט די טוגענד איהר בעשטימטע וויסענשאפטליכע פעסט־קייט און זיכערקייט, וויל יעדער אייגער קאָן אנדערס פערשטעהן דאָס, וואָס איהם ברענגט נוצען. אויסערדעם פערליערט דערביי דער טוגענד־בעגריף זיין זעלבסטשטענדיגקייט. ער וועלט אָבהענגיג פון אן אנדער זאך, פון דער זאך, פאר וועלכע די טוגענד קאָן ברענגען א נוצען. זאגען מיר אָבער אז די טוגענד בעשטעהט אין גליקזע־ליגקייט, דאָרף מען קודם כל פערענטפערן די פראגע: אין וואָס בעשטעהט גליק? דערויף זוכט אריסטיפ צו געבען אן ענטפער. גליק־זעליגקייט איז ליוט איהם, ווי אויך ליוט אנטיסטהענעס, די בעפרידי־גונג פון בעדערפיניישען. אָבער בעת אנטיסטהענעס איז דערפון געקו־מען צו דעם געדאנק, אז וואָס וועניגער בעדערפיניישען, איז אלץ לייכ־

לעבען דארף מען נאָך די געזעצען פון דער נאטור, ניט נאָך די געזעצען פון דער געזעלשאפט און דעם שטאאט. מיט דער בעסערע פרידיגונג פון נאטירליכע בערערפינישען איז זיך ניטא וואס צו שעהמען. (דער עיקר, פאר דעם פונקט פלעגט מען די ציניקער אויפוואַרפען, אז זיי לעבען ווי הינט).

קיין סך געטער איז ניטא, עס איז דא נאָר איין אייניציגער גאָט. זיין גאָטעס־דיענסט איז דער לעבען לויט די פרינציפען פון דער טוגענד. שקלאפערייי שטאמט ניט אָב פון דער נאטור, דערבער דארף זי אבגעשאפט ווערען. עס איז על פי נאטור צו לעבען אין קאָמוניזם און האבען די ווייבער בשותפות. פאר דעם פילאָסאָף איז זיין פאטערלאנד די גאנצע וועלט.

מען זעהט, אז אנטיסטהענעס איז איינער פון די טיעפסטע ראדיקאלסטע דענקער אויף דעם געביט פונ׳ם מענשליכען לעבען, וועו אפילו זיין טהעארעטישע וועלט־אנשויאונג איז נעבליבען מאָגער און ניט ענטוויקעלט.

דער בעריהמטעסטער פון די ציניקער איז דיאָגענעס, וועגען וועלכען עס ווערען דערצעהלט א סך אינטערעסאנטע און כאראקטעריסטישע אנעקדאָטען. צו א מענשען, וואס האָט זיך טובל געווען אין רעליגיעזע אבוואשונגען, כדי ריין צו ווערען פון זיינע זינד, האָט ער אמאל געזאגט: „אונגליקליכער! דורך אזעלכע וואסער־שפריצונגען קאנסטו ניט פטור ווערען אפילו פון די שפראך־פעהלערען, וועלכע דו מאכסט; ווילסטו נאָך פריי ווערן פון די זינד, וואס דו האָסט בעגאנגען אין דיין לעבען! אז מען האָט איהם געפרעגט, וואס איז דאס שעהנסטע אין דער וועלט, האָט ער גענטפערט: דאס פרייע וואַרט! פאר דער פילאָסאָפיע האָט ער אבער נאָר ניט אויפגעטהאָן. ער האָט מיט שטאלץ געטראָגען דעם נאָמען „ציניקער" און פלעגט זאגען, אז די נפקא מינה צווישען איהם און א הונט איז די, וואס ער, דיאָגענעס, בייסט נאָר זיינע פרייונד, כדי זיי זאלען איינזעהן דעם ריכטיגען וועג פון לעבען און דערגרייכען דעם אמת׳ן מענשען־גליק.

די איבעריגע ציניקער האָבען אויך ניט בערייכערט דעם אוצר פונ׳ם פילאָסאָפישען געדאנק. זיי האָבען אָבער זעהר פיעל אויפגעטאָן מיט זייער סאטירישער קריטיק פונ׳ם יעמאלטיגען לעבען.

„נאמינאליסטישען" געדאנק, וואס זאגט אונז, אז אלע־געמיינע אבסטראקטע בעגריפען זענען מעהר ניט, ווי „ווערטער" און האבען קיין ברעקיל ממשות ניט.

ער האט אויך געקריטיקירט דעם הויפט־צוועק פון סאקראט'ס מעטהאדען־לעהרע, די אויסגעפינונג פון ריכטיגע בעגריפליכע דע־פיניציאנען. איינפאכע זאכען, זאגט ער, קאן מען איבערהויפט ניט דעפינירען, ווי צ. ב. רויט, גרין, זים א. ז. וו. דעפינירען קאן מען נאר צוזאמענגעזעצטע זאכען און די גאנצע דעפיניציע בע־שטעהט מעהר ניט ווי אין דעם, וואס מען דערקלעהרט די אויס־צעלנע טהייל־ען פון וועלכע די צוזאמענגעזעצטע זאך בעשטעהט. אבער אזעלכע דערקלעהרונגען זענען באמת נאר שיין־דערקלעה־רונגען, כלומרשט'דיגע אמת'ן, ווייל פון יעדער זאך קאן מען נאר זאגען אז זי איז גלייך צו זיך אליין. איך קאן צ. ב. ניט זאגען דער מענש איז גוט, ווייל גוט און מענש זענען צוויי פערשיעדענע בעגריפען וואס האבען קיין ברעקיל שיכות ניט איינער מיט דעם אנדערען. א מענש איז א מענש און גוט איז גוט. מעהר ווי דאס קאן מען פון די בעגריפען גארניט ארויסברענגען.

די הויפט אויפגאבע פון אנטיסטהענ'ס פילאסאפיע איז גע־ווען — ווייטער אויסצובויען די טוגענד־לעהרע פון סאקראטעס. ביי סאקראט'ן איז געבליעבען ניט קלאר דער פונקט ווענען דעם, וואס איז אזוינס גליקזעליגקייט. גליקזעליגקייט, ענטפערט אויף דער שאלה אנטיסטהענעס, איז די בעפריעדיגונג פון בעדערפ־ניסען. וואס מעהר בעדערפיניישע א מענש האט, אלץ שווערער איז צו בעפריעדיגען זיי, אלץ מעהר איז דער מענש פערשקלאפט צו דעם לעבען. דער אידעאל פון גליקזעליגקייט איז דעריבער אין גאנצען זיך בעפרייען פון איבעריגע בעדערפינישען. אזוי קומט מען צו דער אינוועניגער פרייהייט פון דעם מענשען'ס נשמה, צו איהר אונאבהענגיגקייט פון דער ארומיגער סביבה, און דערין בעשטעהט די טוגענד. און דערצו דארף מען ניט קיין פולע וויסען, נאר דעם פעסטען מוטה פון א סאקראטעס. אלץ, וואס פערמעהרט אונ־זערע בעדערפיניישען, איז שלעכט. א פערנינפטיגער מענש דארף זיך אינטערעסירען מיט דעם, וואס איז גוט אדער שלעכט. אלץ וואס ליענט צווישען זיי איז „אדיאפארא", א גלייכגילטיגע זאך.

ווייסט עס, אז עלעקטרא קען ניט, וועמען זי קען.

דער הויפען קאָרן: איין קערענדיל בעשאפט ניט קיין הויפען קאָרן. לייג איך צו נאָך איינעם, וועלט אלץ ניט קיין הויפען. דערנאָך קומט א מאָמענט, וועו איין קערענדיל שאפט דעם נאנצען הויפען. אויף דעם זעלבינען אופן איז נעווען אויפגעבויט דער „פאנג־שלום" מיט דעם „פליכעוואטען": אז איין האָר פאלט ארויס איז נאָך ניט קיין פליק א. ז. ו.

דער נעהאָרנטער: דאָס, וואָס דו האָסט ניט פערלאָרען, האָסטו. קיין הערנער האָסטו ניט פערלאָרען, במילא האָסטו הערנער.

אט די אלע שטיפעריין האָבען אין יענער צייט נעהאט א טיעפען ערנסטען זין. זיי האָבען נעוואָמעלט מאטעריאל פאר דעם אויפבוי פון א קלאָרער פינקטליכער לאָגיק, וואָס האָט נעדארפט אויספארשען די נעזעצען פון א ריכטיגען דענקען.

נאָהענט צו דער מענארישער איז, לויט איהר ריכטונג, נעווען די שוהלע, וועלכע פעדאָגן האָט נעגרינדעט אין עלים. אָבער זיכערעם וועגען איהר ווייסען מיר ניט.

§ 38. אנטיסטהענעס און די ציניקער.

די וויכטיגסטע שוהלע, וועלכע די אינזייטיגע סאָקראטיקער האָבען ארויסגעבראכט, איז נעווען די, וואָס סאָקראט'ס תלמיד, אנטיסטהענעס, האָט נעגרינדעט אין אטהען אויף דעם פלאץ קינאָסארגעס. פון דעם נאָמען שטאמט דער נאָמען פון דער נאנצער שוהל: די „קינישע" אָדער די „צינישע". שפעטער האָט מען דעם נאָמען נעווענדט ארויסברענגען פון דעם גריכישען וואָרט: „קיאָן־קינאָס" — א הונט, ווייל מען האָט דערמיט נעוואלט אויסווארפען איהרע אנהענגער, אז זיי פרעדיגען און פיהרען א הינטישען לעבען.

אנטיסטהענעס האָט וועניג געהאלטען פון סאָקראט'ס מעטהאָדען־לעהרע און פון זיין נאנצער בעגריפס־פילאָסאָפיע. ער האָט ניט נעגלויבט, אז די אלגעמיינע בעגריפען דריקען אויס דעם תוך־דבר פון א זאך און האָט גלייקענט, אז זיי זאלען האָבען א וועלכע ס'איז זעלבסטשטענדיגע עקזיסטענץ. אין דער נאטור זענען דאָ נאָר אייניצעל־זאכען און אייניצעל־ערשיינונגען; ניט קיין אלגעמיינע בעגריפען. „א פערד זעה איך, אָבער די פערדהייט זעה איך ניט." דערפאר קען מען אנטיסטהענעס רעכענען דעם פאָטער פון דעם

סאָפיע „איינזייטיגע סאָקראָטיקער", ווייל זיי האָבען זיך בעשעפטיגט מיט נאָר אין זייט פון סאָקראָט'ס לעהרע.

§ 37. עווקליד פון מעגארא און פעדאָן פון עלים.

נאָכ'ן טויט פון סאָקראָטעס האָבען אלע תלמידים פערלאָזען אטהען און זענען אינאיינעם מיט סאָקראָט'ס תלמיד עווקליד אוועקגעפאָהרען צו איהם אין מעגארא. דאָרטען האָט עווקליד געגרינדעט א פילאָסאָפישע שוהלע, אין וועלכער ער האָט וויטער בעארבייט דעם פילאָסאָפישען געראנק פון זיין רבי'ן. עס האָט איהם אָבער מעהר געצויגען צו דער מעטאָפיזיש־דיאלעקטישער זייט פון סאָקראָט'ס געראנקען. ער האָט זיך געפליסט צונויפגיסען זי אין איינעם מיט דער פילאָסאָפיע פון די עלעאטען. סאָקראָטעס האָט געלערנט אז עס איז דאָ אין איינציג טוגענד, וואָס שטאָמט פון דער נעטליכער פערנונפט. די גוטליכע פערנונפט איז אָבער גלוען ביי די עלעאטען דער אין־און־איינציגער „זיין", וואָס האָט קיין זאך ניט אויסער איהר. עווקליד איז דעריבער גלוען צוואונגען צונויפצוגיסען דעם עלעאטישען „זיין" מיט דער סאָקראָטישער „טוגענד" אין אין איינציגען בעגריף. די וועלט איז אן איינציגער „זיין" וואָס איז אין דער זעלביגער צייט איין איינציגע טוגענד.

די פּרטים פון דער עווקלידישער פילאָסאָפיע זענען גענליעבען אונבעקאנט. זיין שוהלע האָט זיך זעהר פיעל בעשעפטיגט מיט דעם מענשליכען דענקען, ווי דאָס פלוגען טאָן די עלעאטען איבערהויפט. אויפווייזען, אז דער מענשליכער שכל פערווויקעלט זיך אין סתירות און ברענגט ארויס א ווידער־זין, וועו ער נעהמט אן פיעלקייט אין דער נאָטור, איז גלוען אויף די אויפגאָבע פון די מענאריקער.

בעקאנט זענען אייניגע פון זיערע שארפזיניגע דיאלעקטישע קונצען וואָס האָבען איבערגעלאָזען א רושם אויף זייערע צייט־גענאָסען:

דער לינגער: וועו א לינגער זאָגט אויף זיך, אז ער איז א לינגער, זאָגט ער א ליגען און אן אמת אין דער זעלביגער צייט.

די עלעקטרא: עלעקטרא קען איהר ברודער אָרעסט, אָבער אז אָרעסט וויקעלט זיך אין עפעם איין, דערקענט זי איהם ניט.

סאקראטעס איז געקומען צום פאלקס־גערעכט. שטאלץ האט ער פערלאנגט מען זאל איהם משפט'ען נאך זיינע מעשים און לאזען צורוה זיינע איבערצייגונגען. עס האט אבער ניט געהאלפען. די מאיאריטעט פון די איבער 500 שופטים, האבען געפונען די בעשולדיגונג פאר ריכטיג. וואלט סאקראטעס געוויזען אביסעל מעהר נאכגיביקייט, וואלט ער זיך אביסעל געבויגט פאר'ן גערעכט, וואלט אפשר ניט געקומען צו א טויט־אורטהייל. זיין שטאלצער בענעהמען זיך האט געפיהרט דערצו, אז ער איז מיט א קליינער מאיאריטעט פער'משפט געוואָרען צום טויט דורך אויסטרינקען א בעכער סם.

היות אבער ווי אין דער זעלבינגער צייט איז נאר וואס אוועקגענגען פון אטהען א הייליגער, יו"ט'דיגער שיף קין דעלאס, האט מען גאנצע דריסיג טעג, ביז די שיף איז געקומען צוריק, ניט געטארט אויספיהרען אין אטהען דעם טויט־אורטהייל. אין דער צייט האט זיין תלמיד און פריינד, קריטאן, פארגעשלאגען איהם אנטלויפען פון תפיסה און האט איהם אנגעוויזען, אז דאס איז מעגליך אויסצופיהרען. סאקראטעס האט זיך אבער אבגעזאגט פון אזא פלאן, ווייל דאס איז אונגעזעצליך. ארומגערינגעלט מיט זיינע תלמידים און פריינד, מיט וועלכע ער האט נאך אין לעצטען מאמענט געשמועסט זועגען פילאסאפישע ענינים, האט ער רוהיג און פעסט אויסגעטרונקען דעם גיפט־בעכער, אין מערץ 399. ער איז געווען זיכער, אז די בעסטע זאך, וואס ער האט נעקאנט טהאן פאר זיין לעבענס־ארבייט, איז — שטארבען אין טרייקייט צו זיינע איבערצייגונגען.

די תלמידים פון סאקראטעס האבען וויטער געארבייט אויפ'ן פעלד, וועלכען זייער לעהרער האט בעפעקרט. אבער ניט אלע האבען אויפגענומען סאקראט'ס סיסטעם אין זיין גאנצער גרויס און טיעף. די צוויי גרויסע טהיילען פון זיין סיסטעם: דער ערקענטנים טהעארעטישער אדער מעטהאדישער און די לעהרע פון טוגענד, האבען צוטהיילט דאס רוב פון זיינע שילער אין צוויי ריכטונגען. איין טהייל האט זיך אין גאנצען אבגענעבען מיט דער דיאלעקטיש־ערקענטנים־טהעארעטישער זייט. דער אנדער טהייל— מיט דער טוגענד־לעהרע: זיי אלע רופט מען אן אין דער פילא־

§ 36. דער טויט פון סאָקראַטעס.

בעטראכט מען דעם גאנצען לעבען פון סאָקראטעס, זעהט מען, אז סאָקראטעס איז געווען א פריעדליכער, כמעט קאָנסערוואטיווער בירגער, בשום אופן ניט קיין רעוואָלוציאָנער אין זיינע האנדלונגען. אויך די נעדאנקען זיינע זענען געווען אויפ'ן ערשטען בליק, וועניגער ראדיקאל און אומשטורצלעריש, עהדער די נעדאנקען פון א סך סאָפיסטען. פון דעסטוועגען איז דער גאנצער כעס פון דער אטהענישער עפענטליכער מיינונג ארויפגעפאלען אויף סאָקראטעסען מעהר, עהדער אויף אלעמען. עס קאָן זיין, אז די אויפקלעהרונגס־ארבייט פון סאָקראטעס איז געווען דער לעצטער טראָפען, וואָס האָט פול געמאכט די מאָס פון דעם נעדולדיגען בירגער, וואָס האָט געמוזט צוזעהן, ווי עס ווערען אונטערגעגראָבען די גרונד־פעסטען פון דער אלטער גריכישער געזעלשאפט. עס קאָן זיין, אז זי, די נעזעלשאפט, האָט אינסטינקטיוו געפיהלט מעהר נעפאהר אין דער שטיל־ער וויסענשאפטליכער קריטיק פון סאָקראטעס, עהדער אין די ראדיקאלע פראזען פון די סאָפיסטען, וואָס האָבען אין א סך פונקטען זיכער איבערגעכאפט די מאָס.

ווי די מעשה איז, סאָקראט'ן האָט מען בעשולדיגט אין געפעהרליכע שטאָטס־פערברעכענס. די אָנקלעגער (עס זענען געווען מעהרערע אָנקלעגער, וועגן אפילו קסענאָפאָן רעדט נאָר פון איין אָנקלאָגער: „הא קאטעגאראָס", דער קטיגור) זענען נעווען: איינער, א יונגער דיכטער, וואָס איז ברוגז געווען אויף סאָקראט'ן, פאר וואָס ער האָט אויפגעוואָרפען די פאָעטען, אז זיי פערשטעהען ניט דעם וועזען פון זייער אייגענער קונסט; איינער, א חשוב'ער, בכבוד'ער לעדער־העגדלער, וואָס איז געווען אין כעס אויף איהם, וויל ער האָט איהם נעראטהען, זיין זוהן זאל אוועקווארפען דעם בכבוד'ען, חשוב'ען לעדער־האָנדל; איינער, א דעמאָגאָג, און נאָך א פערטער, וועמעס קריוודעס צו סאָקראטעס זענען געבליעבען אונבעקאנט.

די בעשולדיגונג האָט נעהייסען: „סאָקראטעס טהוט אונרעכט, וויל ער לייקענט די נעטער, אין וועלכע דער שטאָט גלויבט, און פיהרט איין נייע דעמאנישע וועזען. ער טהוט אויך אונרעכט, וויל ער פערדארבט די יוגענד."

וואָס איז בעקאנט מיט אלע איינצעלהייטען פון דער אנארישער בעל־הבית'ישקייט. דאָס זעלבע איז אויך מיט דער מעריצין. אין דער וואָלשפּיננערייַ לאָזען די מאנסביל איבער די גאנצע הערר־שאפט צו די וויבער, וואָס פערשטעהען בעסער דעם עסק. פון אלע אזעלכע פעלען ברענגט סאָקראָטעס אינדוקטיוו ארויס דעם אלגע־מיינעם כלל, אז יעדער עסק מוז איבערגעגעבען ווערען צו דעם, וואָס איז בעוואָפענט מיט דער נויטיגער ו ו י ס ע נ ש א פ ט פון זיין פאך. דעם זעלבינען אלגעמיינעם כלל וועגדט ער אָן אויך אויף די פאָליטיק, אָדער אויף די וויסענשאפט, ווי אזוי ריכטיג צו הער־שען און צו רעגירען. כדי צו זיין א הערשער, מוז מען זיין א מומחה אין דער אומנות. סאָקראָטעס שטעלט זיך אָבער ניט אָב אויף דער פראָגע, ווי אזוי מאכט מען, אז די רעגירער זאָלען זיין בהבן אין זייער אומנות און ווי אזוי דאַרף איינגעאָרדנעט ווערען דער שטאָאט, אז די בעסטע און קלוגסטע אין הלכות פאָליטיק זאָלען קאָנען פיהרען די הערשער־ראָליע. די אויפגאבע האָט שפעטער גענומען אויף זיך צו פערענטפערן פלאָטאָן.

פערגלייכען מיר איצטער די פילאָסאָפיע פון סאָקראָטעס מיט דער פילאָסאָפיע פון דעם סאָפיסט גאָרגיאָס, וועלען מיר זעהן, אז סאָקראָטעס האָט אויסגעפונען פונקט דעם היפּך פון דעם, צו וואָס גאָרגיאָס איז געקומען. גאָרגיאָס זאָגט, עס איז גאָרנישט ניטא. סאָקראָטעס זאָגט, עס איז דאָ טוגענד. גאָרגיאָס זאָגט, מען קען גאָרנישט ניט וויסען, סאָקראָטעס זאָגט, דער עצם מהות פון טוגענד ליעגט אין וויסען. גאָרגיאָס זאָגט, איינער קען גאָרנישט ניט מיטטהיילען דעם אנדערען. סאָק־ראָטעס זאָגט, די טוגענד קען מען לערנען און אלע מענשען אויס־לערנען.

און פון דעסטוועגען האָט מען סאָקראָט'ן אין זיין צייט צונויפגעמישט מיט די סאָפיסטען. ביז צו א געוויסען גראד איז יענע צייט געווען געראָטן. סאָקראָטעס איז דער סאָפיסט, וואָס איז געגאנגען קאָנסעקווענט אויף דעם וועג, וועלכען זיי האָבען בע־טראָטען, און וואָס האָט אויסגעפונען אן אויסוועג פאר דעם מענש־ליכען נעדאנק פון יענע ענגענייש, אין וועלכע די פריהערדיגע פילא־סאָפיע האָט איהם פערפיהרט.

הנאות, וואָס מיר האָבען פון לעבען

סאָקראטעס וויים גאנץ גוט, אז ביי מענשען שפּיעלט הנאה א גרויסע ראָליע. ער געפינט, אז די געוועהנליכע הנאות פון׳ם לעבען קאָנען ניט ברענגען א דויערנדען גליק און אז די העכסטע לוסט בעקומען מיר, וועז מיר זעהען איין, אז מיר ווערען אלץ בעסער און בעסער און וועז מיר האָבען פרייגד, וואָס דערגרייכען אויף צו אלץ העכערע שטופען פון פאָלקאָמענהייט, א דאנק זייער אומגאנג מיט אונז. אָבער שוין דערפון אליין איז קלאָר, אז גליק און טוגענד ליעגט ניט אין דער לוסט, נאָר אין א וועלכען עס איז א י ד ע א ל פון פאָלקאָמענהייט.

די מעטהאָדע פון דער ריכטיגער בעגריף־בעשטימונג וועגדט סאָקראטעס אָן אויף אויף די פ א ל י ט י ק. ער אונטערזוכט די פערשיעדענע שטאָטס־פאָרמען, וואָס האָבען געהערשט אין זיין צייט און וויל אויסגעפינען די ריכטיגע דעפיניציאָן פון יעדער שטאָטס־פאָרם. דערביי שפּיעלט ביי איהם די הויפּט ראָליע ניט אזוי דער יורידישער אינהאלט איהרער, ווי איהר עטהישער ווערטה. די „טיראניע" אונטערשיידט זיך פון „קעניגטהום" ניט נאָר דורך דעם אליין, וואָס דער קעניג האָט בעקומען די הערשאפט איבער׳ן פאָלק לויט דעם געזעץ, בעת דער טיראָן איז געוואָרען א הערשער, וויל ער האָט אליין דורך אייגענע מאכט בעקומען די הערשאפט אין זיינע הענד. די הויפּט־נפקא־מינה צווישען די צוויי שטאָטס פאָרמען איז אן עטהישער. דער קעניג פאָלגט די געזעצען פון זיין לאנד,— דאָס ווערט פערלאנגט פון דער טוגענד. דער טיראן אָבער צוטרעט די טוגענד מיט די פיס אין דעם מאָעמנט, וועז ער כאפט אריין אין זיינע הענד די הערשאפט מיט געוואלד, להיפּך צו דעם עקזיס־טירענדען געזעץ.

די בעסטע שטאָטס־פאָרם הענגט אָבער אָב ניט פון דעם, ווער און ווי אזוי עס האָט בעקומען די מאכט איבער׳ן פאָלק. אפילו וועז די רעגיערער ווערען אויסגעקליבען פון דעם פאָלק אליין, איז דאָס נאָך אויך ניט קיין גאראנטיע, אז זיי וועלען וויסען ווי צו הערשען, ד. ה. פיהרען דאָס פאָלק אויף דעם וועג פון טוגענד. א שיף פערטרויט מען נאָר דעם, וואָס איז געניט אין דער שיפ־פאהרט, אין דער לאנדווירטשאפט קאָן נאָר דער זיין א גוטער בעל־הבית,

טוגענד זענען טהעאָריע און פראַקטיק אזוי פעסט צונויפגעבונדען אין איינעם, אז איינע קאָן אָהן דער אנדערער ניט בעשטעהן. און דער עיקר איז — טהעאָרעטיש ריכטיג אויסצוגעפינען, וואָס טוגענד איז. ווי נאָר איינער וועט זעהען קלאָר, וואָס עס מאכט איהם גליקליך, אזוי וועט ער ממילא שוין זיך נאכיאָגען נאָך דעם גליק.

ווי אזוי זאָלען מיר אָבער אויסגעפינען דעם ריכטיגען בעגריף פון גליקזעליגקייט? אין וואָס בעשטעהט דער אמת'ער בעגריף פון גליק? אויף דערויף האָט סאָקראטעס געגעבען אן ענטפער, וואָס ווייכט שוין אָב פון דעם ריין־בעגריפליכען וועג, אויף וועלכען ער האָט געפיהרט זיין פילאָסאָפישע פאָרשונג ביז אהער.

דער אלגעמיין וועלטליכער, געטליכער שכל, זאָגט ער, האָט אין יעדער מענשליכער ברוסט איינגעפלאָנצט א געטליכע שטים, א „דאימאניאָן", א גוטען „גייסט", וואָס זאָגט אלע מאָהל אונטער דעם מענשען, וואָס ער דארף אין יעדען איינצעלנעם פאל טהאָן, כדי צו דערגרייכען זיין העכסטען גליק און די העכסטע טוגענד. דאָס איז דער ג ע ו ו י ס ע ן, וואָס יעדער איינער טראָגט ביי זיך אין האַרצען. פרעגט מען דעם געוויסען, בעקומט מען אי־דעאל פון פ א ל ק א מ ע נ ה י י ט, צו וועלכער דער מענש דארף שטרעבען.

„גנאָטי ז'אויטאָן"! דערקען זיך אליין! די וועלט האָט דער דעלפישער אראָקול געשיקט צו סאָקראט'ן, און אין די וועלט פאסט ער צונויף זיין גאנצע פילאָסאָפיע. דערקען זיך אליין, איז דער טייטש: אינטערעסיר זיך מעהר מיט די פראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דיר גופא עהדער מיט די פראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דער פרעמדער נאטור. טראכט און פאָרש אויס, אין וואָס בעשטעהט דאָס העכסטע גוט, צו וועלכען דו זאלסט שטרעבען. „גנאָטי ז'אויטאָן" איז אָבער אויך דער טייטש: וועה גוט בעקאָנט מיט דעם אייגענעם פערבאָרגענעם געוויסען, לאָז אין אלע וויכטיגע לעבענס־פראָגען רעידען די אינוועניגסטע שטים פון דיין האַרצען, אין וועלכער עס דריקט זיך אויס די געטליכע וועלט־פער־נונפט, און דו וועסט תמיד געפינען דעם ריכטיגען וועג צום גליק.

ניט גאנץ קלאָהר איז ביי סאָקראט'ן געבליבען די פראגע, אין וואָס פאָר א שיכות די גליקזעליגקייט שטעהט צו דער לוסט, צו די

די אַנדערע; ביי אַן אַנדער פאַלק איז דאָס ערלויבט. אָבער די סאָפיסטען גופא האָבען אין א סך אונטערזוכונגען בעווייזען אז אַלץ, וואָס מענשען טהוען, טהוען זיי דאָס צולִיעב זייער אייגענעם נוצען. הייסט עס, אז עס איז דאָ א וועלכער עס איז געמיינזאָמער מקור, פון וועלכען עס פלִיעסען ארויס אַלע מענשלִיכע האַנדלונגען. קאָנען מיר דאָך אויך אין דער פראַגע אונטערזוכען, אויב א געשלעכטס־פערקאָהר צווישען עלטערן און קינדער איז ניצלִיך אָדער ניט. סאָקראטעס בעווייזט, אז פון אזא פערקאָהר מוז אַרויסקומען א שאָדען צו דער מענשלִיכער ראַסע: זי וועט דערפון פערדאָרבען. הייסט עס, אז אין דעם פאַל האָבען מיר א פֿרוביר־שטיין, מיט וועלכען מיר קענען אָבשעצען, צי אזא געשלעכטס־פערקאָהר איז „גוט" אָדער „שלעכט", צי איז ער א טוגענד, אָדער א לאַסטער.

אויך אין דער פראַגע, וועלכע די סאָפיסטען האָבען אויפגעוואָרפען, צי עס איז גוט אָדער שלעכט צו פאַלגען די געזעצען פון דעם שטאַאט, געפינט סאָקראטעס, אז דער נוצלִיכקייטס־פֿרינציפ קען פערענטפערען די שאלה. ער בעווייזט, אז סיי פאר דעם אייגצעלִנעם, סיי פאר דער גאַנצער געזעלשאפט, איז נוצלִיך, מען זאל זיין געהאָרכזאם צו די געזעצען פון שטאַאט.

און בכלל: טוגענד, דאָס העכסטע „גוט", צו וועלכען די מענשען שטרעבען, איז דאָס וואָס זיי ברענגט נוצען, דאָס וואָס זיי מאַכט גלִיקלִיך. ממילא איז טוגענד ניט קיין אַנדער זאָך, ווי גלִיקזעלִיגקייט און נוצלִיכקייט. וואָס ברענגט אָבער דעם מענשען נוצען? אין וואָס לִיעגט דעם מענשען'ס גלִיק? דאָס דארף אויסגעפונען וועלען דורך די ריכטיגע ערקענטנים. טוגענד איז ווייסען. א מענש, וואָס וויים אין וואָס עס בעשטעהט די אמת'ע גלִיקזעלִיגקייט, קאָן ניט זיין אונעהרלִיך. ער מוז וועלען די טוגענד, וואָס ברענגט איהם גלִיק. אמת, איינעם קען זיך אויסדוכטען, אז די חושים און די תאוות וועלען איהם ברענגען גלִיק. אָבער דאָס איז נאָר א דערווייליגער טעות. וואָס מעהר ער וועט זיך פערלאָזען אויף זיין שכל, אַלץ מעהר וועט ער אויסגעפינען אין וואָס עס בעשטעהט דער ריכטיגער גלִיק, און וועט קאָנען וועלען א בעל הבית איבער זיינע חושים.

סאָקראטס גרונדגעדאַנק איז, אז אויף דעם געביעט פון דער

אין דער מענשלעכער געזעלשאפט אזא מין זאך ווי אונגערעכטיג־קייט. מיר פרעגען אויך ניט, צי אונגערעכטיגקייט איז שלעכט אדער גוט. ווי מיר זאלען זיך ניט פאנאנדערגעהן אין די פראגען, אייגנשטימיג כלייבען מיר אין דעם בעגריף גופא, וואס דאס פער־בונדען זיין מיט דעם וואס אונגערעכטיגקייט; עס מאכט ניט אוים, צי זי עקזיסטירט, אדער ניט. איהר ת ו ך איז אונאב־הענגיג פון רוים און צייט און, איין מאל אויסגעפונען, איז ער גלייך קלאר פאר אלע מענשען.

אבער אויך דעם זעלביגען וועג, ווי מיר האבען אויסגעפונען דעם תוך פון א וועלכער ס'איז זאך, קאנען מיר דאך אויסגעפינען די ענטפערם אויך אלע אנדערע שאלות, וואס זענען פערבונדען מיט איהר. מען דארף נאר קלאר ווערען וועגען די בעגריפען, וואס לייגען אין יענע שאלות און וועגען די ריכטיגע אויסטייטשונגען פון יענע בעגריפען.

סאקראטעס ווערט אויך אזא אופן דער בעגרינדער פון דער ראציאנאליסטישער בעגריף־פילאסאפיע, פון יענעם גלויבען, אז דער אמת לייגט אין דעם ריכטיגען בעגריף, אז דער בעגריף שטאמט דירעקט אב פונ'ם שכל און ניט פון די חושים, און אז ער מוז דע־ריבער אויסגעטייטשט ווערען פון אלע מענשען און צו אלע צייטען אין דעם זעלביגען זין.

§ 35. סאקראט'ס טוגענד־לעהרע.

די אינדוקטיווע מעטהאדע פון ריכטיגע בעגריף־בעשטימונגען וועגדט סאקראטעס אן, כדי צו פערענטפערען יענע שאלה, וואס דארף, נאך זיין מיינונג נאך, זיין דער גרונד־פראבלעם פון פילא־סאפישען דענקען — די שאלה וועגען מענשליכע טוגענד.

וואס איז אזוינס טוגענד? וואס איז איהר ריכטיגער בעגריף?

די סאפיסטען האבען גלייקענט אז עס איז דא א וועלכע עס איז איין אייניגיג טוגענד, אין וועלכע אלע מענשען, אהן אן אונ־טערשיעד, זאלען גלויבען. אויספארשענדיג די פערשיעדענע רעכט־בעגריפען ביי פערשיעדענע פעלקער האבען זיי געפונען, אז פער־שיעדענע פעלקער האבען פערשיעדענע גראנקען וועגען „גוט" און „שלעכט", וועגען „טוגענד" און „לאסטער". ביי איין פאלק צ. ב. טארען עלטערען און קינדער ניט לעבען געשלעכטליך אויינע מיט

א ביישפיעל וועט אונז דאָס דערקלערן. לאָז זיין מיר געהען ארויס פון דעם געדאנק פון אונגערעכטיגקייט (אדיקיא). סאָקראטעס שטעלט אוועק די פראגע: וואָס איז אזוינס אונגערעכטיגקייט? ער בעקומט, לאָמיר זאָגען, דעם ענטפער אז אונגערעכטיגקייט איז — איינעם אָבנארען, אָדער ביי איינעם עפעס אוועקגענומען מיט געוואלד א. ז. וו. פרעגט ער וויטער: און ווען מיר נארען אָב א פיינד אין קריג און מיר נעהמען פון איהם אוועק עפעס א זאך, וועט עס אויך זיין אונגערעכטיגקייט? דער געפרעגטער מוז מודה זיין, אז בנוגע צו דעם פיינד אין קריג, זענען אזעלכע האנדלונגען גערעכט. היסט עס, אז מען מוז שוין דעם פריהערדיגען ענטפער פערריכטען. אונגערעכט איז — אָבנארען א פרוינד, אָדער עפעס אוועקגענומען פון איהם מיט געוואלד. און ווי איז, פרעגט וויטער סאָקראטעס, אז איהר ווילט אָבנארען אייער אייגענעם קראנקען זוהן, כדי ער זאל ארבעטלינגען א רפואה? אָדער ווען איהר ווילט אָבנעהמען ביי אייער פרוינד דעם שווערד, מיט וועלכען ער וויל זיך אליין א מיתה אָנטהאָן, וועט עס אויך זיין אונגערעכט? דער געפרעגטער פלעגט מוזען צוגעבען, אז אויך דער אנדער ענטפער איז געווען ניט נענוי און פינקטליך, אז מען דארף אין איהם אריינטראָגען נאָך א תנאי. אונגערעכט איז אָבנארען א פרוינד מיט דער כונה צו טהאָן איהם שלעכטס.

אויך אזא אופן קומט מען אויף דעם וועג פון אינדוקציאָן צו דער אויפשטעלונג פון א ריכטיגען ב ע ג ר י ף.

דער בעגריף איז דאָס, וואָס בלייבט אייביג רוהען אין דעם קיין מאָל ניט רוהענדען שטראָם פון ערשיינונגען.

אָט אין דעם אויסגעפינען פון ריכטיגע בעגריפען ליעגט, נאָך דער מיינונג פון סאָקראטעס, דער וועג צו אבסאָלוט זיכערע קענטניסען. דער ריכטיגער בעגריף איז דער תוך דבר פון א וועלכער ס'איז זאָך, ער איז ניט אָבהענגיג פון וועלכער ס'איז אינדיווידועלער מיינונג. ער ווייזט אונז אָן, וואָס די זאָך א י ז, אָן דער ענטפער, אויב ער איז ריכטיג אויסגעפונגען געוואָרען, בלייבט אונפערענדליך און אייביג פאר אלע דורות. און אין דער אמת'ן! בעטראכטען מיר דעם ריכטיגען בעגריף פון אונגערעכטיגקייט. מיר פרעגען דאָ דערווייל ניט, אויב ס'איז דאָ אין דער וועלט אָדער

וויים גאר ניט און פערשטעהט גאר ניט פון איהר. ער פלעגט זאגען: „איך וויים נאר איין זאך, אז איך וויים גאר נישט". און אפשר איז דאס געווען ניט גאר דורך און דורך אירא־ניע. גלוי־בענדיג, אז די וועלט־פערנונפט איז פערקערפערט אין דער געזעל־שאפטליכער פערנונפט, האט ער אויך געמוזט גלויבען, אז יעדער איי־נער האט אין זיך וועניגסטענס א טהייל פונ׳ם גענטליכען אמת און אז מען קאן וויטקליך לערנען מעהר פון די אנדערע מענשען עהדער, לאמיר זאגען, פון די בוימער און חיות. דעם ענטפער, וואס ער פלעגט בעקומען אויף זיין שאלה, פלעגט ער אבפערגען דורך זעהר וויציגע און שארפזיניגע פראגען. דער געפרעגטער פלעגט אויי־זעהן, אז זיין ענטפער איז אדער אין גאנצען פאלש אדער וועניג־סטענס ניט פינקטליך און גענוי. דורך פאסיגע פראגען פלעגט סאקראטעס ארויפברענגען איהם אויף א בעסערען ענטפער און אויך יענעם ענטפער פלעגט ער אויף דעם פריהערדיגען אופן קרי־טיש דורכמוסטערן און בעווייזען זיינע חסרונות. אנגעהענדיג מיט דער זעלביגער מעטהאדע, פלעגט ער דעם געפרענטען סוף כל סוף ארויפברענגען צו אזא ענטפער, וואס האט געהאט אלע מעלות פון א פינקטליכען געדאנק. אין איינעם מיט דער אירא׳ניע איז, ווי מיר זעהן, געווען אנגעוועגדט אויך די דיאלעקטיק, ד. ה., די אויפדעקונג פון אינוועניגסטע פעהלערען און סתירות אין א וועלכען עס איז געדאנק, וואס האט זיך אין פלוג אויסגעדוכט קלאר און גאנץ גלאט. דעם גאנצען פראצעס האט סאקראטעס אנגערו־פען „מאיעוטיק" די העבאם־קונסט, און ער פלעגט אפט זאגען, אז אקוראט ווי זיין מוטער, פענארעטע, פלעגט העלפען די געווינעריגס צו געבערען קינדער, אזוי העלפט ער די מענשען געבערען ריכטיגע געדאנקען.

דער וויכטיגסטער טהייל פון זיין מעטהאדע איז בעשטאנען אין דער אינדוקציאן, ד. ה. אין דער אונטערזוכונג און פערגלייכונג פון פערשיעדענע אייגצעל פעלע אין דעם מענשליכען לעבען, כדי ארויסצוגעפינען דעם אלגעמיינעם כלל, וואס ליעגט אין זיי פערבארגען. און דער צוועק פון דער מעטהאדע איז געווען די ריכטיגע דעפיניציאן, ד. ה. די פינקטליכע און קלארע בעשטימונג פון יענעם זין, וואס מיר דארפען פערבינדען מיט א וועל־כען ס׳איז ווארט.

דיאום, וואָס מוז עֿפּי שכל זיין א שותפ'שער בעזיץ פּאר דער גאנצער מענשהייט. אין אזעלכע אידעען און געדאנקען, וואָס שטעהען העכער, עהדער דעם אינדיווידיאום'ס קאפריזען און סובייעקטיוויטעט מיינונגען, דרוקט זיך אויס די אלוועלטליכע פערנונפט, וואָס ווירקט אין אונז, ווי אין דער גאנצער נאטור. מען דארף נאָר אויסגעפינען יענע ריכטיגע מ ע ט ה א ד ע, וואָס זאָל אונז העלפען ארויסצובעקומען פון די מענשליכע מיינונגען דעם פערניכפטיגען זיכערען טהייל, אין וועלכען עס שפיגעלט זיך אָב דער־אייביגער שכל פון דעם געטליכען פרינציפ אין דער וועלט. ד י מ ע ט ה א ד ע א ו ן ד י מ ע ט ה א ד ע ן־לעהרע איז דערביי דער הויפט־זאך אין דער פילאָ־סאָפישער פאָרשונג.

§ 34. סאָקראַט'ס מעטהאָדען־לעהרע.

די זעלביגע פראגע, וואָס האָט פעראינטערעסירט די נאטור־פילאָסאָפען בנוגע צו דער נאטור, דארף אויך אוועקגעשטעלט ווערען בנוגע צו די מענשליכע האנדלונגען. פון וואנען שטאמט די ער־קענטנים: פון די חושים, אָדער פון שכל? און אויף וועמען קענען מיר זיך פערלאָזען: אויף די ערשטע, אָדער אויף דעם לעצטען?

די סאָפיסטען האָבען ניט געטרויט דעם מענשליכען שכל און האָבען אויף ניט גענוגויבט די מענשליכע חושים. סאָקראטעס, ווי דאָס רוב פילאָסאָפען ביז צו די סאָפיסטען, האָט געגלויבט אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל. ער איז געווען א ר א צ י א נ א־ל י ס ט. אויב דער מאטעריאל, וועלכע אונז ברענגען די חושים, געפינט זיך אין א שטענדיגער פערענדערונג, אין א שטענדיגען פלוס, זענען די רעזולטאטען, וואָס דער קלאָרער שכל ברענגט ארויס, אייביג און אונפערענדליך. דורך א ריכטיגע מעטהאָדע דארפען מיר קאָנען קומען צו זיי.

סאָקראט'ס מעטהאָדע איז בעשטאנען פון עטליכע אייגצעלנע טהייל־פראָצעסען, וואָס זיי האָבען אלע געהאָלפען ארויסברענגען דעם אמת. אין זיינע געשפרעכען מיט די פערשיעדענע מענשען פלעגט ער אָנהויבען מיט דער א י ר א נ י ע. ער פלעגט צוגעהן צ. ב. צו א בעל מלאכה און פלעגט ביי איהם פרענגען וואָס איז דער צוועק און דער זין פון זיין ארבייט, מאכענדיג זיך, אז ער אליין

פילאָסאָפיע פון הימעל אויף די ערד אראָבגערופען, אריין געפיהרט זי אין די שטעדט און אין די הייזער און געצוואונגען די מענשען צו פּאַרשען וועגען דעם לעבען און די זיטען, וועגען „גוטס" און „שלעכטס".

עס איז קלאָר, אז אויף דעם געביט פון דער מענשליכער געזעלשאפט און מענשליכע האנדלונגען קאָן ניט געמאָלט זיין אזא ראדיקאלער ניהיליזם ווי דער, וואָס גאַרניאָס האָט אויפגעשטעלט בנוגע צו דער נאטור. וואָלט אין דער געזעלשאפט גאָר נישט עקזיסטירט, וואָלטען די מענשען גאָר נישט געקאָנט דערקענען און וואָלטען זיי ניט געקאָנט מיטהיילען איינער דעם אנדערען זייערע געדאנקען, יעמאָלט וואָלטען זיי ניט געהאט וועגען וואָס זיך צונויפצוריידען און קיין אָבמאַך צווישען מענש און מענש וואָלט ניט געווען מעגליך. ס'איז אָבער א פאקט, אז די מענשליכע געזעלשאפט עקזיסטירט, אז מענשען רעדען זיך איינע מיט די אנדערע צונויף. דאָס טהון זיי, א דאנק דער שפּראַך, דורך איינצלנע ווערטער, וואָס האָבען א בעשטימטען זין. וועז איך געברויך א וועלכען ס'איז וואָרט וואָס האָט א שיכות צו דער נאטור, וועז איך בעצייכען צ. ב. א געוויסע פאַרב מיט דעם וואָרט: „רויט", קאָן איך ניט זיין זיכער, אויב אלע מענשען, וואָס געברויכען דעם זעלביגען וואָרט האָבען אויף די זעלביגע רויט-עמפּפינדונג, ווי איך. אוז דורך קיין פּראַקטיק, דורך קיינע בשותפות'שע האנדלונגען קאָנען מיר ניט מיטהיילען, איינע די אנדערע, דעם מהות פון דער פאַרב, וואָס יעדער איינער זעהט אוז רופט אָן מיט דעם נאָמען „רויט". אָבער אויב מיר געברויכען א וועלכען ס'איז וואָרט, וואָס האָט א שיכות צו אונזערע מענשליכע בעציהונגען, אויב מיר זאָגען צ. ב. דעם וואָרט: „גערעכטיגקייט", אָדער: „אונגערעכטיגקייט", מוזען מיר אריינלעגען אין איהם איין-אוז-דעם-זעלביגען זין אוז אויב מיר פערשטעהען פערשיעדען דעם זין, וועט שוין די פּראַקטיק פונ'ם לעבען בעווייזען, אז מיר קענען זיך ניט צונויפגעהן. געהען מיר זיך אָבער יא צונויף, איז דאָס א סימן, אז אין דעם וואָרט, וואָס האָט אונז צונויפגעבונדען, ליעגט א וועלכער עס איז זין, וואָס מיר אלע פערשטעהען איהם גלייך. אויף אזא אופן איז אויף דעם געביעט פון מענשליכע האנדלונגען פּאַראן א מעגליכקייט פאר אזא ערקענטנים, וואָס הענגט ניט אָב פון יעדען איינצלנעם אינדיווי-

נאנצען נעראנקען־נאנג פון סאקראטעס. וועגען זיין ווערק האָט ער זיך אויסגעדריקט, אז אלץ, וואָס ער האָט פערשטאנען אין איהם איז געטליך און ריכטיג, און ער איז זיכער, אז אויך דאָס, וואָס ער האָט ניט פערשטאנען איז אקוראט אזוי ריכטיג און אמת. קלאָר און זיכער איז פאר איהם נעווען דער הערַאקליטישער גרונד־געדאנק, אז אומעטום, סיי אין דער נאטור, סיי אין דער מענשליכער נעזעל־שאפט הערשט א געטליכע פערנונפט וואָס שטראהלט פון דעם נעטליכען פייער־עטהער און וואָס דריקט זיך אויס אין די נאטור־נעזעצען און אין די נעזעצען פון דער מענשליכער נעזעלשאפט.

אויך פון אנאקסאגאראס' גרונד־פרינציפ, דעם געטליכען וועלט־שכל, האָט ער פיעל געהאלטען. דער איבער־נאטירליכער שכל איז א גאָט, וועלכער איבערוואכט אלץ, וואָס קומט פאָר אין דער וועלט און טראָגט אומעטום אריין א פערנינפטיגען פלאן, א שכל'דיגע צוועקמעסיגקייט. אלץ אין דער נאטור און אין דער נעזעלשאפט איז גוט, שכל'דיג, צוועקמעסיג. דאָס איז נעווען דער גרונד־געדאנק, אין וועלכען סאקראטעס האָט גענלויבט. ער איז נעווען דורך און דורך אפטימיסטיש.

אבער אין איינעם מיט די סאפיסטען האָט ער פון דעסטוועגען גענלויבט, אז מיר דארפען זיך מעהר אינטערעסירען מיט מ ע נ ש־ל י כ ע אנגעלעגענהייטען, עהדער מיט דער נאטור. ער האָט איינגעזעהן, אז דער שכל, וואָס ליענט פערבאָרגען אין דער נאטור, איז אנגעטהאן אין אזא לבוש, וועלכען מיר, מענשען, קאָנען ניט אראבשטרייפען. די נאטור רעדט צו אונז א לשון, וועלכען מיר, מענשען, קאָנען ניט פערשטעהן. צווייטענס, קאָן אונז די קענטע־נים פון דער נאטור ניט ברענגען קיין שום נוצען פאר אונזערע איי־נענע וויכטיגע לעבענס־פראגען. וואָס קאָנען אונז די בוימער לער־נען? פלעגט ער פרענען. אט פארוואָס ער האָט געהאלטען אז מיר מוזען קאָנצענטרירען אונזער געדאנק אויף דער וועלט פון דעם מענשען'ס לעבען. אין איהר, אין דער מענשליכער נעזעלשאפט, דריקט זיך די וועלט־פערנונפט אוים דורך דעם מיטעל פון אונזערע אייגענע נעראנקען. זי איז ניט פערשטעלט פאר אונזער שכל דורך קיין פרעמדען לבוש, זי רעדט צו אונז א לשון, וועלכען מיר אלע קאָנען פערשטעהן.

בעקאנט איז ציצעראָ'ס א וועדטל, אז סאקראטעס האָט די

דריי קוואַלען, צו פערגלייכען זיי און אַרויסצוגעפינען דעם ריכ־טיגען גראַנקען־גאַנג פון יענעם גרויסען פילאָסאָפישען רעפאָר־מאַטאָר.

§ 33. סאָקראַט'ס וועלט־אַנשויאונג.

מיר האָבען שוין געזאָגט, אַז די סאָפיסטיק איז די וויעג פון סאָקראַט'ס פילאָסאָפיע. די סאָפיסטען גיבען איהם אויפ'ן וועג א סך וויכטיגע פּרינציפּען, וועלכע ער אַרבייט אַריין אין זיין סיס־טעם. דאָס איז ערשטענס, דער „א י ך ־ פ ר י נ צ י פ, דער בעשטראַבען אויפצובויען א פילאָסאָפישען בנין צוליעב די אינטע־רעסען פון דעם מענשליכען איך; דאָס איז, צווייטענס, דעם נ י צ־ל י כ ק י ט ס ־ פ ר י נ צ י פ, וואָס האָט געשפּיעלט ביי די סאָ־פיסטען אַזא גרויסע ראָלע אין דער דערקלעהרונג פון סאָציאַלע און מאָראַלישע ערשיינונגען. דאָס איז, דריטענס, דער טוגענד־פּראָ־בלעם, די פראַגע וועגען יושר און עולות, וועגען גוטם און שלעכטם און וועגען דעם גרונד־פּרינציפּ, פון וועלכען עס שטאַמען אַלע עטי־שע אַנשויאונגען, — פראַגען וועגען דער טוגענד גופא. פערטענס, די סקעפּטיק בנוגע צו דער נאַטור־פילאָסאָפיע, די נייגונג צו טראַכ־טען מעהר וועגען די מענשליכע ענינים עהדער וועגען יענע פּראָ־צעסען, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דער דרויסענדיגער וועלט.

דאָס רוב געשיכטס־שרייבער פון דער פילאָסאָפיע לייגען אויף דעם לעצטען פונקט כמעט דאָס גאַנצע געוויכט. ביי זיי קומט אויס, אז סאָקראַטעס האָט זיך לגמרי ניט אינטערעסירט מיט דעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער נאַטור, און איז אין גאַנצען נעווען פריי פון וועלכע עס איז נאַטור־פילאָסאָפישע מיינונגען. און אויב ער האָט יע געהאַט וועלכע עס איז מיינונגען אין דער פראַגע, האָ־בען זיי ביי איהם געשפּיעלט זעהר א קליינע ראָלע.

מיר מיינען, אז דאָס איז צו אייזויטיג און איבערטריבען. ניט נאָר האָט סאָקראַטעס געהאַט בעשטימטע מיינונגען וועגען די גרונד־פראַגען פון דער נאַטור־פילאָסאָפיע, נאָר יענע מיינונגען האָ־בען אויך געשפּיעלט א זעהר וויכטיגע ראָלע אין דעם אַרויסוואַקסען און דעם אויפבוי פון דעם גאַנצען סיסטעם און אין דער לאָגישער שיכות צווישען זייענע אייגצעלנע טהיילען.

הערקליט האָט איבערגעלאָזען א געוואַלטיגען רושם אויף דעם

דורך א גייסטיגע לעבע צו איהר. ער האָט געלעבט מעהר די נשמות עהדער די גופים און ער האָט געזאָרגט פאר זייער פערעדלונג און ענטוויקעלונג.

מינדעסטענס א יאָהר צוואַנציג, דרייסיג, פון דעם פערציג־סטען לעבענס־יאָהר אָן, האָט ער אזוי אָבגעלעבט אין אטהען, ארומ־געהענדיג איבער די גאסען, אָבשטעלענדיג מענשען און פיהרענדיג מיט זיי פילאָסאָפישע געשפרעכען, אין וועלכע ער האָט אויסגעאר־בייט און ענטוויקעלט די גרונד־געדאנקען פון זיין נייעם וועג.

§ 32. די קוועלען פאר סאָקראַט׳ס פילאָסאָפיע.

סאָקראטעס האָט ניט גישריבען קיין ווערק, און אלע ווערק, וואָס מען פלעגט א מאל צושרייבען צו סאָקראטעס, זענען געווען שפעטערדיגע פעלשונגען. זיין פראָפאַנאנדא און לעהר־טהעטיגקייט זענען געווען א ריין־מינדליכע. נאר פון זיינע תלמידים וויסען מיר עפעס וועגען זיין פילאָסאָפיע.

ליידער אבער האָט קיין איינער פון זיינע תלמידים ניט בער־שריבען די לעהרען און די רייד פון זייער לעהרער, כדי די שפע־טערדיגע וועלט זאל האָבען פאר זיך א ריכטיגען און קלאָרען בילד פון זיין פילאָסאָפיע. צוויי תלמידים, קסענאָפאָן און פלאטאָן האָ־בען אין זייערע ווערק געשילדערט דאָס לעבען און די לעהרען פון זייער רבי׳ן. אָבער אויף ביידען קאָן מען זיך ניט אין גאנצען פער־לאָזען. קסענאָפאָן האָט געווים געפלייסט זיך טריי איבערצוגעבען אלץ, וואָס ער האָט געהערט און פערשטאַנען פון סאָקראט׳ס גע־דאנקען־גאנג. אָבער, צום אונגליק, איז ער ניט געווען קיין טיעפער דענקער, און א סך וויכטיגע גדאנקען פון סאָקראטעס זענען איהם געבליעבען פרעמד און אונפערשטענדליך. פלאָטאָן וויעדער, איז שוין געווען א צו גרויסער און א צו זעלבסטשטענדיגער דענקער. ער האָט דעריבער אין סאָקראטעס אריינגעטייטשט, און אין זיין מויל אריינגעלעגט א סך פילאָסאָפישע רעיונות, וואָס שטאַמען פון פלאטאָן׳ס אייגענעם, געניאלען קאָפּ. א גייסטיגער אייניקעל פון סאָקראטעס, פלאטאָן׳ס תלמיד, אריסטאָטעלעס, וואָס האָט געלעבט ניט אזוי שפעט נאך סאָקראטעס טויט, איז א דריטער קוואל, פון וואנען מען קאָן שפען ידיעות וועגען סאָקראט׳ס לעהרע. די איצטיגע געשיכטליכע פארשונג זעהט צו קאָמבינירען אָט די אלע

אין וועלכער עס איז אויפנעצויגען געווארען זיין יונגער פילאסא־
פישער געדאנק.

§ 31. סאקראט'ס לעבען.

סאקראטעס איז געבוירען געווארען אין דעם יאהר 469 אדער
470. זיין פאטער, סאפראניסקוס, איז געווען א בילדהויער פון
פראפעסיאן און די זעלבע מלאכה האט ער איבערגעלאזען בירושה
זיין זוהן. זיין מוטער, פענארעטע, איז געווען א הייבאמע. סאק־
ראטעס האט בעקומען די ערציהונג, וועלכע אלע יונגע אטהענישע
יונגע לייט האבען געהאט צו יענער צייט. אחוץ דעם האט ער
געשטודירט פאר זיך געאמעטריע און אסטראנאמיע און איז בע־
קאנט געווען מיט די געדאנקען פון די פריהעריגע נאטור־פילאסא־
פען. ער האט אויך צוגעהערט די פארלעזונגען, וועלכע די סא־
פיסטען האבען געהאלטען. פון די נאטור־פילאסאפען האבען די
גרעסטע ווירקונג געהאט אויף איהם אנאקסאגאראס און הראקליט.
(הראקליט איז איבערהויפט געווען דער לייעבלינגס־פילאסאף פון
די סאפיסטען).

אין זיין לעבען האט זיך סאקראטעס מיט קיין זאך ניט אויס־
געצייכענט. ער האט געלעבט בעשיידען, האט אבגעהיט די געזע־
צען פון'ם שטאאט און די רעליגיעזע מנהגים פון זיין פאלק. א
נאטור איז דאס געווען אנ'ערלע, צארטע, מיט א ברענענדיגען
דארשט אויסצוגעפינען דעם אמת, מיט א באמת פרומען געמיטה.
זיין בעשעפטיגונג איז בעשטאנען אין דער בילדהויערי, אבער ניט
אין איהר האט ער געזוכט און געפונען די בעפריעדיגונג פאר זיין
נשמה. עס האט איהם געצויגען אויפ'ן גאס צו רעידען מיט מענ־
שען, מתוכח זיין זיך מיט זיי וועגען די וויכטיגסטע מנהגים פון'ם
מענשליכען לעבען, און אין איינעם מיט זיי, אין דעם פראצעס גופא
פון דורכרעדען זיך, ארויסצוגעפינען דעם ריכטיגען אמת. בעזונ־
דערם האט איהם געצויגען צו דער יוגענד. אין יענער צייט האט
אין גריכענלאנד געהערשט די פאר אונזער געפיהל פארווערפליכע
געשלעכטליכע ליעבע צו יונגע זכרים. קיינער האט דערינען ניט
געזעהן קיין ברעקל עולה, און אויך סאקראטעס איז ניט געווען
פריי פון דעם מין „ערא" אדער ליעבע. אבער סאקראטעס האט
געזעהן צו פערעדלען די ריין־קערפערליכע ליעבע צו דער יוגענד

ער האָט זיך געפֿליסט אויסצוגעפינען עהנליכקייטען און פערשיע־
דענקייטען צווישען ערשיינונגען דאָרטען, וואו מען האָט זיי ביז
אהער ניט בעמערקט. דאָס איז געשעהן קודם כל אויף דעם געביט
פון שפראך־פֿאָרשונג. אין דער סאָפיסטיק ווערט געבאָרען די
שפראך־וויסענשאפט, די אויספֿאָרשונג פון די ערשטע גראמאטיקא־
לישע כלֿלים, די פֿאָנאָנדערשיידונג פון סינאָנימע ווערטער פון פער־
שיעדענעם קלאָנג, אָבער כמעט גלייכען „טייטש", דער אויפבוי פון
דער רהעטאָריק (די רעדע קונסט), — דאָס אלץ האָט זיין וואָרצעל
אין די ארבייטען פון די סאָפיסטען.

צוויי גרויסע גרונד־פראָבלעמען האָבען דערביי געמוזט אויס־
וואקסען. ערשטענס, דער פראָבלעם פון דעם ריכטיגען וואָרט־גע־
ברויך, וואָס האלט איינגעוויקעלט אין זיך דעם פראָבלעם פון ריכ־
טיגען דענקען. צווייטענס, דער פראָבלעם פון טוגענד און גערעכ־
טיגקייט. די רעדנער־קונסט האָט געהאט צום פראקטישען ציעל
די אדוואָקאטור־ארבייט און די פאָליטישע פראָפאגאנדא און אגי־
טאציע פון יענער צייט: פערטהיידיגען רעכט און יושר אקענען
אונרעכט און עולות, אין פריוואטען און עפענטליכען לעבען. ווי
פערפֿלאָנטערט און „סאָפיסטיש" עס זענען ניט געווען די מיינונגען
פון די סאָפיסטען וועגען מאָראל און פאָליטיק, האָבען זיי דאָך גע־
מוזט אויפהויבען די שאלות פון „גוטס" און „שלעכטס", וואָס
זענען פערבונדען מיט זיי. דער פראָבלעם פון טוגענד האָט געמוזט
ארויסטרעטען אין זיין גאנצער שארפקייט אין דער סאָפיסטיק.

אויף דעם פעלד פון די געזעלשאפטליכע און קולטורעלע ער־
שיינונגען זענען די סאָפיסטען געבליבען טריי צו זייערע גרונד־
פרינציפען פון רעלאטיוויזם און דעם סוביעקטיוויזם „איך"־שטאנד־
פונקט. עס האָט דעריבער אויך דאָ געמוזט אנווענדסען א חושך אין
די מחות און הערצער, מחמת די פיעלע סתירות וואָס די סאָפיסטען
האָבען אריינגעבראכט אין זיי. אויך דאָ האָט זיך געפיהלט, אז
עס מוז געזוכט ווערען א נייער וועג, אויף וועלכען מען זאל קענען
קומען צו א זיכערען, פעסטען וויסען. די צייט האָט זיך געניטיגט
אין דער אויסארבייטונג פון א ריכטיגער מעטהאָדע, ווי אזוי צו
דענקען און צו פארשען. אט די פילאָסאָפישע לעבענס־נויט האָט
ארויסגעבראכט סאָקראטען, און די סאָפיסטיק איז געווען די וויעג,

אויך דאָס רעכט, וואָס הערשט אין דער געזעלשאפט, איז בע־שאפען געוואָרען פון מענשען צוליעב זייער אייגענעם נוצען.

די ראדיקאלסטע פערטרעטער פון דעם סאָציסטישען גע־דאנק אויף דעם געביעט פון רעכטס־און־שטאָטס־פילאָסאָפיע זע־נען געווען, — אויב מען זאָל אָננעהמען, אז פלאָטאָן האָט אין זיין דיאלאָג „גאָרגיאס" ניט אַרויסגעפיהרט קיין אויסגעטראכטע פינע־רען, אָדער ניט איבערטריבען די מיינונגען פון זיינע פילאָסאָפישע געגנער, — פאָלאָס און קאלליקלעס. על פי נאטור, האָבען זיי געלערנט, האָט יעדער א רעכט נאָכצוגעהן נאָך זיינע תאוות, לאָזען זיי אָנוואקסען אָהן א שיער און בעפריעדיגען זיי, ווי ווייט עס איז נאָר מעגליך. דאָס רוב מענשען זענען אָבער ניט בכח צו בעפריעדיגען אלע זייערע געלוסטען. די שוואכע זענען געווען געצוואונגען, אָנצוטהאָן א צוים אויף זייערע ליידענשאפטען. מחמת דעם האָבען זיי זיך איינגעוועהנט, צו האלטען די זעלבסט־בעשרענ־קונג פאר א טוגענד און די פרייע בעפריעדיגונג פון די תאוות פאר א לאסטער. האָט אָבער איינער אזוי פיעל כח אין זיך, אז ער קאָן אראָב־ווארפען פון זיך אלע צוימען און גדרים, איז — מה טוב! פאר דעם, וואָס האָט די מאכט איז א בזיון צו בינדען זיינע ליידענשאפטען. פאר דעם מעכטיגסטען אין שטאָט איז קיין זאך ניטא, וואָס זאָל איהם בינדען און אָבהאלטען.

רעכט איז אייגענטליך קיין אנדער זאך ניט ווי מאכט, — א געדאנק, וועלכען פערדינאנד לאסאל האָט אזוי פאָפולער געמאכט אין דער צווייטער העלפט פון׳ם נייניצעהנטען יאָהרהונדערט. זיי האָבען קריטיקירט די מאראלישע רעגעל פון דעמאָקריט, וואָס זאָגט, אז ס׳איז בעסער אומרעכט צו ליידען, עהדער אומרעכט צו טהאָן. דער וואָס קאָן בעגעהן אן אומרעכט צוליעב זיין אייגענעם נוצען און דערביי ניט בעשטראפט ווערען, האָט א רעכט דאָס צו טהאָן. — אין דעם זעלביגען גראד זענען זייערע געדאנקען געווען פריי און ראדיקאל כמעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם מענשליכען געזעלשאפטליכען לעבען: וועגען סעקסועלע בעציהונגען, פאמיליען־לעבען א. אז. וו.

אָבער די סאָציסטען האָבען אויך געבויט, ניט נאָר צושטערט. דער דאָרשט נאָך וויסען האָט געזוכט געזעץ־מעסינקייטען. איהם האָט ניט געארט, וואָס די טהעאָריע האָט מבטל געווען אלע אמת׳ן.

פאר אט דעם דריטען פעלד פון דער מענשליכער ערקענטנים. זייער ארביים איז דאָ געווען א דאפעלטע: א קריטישע, צושטערענדע, און א פאזיטיווע, אויפבויענדע. אין זייער קריטיק האבען די סאפיס־טען אונטערגעגראבען אלע יסודות, אויף וועלכע עס האט גערוהט די יעמאלטיגע קולטור. מעהר פאר אלץ האבען זיי זיך ארויפגע־וואַרפען אויף די רעליגיאן. מען איז ניט געבליבען שטעהן בייַ די האלב־קוויינקלענדע וועדטער פון פראטאגאראס, אז מען קען ניט גענוי וויסען, צי עס זענען דאָ געטער אויף דער וועלט, אדער ניט. מען איז שוין געווען כמעט זיכער, אז געטער זענען ניט מעהר ווי אילוזיעס, בעשאפען פון דעם מענשליכען מח. די פראגע איז געווען מעהר ניט: וועהר, ווי אזוי און צוליעב וואס האט עס אויסגעטראכט די גאנצע געטער־וועלט. איין סאפיסטישער תירוץ איז געווען, אז דאס האט א קלוגער געזעץ־גיבער מיט א כיון איינגעשמועסט דעם עולם, ער זאל גלויבען אין די עקזיסטענץ פון געטער, כדי דער עולם זאל זיך תמיד פיהלען בעוואכט פון אן אייביגשפיאָנירענדען אויג, א שטענדיג הארכענדען אויער, און אויף אזא אופן אבשרעקען דעם עולם פון צו טהאן עולות, וועז קיינער זעהט עס ניט. ווי נאאיוו עס זאל אונז איצטער ניט שיינען דיעזער סאפיסטישער ענטפער, א שטיקעל אמת ליעגט פארט אין איהם. ניט א י י ן אייניצינגער מענש האט אויסגעטראכט די געטער, נאר די גאנצע מענשליכע געזעלשאפט; און ניט צוליעב איין צוועק, נאר צוליעב א סך צוועק־קען. אבער צווישען די צוועקען איז גאנץ זיכער אויך ארויינגע־גאנגען דער ציעל — ארויפצואוואַרפען אויף די געטער דעם עסק צו משפט'ען יענע „שאלקהאפטיגע", וואס טהוען זייערע עולות אין דער שטיל אזוי, אז די האנד פון געזעץ קאן זיי ניט דערגרייכען.

די סאפיסטען האבען ארויסגעבראכט נאך א צווייטען געדאנק מכח דעם אורשפרונג פון דער רעליגיאן און אויך אין איהם ליעגט א גרויסער טהיל אמת. זיי האבען געזאגט, אז דער מענש איז בטבע געניגט צו פארגעטערען אלץ, וואס איז נוצליך פאר איהם. ניט נאר די זון און די שטערן זענען געוואָרען געטער, נאר אויך ברויט האט געגעבען דעם אורשפרונג דער געטין פון פרוכטבאר־קייט — דעמעטער, — אקוראט ווי די ניצליכקייט פון וויין האט בעשאפען דעם גאט באקכוס.

דערקענען און די מעגליכקייט מיטצוטהיילען דעם געפונענעם אמת.

דער רעלאטיוויזם און דאָס „איך"־פרינציפּ פון די סאָפיסטען האָט אָבגעשניטען, וועניגסטענס אויף א ווייליע, יעטוועדע ווייטערע ענטוויקלונג פון א נאטור־פילאָסאָפישען גערַאנק.

די אַרבייט פון די סאָפיסטען איז אָבער ניט בעשטאַנען בלויז אין זייער פילאָסאָפישער קריטיק. זיי האָבען געמאַכט ווי שטארק אָבלייקענען יעדען אמת, האָבען זיי דאָך ניט געקענט אויסלעשען דעם דורשט צו ווייסען אין זייער אייגענער נשמה. זיי האָבען זיך מיאש געווען אין דער ערקענטנים פון דער נאטור, דערפאַר אָבער האָט זיך זייער מוח א וואַרף געטהאָן אויף א נאַנץ נייעם פעלד פון ווייסנשאפט, וואָס זיי האָבען צום ערשטען מאָל געזומען בעאַקערען מיט זייערע הענד.

דעם גאַנצען מרחב פון מענשליכע ווייסנשאפטען קען מען איינטהיילען אין דריי גרויסע פעלדער: ערשטענס, די דרויסענדיגע וועלט אַדער די נאַטור, — אלץ, וואָס האָט צו טהאָן מיט די אַזוי־אָנגערופענע נאַטירליכע ערשיינונגען, צו וועלכע עס גהערט אויך דער מענש, וועו מען קוקט אויף איהם מעהר נישט ווי אויף א קער־פערליכע זאַך. צווייטענס, די פסיכישע וועלט, וואָס האָט צו טהאָן מיט'ן סכום פון אלע די פראַצעסען, וואָס שפיעלען זיך אָב אין דעם מענשען'ס נשמה, אינעווייניג אין דעם אייגענעם איך. אָבער צווי־שען די צווייי וועלטען ליעגט נאָך א דריטע וועלט, וואָס איז ניט אין גאַנצען נאַטור און ניט אין גאַנצען א ריין אינדיווידועלער פסי־כישער פראַצעס. דאָס איז די וועלט פון דער מ ע נ ש ל י כ ע ר ק ו ל ט ו ר. עקאָנאָמישע, יורידישע און סאָציאלע ערשיינונגען, די פעסטשטעלונג פון „גוטס" און „שלעכטס", די אַרויסברענונג און ענטוויקלונג פון דער שפראַך, רעליגיאָן און זיטען, — דאָס אלץ גהעט אַרויס פונ'ם גדר פון ריין אינדיווידועלע פסיכישע פראַצע־סען. יעדער אייגענר געפינט, וועו ער קומט אויף דער וועלט, שוין א פארטיגע קולטור אַרום זיך, וואָס ווירקט אויף איהם נאָך מיט א שטארקערער דרויסענדיגער מאַכט, עהדער די דרויסענדיגע מאכט פון דער נאַטור.

די סאָפיסטען, וואָס זענען אויסגעוואקסען צו א גרויסער שוהלע פון פאָלקס־לעהרער און אויפקלעהרער, האָבען זיך א נעהם געטהאָן

דריטער קאפיטעל.

סאקראטעס און די איינזייטיגע סאקראטיקער

אינהאלט: די פראגען פון דער מענשליכער קולטור אין דער בעלייכטונג פון די סאפיסטען. — די ראלע פון די סאפיסטען אין דער רעליגיאנס־און דער שפראך־וויסענשאפט. — דער טוגענד־פראבלעם. — די קוועלען פאר סאקראט'ס פילאסאפיע. — סאק־ראט און די סאפיסטען. — זיין וועלט־אנשויאונג. — שכל און צוועקמעסיגקייט אין דער נאטור און אין דער געזעלשאפט. — סאק־ראט'ס מעטהאדען־לעהרע: אינדוקציאן און בעגריף־בעשטימונג. — סאקראט'ס טוגענד־לעהרע: טוגענד, וויסען און גליקזעליגקייט. — סאקראט'ס געדאנקען וועגען פאליטיק. — דער טויט פון סאקרא־טעס. — עווקליד פון מעגארא און פעדאן פון עלים. — אנטיס־טהענעס און די ציניקער. דיאגען. — אריסטיפ און די העדאנעקער. העגעזיאס דער פעסימיסט. — אנניקעריס. —

§ 30. סאקראטעס און די סאפיסטען.

מיר האבען אין דעם פאריגען קאפיטל געזעהן, וויּ אזוי די גאנצע פאר־סאקראטישע נאטור־פילאסאפיע האט זיך אויסגעלאזען כמעט ווי מיט גארנישט. די סאפיסטען האבען פון איהר ארויסגע־דרונגען, אז דער מענשליכער שכל איז ניט ביכולת אויסצוגעפינען אזא'ן אמת מכח דער נאטור, וואס זאל אייגלייכטען גלייך קלאר אלע דענקענדע מענשליכע מחות.

פראטאגאראס האט ניט געפונען קיין אנדער קריטעריום פאר דעם אמת, סיידען דעם מענשען אליין, און נאך ספעציעלער: יעדען אייגצעלנעם מענשליכען אינדיווידיואום. גארגיאס האט אין גאנ־צען מבטל געווען די פילאסאפיע אין זייגע דריי כללים, וואס לייג־קענען די עקזיסטענץ פון וואס עס איז, די מעגליכקייט עפעס צו

צו § 22 :

Ed. Zeller, Pythagoras und die Pythagorassage.

אין דעם ערשטען באנד פון זיינע „פארטרעגע און אבהאנדלונגען"

צו § 23 :

J. Freudenthal, Die Theologie des Xenophanes. Breslau 1886.

צו § 24 ;

Ferdinand Lassale, .Die Philosophie Herakleitos des Dunkelen von Ephesos. Berlin 1858.

P. Schuster, Heraklit von Ephesos. Lpz. 1873.

צו § 28 :

Friedrich Albert Lange, Geschichte des Materialismus, Bd I s 9 ff, (4 Aufl.)

צו § 29 :

Laas, Idealismus und Positivismus. Bd I, 1879.

ליטעראטור וועגען דער גריכישער פילאָסאָפיע אין אלגעמיינעם.

אין די לעצטע צעהן־פונפצעהן יאהר זענען אין דייטשלאנד ארויס עטליבע „אײנלייטונגען אין די פילאָסאָפיע": פון Külpe, Jerusalem, און אנדערע. Paulsen,

דאס בעסטע בוך אויף דעם נעביעט איז דאס זאמעל־ווערק:

Systematische Philosophie von W. Dillthey, A. Riehl, W. Ostwald, H. Ebbinghaus, R. Eucken, Fr. Paulsen, W. Münch, Th. Lipps. (Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abtheilung VI) Berlin und Leipzig. B. G. Teubner, 1907.

Joh. Ed. Erdmann, Grundriss der Gesch. der Philosophie. (אין ענגליש פון W. S. Hough, London 1892).

E. Dühring, Kritische Gesch. d. Philosophie, 3. Aufl. 1878.

W. Windelband, Gesch. d. Philosophie, 1892.

Dr. Max Heinze: Friedrich Ueberwegs Grundris der Gesch. d. Philosophie, 8te Aufl. 1894. — מיט זעהר רייבע ליטעראטור אננאבען.

Alfr. Fouillee, Histoire de la Philosophie. 3me 1882.

פון די ענגלישע היסטאריקערס רעבענט מען דעם בעסטען:

Robert Blakey, History of the philosophy of mind, 4 vols London 1848.

די בעסטע נעשיכטען פון דער גריעכישער פילאָסאָפיע זענען:

Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen.

W. Windelband, Gesch. der alten Philosophie,

Th. Gomperz, Griechische Denker.

A. W. Benn, The Greek philosophers 2 vols. London 1882.

פאר די איבערינע פעריאדען און פאר די איינצעלנע קאפיטלען וועלען מיר די ליטעראטור אנווייזען שפעטער.

* * *

ליטעראטור וועגען דער גריכישער פילאָסאָפיע ביז צו פלאטאן.

א) וועגען די פאר־סאָקראטיקער:

צו די §§ 19—21:

R. Seydel, Der Fortschritt der Metaphysik innerhalb der Schule der Jonischen Hylozoismus. Lpz. 1860.

וואס איך האָב פאר מיינע אויגען. עס קאָן זיין, אז ער זעהט נאָר אנדערע פארבען עהדער איך, אבער ער רופט זיי אָן מיט די זעל־ביגע ווערטער, ווי איך.

די סאָפיסטען האָבען אריינגעבראכט נאָך מעהר פלאָנטער אין די פילאָסאָפישע מוחות פון זייער צייט. זיי האָבען אויסגעארבייט פערשיעדענע שארפזיניגע און וויציגע לאָגישע קונצען, ווי אזוי אין דער זעלביגער צייט צו בעווייזען דעם אמת פון א וועלכען ס׳איז גערָאנק און דעם היפך פון דעם אמת. דער פילאָסאָפישער גערָאנק האָט געווארט אויף א משה׳ן, א גבור, וואס זאָל איהם ארויסציהען „מאפילה לאור גדול", פון דער דיקער פינסטערניש צו דער העלקייט פון׳ם קלאָרען גערָאנק. דער גבור איז געווען סאָקראָטעס.

זענען נאָר אמת'ן פאר מ ע נ ש ע ן, ווייל אין דער נאטור זע־ נען גאָר ניטאָ יענע מאטעמאטיש־ריכטיגע ליניען און קרייזען וועל־ כע מיר שטודירען אין דער געאָמעטריע. הייסט עס, אז דאָ איז דער אמת רעלאטיוו ניט לפי דעם אייגעלנעם אינדיווידואום און זיינע אומשטענדען, נאָר לפי דעם גאנצען מענשליכען מין. פון דער אנדער זייט אָבער האָט עֶר גאנץ בעשטימט אויסגעדריקט זיין געדאנק, אז דער אמת בייט זיך פון יחיד צו יחיד און ביי איין און דעם זעלביגען אינדיווידיאום פון צייט צו צייט.

ווי די מעשה איז, פראָטאגאָראס טראָגט צום ערשטען מאָל אריין אין דער פילאָסאָפיע די גרונד־פרינציפען פון דעם רעלאטי־ וויזם און דעם מענשליכען „איך", דעם בעשאפער פון פילאָסאָ־ פישע אמת'ן.

לויט פראָטאגאָראס זענען אלע מיינונגען אמת. זיין תלמיד, גאָרגיאס, איז אויף דעם זעלביגען וועג געקומען צו דעם אומגע־ קערטען רעזולטאט. אלע מיינונגען זענען פאלש. זיין לעהרע ווערט צונויפגעפאסט אין דריי גרונד־זעצען.

ערשטענס: עס איז גאָר נישט ניטאָ, ווייל יעדער נעדאנק פון א „זיין" פערווויקעלט זיך אין אינוועניגע סתירות פון ענדליך און אונענדליך.

צווייטענס: וואָלט עפעס געווען, וואָלט מען דאָס ניט געקענט דערקענען, ווייל אויב עפעס איז דאָ, געפינט זיך עס אין א שטענ־ דיגער פערענדערונג, און אויף די מענשליכע ערקענטנים האלט אין איין שטענדיגען בייטען זיך. עס קען ניט קומען צו אזא מאמענט, וואו ביידע, די וועלט און דער שכל, זאלען זיך קענען אויף א ווייל אבשטעלען, כדי דער שכל זאל קענען אריינגעהמען אין זיך די וועלט, און אין דעם נעכסטען מאמענט איז שוין אנאנדער וועלט און אנאנדער שכל.

דריטענס: וואָלט מען עפעס געקאָנט דערקענען, וואָלט מען דאָס ניט געקאָנט מיטטהיילען, ווייל מיטטהיילען קאָן מען נאָר עפעס אין ו ו ע ר ט ע ר. אָבער ווערטער קאָנען ניט בעשרייבען דאָס וואָס מען זעהט. די רויטע פארב און דאָס וואָרט: „רויט" זענען ניט איין און די זעלביגע זאך און בעת איך זאָג איינעם: „רויט", קאָן איך ניט זיין זיכער, אז ער זעהט די זעלביגע פארב,

דער פילאָסאָפישער געדאנק האָט געקאָנט מטושטש ווערן פון אזוי פיעל סיסטעמען, וואָס האָבען איינע סותר געווען די אנדערע, איינע געקעמפפט מיט דער אנדערער. דער קאמפף פון די מיינונגען האָט בעוויזען, אז די אלע סיסטעמען זענען אויפגעבויט נאָר אויף שכל'דיגע סברות, אָבער קיין איינע פון זיי איז ניט בעגרינדעט אויף אזא פעסטען פונדאמענט, וואָס זאָל צווינגען דעם מענשליכען שכל אָנצונעהמען זי. עס האָט געמוזט ארויסוואקסען די פראגע: וואו ליעגט דער פרוביר־שטיין מיט וועלכען מען זאָל קאָנען אָבשאצען דעם אמת פון א וועלכער ס'איז פילאָסאָפישער סברה? אָט די פראגע האָט זיך אוועקגעשטעלט דער בענרינדער פון דער לעצטער פאר־סאָקראטישער שוהלע, פראָטאגאראס. פראָטאגאראס האָט בעמערקט, אז יעדער מענש גלויבט אין עפעס פשוט דערפאר ווייל ער גלויבט. און דאָס וואָס איינעם דוכט זיך ס'איז אמת, ווייזט דעם אנדערען אויס ווי שקר. עס איז דעריבער נאָר ניטאָ אזא פרוביר־שטיין וואָס זאָל צווינגען אלע מענשליכע שכל'ס אָנצונעהמען איינעם און דעם זעלביגען געדאנק. עס איז ניטאָ קיין אנדער מאסשטאב פאר'ן אמת, אחוץ דעם מענשען: „דער מענש איז די מאָס פון אלע זאכען: פון די וואָס זענען, אז זיי זענען און פון די וואָס זענען ניט, אז זיי זענען ניט", זאָגט פראָטאגאראס.

מען קען איצטער מיט בעשטימטהייט ניט זאָגען וואָס פראָטאגאראס האָט געמיינט מיט דעם בעגריף „מענש": דעם איינצעלנעם אינדיווידיאום אָדער דעם אלגעמיין מענשליכען מין? א פולע געלערנטע רעכענען, אז ער האָט דערמיט געמיינט ניט דעם יחיד, נאָר די מענשליכע נאטור. ריכטיגער פאר אלץ איז אָנצונעהמען, אז פראָטאגאראס האָט נאָך ניט נעמאכט יענעם וויכטיגען חלוק צווישען אינדיווידיאום און מענש בכלל, וועלכען מיר מאכען איצטער. ער האָט איינגעזעהען, אז דער אמת איז א פראָדוקט פון דער מענשליכער ערקענטנים און אז ער בייט זיך, לויט די אינדיווידוען און די אומשטענדען אין וועלכע זיי געפינען זיך. מען האָט פראָטאגאראס'ן אויפגעוויעזען אויף די געאָמעטריע, אויף די געזעצען פון די ליניען און קרייזען, אין וועלכע אלע מענשען שטימען איין. האָט ער דערויף געענטפערט, אז אָט די אמת'ן

„עס איז בעסער אונרעכט צו לײדען עהדער אונרעכט צו טהאָן".
„גוט איז ניט נאָר ניט טהאָן קיין אונרעכט, נאָר אויך ניט ו ו ע־
ל ע ן טהאָן קיין אונרעכט". „אפילו וועז דו ביזט אײנער אליין,
זאָג ניט און טהו ניט קיין ניעדרעריגע זאך: לערען זיך צו שעהמען
מעהר פאר זיך אליין עהדער פאר דעם אַנדערען". „א שטארקער
מאן איז ניט דער וואָס איז גובר זיינע פיינד, נאָר אויך דער, וואָס
וועדט א בעל־הבית איבער זיינע תאוות", און נאָך אַנדערע שעהנע
עטהישע שפרוכען געפינען זיך ביי דעמאָקריט.

דער עטהישער וועדטה פון דעמאָקריט'ס מאָראל שטייגט נאָך
העכער, וועז מען דערגעהט, אז דעמאָקריט האָט ניט גענלויבט אין
די אונשטערבליכקייט. ער זאָגט: „אייניגע וואָס וווייסען נאָר ניט,
אז די שטערבליכע נאטור מוז פאנאנדערפאלען, אבער וואָס וווייסען
אז זיי האָבען אין לעבען געטהאָן שלעכטע מעשים, ברענגען צו די
גאנצע צייט פון זייער לעבען אין צוטראָגענקייט און שרעקעניסען,
וויילע זיי האָבען זיך איינגערעדט ניט אמת'ע מיטהען וועגען דעם
לעבען נאָך דעם טויט."

דעמאָקריט איז אויך געווען אַן איבערצייגטער קאָסמאָפאָליט.
„די היים פון אַן אייזעלער נשמה", זאָגט ער, איז די גאנצע וועלט".

§ 29. די סאָפיסטען פראָטאַגאָראס (צוויישען 480 און 410) און גאָרגיאָס (צוויישען 483 און 375).

דעמאָקריט איז דער לעצטער פון די פאר־סאָקראטישע נאטור־
פילאָסאָפען. א גאנצע וועלט פון נייע געדאנקען, פילאָסאָפישע
היפאָטעזען, גרויס ארטיגע בגינים האָבען זיי ארויסגעוואָרפען אין
דעם גריכישען געדאנק. יעדער אײנער האָט געגעבען א פער־
שיעדענעם תירוץ אויף דער וועלט פראבלעם: טהאלעס לערנט,
אז אלץ שטאמט פון וואסער, אנאקסימאנדער גיט אַן דעם אפעיראָן,
אנאקסימענעס די לופט, פיטהאגאראס — די צאהל און די האר־
מאָניע, הערַאקליט — די עטהער פייערדיגע פערנונפט, די עלעא־
טען — דאָס אייביגע אונפערענדליכע זיין, עמפעדאקלעס — די
פיער עלעמענטען און די צוויי פסיכישע קרעפט: ליעבע און האס,
אנאקסאגאראס — די האָמעאָמעריען און דעם וועלט־שכל, דעמא־
קריט — די אטאָמען, דעם ליידיגען רוים און די בלינדע נויט־
וועניגקייט...

ערקענטנים וואס אונז ברענגען די חושים. מיר זעהען אין דער נאטור פערשיעדענע פארבען, מיר ריכען פערשיעדענע גערוכען, זענען אט די פארבען און גערוכען אין דער דרויסענדיגער וועלט? אויב זיי וואלטען געווען דאַרטען, וואלטען זיי געמוזט שטאמען פון די אטאמען און יעמאלט וואלטען שוין די אטאמען געמוזט זיין פערשיעדען איינע פון די אנדערע, ניט נאר דורך די גרויס, פארם און געוויכט, נאר אויך לויט זייער זארב און גערוך, ד. ה. לויט א וועלכער עס איז קוואליטעט. די אטאמען אבער האבען אלע איין און די זעלביגע קוואליטעט. זיי אונטערשיידען זיך נאר קוואנטיטאטיוו, ממילא איז דערפון געדרונגען אז אלע קוואליטעטען, ווי פארב, גערוך, טעמפעראטור א. אז. וו. האבען ניט קיין ברעקעל אביעקטיווע ממשות אין דער דרויסענדיגער וועלט. זיי ווערען בעשאפען ווי א דמיון אין אונז גופא. דאס איז א רעזולטאט, אין וועלכען די איצטיגע פיזיאלאגישע פסיכאלאגיע איז אין גאנצען מסכים מיט דעמאקריט. דאס פיהרט אבער אויך צום גרעאנק אז דער מענשליכער „איך", אדער דער סוביעקט, שפיעלט אונבעוואוסט אויך א גרויסע ראלע אין דער בעשאפונג פון יענער וועלט, וואס דער שכל נעהמט אריין דורך די חושים.

דעמאקריט האט זיך אויך שטארק אינטערעסירט מיט די פראגען פון דער מאראל און דער עטהיק. עס איז אונז אבער היינט ניט קלאר ווי אזוי ער האט זיינע עטהישע גרעאנקען פערבונדען מיט זיין טהעארעטישען פרינציפ. זיי האבען פון דעסטווענגען א בעזונדערען אייגענעם אינטערעס, ווייל זיי האבען גע־שפיעלט א גרויסע ראלע אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון דער פילאסאפישער מאראל.

דעמאקריט מיינט אז אלע אונזערע מעשים ווערען דיקטירט דורך די געפיהלען פון לוסט און אונלוסט. אבער דער ציעל פון אלע מעשים דארף ניט זיין דער תענוג וועלכען די חושים ברענגען אונז, „די הראנע", נאר אן אלגעמיינער, זיכערער, הייטערער צו־שטאנד פון דער נשמה. דאס קאנען מיר דערגרייכען וועז מיר וועלען געהן ניט נאך די בעגעהרען פון די חושים, נאר לפי דעם איינזעהן פון דעם שכל. נאר ער קען אונז ברענגען די ריכטיגע גליקזעליגקייט. „גליקזעליגקייט און עלענד ליגען אין דער נשמה".

יעל, איז די נאנצע דעמאקריטישע וועלט־אנשויאונג א ריין מא־
טעריאליסטישע. אלץ קומט פאר אין דער נאטור לויט די געזעצען
פון דרוק און שטויס. די אטאמען האבען קיין אנדער ווירקונג
ניט איינע אויף די אנדערע, ווי נאר — אנשטויסען זיך און אב־
שטויסען זיך. עס איז ניטא אזא קראפט, וואס זאל ווירקען פון
איין אטאם אויף דעם אנדערען אטאם אהן א וועלכער עס איז
מאטעריעלער אטמאספערע, וואס זאל איבערטראגען די בעוועגונג
פון איינעם צום אנדערען. אלץ קומט פאר אין דער נאטור ניט
נאך א וועלכען ס'איז שכל'דיגען פלאן, נאר על פי בלינדער נויט־
וועגדיגקייט. אין דער נאטור הערשט, זאגט דעמאקריט, די „טיו־
כע", דער צופאל, וואס איז אין דער זעלביגער צייט די „אנאנקע" —
די בלינדע נויטוועגדיגקייט.

די מאטעריאליסטישע וועלט־אנשויאונג צווינגט דעמאקריט'ען
ארויסצובריינגען אן אינטערעסאנטע ערקענטנים־טהעאריע, וואס
איהרע גרונד־שטריכען זענען נאך ניט פערפעלטערט געווארען ביז
צום היינטיגען טאג. דאס איז די טהעאריע, ווי אזוי אונזערע
חושים נעהמען אין זיך אריין די דרויסענדיגע וועלט. נאיוע
מענשען מיינען נאך ער היום, אז אונזער אויג קען זעהן א וועלכע
ס'איז זאך אויף א גרויסען מהלך און דערביי דארף די זאך גאר
ניט אנריהרען אונזער אויג: מיר זעהען פון ווייטען. אין דער אמת'ן
אבער וואלטען מיר גאר ניט געקאנט זעהען, אויב די זאך וואלט
אויף א וועלכען עס איז אופן ניט געווען דירעקט פערבונדען מיט
דעם אויג. די איצטיגע פיזיק דערקלעהרט, אז געוויסע עטהער־
וועלען זענען דא צווישען דעם אויג און דער זאך, און מיר שפירען
די פערענדערונג פון די עטהער־וועלען לויט די ווירקונג וואס אויף
זיי מאכט די זאך וועלכע מיר זעהען. אין דעם פונקט געהט די
מאדערנע פיזיק אויף דעם וועג, אויף וועלכען ס'איז ארויפגעטרא־
טען דעמאקריט און נאך פריהער פאר איהם עמפעדאקלעס. פון
די זאכען טראגט זיך א מין אויסגוס צו אונזערע חושים און נאר
וועז זיי בעריהרען זיך קען דערפון ארויסקומען ערקענטנים.

דער צווייטער וויכטיגער גרונד־זאץ פון דעמאקריט'ס ער־
קענטנים טהעאריע, איז אויך א נויטוועגדיגער פועל יוצא פון
זיין מאטעריאליסטישען געראנק. דאס איז די קריטיק פון יענער

בעשאפען און קאנען ניט פערשווינדען. פון אייביג אן בעווענען זיי זיך אין דעם ליידיגען רוים. דורך זייער בעווענונג ווערען פער־שיעדענע וועלטען.

צו אריסטאטעלעס צייטען האט מען געמיינט, אז דעמאקריט האט דערקלעהרט די בעווענונג פון די אטאמען און דעם אויפבוי פון די וועלטען דורך די שווערקייט וועלכע יעדער אטאם האט. פא־לענדיג אין א לידיגען רוים פון אויבען אראב האבען געמוזט די שווערערע אטאמען שנעלער זיך בעווענען עהדער די לייכטערע. אריסטאטעלעס האט דעריבער אויפגעוויעזען אויף דעם פעהלער, וואס איז דערביי געמאכט געווארען: אין א לידיגען רוים פאלען די קערפער, ווי פערשיעדען שווער זיי זאלען ניט זיין, מיט איין און דער זעלביגער געשווינדיגקייט. די אונטערזוכונגען פון דער לעצטער צייט זענען שטארק מסופק צי דעמאקריט האט געמאכט אזא גראבען טעות. מען נעהמט דעריבער איצטער אן, אז די בע־ווענונג פון די אטאמען האט געשטאמט לויט דעמאקריט ניט פון זיי־ער שווערקייט. ווי די מעשה איז, שפיעלט אבער די פערשיעדענע שווערקייט פון די אטאמען פארט א גרויסע ראלע אין דעמאקריטס וועלטען־בילדונג. צונויפשטויסענדיג זיך אינאיינעם און אבשפרינ־גענדיג איינע פון די אנדערע, האבען די אטאמען געמוזט בעקומען פערשיעדענע בעווענונגען וואו זיי האבען זיך צונויפגענאסען אין א ווירבעל־שטראם. די שווערערע אטאמען זענען געפאלען אונטען און פון זיי איז געווארען ערד. די לייכטערע אטאמען זענען ארויפ־געשטופט געווארען ארויפצו און פון זיי איז געווארען די לופט און דער הימעל.

די מענשליכע נשמה איז, לויט דעמאקריט, אויך ניט מעהר ווי א מאטעריעלער אטאם, א קיילעכדיגער, גרינגער און פייערדיגער. אזעלכע פייערדיגע נשמה־אטאמען זענען פול און פיעל אין דער לופט. מיר אטהעמען זיי איין און מיר אטהעמען זיי אוים. אין דעם בעשטעהט דאס לעבען. אויף אזא'ן אופן גיט דעמאקריט א מאטעריאליסטישע דערקלעהרונג פאר וואס די לופט איז דער פרינציפ פון לעבען און דער הויך איז כמעט דאס זעלביגע זאך ווי די נשמה.

פערגעסט מען אויף דעם לידיגען רוים, וואס איז ניט מאטער־

נעהמט ער אָן די געטליכע פערנונפט, דעם „נום", וואָס איז אזא מין זעהר פיינע מאטעריע, וועלכע ברענגט אריין אָרדנונג און צוועקמעסיגקייט אין די פערשיעדענע איינצעל־ערשיינונגען פון דער וועלט. אנאקסאגאראס מאכט אָבער זעהר א שוואכען געברויך פון דעם נייען צוועקמעסיגקייטס־פרינציפ. דאָס רוב זוכט ער צו דערקלעהרען די נאטור־ערשיינונגען וואָס אינטערעסירען איהם, אויף דעם זעלביגען מעכאנישען וועג ווי דאָס האָט גע־טהאָן עמפּעדאָקלעס: דורך צופעליגע בלינדע צונויפמישונג און פאנאנדערמישונג פון די מאטעריעלע זאָמען אָדער „האָמאָמע־ריען", ווי מען האָט זיי שפעטער אָנגערופען. צו גאָט, דער וועלט־פערנונפט וועגדט ער זיך מעהר ניט דעמאָלט, ווען ער קען שוין מיט פּשוטע מעכאנישע מיטלען ניט אויסקומען. יעמאָלט לאָזט ער גאָט פון דרויסען אריין ווירקען אין דער וועלט און דערלאַנגען דעם ערשטען שטויס. דערנאָך געהט שוין וויעדער אלץ מעכאניש.

§ 28. דעמאָקריט (צווישען 470 און 380).

דער קאָנסעקווענטסטער פון די דריי דענקער איז דעמאָקריט, וואָס האָט אויסגעארבייט א סיסטעם, וועלכען ער האָט איבערגענו־מען פון זיין לעהרער לעוקיפּ. דעמאָקריט איז כמעט א פאָלשטענ־דיגער מאטעריאַליסטישער מאָניסט. איך זאָג: כמעט, ווייל מיט רייגער מאטעריע קען ער זיין וועלט־בילד ניט אויפבויען. ער מוז אָננעהמען נאָך אן אַנדער זאָך וואָס איז אפילו ניט גייסט, אָבער דאָך אויך ניט מאטעריע, דאָס איז דער אונענדליכער ליידיגער וועלט־רוים.

די מאטעריע, אָדער „דאָס פולע", און דער וועלט־רוים, אָדער „דאָס ליידיגע", זענען די צוויי פרינציפען מיט וועלכע דעמאָקריט דערקלעהרט „דאָס זיין" און „דאָס וועדען". דאָס פולע, די מא־טעריע איז דער פרינציפּ פון „זיין". די מאטעריע בעשטעהט פון אונצעהליגע אטאָמען ד. ה. אונטהיילבארע טהיילכען, אָבער אלע אטאָמען זענען נאָך זייער קוואַליטעט גלייך איינער דעם אנ־דערען. זיי אונטערשיידען זיך נאָר דורך די גרויס, דורך די פאָרם און דורך די שוערקייט. פארהאן אטאָמען קיילעכדיגע, פיער־עקיגע א. אז. וו. זיי זענען אין דער נאטור פון אייביג אָן, אונ־

אינטערעסאנט איז עמפעדאקלעס דערקלעהרונג ווי אזוי עס זענען געווארען אייניצעלנע ארגאניזמען אויף דער וועלט. פריהער זענען דורך דעם שפיעל פון ליעבע און האס בעשאפען געווארען אייניצעלנע אברים: אן אויג, א האנד, יעדער אבר בעזונדער, דערנאך זענען די פערשיעדענע אייניצעלנע אברים גאנץ צופעליג, אהן א וועלכען עס איז פלאן, צונויפגעוואקסען אין איין גוף און ס'האט געקאנט טרעפען צ. ב. אז דריי הענד און איין פוס, און איין אויג זאלען ווערען איין ארגאניזם. אבער אזעלכע ברואים האבען ניט געקאנט לאנג לעבען, ווייל די פערבינדונגען פון זייערע אברים איז ניט געווען קיין צווועקמעסיגע. געבליבען לעבען זענען נאר די, וואס האבען געהאט א צווועקמעסיגע צונויפבינדונג פון אייניצעלנע אברים. עס איז מיט רעכט אויפגעוויזען געווארען, אז אין דעם גרעאנק ליענט שוין קלאר אויסגעשפראכען דארווין'ס פרינציפ פון דעם נאטירליכען אבקלייב. אט דער גרעאנק פון עמפעדאקלעס בעווייזט אויך אז זיינע צוויי קרעפט, ליעבע און האס, זענען בלינדע קרעפט וואס טראגען ניט ארויין אין דער וועלט א וועלכען עס איז פלאן אדער ארדנונג. די צווועקמעסיגקייט וואס טרעט אזוי בולט ארויס פאר די אויגען אין דעם לעבען פון די ארגאניזמען איז א פראדוקט פון א בלינדען, נאטירליכען, צופעליגען אבקלייב.

§ 27. אנאקסאגאראס (צווישען 500 און 428).

דער טעלעאלאגישער פראבלעם פון צווועקמעסיגקייט שטעהט אויף דעם ערשטען פלאן ביי דעם צווייטען דענקער פון אונזער גרופע, אנאקסאגאראס. פאר דעם פרינציפ פון „זיין" נעהמט ער אן די „זאמען", מאטעריעלע עלעמענטען וואס זענען קוואליטאטיוו פערשיעדען אייניג פון די אנדערע. אבער בעת עמפעדאקלעס האט נאר פיער עלעמענטען, רעכענט אנאקסאגאראס אז ס'זענען דא אזוי פיעל עלעמענטען אויף דער וועלט וויפיעל עס זענען דא שטאפען, וועלכע בעשטעהען פון טהיילען, וואס זענען גלייך אין זייער קוואליטעט. עס זענען דא עלעמענטען אדער „זאמען", פון פלייש, פון בלוט, פון גאלד, א. אז. וו. די עלעמענטען לאזען זיך טהיילען ביז אין די אונענדליכקייט.

פאר'ן פרינציפ פון ווערען און פערענדערונג אין דער נאטור

ליטישע פילאָסאָפיע פון אייביגען ווערען, וואָס זענען זיך אזוי סותר איינע די אַנדערע, האָבען אוועקגעשטעלט די אויפגאבע פאר די קומענדע פילאָסאָפען צו פערבינדען די צוויי סתירות צו איין פילאָסאָפישען סיסטעם. דריי דענקער, די אזוי אָנגערופענע שולע פון די אינגערע נאטור־פילאָסאָפען, האָבען נעמען אויף זיך צו פערענטפערען די שאלה. יעדער איינער פון זיי שטעלט אויף איין פרינציפ פאר דעם אייביגען זיין און אַנדער פרינציפ פאר דער אייביגער פערענדרונג. ס׳פערשטעהט זיך אז מעהר פאר אלץ ליידט דערפון דער מאָניסטישער גרונד־פרינציפ. און אפילו דער העכסט מאָניסטישער פון זיי איז ניט פריי פון א שפור דואליזם.

דער ערשטער פון די דריי אינגערע נאטור־פילאָסאָפען, איז עמפעדאָקלעס. דעם פרינציפ פון אייביגען זיין זעהט ער אין די פיער „וואָרצלען" אָדער עלעמענטען: פייער, לופט, וואסער, ערד, וואָס זענען פון אייביג אָן אין דער נאטור, אונגעשאפען און אונ־פערענדערליך אין זייער טבע. פאר דעם פרינציפ פון וועלט גיט ער אָן צוויי פסיכישע קרעפט: ליעבע און האס. אין אָנהויב האָט אין דער וועלט געהערשט די ליעבע. יעמאָלט זענען אלע פיער עלעמענטען געווען צוזויפגעבונדען אינאיינעם, יעדעס פיצעלע מא־טעריע אויסגעמישט מיט אלע אַנדערע. דערנאָך איז אריינגעטרע־טען דער האס. ער האָט געמען פאָנאַנדערריסען די צוזויפגע־בונדענע טהיילען און דערפון זענען געוואָרען די איינצעל־זאכען. וואָס שטאַרקער עס הערשט דער האס אין דער וועלט, אלץ מעהר שיידען זיך פאָנאַנדער די עלעמענטען איינע פון די אַנדערע. בע־קומט דער האס אין גאַנצען די אויבערהאנד, יעמאָלט פערוואַנ־דעלט זיך די וועלט אין פיער סטיכיעם וואָס ליגען איינע איבער דער אַנדערער: אונטען ערד, דערויף וואסער, דערנאָך לופט און גאָר אויבען פייער. אָבער יעמאָלט הויבט וויעדער אָן ארבייטען די קראָפט פון ליעבע. זי טרייבט וויעדער די עלעמענטען זיי זא־לען זיך פאראיניגען, און עס וועלען דערפון וויעדער איינצעל־זאכען, פערשיעדען לויט דער פראָפאָרציע אין וועלכע עס מישען זיך צוזויף די פיער עלעמענטען. עס איז ניט שווער אין דעם געדאנקען וויעדער צו דערקענען דעם הערַאקליטישען האָראָס קאָסמָס און האָראָס אַנאָ.

ס'איז אויך אונמעגליך צו דענקען אז די וועלט איז ניט איין אינציגע זאך נאר בעשטעהט פון פערשיעדענע זאכען. לאמיר אנ־נעהמען, אז ס'זענען דא מעהר ניט ווי צוויי זאכען אויף דער וועלט. מיט וואס זענען זיי צוויי? אויב זייערע גרעניצען גיסען זיך צונויף אין איינעם, זענען זיי דאך ניט צוויי זאכען נאר איין זאך. אויב אבער זייערע גרעניצען זענען אבגעטהיילט איינע פון די אנדערע, מוז דאך זיין א דריטע זאך, וואס ליענט צווישען זיי און טהיילט זיי אב (לאז זיין דאס איז די לופט). און מיט דער דריטער זאך איז וויעדער דער זעלביגער שפיעל. גיסען זיך זיינע גרעניצען צונויף מיט די צוויי אנדערע זאכען, זענען זיי אלע דריי איינע און די זעלביגע זאך. זענען אבער די גרענעצען אבגעטהיילט, מוז כען אננעהמען א פערטע און א פינפטע זאך, וואס שוידט זיי פאנאנדער אין אזוי וויייטער ביז צו דער אונענדליכקייט.

זענען'ס ארגומענטען און טענות געגען די פיעלהייט און גע־גען די בעוועגונג זענען ניט בלויז גייסטיגע שפיעלעריין. זיין געדאנק האט זיך דא צום ערשטען מאל געטראפען אויג אין אויג מיט די טיעפסטע פראבלעמען וואס ליגען איינגעוויקעלט אין דעם בעגריף פון דער אונענדליכקייט מיט זיינע לאגישע אינוועניגסטע סתירות. אזוי ווי זענען האט געטרויט נאר דעם שכל, האט ער פערוואלפען אלץ וואס לאזט זיך ניט בעקוועם ארייטהאן אין די רעמעלאך פון דעם ריין לאגישען פערשטאנד.

פון די עלעאטישע פילאסאפען מוזען מיר נאך דערמאהנען איינעם, מעליסאס, וואס האט אין איין פונקט אריבערגעשפרייזט די גרעניצען פון דער עלעאטיק. די וועלט איז נאך זיין מיינונג נאך אונענדליך אין רוים.

דאס עלעאטישע דענקען איז א טיפ פון יענעם ראדיקאליזם, וואס בויט זיין בנין נאר אויף דער פארמאלער לאגיק און שרעקט זיך פאר קיין זאך אין דער וועלט ניט אב. וואס עס געהט להיפך צו דער לאגיק, דאס ווערט פישוט אבגעלייקענט ווען אפילו עס זאל זיך מיט אזא מאכט ווארפען אין די אויגען ווי די דרויסענדיגע פיעל נעשטאלטיגע בעוועגטע וועלט.

§ 26. עמפעדאקלעס (צווישען 490—430).

די עלעאטישע פילאסאפיע פון אייביגען זיין און די הערא־

רוהע און אונפערענדערלעכקייט איז נאָר אַן אילוזיע פון אונזערע חושים, האָט געווירקט אויף די שפעטערע עלעאַטען זיי זאָלען ראַ־דיקאַלער און קאָרער ארויסברענגען דעם גערואַנק פון זייער לעהרער קסענאָפאָנעס. דער ערשטער וואָס האָט עס געטהאָן איז געווען פּארמענידעס. ער נעהמט אויף אין גאַנצען דעם קסענאָפאַנטישען פּאַנטהעאיזם און גיט א נאָמען זיין וועלט־פּרינציפּ „דאָס זיין". אין דעם אייביגען, אונפערענדערלעכען זיין זענען ניטאָ קיין פער־שיעדענע זאכען, וועלכע ער זאָל דערפען בעווענען און קירעווען דורך די מאַכט פון זיין דענקען. עס איז ניטאָ קיין פיעלהייט פון ערשיינונגען, ניטאָ קיין שנויים אין דער אין אייניצינער וועלט, ניטאָ קיין ווערען. די אַלע פערשיעדענע ערשיינונגען זענען נור אילוזיעס, פערבלענדענישען פון אונזערע חושים. די וועלט איז אין אייניצינע אין זיך אָבגעשלאָסענע קייַנעכדיגע קוגעל, דאָס אייביג רוהיגע דענקענדע זיין.

זיין תלמיד זענאָן האָט ניט אַריינגעבראַכט קיין נייעס אין דער עלעאַטישער פילאָסאָפיע. ער האָט מעהר ניט געוזוכט צו בע־ווייזען על פּי לאָגיק, אז אין דער וועלט קאָן ניט זיין קיין בעווע־גונג און קיין פיעלהייט פון אייניצעל־זאכען. טראכט מען זיך מיעפּער אַריין אין דעם תוך פון בעווענונג, זעהט מען אז זי איז אונמעגליך און האָט אין זיך גופּא אַן אינווענינסטע סתירה. זי איז אונמעגליך, ווייל, כדי דורכצולויפען א וועלכען ס'איז מהלך, מוז די בעווענונג פריהער דורכלויפען די העלפט פון דעם וועג, אָבער עהדער זי קאָן דורכלויפען די העלפט, מוז זי צוריקלייגען די העלפט פון דער העלפט און נאָך פריהער — די העלפט פון דעם פיערטעל, די העלפט פון דעם אכטעל און א. ז. וו. אָהן א סוף ד. ה. זי קאָן ניט מאכען דעם ערשטען קלענסטען שריט, ווייל עס איז ניטאָ קיין גרעניץ פאר די קלוינקייט פונ'ם ערשטען קלענסטען שריט.

די בעווענונג איז אָבער אויך אין זיך גופּא א סתירה. שיסען מיר אָב א פייל אין דער לופט, לויפט דורך די פייל פערשיעדענע פונקטען פון רוים. אין יעדען פונקט געפינט זיך די פייל, ד. ה. זי ר ו ה ט אין איהם. הייסט עס אז די גאַנצע בעווענונג איז א סכום פון רוהע־פונקטען און דאָס איז א ווידערשפּרוך,

איין האנד א לירע און אין דער אנדערער א פיל און בויגען.

פון וואנען שטאמט דאס אייביגע ווערען, די אייביגע פערענ־דערונגען און דער קאמפף פון קאנטראסטען אין דער וועלט? דאס אלץ שטאמט פון דעם לעבען פון דער וועלט־סובסטאנץ. די וועלט סובסטאנץ בעשטעהט פון א פייערדיגען עטהער, א לעבעדיגען און א פערנינפטיגען. דער פייער־עטהער מאכט אבער דורך א פראָ־צעס פון א פאמעליכען אבשטאַרבען. פריהער וועלט פון איהם וואסער דערנאך ערד. אין זיין ערד־צושטאנד איז ער אין גאנ־צען טויט. דאס איז „דער וועג ארָאבצו", דער „האדאס קאטא". אבער, אבגעשטאַרבען, הויבט ער אן ווידער אויפלעבען און געהן „דעם וועג ארויפצו", (דעם „האדאס אנא"), און די ביידע וועגען געפינען זיך אין דער וועלט אין דער זעלביגער צייט אזוי אז טויט און לעבען, זיין און ניט זיין זענען אין יעדער צייט און אין יעדער זאך איניג צונויפגעמישט. נעהמט דער וועג ארָאבצו אין דער וועלט די אויבערהאנד, ווערט זי פארגליווערט. נעהמט נאכדעם דער וועג ארויפצו די אויבערהאנד, פיהרט ער סוף כל סוף צו דער וועלט־פערברענונג, צו א צושטאנד פון ריינעם לעבען, פון ריינעם פריעדען און ריינער פערנונפט.

אין דער פילאסאפיע פון העראקליט זענען שוין פעראייניגט אלע פיער ארטען מאניזם וואס זענען אויסגעארבייט געוואָרען פרי־הער. דער וועלט־אלל איז איין איינציגע זאך, א גאט־וועלט, דער פערנינפטיגער פייער־עטהער: איהר אורשפרונג איז איינער און דער זעלביגער: פייער־עטהער; איהר סובסטאנץ איז איינע, און אויך איהר גרונד־געזעץ איז איינער, דער קאמפף פון לעבען און טויט, פון „האדאס קאטא" און „האדאס אנא". עס איז קלאָר, אז אלץ אין דער וועלט מוז זיין אזוי ווי עס איז, ווייל אלץ שטאמט פון דעם געטליכען פערנינפטיגען פייער. אלץ איז פארקערפערטער געטליכער שכל. אויך די אויפנאבע פון'ם מענשען איז — לעבען אזוי ווי דער שכל דיקטירט, אזוי ווי ער, דער שכל, פערקערפערט זיך אין די געזעצען פון דער נאטור און דעם שטאאט.

§ 25. פארמענידעס, (צווישען 515 און ?), זענאן (490 און ?),
און מעליסאס.

די פילאסאפיע פון הערַאקליט, וואס האט גע'טענה'ט אז

טערע תלמידים פון קסענאָפאָנעם. אָבער צווישען איהם און זיי־נע תלמידים האָט געלעבט און געלערנט נאָך א גרויסער פילאָסאָף, אפשר דער גרעסטער פון אלע גריכישע דענקער, וואָס האָט גע־קעמפּפט אקעגען קסענאָפאָנעם און האָט געטריעבען דעם עלעאַטי־שען פּאָנטהעאיזמוס צו א שטאַרקערער און טיעפערער קאָנסעקווענץ. מיר מיינען דאָ דעם גרויסען העראקליט — „דעם טונקעלען", ווי מען האָט איהם שפּעטער א נאָמען געגעבען.

§ 24. העראקליט.

אויך העראקליט איז פּעריאָדעסירט אין דער פּראָגע, וועג־מען זאָלען מיר גלויבען, אונזערע חושים אָדער דעם שכל. אויך ער ענטפערט אויף דער שאלה ווי קסענאָפאָנעס, אז אונזערע חושים נארען אונז, אז נאָר דער שכל אליין קאָן אַרויסבערענגען דעם ריכ־טיגען אמת. אָבער דער וועלט־בילד, וועלכען העראקליט ברענגט ארויס מיט זיין שכל, איז פונקט פּארקעהרט צו דעם, וואָס קסע־נאָפאָנעס האָט געפרובט אויסמאָלען. האָט דאָס שכל'דיגע אויג פון קסענאָפאָנעס געזעהן אין דער וועלט אייביגע רוה, זעהט אין איהר העראקליט אייביגע אונאויפהערליכע בעוועגונג. דער קסענאָפאָנ־טישער „הען קאי פאָן", די גאָט־וועלט, איז אונפערענדערליך; די העראקליטישע וועלט איז אָן אייביגער שטראָם פון פערענדערונגען און אויפ'ס נייַ ווערען. עס איז ניטאָ קיין רוהע אין דער וועלט. אלץ פליעסט, „פאָנטא רהיי", קיין זאָך בלייבט ניט דאָס וואָס ס'איז געווען. אין איין און דעם זעלביגען שטראָם, זאָגט העראקליט, קאָן מען ניט צוויי מאָל אריינטרעטען, וויל ביי דעם אנדער מאָל איז שוין די וואָסער פון שטראָם א גאַנץ אנדערע. ניטאָ קיין פריערען אין דער וועלט: אלץ געפינט זיך אין א שטענדיגען קאמפּף. „דער קריעג איז דער פאָטער און קעניג פון אלע זאכען". יערע זאָך איז א פּאראייניגונג פון אינעוועניגע פּתירות, און די סתירות גופא זענען אין דער זעלביגער צייט איינס און די זעלביגע זאָך: וואכען און שלאָפען, יוגענד און עלטער, לעבען און טויט, זענען אין דער זעלביגער צייט אי קאָנטראָסטען, אי איין און די זעלביגע זאָך. די קאָנטראָסטען פון דער וועלט זענען האַרמאָניש פּאראיי־ניגט איינע מיט די אנדערע. ווי א סימבאָל פאר זיין וועלט־בילד האָט העראקליט אויסגעקליבען דעם גאָט אפאָלאָן, וואָס האלט אין

און וועלט אין איין אייניגען געדאנק.

די חושים נארען אונז, זאגט קסענאפאנעם. דער עיקר פון דער וועלט איז ניט די פערשיעדענקייט אין די אייניצעלנע ערשיי־נונגען, נאר די וועלט־איינהייט. עס איז דא נאר איין זאך אין דער וועלט און זי איז אין דער זעלביגער צייט „איינס און אלץ", „הען קאי פאן". די גאנצע וועלט איז איין־איינציגע, ניט צוריסע־נע, ניט געטהיילטע זאך. די וועלט איז דער איינציגער גאט, און דער איין־איינציגער גאט איז די גאנצע וועלט. גאט פארנעהמט דעם גאנצען וועלט־רוים, ער איז אונבעוועגליך, ווייל ער האט זיך ניט וואו צו בעוועגען, ער איז אין אלע אייביגקייטען אזוי ווי ער איז, אהן א שום שנוי, אהן א פערענדערונג, ווייל עס קען ניט געמאלט זיין עפעס זאל פלוצלונג ווערען פון דעם, וואס עס איז שוין דא. גאט איז דורך און דורך געדאנק, און דורך די מאכט פון זיין דענקען בעוועגט ער און קירעווט אהן א שום מיה אלע וועלט־ערשיינונגען, וואס זענען אין איהם.

מיט קסענאפאנעם האט זיך דער גריכישער פילאסאפישער גע־דאנק ארויפגעארבייט צו די העכסטע ספערען פון דער מעטאפיזיק. ער פערטיעפט און פערפאלשטענדיגט דעם מאניזם, וואס האט זיך אנגעהויבען מיט טהאלעס. צו דער איינהייט פון דעם מקור (טהא־לעס) דער איינהייט פון סובסטאנץ (אנאקסימענעס) און דער איינ־הייט פון דעם וועלט־געוועץ (פיטהאגאראס) גיט קסענאפאנעם נאך צו די איינהייט און גאנצקייט פון דעם וועלטאלל.

די פילאסאפיע פון קסענאפאנעם איז ניט אין גאנצען קאנ־סעקווענט דורכגעפיהרט. אויך זי ליידט פון דעם גרונד חסרון, פון וועלכען, ווי מיר וועלען זעהן, א סך אנדערע מאניסטישע סיס־טעמען זענען ניט געבליבען פריי. זי קען ניט דערקלעהרען די שיכות צווישען דער אין איינציגער וועלט־איינהייט און די פער־שיעדענע פיעל־גשטאלטיגע וועלט־ערשיינונגען. קסענאפאנעס רעדט וועגען דעם וועלט־גדאנק, וואס בעווענט און קירעווט די איינצעלנע זאכען אין דער וועלט. פון וואנען אבער האבען זיך גענומען אט די איינצעלנע זאכען וואס זענען פערשיע־דען פון איהם? אויך דערויף זוכען צו גבען אן ענטפער די שפע־

נען, איז, אז מיר זעהען ניט די וועלט־ערשיינונגען ווי זיי זענען, אז די חושים פערשטעלען פון אונז דעם תוך פון דער וועלט. זעה איך פאר מיר א בוים, זאָגען מיר מיינע חושים אז זיין תוך איז האָלץ, בעת זיין אמת'ער תוך איז גאָר, לויט אנאקסימענעס, געריבט געוואָרענע לופט. איך זעה דעריבער פערשיעדענקייטען דער־טען, וואו עס איז אין דער אמת'ן אין איינציגע איינהייט. נאָך שארפער איז דאָס נכר אין דער פילאָסאָפיע פון פיטהאגאָראס. איך זעה פאר מיר א בוים, א מגושם'דיגע, הארטע זאך, אין דער אמת'ן אָבער איז זיין תוך א געדאנקליכער פרינציפ, א געוויסע צאָהל. דער שכל האָט זיך דעריבער געמוזט איצטער אָבשטעלען אויף דעם פּראָבלעם פון ק ר י ט י צ י ז ם, אויף די פראָגען וועמען זאָלען מיר גלויבען: אונזערע חושים אָדער אונזער שכל? און וואָס איז דער עיקר אין דער וועלט: איהרע טויזענדערליי פערשיעדענקייטען, וואָס מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים, אָדער דיא איינהייט פון דער וועלט, וואָס ווערט דיקטירט דורך אונזער שכל?

אויף די שאלות זוכט צו געבען אן ענטפער קסענאָפאנעס, דער בעגרינדער פון דער עלעאטישער שוהלע.

קסענאָפאנעס איז געווען א דורך און דורך רעליגיעזע נאטור און זיינע געדאנקען האָבען זיך בעוועגט קודם כל אין דער ספערע פון דעם רעליגיעזען גלויבען. די מאָניסטישע פילאָסאָפיע פון זיי־נע פאָרגענגער האָבען איהם געבראכט אין א העפטיגען געגענזאץ צו דער פיעל־געטעריי, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אין גריכענ־לאנד. א חוץ דעם, איז די פּאָרשטעלונג, וועלכע די מאסען האָבען געהאט פון די געטער, געווען אזוי אונפילאָסאָפיש, אזוי דורך און דורך אנטראָפאָמאָרפיש, מענשען־עהנליך, אז קסענאָפאנעס האָט זיך געפיהלט אין גאנצען אָבגעשטויסען פון דעם הערשענדען פאָלקס־גלויבען. א וואנדערענדער משורר איז ער געוואָרען וואָס האָט געריזט פון שטאָדט צו שטאָדט און האָט זיינע געזאנגען פאר־שפאָט די גריכישע געטער־וועלט מיט אלע מענשליכע תנועות און תאוות, וואָס הערשען אין איהר. עס איז דאָ נאָר איין אייניציגער גאָט („עיס טהעאָס"!). אָבער זיין מאָנאָטהעאיזם איז ניט קיין רעליגיעזער, נאָר א פילאָסאָפישער. ער איז א פ א נ ט ה ע־א י ז ם, א לעהרע פון דער אלל־גאָטהייט, א צונויפגיסונג פון גאָט

מיר קאנען איצטער ניט וויסען אויף קלאָר אויף וויפיעל די פי־לאָסאָפיע פון פיטהאגאָראס איז געווען אויסגעהאלטען אין איינצעלנע פרטים און דער עיקר, אויף וויפיעל עס האָט זיך איהם איינגענע־בען הארמאָניש צו פעראיניגען זיין דואליזם מיט זיין מאָניזם. שווער צו פערשטעהן איז אויך ווי אזוי ער האָט זיך פאָרגעשטעלט, אז דער תוך פון א וועלכער עס איז ערשיינונג איז די צאָהל. אין איין אָרט דערקלעהרט ער אז די איינצעל־ערשיינונגען פון דער וועלט זענען א מין נאָכמאכונג פון די צאָהלען („מימעזים"). דער מענש צום ב. ש. איז, לפי דעם, ניט א פערגליווערטע, מאטעריא־ליזירטע צאָהל, נאָר א מין אָבבילד פון א וועלכער ס'איז צאָהל. פון וואנען אָבער האָט זיך געמומען די מאטעריע פון דעם מענשען, וואָס איז אויסגעקנעטען געוואָרען לויט דעם בילד פון א צאָהל? דרויף האָבען מיר איצטער ניט קיין ענטפער אין דער פילאָסאָפיע פון פיטהאגאָראס.

אָבער איינס איז קלאָר: ער מאכט נאָך טיעפער דעם מאָ־ניסטישען געראנק. אויב טהאלעס האָט אונז געגעבען די איינהייט פון דעם אורשפרונג, אנאקסימענעס די איינהייט פון סובסטאנץ, גיט אונז פיטהאגאָראס נאָך דערצו די איינהיט פון דעם וועלט־גזעץ. דאָס איז דער געראנק, אז אלץ אין דער וועלט געהט אָן נאָך בעשטימטע געזעצען אין א בעשטימ־טער אָרדנונג, וואָס וועלכען די נאנצע מאָדערנע וויסענשאפט שטרעבט, ווי צו איהר ציעל. א חוץ דעם ברענגט פיטהאגאָראס אריין דעם נייעם פילאָסאָפישען בעגריף פון וועלט הארמאָניע, — א קערענ־דעל, פון וועלכען עס וואקסט שפעטער ארויס די טעלעאָלא־גיע ד. ה. די בעטראכטונג פון דער וועלט לויט דעם שטאנדפונקט פון צוועק־מעסיגקייט.

§ 23. קסענאָפאָנעס, דער בעגרינדער פון דער עלעאָטישער שוהלע. (צווישען 580 און 500).

אין די פילאָסאָפישע סיסטעמען פון אנאקסימענעס און פי־טהאגאָראס לייגט פארבאָרגען א טיעפער געראנק, וואָס האָט זיך אָבער קלאָר ארויסגעריסען אין דער פילאָסאָפיע פון דער דריטער גרויסער שוהלע, דער עלעאָטישער. דער געראנק, וואָס מיר מיי־

האַרמאָניע, אלץ אין איהר איז אבגעשטימט און צוגעפאסט איינס צו דעם אנדערען, הייסט עס אז אויף די וועלט־האַרמאָניע שטאַמט פון דער צאָהל.

פיטהאגאָראס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעוויזען די וועלט „קאָסמאָס" מחמת די שעהנקייט און האַרמאָניע וואָס הערשט אין איהר. די האַרמאָניע פון דער וועלט איז אבער ניט א פשוט'ע, נאָר אזא, וואָס בעשטעהט פון קאָנטראַסטען. די צאָהל גופא טראָגט דעם פרינציפ פון נעגענזעצליכע קאָנטראַסטען אין זיך. אלע צאָהלען זענען אָדער „גראָד", אָדער „אום". די גראָד־צאָהל איז אזא וואָס קען פאָנאנדערפאלען אויף צוויי טהיילען פון גלייכע, נאַנצע צאָהלען. לענגן מיר אבער צו צום גראָד אן איינס, ווערט דער גראָד בעגרעניצט און בעפעסטיגט אזוי אז די צאָהל קאָן שוין מעהר ניט פאָנאנדערפאלען. דער גראָד איז דעריבער אן אונבעגרעניצטע צאָהל, די „אום" א בעגרעניצטע און א גרענעץ זעצענדע. זי איז דעריבער א סך חשוב'ער, עהדער דער גראָד. זי איז דער פרינציפ פון גוטס אויף דער וועלט ווי דער גראָד איז דער פרינציפ פון בייז. אויף אזא'ן אופן טראָגט די אינהייטליכע האַרמאָניע פון דער וועלט א פרינציפ פון צווייהייט, פון דואליזם, פון קאמפף און פיינדשאפט. דאָס קומט בעזאָנדערס קלאָר צום אויסדרוק אין פיטהאגאָראס לעהרע פון דער מענשליכער נשמה און איהר שיכות צו דעם מענשליכען גוף. גוף און נשמה זיינען צוויי פיינדליכע פרינציפען. ווי אין א תפיסה וואָהנט די נשמה אין דעם גוף, נאָכ'ן טויט פערלאָזט זי איהם און ווערט מגולגל אין אַנדערע קערפערס,— א געדאנק וועלכען ער האָט איבערגענומען פון עניפטען.

די פילאָסאָפיע פון פיטהאגאָראס און זיינע תלמידים איז עד היום געבליבען דונקעל פאר אונז. מיר ווייסען ניט אויף קלאָר ווי אזוי ער האָט ערקלעהרט די איינצעל־ערשיינונגען פון דער וועלט מיט זיין גרונד פרינציפ, די צאָהל. זיינע שפעטערע תלמידים האָבען זיך אריינגעלאָזען אין די וויסטעסטע פאנטאזיעס, וואָס האָבען געזאָלט צוריקפיהרען אלע ערשיינונגען פון דער וועלט צו בעשטימטע צאָהלען און קאָמבינאציעס פון צאָהלען. די גאנצע שפעטערדיגע קבלה מיט איהרע ספירות און גימטריאות איז אויסגעוואקסען פון פיטהאגאָראס גרונד־געדאנק.

שיטערער ווערן פון דער לופט, הייסט עס אז אלע פערשיעדענ־
הייטען פון די זאכען אין דער וועלט זענען מעהר ניט ווי א פער־
שיעדענקייט פון מ ע ה ר ו ו ע נ י ג ע ר לופט, ד. ה.,
עס איז א קוואנטיטאטיוו פערשיעדענהייט, זי ליגט ניט אין
דעם איכות (דער וויע'קייט) נאר אין דעם כמות (דער ווי'פיעלקייט).
קוואנטיטעטען אבער אונטערשיידען זיך איינע פון דער אנדערער
מעהר ניט ווי נאך דער צ א ה ל „איינס'ען", פון וועלכע זיי
בעשטעהען. און אויב מען זאל זיך אבזאגען פון דעם געראנק אז דער
תוך פון דער וועלט איז וואסער אדער לופט, ד. ה. א וועלכע ס'איז
בעשטימטע סובסטאנץ און אין גאנצען ארבווארפען פון חשבון
דעם געראנקען פון איכות (וויע'קייט), יעמאלט בלייבט איבער
נאר איין אייניגער גרונד־פרינציפ, דער כמות, די וויע'פיעלקייט,
די צאהל.

אמת, עס איז שווער זיך פארצושטעלען אז דער מקור און דער
תוך פון דער וועלט זאל בעשטעהן אין אזא ניט ממש'דיגער, ריין
רוחניות'דיגער זאך ווי די צאהל. אבער די רעוואלוציאן, וועלכע
פיטהאגאראס פיהרט דורך אין דער פילאסאפיע, בעשטעהט גראד
אין דעם, וואס ער צווינגט דעם געראנק אנצונעהמען א וועלכען
עס איז רוחניות'דיגען פרינציפ, וועז אפילו מיר קענען זיך ניט
פארשטעלען מיט דעם כח הדמיון זיין עקזיסטענץ, אויב נאר דער
שכל איז מחייב אז דער פרינציפ איז דער אמת.

צו דעם געראנק, אז די גאנצע וועלט איז אין תוך אריין מעהר
ניט ווי צאהל און ווערט בעהערשט פון צאהלען, איז פיטהאגאראס
געקומען אויף דורך זיין בעשעפטיגונג מיט מאטעמאטיק און מוזיק.
אין דער מאטעמאטיק האט ער איינגעזעהן, אז אלע איהרע שכל־
דיגע געזעצען רוהען אויפ'ן גרונד פרינציפ פון „מעהר" אדער „וע־
ניגער", פון קוואנטיטאטיוו פערהעלטניסען ד. ה. פון דער צאהל.
אין דער מוזיק האט ער געפונען, אז דיא הארמאניש קלענג, וואס
ווערען ארויסגעבראכט פון די פערשיעדענע סטרונעם פון דער לירע
(אזא אכט סטרוניגע כלי־זמר) שטאמען פון א געוויסען צאהל־
פערהעלטנים אין וועלכען עס געפינען זיך די לענג פון די סטרונעם
איינע צו דער אנדערער. די הארמאניע שטאמט דארטען פון דער
צאהל. אבער אויך די גאנצע וועלט געפינט זיך אין אן אייניגער

קיין בעגריף פון דער איינהייט פון דער סובסטאנץ. זיי האבען געענטפערט אויף דער שאלה פון וואנען שטאמט די וועלט, אבער ניט פערענטפערט, פון וואס איז די וועלט, פון וואס בעשטעהט איהר תוך. א בוים, וואס שטאמט אין דער לעצטער שורה פון׳ם וואסער איז אבער נאך זיין תוך נאך ניט וואסער; א מענש וואס שטאמט אין דער לעצטער שורה פון דעם אפעיראן שטעהט אונטער זיין שליטה, אבער איז, נאך זיין תוך, ניט אפעיראן. אין דער פילאסאפיע פון אנאקסימענעס אבער, זענען בוים און מענש ניט נאר א פראדוקט פון דער וועלט לופט, נאר זיי זענען אויך אין תוך קיין אנדער זאך ניט, ווי גערייכט־געוואָרענע לופט, און זיי שטעהען אויך, ווי די גאנצע וועלט, אונטער דער שליטה פון דער וועלט־נשמה, דער וועלט לופט. „ווי אונזער נשמה האלט אונז צונויף, אזוי", זאגט אנאקסימענעס, „נעהמט ארום דער אטהעם און די לופט דעם וועלט־אלל".

§22. די פיטהאגאָראישע פילאסאפיע.

טהאלעס, אנאקסימאנדער און אנאקסימענעס בילדען די ערשטע פעריאדע פון דעם גריכישען פילאסאפישען געדאנק, וועלכען מען רופט די פעריאדע פון די יאָנישע נאטור־פילאסאפען. אין זייער פילאסאפישען פארשען פערלאָזען זיי ניט די וועלט וואס איז צוגענגליך צו די מענשליכע חושים. זייערע געדאנקען זענען במעט מאטעריאליסטישע. די צווייטע גרויסע פילאסאפען שוהלע, וואס גריכענלאנד האט ארויסגעבראכט, גיבען שוין א פליה־ארויף אין די וועלט פון ריינעם געדאנק און פארלאָזען די זינען־וועלט פון די אויגען. דער בעגרינדער פון אט דער צווייטער שוהלע איז פיטהאגאָראס, און זיין לעהרע בעשטעהט אין דעם, אז דער מקור אדער די ארכע פון דער וועלט איז ד י צ א ה ל.

עס איז ניט שווער זיך פארצושטעלען וויי אזוי פון דער פריהערדיגער שוהלע איז אויסגעוואקסען אט דער נייער געדאנק. אז מען טראכט זיך אריין אין דער פילאסאפיע פון אנאקסימענעס, זעהט מען, אז אין איהר ליגען אייניגעוויקעלט דער געדאנק פון פיטהאגאראס. אויב דער תוך פון דער וועלט איז די לופט, און די גאנצע וועלט איז ניט מעהר ווי א געדיכטער וועלן אדער א

פילאסאפישען נעראנק, אז וואו צוויי סיסטעמען זענען סותר איינער דעם אנדערן, קומט א דריטער סיסטעם און מאכט א פשרה צווישען זיי.

אנאקסימענעס ווייל פערבינדען אין איינעם די נעראנקען פון טהאלעם און אנאקסימאנדער. מיט טהאלעם האלט ער, אז די וועלט שטאמט אב פון א וועלכען עס איז נאנץ בעשטימטען פרינציפ; פון אנאקסימאנדער נעהמט ער דעם נעראנק אז דער בעשטימטער פרינציפ איז אונענדליך. די לופט איז, נאך זיין מיינונג נאך, דער וועלט פרינציפ, וואס איז קוואליטאטיוו בעשטימט און אין דערזעלביגער צייט, לויט דער קוואנטיטעט, אונענדליך.

זיין נעראנקען־נאנג איז זעהר נאהענט צו דעם נעראנקען־נאנג פון טהאלעם. ער איז אויך ווי יענער א הילאזאאיסט. די נאנצע נאטור איז בעלעבט. אבער וואס איז דער פרינציפ פון לעבען? אנאקסימענעס גיט אויף דערויף אן ענטפער, וואס איז געווען זעהר פערשפרייט אין דעם אנהויב פון׳ם מענשליכען דענקען. דער פרינציפ פון לעבען איז דער אטהעם אדער די לופט. אטהעם און לעבנ׳ם פרינציפ איז געווען אויך פערבונדען אין איינעם ביי די אלטע העברעער. נשמה, נפש און רוח בעדייטען „זעעלע", אטהעם און ווינד אדער לופט. אין גריכיש ווערט דאס אויסגעדריקט דורך דעם וואָרט „פנעומא", וואס האט אויך דעם טייטש פון זעעלע (נשמה), הויך און לופט. די לופט איז דעריבער נאך אנאקסימענעס די וועלט־נשמה און דער מקור פון אלץ וואס עקזיסטירט אויף דער וועלט. פון אנאקסימאנדער׳ן נעהמט ער איבער אויך דעם נעראנק, אז די וועלט נעהט שטופענווייז ארויס פון דעם וועלט־שטאף. דאס קומט פאר א דאנק צווישן פראצעסען, דעם נעדיכט־ווערען (פיקנאזים) און שיטער־ווערן (מאנאזים). ווערט די לופט נאך שיטערער, עהדער זי איז, יעמאלט ווערט דערפון פייער; ווערט די לופט נעדיכטער, יעמאלט נעהען פון איהר ארויס בהדרגה ווינד, וואלקען, וואסער און ערד. אין איינעם מיט דער לופט און דעם פייער זענען דאס זעקס עלעמענטען און פון זיי בעשטעהט די נאנצע וועלט.

דער מאניזם פון אנאקסימענעס איז שוין א סך טיעפער עהדער דער מאניזם פון זיינע פארגענגער. יענע האבען נאך ניט נעהאט

נען עם שטאַמט די וועלט, נור אויף איהר הערשענדען פרינציפ, ווייל ארכע איז דער טייטש, אי אָנהויב, אי געוועלטיגונג.

דער אפעיראָן איז אונשטערבלעך און אונפערגענגליך. ער לאָזט ארויס וועלטען פון זיך און שלינגט זיי וויעדער איין. די איצטיגע וועלט, וואָס מיר האָבען פאר אונזערע אויגען, איז ארויס פון דעם אפעיראָן שטופענווייז, בהדרגה. פריהער האָט זיך פון איהם ארויסגעשיידט דאָס קאלטע און דאָס וואַרימע. אויס דער צונויפמישונג פון זיי ביידען איז געוואָרען דאָס פייכטע, און פון דעם פייכטען — די גאַנצע איצטיגע וועלט. די יבשה האָט זיך ביסלעכווייז ארויסגעשיידען פון דער אלגעמיינער פייכטקייט. די לעבעדיגע וועזען האָבען זיך ביסלעכווייז ענטוויקעלט פון ניעדעריגערע פארמען. דער מענש איז שוין געווען אויף דער וועלט, נאָך עהדער עס איז געווען יבשה און האָט געהאַט א פיש־ארטיגע געשטאַלט. ערשט שפעטער, וען עס איז געוואָרען ערד, איז ער צוגעשוואומען צום ברעג און ארָאבגעוואָרפען פון זיך זיין פיש־הויט.

מען זעהט פון די געדאַנקען אנאקסימאנדער׳ס, אז זיין פילאָסאָפיע און זיין מאניזם זענען שוין א סך טיעפער, עהדער די פילאָסאָפיע און דער מאניזם פון זיין לעהרער, טהאלעס. ער פערטראכט זיך שוין מכח די וויכטיגסטע פראָבלעמען פון דער פילאָסאָפישער און וויסענשאפטליכער פארשונג. ער קלעהרט וועגען דעם אונענדליכען וועלט־שטאָף, און לאָזט די וועלט ארויסגעהן פון איהם אויף דעם וועג פון דיפערענציערונג, ווי דאָס האָט אין אונזערע טעג געטהאָן ספענסער. און אין דער לעהרע וועגען דער לעבעדיגער וועלט איז ער דער נביא, וואָס זעהט פאָראויס דעם מאַדערנעם דארוויניזם. זיין מאניזם איז שוין ניט נאָר די איינהייט פון׳ם אורשפרונג, ווייל דער אפעיראָן געוועלטיגט ב ע ש ט ע נ ־ ד י ג איבער דער וועלט און לאָזט פון איהר ניט ארָאב די ממשלה, אפילו וען זי האָט זיך אויסגעריסען פון דעם „אפעיראָן". צו דעם מאניזם פיהרט ער אריין נאָך א צווייטען פילאָסאָפישען גרונד־פרינציפ — די ענטוויקלונג.

§ 21. אַנאַקסימענעס (צווישען 588 און 524).

זעהר אָפט געפינען מיר אין דער עטוויקלונג פון דעם

דעם מאגנעט, הייסט עס, ליעגט פערבאַרגען א גאַטהייט. און אזוי ווי דער מאגנעט, זענען אלע אנדערע קרעפט פון דער נאטור גאַטהייטען. אדער, צוריקגערעדט, גאַטהייטען זענען קיין אנדער זאך, ווי די נאטירליך ווירקענדע קרעפט.

טהאלעס' פילאסאפיע, ווי אַרעם און נאיוו זי זאל ניט זיין, שטעלט שוין פאַר דעם ערשטען פרוב פון א מאַניסטישער וועלט־דערקלעהרונג. אייהר מאַניזם איז נאך דערווייל זעהר א מאגערער, וויל ער דערקלעהרט אונז מעהר ניט ווי די אייגהייט פון דעם מקור, פון דעם אורשפרונג. ווי פערשיעדען עס זאלען ניט זיין די זאכען אין דער וועלט, זיי שטאמען אלע פון איין מקור, פון וואסער.

§ 20. אנאקסימאַנדער (צווישען 611 און 546).

טהאלעס' תלמיד און פרייַנד, אנאקסימאנדער, איז אויך בעשעפטיגט דערהויפט מיט דער פראגע, אין וואס בעשטעהט דער מקור פון דער וועלט. ער קען זיך ניט צופריעדען שטעלען מיט טהאלעסעס ענטפער. וואסער איז ערשטענס, א צו בעשטימטע זאך, פון איהר זאלען קאַנען אבשטאמען די פערשיעדענסטע זאכען אין דער וועלט. וואסער איז צוויטענס א בעגרענצטע זאך, די וועלט אבער האט ניט קיין גרענץ. אויסער דעם איז דער ענטפער, וואס טהאלעס האט נעגעבען, אן ענטפער מעהר ניט ווי פאר דעם מקור; פאר דעם אנהויב פון דער וועלט, אבער ניט פאר ענעם פרינציפ וואס בעהערשט די וועלט. אנאקסימאנדער גיט דעריבער אן אנדער ענטפער אויף דער שאלה, וועגען דער „ארכע" פון דער וועלט, — די וועלט שטאמט פון דעם „אפעיראן". אפעיראן איז אייגענטליך דער טייטש: „אהן א גרענץ" און איז גלייך צו דעם שפעטערדיגען אידישען „אין סוף". אבער ער האט אויך נאך א טייטש: אפעיראן הייסט אונבעשטימט. דאס אונבעשטימטע, אונבעגרענצטע, — דאס איז, נאך אנאקסימאנדער, דער גרונד־פרינציפ פון דער וועלט, פאר וועלכען ער בעשאפט און ברענגט אריין אין דער פילאסאפיע א נייעם אויסדרוק: „ארכע". שוין דאס וואָרט „ארכע", וואס אנאקסימאנדער געברויכט, כדי אויס־דריקען דעם געדאנק פון וועלטליכען מקור, בעווייזט, אז זיין שכל זוכט ניט נאר דעם גלייכגילטיגען אורשפרונג, פון וואס

דער געדאנק איז ניט נייי דערפאר, ווייל ער איז אויך פריהער געוען פערשפרייט אין א סך רעליגיעזע סיסטעמען. די כאלדעישע רעליגיאן האָט אויך געהאט דיא פארשטעלונג, אז די וועלט געפינט זיך אין מיט'ן פון וואסער און איז ווי איינגעשלאסען אין א גלעזערנעם קאסטען. אויך ביי די אידען שוועבט נאָטעם גייסט איבער די וואסערן, עהדער ער בעשאפט די וועלט.

די רעווילוציאן, וועלכע טהאלעס ברענגט אריין אין דעם מענשליכען דענקען, בעשטעהט ניט אזוי אין דעם, ו ו א ס ער האָט געלערנט, ווי אין דער מעטהאדע און אין דער בענרינדונג. טהאלעס זאגט זיך אָב פון אלע רעליגיעזע און מיטהאלאגישע פארשטעלונגען וועגען א גאָט אדער נעטער, וואס בעשאפען די וועלט און בעהערשען זי לויט זייער אייגענעם ווילען.

ער ווייל דערקלעהרען דעם אורשפרונג פון דער וועלט על פי טבע און על פי שכל.

אין זיין צייט האָט די נאנצע מענשהייט נעגלויבט אז אלץ, וואס עקזיסטירט אין דער וועלט, איז בעלעבט. מען האָט נאָך ניט נעהאט א פארשטעלונג פון א ניט־בעלעבטער מאטעריע. אזא שטאנדפונקט רופט מען אן אין דער פילאסאפיע ה י ל א ז א י ז ם. דער וואָרט שטאמט פון די גריכישע ווערטער „הילע" — האלץ אדער מאטעריע און „זאָן" — דאס, וואס לעבט.

אריסטאטעלעס גיט אונז איבער דעם נעדאנקען־נאנג פון טהאלעס אויף אזא'ן אופן. אויב אלץ אין דער נאטור איז בעלעבט, דאהער קודם כל אויסנעפינען וואס איז דער פרינציפ פון לעבען אין דער נאטור. אלץ וואס לעבט שטאמט פון א „זאמען", פון א קערנעדעל. אבער יעדער קערנעדעל מוז האבען פייכטקייט אדער וואסער, כדי ער זאל זיך קענען פאנאנדערוואקסען. הייסט עס, אז דער הויפט בעדינג פון לעבען איז וואסער, און פון וואסער מוז שטאמען די נאנצע לעבעדיגע וועלט.

טהאלעס האָט ניט נעלייקענט די עקזיסטענץ פון נעטער. אבער אויך די נעטער האָט ער אויסנעטייטשט אויף א נאטירליכען אופן, וואס איז נעהענטער צום שכל, עהדער די רעליגיעזע דערצעהלונגען וועגען זיי. „אלץ איז פול מיט נעטער", האָט ער נעלערנט; והא ראיה, א מאנגעט ציהט צו צו זיך אייזען. אין

פון טהאלעם ביז סאקראטעם

§ 18. די איינטהיילונג פון דער עלטערער פילאָסאָפיע נאָך פעריאָדען. די פילאָסאָפיע פון דעם אלטערטהום טהיילט מען איין אין פאָלגענדע פעריאָדען:

1. די ערשטע פעריאָדע פון טהאלעס ביז דעמאָקריט.
2. פון די סאָפיסטען ביז פלאטאָ'ן.
3. פלאטאָן און אריסטאָטעלעס.
4. די נאָך־אריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע.
5. די ניי־פלאטאָניקער און ניי־פיטהאגאָרעער.

אויך דא האָבען מיר לויט דעם ציעל פון אונזער ארבייט אריינגעבראכט א קלייניע ענדערונג: מיר האָבען די סאָפיסטען אריבערגעטראָגען אין די ערשטע פעריאָדע, און די צווייטע הויבען מיר אָן מיט סאָקראטעס.

§ 19. טהאלעס פון מילעט. (געלעבט צווישען 625 און 545).

טהאלעס פון מילעט, וואָס האָט געלעבט און געווירקט אין דעם זעקסטען יאָהרהונדערט פאר קריסטוס' געבורט, רעכענט מען פאר'ן בעגרינדער פון'ם פילאָסאָפישען דענקען. זיין פילאָסאָפישער גרונד־געדאנקען איז, פערגלייכען מיט דער שפעטערדיגער ענטוויקלונג, ניט איבעריגם טיף. אויך האָט ער ניט געלערנט אזוינס וועגען דער וועלט, וואָס מען זאָל ניט קאָנען געפינען אין דער פריהערייגער רעליגיעזער וועלט־אנשויאונג. „אלץ שטאמט פון וואסער", דאָס איז דער הויפט אינהאלט פון זיין פילאָסאָפיע.

ווי מיר קענען איהם ביז צו דעם היינטיגען טאג, און די מאדערנע פילאסאפישע סיסטעמען זענען ניט מעהר ווי א מיטעל־רינג וואס בינדט צונויף די רייכע פערגאנגענהייט מיט דער נאך רייכערער צוקונפט.

* * *

די גאנצע געשיכטע פון דער פילאסאפיע טיילט מען געוועהנליך איין אין פאלגענדע פעריאדען:

1. די פילאסאפיע פון׳ם אלטערטהום: פון איהר אנהויב ביז אן ערך דעם ערשטען אדער צווייטען יאהרהונדערט פון אונזער איצטיגער צייטרעכענונג.

2. די מיטעל־אלטערליכע פילאסאפיע: ביז צו דעם 15טען יאהרהונדערט.

3. די רענעסאנס־פילאסאפיע, אדער די איבערגאנגס־צייט: ביז צו דעם סוף פון׳ם זעכצעהנטען יאהרהונדערט.

4. די נייע פילאסאפיע: פון דעקארט און בעקאן ביז צו קאנט (דער סוף פון דעם 18טען יאהרהונדערט).

5. די נייעסטע פילאסאפיע: פון קאנט ביז העגעל (געשט. 1831).

6. די מאדערנע פילאסאפיע: אן ערך פון די פערציגער יאהרען פון דעם פאריגען יאהרהונדערט ביז אויף אונזערע טעג.

מיר האלטען זיך ניט שטרענג אן דער אייגנטיילונג. עס דוכט אונז, אז די צייט פון דער אידיש־אלעקסאנדרינישער פילאסאפיע אן ביז צו דער רענעסאנס־פילאסאפיע דארף ארויסגענומען ווערען אין אייז פעריאד: דעם רעליגיאנס־פילאסאפישען, ווי מיר וועלען דאס שפעטער דערקלעהרען באריכות.

א חוץ דעם פּאַרוועהרען אונז די גרונד יסודות פון רעלאַטיוויזם און דעם „איך"־פּרינציפּ צו האָפּען אז דער ענטוויקלונגם נאַנג פון דער פילאָסאָפּיע וועט זיך ווען עס איז אָבשטעלען, אז אין איהר וועט וען עס איז געזאָגט ווערען „דאָס לעצטע וואָרט" פון אמת, יושר און שעהנקייט, וואָס זאָל זיין א חוב פיר אלע מענשען.

און פון דעסטוועגען גלויבען מיר אז די אויבען אויפגעשטעלטע צעהן יסודות קענען בעווייזען זעהר א נוצליכען דיענסט דעם פילאָסאָפישען בוי פון סיסטעמען.

שטעלט מען דער פילאָסאָפּיע די בערינגונג זי זאָל אריינארבייטען אין זיך נאָר איין אייניגעגן גרונד־פּרינציפּ, לאָמיר זאָגען, דעם מאָניזם, קאָנען אויפגעבויט ווערען א סך סיסטעמען, וואָס זאָלען גלייך זיין מאָניסטישע. פערלאַנגט איהר אָבער אז א חוץ דעם, זאָל אריינגענומען ווערען די ערפאהרונג און דער קריטיציזם, ווערט שוין די צאָהל פון מעגליכע בנינים פערקירצט. און וען איהר שטעלט די פּאַדערונג, אז א ל ע צעהן זאָלען אין גלייכען גראד קומען צו זייער רעכט אין א פילאָסאָפישען סיסטעם, מאכט עס די אריבייט א סך שווירינער און פּאַרוויקעלטער, און ניט יעדער פילאָסאָפישער סברה און המצאה קאָן שוין יעמאָלט אויסוואקסען צו א גאנצען פילאָסאָפישען נעביי.

קיין אייביגע פילאָסאָפּיע וועט די מענשהייט קיין מאָל ניט אויפבויען. אָבער לאָז דאָס אונז ניט מאכען קיין עגמת נפש. עס איז א סך ערהאבענער שטענדיג צו האָבען אין זינען, אז די פילאָסאָפּיע איז ניט אין אייניגיג סטאנציע צו וועלכער די מענשהייט יאָגט זיך און וועלכע זי וועט קיין מאָל ניט דערגרייכען, נאָר אן אייביגער שטראָם, וואָס טראָגט זיך שוין באלד צוויי טויזענד פינף הונדערט יאהר און וואָס בילדעט אין זיין גאנצען לויף איין אוינהייטליכען צווייג פון דער מענשליכער קולטור, — א צווייג וואָס האלט אין שטענדיגען וואקסען און פאנאנדערפלאנצען זיך.

§17. די געשיכטע פון דער פילאָסאָפּיע.

די געשיכטע פון דער פילאָסאָפּיע איז דעריבער ניט א דערצעהלונג פון די פעהלערען וואָס דער מענשליכער גייסט האָט געמאכט ביז אהער. עס איז די פילאָסאָפּיע גופא, עס איז דער שטראָם

דאנקען אויף א מהלך האָט אין דער לעצטער צייט אָנגעקליעבען א סך פאקטען, וואָס לאָזען זיך ניט אין גאנצען ערקלעהרען דורך שאר־לאָטאנעריע און זעלבסט־אָבנארונג. עס קאָן זיין אז אין זיי שטעקט א טייל אמת, וועלבען די מאָדערנע וויסענשאפט וויים נאָך ניט, „מיט וואָס צו עסען", פארשטעהט נאָך ניט, ווי ארייננצונעהמען אין דער ערפאהרונג און האַרמאָניש צונויפגיסען איהם מיט אלע איהרע איבעריגע טהייל־ען.

נאָך צווייפעלהאפטער איז די מעשה מיט די ספּיריטיסטישע ערשיינונגען, מיט די אלע משונה'דיגע טענץ, וואָס די פערשיעדענע טישען און שטולען האָבען זיך אין דער לעצטער צייט אויסגע־לערנט צו טאנצען אונטער דעם גייסטיגען בעפעהל פון א ספּיריט־מעדיום. וואר וויים, אויב אָט די אלע „ערשיינונגען" זענען ניט אין גאנצען א פּראָדוקט פון געניאלער אָבנארונגס קונסט און פון זייער פארווייקעלטער פסיכאָלאָגישער זעלבסט־פארבלענדעניש? אָבער וועו מיר הערען אז מענשען, מיט אזעלכע נעמען, ווי ראָסל וואָלעס, רישע, קרוקס און, אין דער לעצטער צייט, טשעזאזארע לאָמ־בראָזא גלויבען אין דער רעאליטעט פון ספּיריטיסטישע ערשיינונגען, יעמאָלט מוז אריינגעוואָרפען וואַרען א ספק אין אונזער זיכערער, פעסטער אָבלייקענונג פון אלץ וואָס האָט נאָך א ברעקל שיכות צו ספּיריטיזם.

מען טאָר ניט פארגעסען, אז ס'איז געווען א צייט וועו די ווי־סענשאפט האָט נאָר נישט ניט געוואָלט וויסען פון היפנאָטישע ערשיינונגען און האָט זיי אויך אלע געהאלטען פאר א פּראָדוקט פון שארלעטאנעריע און זעלבסט־אָבנארונג. איצטער אָבער רעכענט זיך די ווייסענשאפט גאנץ ערנסט מיט דעם היפנאָטיזם און זוכט ארויס צו געפינען זיין וועזען, און די געזעצען וואָס בעהערשען איהם. וואר קאָן דען דאריבער אבסאָלוט זיין זיכער, אז א טהייל פון די טעלעפאטישע און ספּיריטיסטישע ערשיינונגען וועט ניט אויפ־גענומען ווערען אין אונזער וויסענשאפטליכער ערפאהרונג? אזא טהייל אָבער וועט מוזען גרינדליך איבערבייטען דעם בילד איהרען, וואָס מיר האָבען ביז אהער, עס וועט אויפשטעהן א נייע ערפאה־רונג, און די נייע ערפאהרונג וועט בעשאפען נייע פילאָסאָפישע סיסטעמען.

טען. שוין די גרונד פרינציפען פון ערפאהרונג און ענטוויקלונג שלי־
סען אויס אזא מעגליכקייט. ווי אלץ אין דער וועלט האלט אויך די
ערפאהרונג, אין שטענדיגען וואקסען און ענטוויקלען זיך. די נעדאנ־
קען וועלכע די ערפאהרונג זאגט אונטער דעם פילאָסאָף, בייטען זיך,
אמת, ניט אזוי שנעל, אבער אויך זיי מוזען פון צייט צו צייט
דורכלעבען גאנצע רעוואלוציאנען. גראד אונזער צייט איז בעזונ־
דערס רייך אין וויסענשאפטליכע איבערקעהרענישען, וואס גיעבען
דער מענשליכער ערפאהרונג א גאנץ אנדער בילד. די ראדיאקטיווע
ערשיינונגען אליין זענען נעגונג, צוועק צו שטעלען אויפ'ן קאפ א
סך גרונד בעגריפען פון דער פיזיקאלישער וויסענשאפט. דער
אטאם, מיט וועלכען דער איצטיגער פיזיקער האט צו טהאן, איז
שוין ניט מעהר דער אטאם פון פונפצהן, צוואנציג יאהר צוריק.
פריהער איז ער נעווען דאס קליינסט־מעגליכע, פיצעלע מאטעריע,
א הארטער, טויטער, פארגליווערטער ברעקעל סובסטאנץ, וואס פער־
האלט זיך פאסיוו צו די קרעפטען, וועלכע שפיעלען זיך מיט איהם,
שטויסען איהם און מאכען איהם שטויסען אנדערע אטאמען; איצ־
טער וואקסט ער אוים צו א גאנצער וועלט פון אינעוועניגסטע פרא־
צעסען. מען רעדט איצטער פון עקספלאזיאנען אין דעם אטאם,
מען רעדט פון צירקולאציאן־שטראמען אין איהם, אקוראט ווי ער
וואלט, כביכול, געווען א זונען־סיסטעם, מיט א צענטראל זון
און פלאנעטען וואס דרעהען זיך ארום איהר. ס'פערשטעהט זיך, אז
מען בעקומט א גאנץ אנדער וועלט בילד, ווען מען האט אין זין אן
אטאם, וואס איז אליין א פולווער פאס פון פראצעסען, פון אייביג
שאפענדע, און אייביג צושטעהרענדע קרעפט, עהדער דער וועלט
בילד, וואס האט זיך אויפגעהאדעווענט אויף דעם אלטען, טויטען,
פאסיוון אטאם פון פערציטען. דער אלטער בילד קאן שוין ניט
פאסען פאר אונזערע טעג.

א חוץ דעם שטעהען אויף דעם שוועל פון אונזער מאדערנער
ערפאהרונג א סך ערשיינונגען, וואס פערלאנגען פון דער וויסענ־
שאפטליכער וועלט, מען זאל זיי עפענען די טיר, אבער וואס וועלען
נאך געהאלטען אין דרויסען פון כמעט אלע ניכטערע, ערנסטע
פארשער. איך רייד דא וועגען די טעלעפאטישע און ספיריטיסטי־
שע ערשיינונגען. די טעלעפאטיע אדער די מיטטהיילונג פון גע־

וויקלונגס־לעהרע, רעלאטיוויזם, „איך" פרינציפ, טעלעאלאגיע, שטאנדפונקט פון אידעאל—דאס זענען די צעהן יסודות, די צעהן גרונד פרינציפען פון א פילאָסאָפישען בנין, די עשרת הדברות פון א בעוואוסטען שטרעבען צו דעם אידעאל פון פילאָסאָפיע. האָט מען זיי אין זינען קאָן מען איצטער געבען אזא ענטפער אויף דער שאלה: וואָס איז אזוינס פילאָסאָפיע? די פילאָסאָפיע איז די געשיכטליכע ענטוויקלונג פון יענע בעשטרעבונגען, וועלכע ווילען, אויף דעם גרונד פון קריטיש אויסגעפֿוֹרטע ערפאהרונג, ערקלעהרען די וועלט, וויא נויטוועניגען ענטוויקלונגס פראָדוקט פון איין איינציגען וועלט פרינציפ, וואָס ענטהאלט אין זיך דעם גרונד פון אלע וועלטליכע ערשיינונגען, דעם זין פון דעם אינדיווידואומ'ס עקזיסטענץ און וואָס ציינט איהם אָן דעם בעסטען וועג צו זיין העכסטען אידעאל.

אזא אידעאלע פילאָסאָפיע איז נאָך דערווייל ניטא. מיר וועלען זעהען אין דעם ענטוויקלונג'ס גאנג פון דעם פילאָסאָפישען גאנק, ווי אזוי עס זענען ארויסגעוואקסען די צעהן גרונד יסודות, וואָס מיר האָבען נאָר וואָס כאראקטעריזירט, און ווי אזוי אייניצעלנע פילאָסאָפען האָבען ארויסגעכאפט פון זיי אייניצעלנע פרינציפען און אויף זיי געבויט זייער וועלט נעביי.

קאָן אבער געמאלט זיין, אז אזא אידעאלע פילאָסאָפיע, וואָס זאל ארויינ'נעהמען אין זיך אָט די אלע עשרת הדברות, וואָס זאל פארבינדען זיי צוואמען אין איין אייניציגען סיסטעם און אויף אזא'ן אופן פארענטפערען אלע פילאָסאָפישע פראבלעמען, זאל איין מאל פאר אלע מאל פארווירקליכען דעם פילאָסאָפישען אידעאל?

ס'איז נעניג זיך ארויינצוטראכטען אין דעם מהות פון די פילאָסאָפישע בוי־פרינציפען כדי אויפ'ן שטעל אויינצוזעהן אז אזא אידעאל קאָן קיין מאל ניט דערגרייכט ווערען, עס קאָן ניט זיין קיין אויינציגע פילאָסאָפיע פאר אלעמען און פאר אלע צייט

און דער בעסטער אופן ווי צו בעפריעדיגען דעם מענשליכען דורשט נאָך שעהנקייט, איז דער אידעאל פון קונסט. יעדער מענש, אפילו דער גרעבסטער און ווילדעסטער, האָט א זין פאר יושר און גוטס טהאָן. זיין פאָדערונג פון א גערעכטען, חשוב'ן לעבען קען וויעדער א מאָל בעפריעדיגט ווערען אויף פערשיעדענע אופנים: ערגערע, גוטע, בעסערע און בעסטע. דער בעסטער אופן איז דער אידעאל פון עטהיק און זיטליכקייט. און ביי יעדען מענשען איז פאראנען א טיף איינגעוואָרצעלטער פערלאַנג נאָך נאַנצקייט, נאָך איינהייט אין דעם לעבען פון זיין נשמה. אויך דער פערלאַנג לאָזט צו א סך וועגען ווי ער זאָל פערווירקליכט ווערען. אָבער דער בעסטער וועג איז דער, וואָס וועט אין דער זעלביגער צייט זיין אנגעמאָסטען אי צו די אידעאלען פון אמת, אי צו די אידעאלען פון יושר און שעהנקייט אזוי, אז די דריי גרונד־זיילען פון דעם מענשענס נשמה זאָלען הארמאָניש טראָגען אויף זיך דעם בנין פון זיין פילאָסאָפישער וועלט־אנשויאונג. יעדער פילאָסאָף, וואָס מוז, ווי מיר האָבען אויבען געזאָגט, זיין א קינסטלער, דארף לכתחילה האָבען אין זינען די אידעאליסטישע נאַטור פון אלץ וואָס ווערט בעשאפען אין דער מענשליכער וועלט.

געווים ווייסען מיר און טאָרען ניט פארגעסען, אז לויט דעם גרונד־יסוד פון רעלאַטיוויזם, קאָנען ניט זיין קיין אייביגע בעשטימטע אידעאלען פאר דער גאַנצער מענשהייט. אז אויך די אידעאלען, ווי די אמת'ן, מוזען זיך בייטען לויט דעם פאלק, לויט דער צייט, לויט די געזעלשאפטליכע גרופען, לויט דעם איינצעלנעם „איך", אָבער ווי זיי זאָלען זיך ניט בייטען, ווי זי זאָלען ניט זיין פערשיעדען איינער פון דער אנדערען, זענען זיי דאָך א י ד ע א ל ע ן, בעוואוסטע שטרעבונגען צו די בעסטע ציעלען, וואָס דאָרפען דערגרייכט ווערען מיט די בעסטע מיטלען. די מענשען פארשווינדען, די מענשהייט בלייבט. עס פערשווינדען די אידעאלען, עס בלייבט דער אידעאל.

§16. קאָנען די פילאָסאָפישע פראגען ווען עס איז פערענטפערט ווערן אויף אויביג?

ערפאהרונג, מעטהאדען־לעהרע, קריטיציזם, נויטוועגדינקייט, מאָניזם, ענט־

§15. דער שטאַנדפונקט פון דעם אידעאַל.

דער בעסטער צוועק, וואָס זאָל דערגרייכט ווערן מיט די בעסטע מיטלען — איז דער א י ד ע א ל פאר דעם מענשען, אין אַלץ וואָס ער טהוט; און דער ש ט א נ ד פ ו נ ק ט פ ו ן ד ע ם א י ד ע א ל איז דער צוהענטער לעצטער יסוד פון א פילאָסאָפישען בגין.

עס איז געווען אין דער לעצטער צייט א מאָדע צו שפּאָטען פון אידעאַלען, צו בעטראכטען זיי מעהר ניט ווי אילוזיעס, פאר־בלענדענישען פון מענשליכען שכל, וואָס האָבען קיין ברעקעל ממשות ניט אין לעבען. אָבער אויב ס'איז ריכטיג, וואָס מיר האָבען גע־זאָגט — און אונז דוכט זיך, ס'איז ריכטיג — איז ניטאָ קיין גרע־סערע ווירקליכקייט אין דעם גאנצען מענשליכען לעבען עהדער דער אידעאַל. דאָס גאנצע מענשליכע לעבען אין זיין גאנצען גע־שיכטליכען ענטוויקלונג, זינט דער מענש האָט זיך ארויסגעריסען פון דער שטומפּער נאטור און געמומען געברויכען זיין אייגענעם שכל, ביז היינטיגען טאָג איז קיין אנדער זאך ניט ווי נאָר די פער־ווירקליכונג פון מענשליכע ציעלען. *) וואָס פאר א צווייג פון דער מענשליכער קולטור מען זאָל ניט אָנכאפען, וועט מען געפינען, אז ער איז ארוים געוואקסען פון א וועלכער ס'איז מענשליכער לעבען־נויט און פון דער בעשטרעבונג צו בעפריעדיגען זי. זוכט צ. ב. דער מענש דעם אמת, איז דאָס ווייל ער האָט א בעדירפניש זיך קלאָר פאַרצושטעלען די וועלט און די אומשטענדען. אין וועלכע ער לעבט. אָבער ניט אַלע בילדער פון דער וועלט קענען איהם גלייך בעפריעדיגען, קענען גלייך גוט שטילען זיין דורשט צו ערקענטנים. יענער אמת וואָס איז ביכולת אויפ'ן בעסטען אופן צו בעפריעדיגען זיין הונגער נאך וויסענשאפט איז דער אידעאַל אויפ'ן טהאָרע־טישען געביט. יעדער מענש האָט א תשוקה צו שעהנהייט און פון דעם געלוסט איז אויסגעוואקסען די גאנצע קונסט. אָבער אויך אָט די תשוקה קען בעפרידיגט ווערען אויף פערשיעדענע אופנים,

*) דעם בעווייז דערצו האָב איך געפרובט ברענגען אין מיין ארבייט „דער סאָציאַליזם און די נאַציאָנאַלע פראגע", פערגלייך די זייטען 35—53.

אין דער נאטור און דעם גייסטיגען לעבען איז דורכגעדרונגען מיט נויטוועניגקייט, איז דעטערמינירט דורך דעם גאנצען פֿראָצעס פון דער וועלט; אויב אין יעדען אויגענבליק איז מיין וואונש א נויט־וועניג־בעשטימטער פֿראָדוקט פון אלץ וואָס האָט פֿאסירט ביז אהער; אויב יעדע פון מיינע האנדלונגען איז א קליינינקער מאָמענט אין דעם אונגעהויערען ענטוויקעלונגס־שטראָם פון דעם אלץ־וועלטליכען געשעהן; אויב מיין ווילען און מיין איך איז מעהר ניט ווי א טראָפען, וואָס טראָגט זיך אין איינעם מיט אלע טראָפענס אין דעם מאוימ'דיגען וואסער־פאל פון וועלטען עס באשטהט דאָס געשיכטליכע לעבען, — ווי אזוי איז יעמאָלט א פרייער ווילען מעגליך? און ווי אזוי זאלען מיר האָבען די מעגליכקייט האַרמאָניש צונויפגיסען איהם אין איין בילד מיט דער אונבעגרענעצטער הערשאפט פון די אייזערנע בעוועגונגס־געזעצען פון דעם וועלט־אלל?

דאָס איז די גרונד־פראגע, וואָס האָט געפֿיניגט די מחות פון כמעט אלע גרויסע דענקער און וואָס וועט אייביג שטהען אויפ'ן טאָגעס אָרדנונג פון דער פילאָסאָפישער אונטערזוכונג.

ווי די מעשה איז, — ווי דער פֿראָבלעם פון ווילען'ס פרייהייט זאל ניט פארענטפערט ווערען אין דער פילאָסאָפיע, — די ערפאהרונג צווינגט אונז אָנצונעהמען דעם פאקט, אז ס'זענען דאָ מענשליכע „איך'ס" וואָס שטעלען זיך ציעלען פאר זייערע אויגען. זיי טהוען דאָס מיט אן אינעווענדיגען בעוואוסטזיין, אז זיי זענען פ ר י י אויסצוקלייבען פון אלע צוועקען דעם צוועק, וואָס זיי פאסט אם בעסטען, און צו פארווירקליכען איהם מיט יענע מיטלען, וואָס זיי גענפינען פאר די פאסענדסטע. אבער אומעטום, וואו עס זענען דאָ צוועקען און ציעלען, וואו עס איז גענעבען די מעגליכקייט אויסצוקלייבען איין ציעל און צו פערווארפען די אנדערע, איז דער־מיט גופא אויך גענעבען די מעגליכקייט איינצוטהיילען סיי די צווועקען, סיי די מיטלען, אין בעסערע, ערגערע און די בעסטע. איך קען שטרעבען צו א שלעכטען ציעל, צו א גוטען, צו א בעסערען אָדער צו גאָר דעם בעסטען. איך קען אויסוועהלען מיטלען, וואָס טויגען לגמרי ניט, גוטע מיטלען, בעסערע אָדער גאָר די בעסטע.

נאָר אויך די בענקשאפט נאָך יושר און שעהנקייט.

מען קען זאָגען, אז כמעט דאָס רוב פון די בעסטע פילאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס די מענשהייט האָט ביז אהער בעשאפען, האָט נעזינדיגט אין דעם פונקט, האָט זיך צו וועניג נערעכענט מיט דעם „איך"־פרינציפ. דאָס אויג, וואָס איז נעווען פארזונקען אין די גרויס פון דער וועלט, אין דער רייכער פערקעיטלונג פון נעוועזען און נויטוועניגקייטען, אין דעם שטענדיגען בייטען זיך פון צייטען און דורות, האָט פארלאָרען פון האָריזאָנט דאָס קלייגע פינטעלע — „איך" און האָט אין גאנצען פערגעסען, אז דאָס קלייגע פינטעלע איז, באמת גערעדט, דער צענטראל־פונקט, פון וועלכען עס שטראָלען ארויס וועלט־פראָבלעמען און וועלט נעדאנקען, און אז די אלע פילאָסאָפישע סיסטעמען מוזען אין ערשטער ליניע בעשאפען ווערען כדי צו בעפריעדיגען דעם איינצעלנעם „איך'ס" נשמה, צו פארענטפערען זיינע פראקטישע נויטען. די פילאָסאָפיע איז דאָך שוין פון לאַנגע צייטען אָן אייגנעטהיילט געוואָרען אין א טהעאָרעטישע און א פראקטישע. און וועו די טהעאָרעטישע פילאָסאָפיע וויל אויסמאָלען אונז א קלאָרען בילד פון דער וועלט ווי זי איז, זוכט די פראקטישע אָנצוואוייזען דעם מענשען די ציעלען, וועלכע ע־דארף זיך שטעלען פאר זיינע אויגען, ד. ה. לערנט איהם צו בעשאפען אויף וויפיעל ער קען אין דער וועלט א וועלט ניט ווי זי איז, נאָר ווי זי זאָל זיין.

§14. די טעלעאָלאָגיע.

וואו נאָר מיר רעכענען זיך מיט פראקטישע טהעטיגקייט, מוזען מיר זיך רעכענען מיט וועלכע עס איז ציעלען. דער צוועק־פרינציפ, אָדער די טעלעאָלאָגיע, איז דעריבער דער נייג־טער יסוד פון פילאָסאָפישען בנין.

אויך דער יסוד מוז שפיעלען זיין ראָלע אין דעם אויפבוי פון א פילאָסאָפישען סיסטעם. און די ראָלע זיינע איז אייגע פון די שווירigסטע, וואָס מען קאָן זיך נאָר פאָרשטעלען. עס מוז פילאָ־סאָפיש קלאָר געמאכט ווערען פאר דעם איינצעלנעם מענשען זיין מעגליכקייט צו שטעלען זיך ציעלען און צו דערגרייכען זיי מיט דער הילף פון יענע מיטלען, וואָס ער וועגדט אָן. אָבער ווי איז אַזאַ מין עובדא פון דעם מענשען איבערהויפט מעגליך? אויב אלץ

ענין די איינטהיילונג פון די מענשען אין עקאָנאָמישע קלאַסען, פּאָליטישע פּאַרטייען און רעליגיעזע סעקטען. דער פּילאָסאָפּישער אמת איז דעריבער א ר ע ל א ט י ו ע ר, א לפי ערכ'דיגער אמת, ער וועגדט זיך אָן דעם, מיט וועלכע אינטערעסען דער פּילאָסאָף לעבט פּארבונדען, וועלכע קלאסען־אידעאלען, פּאָליטישע צוועקען, רעליגיעזע גלויבונגען ער וויל פּארטהיידיגען.

אמת, איבער אלע פעלקער און אלע צייטען, איבער אלע קלאסען און אלע גרופּען שטעהט די מענשהייט, ד. ה. דער סכום פון יענע אייגענשאפטען, וואָס מאכט דעם מענשען פּאר א מענשען, אלץ איינס, וועו ער זאל ניט האָבען געלעבט און אין וועלכער סביבה ער זאל ניט האָבען פּארבראכט זיינע יאָהרען. עס מוזען דעריבער אין דער וועלט פון די מענשליכע געדאנקען בולט אַרויסטרעטען א סך אמת'ן, וואָס זענען אבסאָלוט פּאר דעם מענשען. אָבער אזעלכע געדאנקען געפינען זיך ניט אין דער פּילאָסאָפּיע, נאָר אין דער וויסענשאפט און אין די פּראקטישע האנדלונגען פון די מענשען, אין זייער קאמפּף מיט דער נאטור.

§13. דער „איך"־פּרינציפּ.

און א חוץ די איינטהיילונג פון דער מענשהייט אין פעלקער און געזעלשאפטליכע גרופּען איז נאָך דא נאָך א קראפט, וואָס מאכט דעם פּילאָסאָפּישען אמת רעלאטיוו. דאָס איז די איינטהיי־לונג פון איינצעלנע פעלקער און גרופּען אין א י נ ד י ו י ד י א ו־ מ ע ן, אין איינצעלנע „איך'ס", אין יענע איינצעלנע מענשען, וואָס בעשאפען פּילאָסאָפּישע סיסטעמען און דריקען אין זיי אויס די פּארבאָרגענסטע סודות ניט נאָר פון זייער פאָלק, זייער געזעל־שאפטליכע גרופּע און זייער צייט, נאָר אויך פון זייער אייגענער אינדיווידועלער נשמה. דער „א י ך" ־ פ ר י נ צ י פ איז דערי־בער דער אכטער יסוד פון א פּילאָסאָפּישען בנין. ער פערלאנגט פון פּילאָסאָף אז ער זאל, בוויסענדיג דאָס בילד פון דער וועלט, ניט פארגעסען, אז ער, דער בעשאפער, איז א לעבעדיג וועזען, א מענש־ליכער „איך", און אז זיין שעפּפונג — די פּילאָסאָפּיע — איז אויך בעשטימט פאר לעבעדיגע וועזענס, מענשליכע „איך'ס" וואָס הא־בען אין זיכען ניט נאָר טהעאָרעטישע וואונשען, נאָר אויך פּראקטישע דאגות; וואָס זוכען ניט נאָר צו שטילען דעם דורשט נאָך אמת,

אין דער וועלט ענטוויקעלט זיך און בייט זיך און ווערט אנדערש, עהדער ס׳איז געווען. די פילאָסאָפיע אָבער איז דאָך אויך ניט מעהר ווי א טהייל פון דעם אלוועלטליכען געשעהן; אויך זי מוז זיך ענטוויקעלען, ד. ה. אייביג בייטען זיך און פארענדערן זיך; אויך זי קאָן ניט פארגלייוועדט ווערען אין א וועלכען ס׳איז איין איינציגען צושטאנד. זי ווערט בעשאפען אין איין צייט און קאָן נאָר לעבען אין יענער צייט וואָס האָט זי בעשאפען; אן אנדער צייט רופט ארויס אן אנדער פילאָסאָפיע. עס איז געווען א גע־ וואלדיגער טעות פון יענע פילאָסאָפען וואָס האָבען געמיינט, אז זיי האָבען אויסגעפונען דעם לעצטען אמת פאר אלע צייטען און אלע דורות. זיי זענען דערמיט געגאנגען להיפך צו דעם גרונד־ פרינציפ פון ענטוויקעלונג, וואָס פיהרט אויף דעם געביט פון פילאָ־ סאָפישער פאָרשונג צו דעם זיעבעטען גרונד־פרינציפ פון א פילאָ־ סאָפישען בגין, דעם ר ע ל א ט י ו י ז ם.

§12. דער רעלאָטיוויזם.

ניטאָ קיין אבסאָלוטע אמת׳ן אין דער פילאָסאָפיע, וואָס זאָ־ לען טויגען פאר אלע מענשען און פאר אלע אומשטענדען, — אָט דאָס איז די גרונד־לעהרע פון דעם רעלאָטיוויזם. דער אמת איז ניט קיין פאָטאָגראָפישער בילד פון דער דרויסענדיגער וועלט. דאָס מאטעריאל פון דער דרויסענדיגער וועלט ווערט איבערגעארבייט פון דעם מענשליכען שכל. דערפאר מוז דער בילד פון דער וועלט טראָגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון זיין בעשאפער און בעאר־ בייטער, דעם מענשען. דער מענש איז אָבער ניט אלע מאל גלייך זיך אליין. מענשען זענען פערשיעדען, ערשטענס לויט דער צייט אין וועלכע זיי לעבען און דעריבער וועלען אויך זייערע פילאָסאָפישע בעשאפונגען זיין פערשיעדען פון צייט צו צייט. די מענשען זענען פערשיעדען לפי די פעלקער, צו וועלכע זיי געהערען, און דעריבער מוזען די פילאָסאָפישע סיסטעמען טראָגען דעם סמן פון א נא־ ציאָנאלען שטעמפעל אויף זיך. אָבער אויך אין די גרענעצען פון איין און דעם זעלביגען פאלק אונטערשיעדען זיך מענשען אייניע פון די אנדערע, לויט די סאָציאלע און קולטורעלע ספערען אין וועלכע זיי פערברענגען זייער לעבען און וואָס דיקטירט זיי פער־ שיעדענע לעבענס־ערפאהרונגען. בעזאָנדערס וויכטיג איז אין דעם

שאלה, פֿארוואָס עפּעס געשעהט אין דער נאטור, און אינטערעסירט זיך מעהר נישט ווי מיט דעם, געגוי אויסצוגעפּינען, ווי אזוי עס געשעהט אין דער נאטור.

די ענטוויקעלונגס־טהעאָריע לייגט נאָך אין איהרע ווינדעלעך. די וויסענשאפטליכע פילאָסאָפּיע מוז ערשטענס אויפבויען א פער־גלייכענדע ענטוויקעלונגס־לעהרע, וואָס זאל געגוי בעשרייבען און פארגלייכען די פערשיעדענע ענטוויקעלונגס־פראָצעסען, וועלכע מיר בעטראכטען אין די איינצעלהייטען פון דער גייסטיגער און דער נאטירליכער וועלט. דערנאָך מוז זי אויפשטעלען אן אלגע־מיינע ענטוויקעלונגס־לעהרע, וואָס זאל פארענטפערען די אויבען־אויסגעהענטע פראגען פאר אלע ערשיינונגען פון דער נאָנצער וועלט. זי מוז אבער אויך אויספאָרשען דעם מענשליכען גייסט און אויסגעפינען, וואָס אזוינס שפּיעלט זיך אין איהם אב, בעת ער קאָנסטאטירט אומעטום ענטוויקעלונג. (פאר דער לעצטער אויפגאבע האָט ווילליאם שטערן געמאכט א גוטען אנהויב אין זיין עקספּערימענטאל פסיכאלאגישער אונטערזוכונג: „פסיכאלאגיע דער פערענדערונגס־אויפפאסונג“). **)

ערפאהרונג, מעטהאדען־לעהרע, קריטיציזם, דעטערמיניזם (נויטוועדיגקייט), מאָניזם און ענטוויקעלונג זענען די וויכטיגסטע גרונד־פרינציפּען פון א טהעאָרעטישען פילאָסאָפּישען געביי. מען מוז זיי שטענדיג האָבען אין אויג, וען מען בויט אן אייגענעם פי־לאָסאָפּישען בנין אדער וען מען בעאורטהיילט אן אנדערען'ס פי־לאָסאָפּישען סיסטעם. קאָן מען אבער מיינען, אז וען איינער וואלט אבגעהיט די אלע גרונד יסודות פון פילאָסאָפּישען שאפען, וואלט ער שוין געווען אין דער לאגע אויסצומאלען אזא קלאָרען איינהייטליכען בילד פון דער וועלט, וואָס זאל אויף אייביג פאר־ענטפערען אלע שאלות פון דעם מענשליכען שכל? ניין! אזא אויסיגע ריכטיגע פילאָסאָפּיע, וואָס זאל פאסען פאר אלע דורות אין אלע צייטען, קאָן ניט געמאלט זיין. שוין דער גרונד־פרינציפּ פון ענטוויקעלונג פארוועהרט אונז צו האבען אזא האפנונג. אלץ

**) L. William Stern, Psychologie der Veraenderungs Auffassung, Breslau, 1898.

מאטעריע. דער תוך פון ענטוויקעלונג בעשטעהט אין דעם, וואָס די אייגענשאפטען פון דער מאטעריע געהען זיך וואָס ווייטער אלץ מעהר פאנאנדער: זיי דיפערענצירען זיך. און אין דער זעלבער צייט ווערען די איינצעלנע דיפערענצירטע טהיילען אלץ שטאַרקער און פעסטער בעהאפט איינער צו דעם אנדערן: זיי אינטעגרירען זיך. דיפערענציאציע און אינטעגראציע זענען די צוויי זייטען פון דעם איין איינציגען ענטוויקעלונגס־פראָצעס. די אורזאך פון דער וועלט־ענטוויקעלונג בעשטעהט אין דעם, וואָס די פרימיטיווע וועלט מאטעריע וועהרט אלץ מעהר און מעהר אָבגעקיהלט. פון א וועלכען עם איז תכלית אָדער ציעל פון דער וועלטליכער ענטוויקעלונג איז דערביי, פארשטאנען זיך, ניטא וואָס צו רעדען.

א מין פאראייניגונג פון העגעל'ס אידעאליסטישער ענטוויקעלונגם לעהרע און ספענסער'ס מאטעריאליסטישען עוואָלוציאָניזם איז די ענטוויקלונגס־לעהרע פון קאַרל מארקס, וועלכע אפילו ער האָט זיך אויסגעארבייט א סך פריהער פאר ספענסער'ן. דער טרעגער פון דער ענטוויקעלונג איז אויך ביי איהם, ווי ביי ספענסער'ן, די מאטעריע און ניט דער וועלט־גייסט. אָבער די אורזאך פון ענטוויקעלונג איז די זעלביגע וואָס ביי העגעל'ן: דער אינוועניגסטער לאָגישער וויידערשפרוך אין אלץ, וואָס עס עקזיסטירט אויף דער וועלט. און אויך די פאָרם פון דער ענטוויקעלונג איז ביי איהם אריבערגענומען געוואָרען פון העגעל'ס אידעאליסטישער פילאָסאָפיע: יעדע ענטוויקעלונג לויפט דורך די פאזען פון טעזיס, אנטיטעזיס און סינטעזיס.

דערמאָהנט מוז נאָך ווערען די ענטוויקעלונגס־לעהרע פון אָגיוסט קאָנט. זי בעשעפטיגט זיך ניט מיט דער ענטוויקעלונג פון דער גאנצער וועלט, זי גיט אָבער דערפאר א פאָרמעל פאר דעם ענטוויקלונגס־גאנג פון'ם מענשליכען גייסט. דער מענשליכער גייסט לויפט דורך דריי פאזען: ערשטענס, די טהעאָלאָגישע פאזע, וועלכע ערקלעהרט אלץ דורך די הילף פון איבערנאטירליכע, אויסערוועלטליכע נאטהייטען; צווייטענס, די מעטאפיזישע פאזע, וועלכע זוכט זיך אלץ קלאָר צו מאכען דורך די הילף פון פערבאָרגענע אינוועניג, אין דער נאטור שטעקענדע „וועזענהייטען", און, דריטענס, די פאָזיטיווע פאזע, וועלכע זאָגט זיך אָב פון דער

אז אלע פערשיעדענע ארטען פון פלאַנצען און חיות שטאַמען דורך ענטוויקעלונג אָב פון אייניגע זעהר וועניגע פרימיטיווע פאָר־מען. אָבער מערקווירדיג! ווי פערשפרייט עס איז ניט דער ענט־וויקעלונגס־געדאנק אין דער איצטיגער קולטור וועלט, האָבען מיר נאָך עד היום ניט קיין וויסענשאפטלעך־בעגרינדעטע ענטוויקעלונגס־טהעאָריע, וואָס זאל אונז אויפקלעהרען אלע פונקטען פון אָט דעם פארוויקעלטען, העכסט וויכטיגען פילאָסאָפישען פראָבלעם. די גרונד פונקטען זענען נאָך ערגיץ ניט טהעאָרעטיש אויסגעפאָרשט געווארען. וואָס איז אזוינס ענטוויקעלונג? וואר איז דער טרעגער פון ענטוויקעלונג? מיט וואָס אונטערשיידעט זיך ענטוויקעלונג פון יעדער אנדער פאָרם פון בעוועגונג און פערענדערונג? וואָס זענען די אורזאכען און די געזעצען פון דער ענטוויקעלונג? וואָס איז די גרונד־פאָרמע פון דער ענטוויקעלונג? האָט די ענטוויקעלונג וועלכען עס איז ציעל, צו וועלכען זי שטרעבט? אויף אלע אזעלכע פראגען האָבען מיר נאָך ניט קיין תירוץ מספיק אין דער איצטיגער פילאָסאָפישער ליטעראטור.

בעקאנט זענען אין דער פילאָסאָפישער ליטעראטור פיער וויכ־טיגע טהעאָריען פון דעם ענטוויקעלונגס־פרינציפ. איין טהעאָריע איז ארויסגעשטעלט געוואָרען פון הענעל. נאָך איהם איז דער טרעגער פון דער וועלט ענטוויקעלונג ניט די מאַטעריע, נאָר דער גייסט. איהר צוועק איז, אז דער וועלט גייסט זאל ארויסברענגען פון זיך אלץ וואָס אין איהם ליענט לאָגיש אייניגעוויקעלט און אייני־געשלאָסען. געטריעבען וועדט די ענטוויקעלונג דורך דעם אינע־וועניגסטען וויידערשפרוך, וואָס ליענט אין אלע פראָדוקטען פון'ס אלוועלטליכען גייסט. די פאָרם פון דער ענטוויקעלונג איז די בע־ריהמטע „טריאדע", דאָס שטענדיגע דורכגעהן פון דריי פאזען: דעם טעזיס, אָדער דעם בעשטימטען אויסגאנגס־פונקט, דעם אנטי־טעזיס אָדער דעם געגענזאץ פון דעם אויסגאנגס־פונקט, און דעם סינטעזיס אָדער די צוזוויפשמעלצונג פון די ביידע הפכים אין איין אייניציגען גאנצען.

כמעט אין אלע פונקטען א היפך צו דער הענעל'שער טהעאָריע איז די עוואָלוציאָנס־טהעאָריע פון הערבערט ספענסער. דער טרע־גער פון דער ענטוויקעלונג איז ניט דער וועלט־גייסט, נאָר די וועלט־

סתירות פּייניגען דעם מענשליכען שכל און לאָזען איהם ניט צורוה, ביז ער געפינט אוים זייער איינהייט.

עם זענען אָבער דאָ פערשיעדענע ארטען ווי אזוי אריבערצופיהרען דעם דואליזם, די צווייהייט, אין א מאָניזם, אן איינהייט. איך אונטערשיעד צוויי גרויסע ארטען פון מאָניזם. ערשטענס, דעם ג ע נ ע ט י ש ע ן מאָניזם. דאָס וואָרט שטאַמט פון דעם גריכישען „גיגנאָסקאָ" איך געבער, איך ברענג ארוים. האָב איך צ. ב. ש. פאר מיר דעם געגענזאַץ פון מאטעריע און גייסט קען איך זאָגען: א) אז די מאטעריע איז דער פּאטער, וואָס ברענגט אונטער געוויסע אומשטענדען פון זיך ארויס דעם גייסט; אָדער, פאר־קערט, איך קאָן זאָגען: ב) אז דער גייסט איז דער פּאטער, וואָס ברענגט אונטער געוויסע אומשטענדען פון זיך ארויס די מאטעריע; אָדער איך קען אויך זאָגען: ג) אז זיי ביידע, אי דער גייסט, אי די מאטעריע שטאַמען אָב פון א וועלכען ס'איז דריטען פרינציפּ, וואָס האָט זיי ביידען געבאָרען און וואָס איז ניט גייסט און ניט מאטעריע.

דער צווייטער ארט מאָניזם איז דער ס י נ ט ע ט י ש ע ר, וואָס מיינט, אז גייסט און מאטעריע, אָדער וועלכע עס איז אנדערע צוויי געגען־פרינציפּען פון דער מענשליכער ערקענטניס, שטאַמען ניט אָב איינער פון דעם אנדערען און וועלכע אויך ניט געבאָרען פון א וועלכען ס'איז דריטען פרינציפּ. זיי זענען ניט מעהר, ווי צוויי זייטען פון איין און דער זעלביגער זאך; צוויי זייטען, וועלכע קאָנען בשום אופן ניט פאָנאנדערגעריסען ,ווערען.

ווי אזוי קאָנען מיר אָבער קלאָר פערשטעהן די אונגעהויערע פיעלהייט פון די וועלטליכע ערשיינונגען וועו מיר ווילען זיי בעטראכטען ווי א נויטוועגדיגען פּראָדוקט פון איין איינציגען וועלט־פרינציפּ? דער בעסטער מיטעל דערצו איז די ע נ ט ו ו י ק ע ־ ל ו נ ג ס ־ ט ה ע א ר י ע, וואָס איז דער זעקסטער יסוד פון א פילאָסאָפישען בנין.

§11. די ענטוויקעלונגס לעהרע.

די ענטוויקעלונגס־טהעאָריע אָדער די עוואָלוציאָנס־טהעאָריע איז אייגער פון די בעליעבטסטע פרינציפּען אין אונזער מאָדערנער וועלט־אָנשויאונג. דערהויפּט זינט דארווין האָט בעוויזען

נויטוועגדיגקייטס־קריזען. דאָס לעבען פון א רויז האָט זיינע נויטוועגדיגקייטען, וועלכע דאָס לעבען פון קיין אנדער פלאנץ האָט ניט אין זיך. דאָס איז דער סכום פון יענע פראָצעסען וואָס מאכען, אז פון א רויז־קערנדעל זאָל ארויסוואקסען דוקא א רויז־פלאנץ און ניט קיין אנדער זאָך. אָבער א חוץ דעם הערשען אין דעם לעבען פון א רויז יענע נויטוועגדיגקייטען, וואָס בעלאנגען צו א העכערען קרייז, צו דעם קרייז פון פלאנץ איבערהויפט. דער קרייז שטעהט וויעדער אונטער דער שליטה פון נאָך א העכערען נויטוועגדיגקייטס־קרייז, וואָס בעהערשט די פראָצעסען פון לעבעדיגע וועזען איבערהויפט. און וואָס טיעפער מיר דרינגען אריין אין דעם שפיעל פון די נויטוועגדיגקייטען אין דער נאטור, שטייגען מיר צו אלץ העכערע און העכערע נויטוועגדיגקייטס־קרייזען. די נויטוועגדיגע ערשיינונגען פון אין קרייז שניידען זיך אריין אין די נויטוועגדיגע ערשיינונגען פון אן אנדער קרייז און גיסען זיך צונויף אין איינעם מיט זיי. כדי צו פערשטעהן, ווי אזוי און פארוואָס אָט די אלע קרייזען שניידען זיך אריין איינע אין די אנדערע און בילדען דעם איין איינציגען וועלט־פראָצעס, מוזען מיר ארויפשטייגען ביז צום אלערהעכסטען קרייז וואָס איז כולל אין זיך אלע אנדערע, ביז צו יענעם איין איינציגען פונקט, פון וועלכען עס פליעסען אלע נויטוועגדיגקייטען פון דער גאנצער וועלט. די צוריקפיהרונג פון דעם גאנצען וועלטליכען פראָצעס צו איין איינציגען גרונד־פרינציפ איז דער פינפטער יסוד פון דעם פילאָסאָפישען בנין. דאָס איז דער מ א נ י ז מ.

§10. דער מאָניזם.

דאָס שטרעבען פון דעם מענשליכען שכל צו דערגרייכען די לעצטע איינהייט, פון וואנען עס שטאמען אלע אנדערע ערשיינונגען קאָן מיט קיין זאָך ניט צוריקגעהאלטען ווערען. כמעט אין אלע צווייגען פון דער מענשליכער ערקענטנים בעווייזט זיך אין דער פאָרשונג פריהער אדער שפעטער א דאָפעלהייט פון פרינציפען. אין דער נאטור איז עס די דאָפעלהייט פון מאטעריע און גייסט, פון שטאָף און קראפט. אין דער פסיכאלאָגיע איז דאָס דער גענזאיז פון גוף און נשמה. אין דער סאציאלאָגיע איז דאָס די פחירה פון אינדיווידיאום און געזעלשאפט א. אז וו. די אלע

ניט מעהר ווי די נויטוועגדיגע שיכות צוויישען פיזיאלאגישע ער־
שיינונגען פון א געוויסער קרענק און געוויסע אנדערע פיזישע ער־
שיינונגען וואס געפינען זיך אין א סאנאטאריום. ד. ה. מיר בויען
אין מח א לאגישען סילאגיזם: אלע דערריגע האבען אין א סאנא־
טאריום בעסערע שאנסען אויסגעהיילט צו ווערען. ראובן איז א
דערריגער, ממילא האט ער אין א סאניטאריום בעסערע שאנסען
אויסגעהיילט צו ווערען. און ממילא מוז מען איהם שיקען אהין
אבער אט די אלע נויטוועגדיגע שיכות'ן בעריהרען א ברעקל ניט
די טעלעאלאגישע זייט פון דער זאך, ווייל זיי זאגען אונז גאר ניט
וועגען דער נויטיגקייט, אז ראובן זאל אויסגעהיילט ווערען. אי־
נער מוז זיך פריהער אווועקשטעלען פאר זיין ציעל, אז ראובן זאל
ווערען געזונד און ערשט יעמאלט קען אריינטרעטען דער געדאנק
וועגען א טעלעאלאגישע נויטיגקייט. שטעלט אייך פאר, אז ראובן
געפינט זיך גאר אין דער שליסעלבורגער ציטאדעלע אין די הענד
פון מענשען, וואס זענען א ברעקל ניט פעראינטערעסירט אין זיין
געזונד, און אלע פיזישע שיכות'ן צוויישען דער דערר און די בע־
דינגונגען פון איהר אויסהיילונג פערליערען זייער בעדייטונג. די
טעלעאלאגישע נויטוועגדיגקייט איז א בעזונדער ארט פון דעם
אלוועלטליכען דעטערמיניזם, וואס קאן ניט צוריקגעפיהרט ווערען
צו די אנדערע ארטען. לאז זיין, אז דער פאקט גופא, אז איינער
אינטערעסירט זיך מיט א וועלבען ס'איז ציעל, איז ארויסגערופען
געווארען פון געוויסע ערשיינונגען, וואס אין זיי הערשט די פיזישע
אדער די לאגישע נויטוועגדיגקייט; לאז זיין, אז די מיטלען, וואס
מען מוז אנוועגדען כדי צו דערגרייכען דעם ציעל געהערען אויך
צו דעם פעלד פון פיזישע אדער לאגישע נויטוועגדיגקייטען. אבער
שוין דורך דעם אליין, וואס איהר שטעלט אויף א שיכות צוויישען
עפעס וואס איז שוין דא און עפעס וואס איז נאך ניטא, אבער
וואס זאל זיין, ווייל איהר ווילט עס, ווייל איהר זעט אין דעם
פראינטערעסירט, בעשאפט איהר א נייע ארט פון אלוועלטליכען
דעטערמיניזם, וואס האט איהרע איינענע געזעצען.

בעטראכטען מיר די פערשיעדענע ערשיינונגען פון דער וועלט
פון דעם שטאנדפונקט פון דער אלוועלטליכער נויטוועגדיגקייט,
זעהען מיר, אז זיי קאנען איינגעטהיילט ווערען אין פערשיעדענע

געבראכט אזא ביישפּיעל: „יעדער דריי־עק איז א פיער־עק, יעדער פיער־עק איז א קרייז, ממילא איז אויך יעדער דריי־עק א קרייז." *) עס פערשטעהט זיך אז אלע געדאנקען וואָס זענען דאָ פארבונדען אין א לאָגיש ריכטיגער פאָרם, זענען אבסאָלוט פאלש. און פון דעסטוועגען איז דער ממילא אָדער דער פועל יוצא א שלום, וואָס מוז געמאכט ווערען על פי לאָגישער נויטוועגדיגקייט. א ו י ב יעדער דריי־עק איז א פיער־עק און אויב יעדער פיער־עק איז א קרייז, מוז יעמאָלט יעדער דריי־עק זיין א קרייז און עס קען אנדערש ניט זיין.

די דריטע ארט נויטוועגדיגקייט איז די פ י ז י ש ע, וואָס ערקלעהרט אונז די נויטוועגדיגע שיכות'ן אין דער נאטור. וועז מיר זעהען צ. ב. ש. די גרויסע פאנאנדערגעצוויגטע שוועכע הערער נער פון א הירש, מוזען מיר ממילא פארשטעהן, אז זיין שארבען מוז על פי נויטוועגדיגקייט זיין א דיקער און א שטארקער, ווייל אז ניט, וואָלט ער ניט געקאָנט אויסהאלטען די משא פון די הערענער. אָבער ניט אלע נויטוועגדיגע שיכות'ן אין די נאטורערשיינונגען זענען אונז אזוי קלאָר און פארשטענדליך. עס איז צ. ב. ש. אין דער וויסענשאפט פעסטגעשטעלט געוואָרען, אז וויסע קעגן מיט בלויע אויגען זענען תמיד טויב. פאר וואָס דאָס איז אזוי, וויסען מיר ניט, אָבער מיר האָבען געגוג גרונד אָנצונעהמען, אז עס מ ו ז זיין אזוי, אז דאָ דריקט זיך אויס א געוויסע ארט פון דער וועלטליכער נויטוועגדיגקייט.

די פיערטע ארט נויטוועגדיגקייט איז די טעלאָלאָגישע, וואָס רעכענט זיך מיט דעם תכלית פון געוויסע ערשיינונגען און וואָס בעשטעהט אין דער נויטוועגדיגער שיכות צווישען מיטעל און ציעל. זי האָט צו טהאָן הויפטזעכליך מיט דער וועלט פון פראקטישע האנדלונגען. אויפ'ן ערשטען בליק קען מען מיינען, אז די ארט פון נויטוועגדיגקייט געהערט אין גאנצען צו דער פריהער געשיל־דערטער ארט פון פיזישען דעטערמיניזם. זאָג איך צ. ב. ש. אז ראובן ליידט פון דער דערר און עס איז נויטיג אוועקשיקען איהם אין א סאנאטאָריום, קאָן זיך אויסדוכטען אז מיר דריקען דאָ אויס

*) פערגליך „דאָס נייע לעבען", ערשטער באנד, זייטע 595.

ווייזען, אז דער סכום פון רעגולערע פלעכען און די מעגליכקייט אויפצובויען פון זיי א פיעל־קאנטיגע פיגור געפינען זיך אין א געוויסער אייביגער אונפערענדערליכער שיכות. אט דער אייביגער אונפערענדערליכער שיכות פון ערשיינונגען איז נויטוועניקייט, און דער גראנקען, אז אין אלע ערשיינונגען פון דער וועלט הערשט אזא מין אונפערענדערליכע שיכות, אז אויב עס וועט פארענדערט ווערען איין ערשיינונג, מוזען ממילא אויך פארענדערט ווערען אלע ערשיינונגען, וואס זענען פערבונדען מיט איהר איז דער פיערטער גרונד־פרינציפ פון א פילאסאפישען גענעי, וועלכען מיר רופען די נויטוועניקייט אדער דער דעטערמיניזם.

§9. די נויטוועניקייט.

עס זענען דא א סך פערשיעדענע ארטען פון נויטוועניקייט. שאפענהויער האט אויסגעפארשט און דערקלערט פיער ארטען פון איהר, אבער עס לאזט זיך דענקען, אז עס קאנען זיין נאך אנדערע ארטען. די ערשטע ארט נויטוועניקייט איז די, וואס מיר געפינען אין דער מאטעמאטיק, בעת מיר זעהען צום ב. ש. איין אז צוויי רעכטע ווינקלען מוזען תמיד זיין גלייך איינער דעם אנדערען, אדער אז די סומע פון די דריי ווינקלען אין א דרייעק מוז תמיד זיין גלייך צו צוויי רעכטע ווינקלען, אדער אז עס קאנען זיין נאר פינף ארטען פון רעגולערע פיעל־קאנטיגע פיגורען, און אז דאס אלץ קאן קיין מאל ניט זיין אנדערש.

די צווייטע ארט נויטוועניקייט איז די לאגישע. שטעל איך צונויף צוויי געראנקען אין א ריכטיגער לאגישער שיכות, מוז פון זיי על פי נויטוועניקייט ארויסשפרינגען א דריטער געראנק, וואס איז א לאגישער פועל יוצא פון זיי. זאג איך צום ב. ש., אז אלע מענשען זענען שטערבליך און ראובן איז א מענש, מוז דערפון על פי נויטוועניקייט ארויסגעדרונגען וועלען, אז ראובן איז שטערבליך. די לאגישע נויטוועניקייט ליעגט ניט אין דער ריכטיגקייט פון די געראנקען וואס מיר בינדען צונויף נאר אין דער לאגישער שיכות וואס שטעקט אין זיי. א לאגיש ריכטיגער שלום מוז על פי נויטוועניקייט ארויסשפרעצען אויך פון אבסאלוט פאלשע געראנקען וועלן זיי שטעהען נאר אין א פארמאל ריכטיגען לאגישען המשך. אין מיינע „היסטארישע אידעען־פערבינדונגען" האב איך

פארוואָס זי איז אזוי ווי זי איז; וועלכע מיר זעהען איין, אז זי קאָן ניט זיין אנדערש ווי זי איז.

וועלכע מיר זאָגען, אז אלע רעכטע ווינקלען מוזען זיין גלייך איינער דעם אַנדערען, ווערט דער געדאנק אונז דורך אין דורך קלאָר ערשט יעמאָלט, וועלכע מיר זעהען איין, אז דער היפּך פון איהם וואָלט געפיהרט צו אן אונזין: איין אין די זעלביגע ליניע וואָלט געמוזט אין איין אין דער זעלביגער צייט לויפען אין צוויי פערשיעדענע ריכטונגען. אָדער נעהמען מיר נאָך א ביישפיעל. עס זענען דאָ אויך דער וועלט רעגולערע פיעל־קאָנטיגע קערפער, ד. ה. אזעלכע סטערעאָמעטרישע פיגורען, וואָס בעשטעהען פון מעהרערע פלעכען אין אלע זייערע פלעכען זענען גלייך איינע דער אנדערער, ווי למשל א קוב אָדער א פּיראָמידע. עס זענען פאראן רעגולערע פיער־קאָנטיגע פיגורען וועלכע פלעכען עס בעשטעהען פון גלייכע דרייעקען. עס זענען פאראנען אכט־קאָנטיגע רעגולערע פיגורען מיט אכט פלעכען, אין צוועלף־קאָנטיגע פיגורען, פון וועלכע יעדע פלעכע איז א פינף־עק א. אז. ו. קאָן אָבער געמאָלט זיין, לאָמיר זאָגען, א טויזענד־קאָנטיגע פיגור? אויף דעם ערשטען בליק האָבען מיר קיין רעכט ניט צו לייקענען, עס זאָל זיך געפינען אויף דער וועלט אזא מין פיעל־קאָנטיגער קערפער, וואָס זאָל ווי א גרויסער בריליאָנט, בעשטעהן פון טויזענד פלעכען וואָס זענען גלייך איינע צו דער אנדערער. אָבער דער מאטעמאטישער אנאליז האָט אויסגעפונען, אז רעגולערע פיעל־קאָנטיגע פיגורען זענען דאָ אויף דער וועלט מעהר ניט ווי פינף: דער פיער־קאָנט, דער זעקס־קאָנט (א קוב), דער אכט־קאָנט, דער צוועלף־קאָנט און דער צוואנציג־קאָנט. ממילא איז א רעגולערער טויזענד־קאָנט — א זאָך, וואָס קען ניט זיין אין דער מציאות. די פאָלשטענדיגע קלאָרקייט אין דעם ענין דערגרייכען מיר מיט דער הילף פון דעם מאטעמאטישען חשבון, וואָס בעווייזט אונז די אונמעגליכקייט פון אנדערע רעגולערע פיעל־קאָנטיגע פיגורען אחוץ די פינף, וואָס מיר האָבען אויסגערעכענט אויבען. די קלאָרקייט איז דעריבער א פועל יוצא פון דעם בעוואוסטזיין פון דער נויטוועניגקייט. אָבער וואָס איז אזוינס נויטוועניגקייט?

דער ביישפיעל מיט די פיער־קאָנטיגע פיגורען קאָן אונז בע־

און מיט די כחות פון דעם מענשליכען פאָרשענדען גייסט. דער מענשליכער שכל זעהט אָפטמאָל אין דער ערפאהרונג דאָס, וואָס איז, אייגענטליך, מעהר ניט ווי א פּראָדוקט פון זיין אייגענעם שאפען. כמעט יעדער מענש מיינט, אז ער זעהט אין דער דרויסענדיגער וועלט ניט נאָר פארבען און ליניען, העלקייט און שאטענס, נאָר אויך „מאטעריע", א געוויסע סובסטאנץ וואָס טראָגט אויף זיך די פערשיעדענע פארבען. דאָס איז אָבער אן אילוזיע, א פארבלענדעניש פון׳ם מענשליכען שכל. די מאטעריע האָט נאָך קיין מאָל קיין מענשליך אויג ניט געזעהן, וויל זעהען קען מען נאָר ליניען, שטח׳ם, פארבען און פערשיעדענע שטופען פון העלקייט. די מאטעריע איז דעריבער אויך מעהר ניט, ווי א צוטראכטונג, אָבער אזא צוטראכטונג וועלכע דער מענשליכער שכל קען ניט אוועקטראכטען; ער טראָגט זי אריין אין דעם מאטעריאל וואָס די חושים ברענגען. און אזעלכע נויטוועדיגע צוטראכטונגען זענען דאָ א סך אין דער מענשליכער ערקענטנים. דער קריטיזם איז אָבער גרונד־פרינציפ וואָס גיט אונז צו פארשטעהן, ווי אזוי דער מענשליכער שכל קומט דערצו — אויסצוארבייטען די פערשיעדענע צוטראכטונגען מיט וועלכע ער נעהמט אריין אין זיך די ערפאהרונג.

דער קריטיזיזם איז דער דריטער גרונד־פרינציפ פון א פילאָסאָפישען בנין. ער פארענטפערט די פראגע, וואָס איז ערקענטנים; וואָס זענען די קוואלען פון וועלכע ערקענטנים פליעסט; וועלכע גרענצען זענען אוועקגעשטעלט פאר׳ן מענשליכען שכל; וועלכע גייסטיגע געזעצ מוז דער שכל אָנווענדען, כדי צו דערגרייכען זיין ציעל; וועלכע בענרייפען וועגדט ער אונבעוואוסט אן וואָס פיהרען איהם אראָב פון ריכטיגען וועג; און דערגלייכען. דער קריטיזיזם רייניגט אוים די מענשליכע ערפאהרונג פון אלע אבגלעבטע, איבערריג און שעדליכע עלעמענטען. אויף אזא׳ן אופן בעקומען מיר אן אבגערייניגטען און דורכגעמוסטערטען מאטעריאל פון דער דרויסענדינגער וועלט פון וועלכען מיר מוזען בויען א קלאָרען בילד.

וואָס הייסט אָבער קלאָר? קלאָר וועדט אונז א זאך, ניט יעמאלט וען מיר ווייסען, וואָס זי איז, נאָר וען מיר פארשטעהען אויך

הערט ניט צום ענין. אָבער אויסגעפינען, וואָס אזוינס געהערט צום ענין און וואָס ניט, דאָס איז שוין די עובדא פונ׳ם שכל, וואָס וויל בעאַרבייטען די טויזענדער אייגצעל־עמפּפינדונגען, וועלכע פליצען אין אונז אריין דורך די קאַנאַלען פון די חושים.

עפּעס צוטראכטען און עפּעס אוועקטראכטען פון דעם וואָס די חושים גיבען אונז, אין דערין בעשטעהט דער פּראָצעס פון ערפאָהרונג. אָבער כדי ריכטיג צו פארשטעהן, וואָס מען דארף צוטראכטען און וואָס אראָבווארפען פון חשבון, וואָס מען דארף בעטראכטען פריהער און וואָס שפּעטער, דערצו דארף מען האָבען געוויסע מעטהאָדען. ד י מ ע ט ה א ד ע ן צ ע ה ר ע איז דעריבער דער צווייטער יסוד סיי פון דער וויסענשאפט, סיי פון א פילאָסאָפישען בנין.

7§ די מעטהאָדען לעהרע.

עס זענען פאראן פערשיעדענע מעטהאָדען, וואָס וועלען אָנגעוענדט אין דער וויסענשאפט און אין דער פילאָסאָפיע. די אינדוקטיווע מעטהאָדע, צום ב. ש., געהט ארויס פון די איינצעלנע ערשיינונגען, כדי אויסצוגעפינען די כללים וואָס הערשען אין זיי; די דעדוקטיווע מעטהאָדע, פארקעהרט, געהט ארויס פון א וועלכען עס איז אלגעמיינעם כלל, כדי צו דערקלעהרען און פארשטעהן די איינצעלנע פרטים. די אנאליטישע מעטהאָדע פאלמעסט פאנאנדער דאָס גאנצע, אויף זיינע איינצעלנע טהיילען. די סינטעטישע מעטהאָדע בויט אויף צוריק דאָס גאנצע פון די איינצעלנע חלקים. די פערגלייכענדע מעטהאָדע זאָגט: „דו קענסט ניט פארשטעהן דעם מהות פון אן ערשיינונג און די געזעצען פון איהר ענטוויקלונג, ביז דו וועסט זי ניט פערגלייכען מיט עהנליכע ערשיינונגען און מיט זייערע געזעצען". די היסטאָרישע מעטהאָדע וויל האָבען, אז מען קאָן בעקאַנט ווערען מיט אן ערשיינונג ערשט יעמאָלט, וועז מען וויים די גאנצע געשיכטע, ווי אזוי זי איז געוואָרען, א. א. וו.

8§. דער קריטיציזם.

עס איז אָבער נאָך ניט גענוג גרינדליך צו בעטראכטען די וועלט און אָנגעוענדען דערביי די ריכטיגע מעטהאָדען פון דענקען און פארשען. מען דארף פריהער בעקאַנט ווערען מיט דער טבע

צו זעהן, צו טאפּען, א. אז. וו., כדי צו בעקומען ערפאהרונג. דאָס איז אָבער א טעות. ערפאהרען הייסט ניט נאָר פּאסיוו אריינגעהמען די דרויסענדיגע וועלט אין זיך. דאָס, וואָס די חושים ברענגען אונז, מוז נאָך בעארבייט ווערען מיט'ן שכל, כדי דערפון זאָל ארויסקומען אן ערפאהרונג. מען דארף צו דעם מאטעריאל פון די חושים נאָך עפּעס צוטראכטען אָדער עפּעס אוועקטראכטען פון דעם זעלביגען מאטעריאל. א מענש, וואָס שטעהט פּאָר אן אקוואריום און זעהט פּאר זיינע אויגען א סיפּאנאפּאָר (אזא מין ים־חיה, וואָס זעהט אוים ווי א שפּהנע פיעל־פּארביגע בלום) זעהט פּאר זיך נאָר בעשטימטע טהיילען פון עפּעס א פּארביגער זאך; און כל זמן ער טראכט ניט וועגען דער זאך, כל זמן ער נעהמט פּאסיוו אריין אין בעוואוסטזיין די פּארבען, פּארמען און ליניען, וואָס די סיפּאנאפּאָר שיקט איהם, האָט ער נאָך ניט א ברעקיל ערפאהרונג. ערשט וועז ער הויבט אָן טראכטען וועגען דעם וואָס ער זעהט, און ער זאגט זיך: „דאָס איז א פלאנץ", בעקומט ער די ערשטע, וועז אפילו די ניט־ריכטיגע ערפאהרונג. שפּעטער פאלט איהם אויף, אז די פלאנץ בעווענט זיך פון זיך אליין און פיהרט זיך אויף ווי א לעבעדיגע חיה. ער זאגט זיך אָב פון דעם פריהערידען גענאנק, פּערריכט זיין טעות און טראכט צו צו דעם מאטעריאל פון די חושים א נייעם גענאנק: „דאָס איז א חיה". די בענריעפּען „פלאנץ" אָדער „חיה" זענען צוטראכטונגען, וועלכע דער מענש גיט צו צו דעם מאטעריאל פון די חושים כדי צו מאכען פון זיי ערפאהרונג. אָבער צו דעם זעלביגען צווענ מוז ער אויך א סך זאכען אוועקטראכטען, ארָאבוארפען פון חשבון. ער זעהט דאָך פּאר זיך, אין דער זעל־ביגער צייט, ניט נאָר די פּארביגע פּארמען און ליניען פון דער סיפּאנאפּאָר, ער זעהט וואסער פון אקוואריום, ער זעהט די גלע־זערנע וועגעלעך און די מעטאלענע שטאנגען, אין וועלכע זיי זענען איינגעפאסט; ער זעהט נאָך טויזענד אנדערע זאכען אין צימער, ער הערט פערשיעדען־ארטיגע קלאנגען, וואָס טראָגען זיך פון גאס. דאָס אלץ פליעסט אריין אין זיינע חושים אינאיינעם מיט די פּאר־בען פון דער סיפּאנאפּאָר, אָבער דאָס אלץ וועט ער ניט צורעכענען צו דער ערפאהרונג וועגען איהר. ער מוז דאָס אונבעוואוסט ארָאב־רעכענען. ער מוז קענען גוט אכטונג געבען אויף אלץ, וואָס גע־

פאַרשען די כחות פון דעם מענשליכען שכל גופא, ד. ה., די טבע פון יענער קראַפט, וואָס בויט די איינצעל־וויסענשאפטען און בעשאפט די גאנצע מענשליכע קולטור. און נאָך א סך אנדערע ענטפערם זענען געגעבען געוואָרען אויף אונזער שאלה. פאַרלויפיג ווילען מיר זיך האַלטען פאר אזא'ן ענטפער, וואָס איז, ווי מיר דוכט, כולל אין זיך אלע אנדערע מיינונגען וועגען דעם ענין. די פילאָסאָפיע איז א שטרעבען אויסצומאַלען א קלאָרען בילד פון דער גאנצער וועלט, וואָס זאל אין דער וועלביגער ציט דערקלעהרען דעם אינדיווידיאום דעם זין פון זיין עקזיסטענץ, אנווייזען איהם דעם ריכטיגען וועג פון לעבען און דאָס העכסטע ציעל, וואָס ער דארף האָבען פאר זיינע אויגען.

אויסמאַלען א קלאָרען בילד פון דער וועלט איז א זאך, וואָס געהערט ניט נאָר צו דער וויסענשאפט, נאָר אויך צו דער קונסט. און באמת, איז דער פילאָסאָף מעהר קינסטלער, עהדער פאָרשער. מיט א פילאָסאָפישען טאַלאַנט דארף מען געבאָרען זיין און ניט יעדער איז מסוגל צו מאַלען אָריגינעלע פילאָסאָפישע בילדער. אָבער אויך די פילאָסאָפישע קונסט, ווי יעדע קונסט, מוז זיין אויפגעבויט אויף געוויסע יסודות. לאָמיר זיך א ביסעל טיעפער איינטראכטען אין דעם, וואָס פילאָסאָפיע איז, כדי אויסצוגעפינען יענע גרונד־פרינציפען אויף וועלכע עס דארף געבויט זיין אן אידעאלער פילאָסאָפישער בנין.

§6. די ערפאהרונג.

די פילאָסאָפיע האָבען מיר געזאָגט, וויל אויסמאַלען א קלאָרען בילד פון דער וועלט. הויפט עס, אז די בעקאַנטשאפט מיט דער וועלט איז דערצו דער ערשטער בעדינג. מיט דער וועלט ווערט מען אָבער בעקאַנט דורך ערפאהרונג, און ערפאהרונג איז דעריבער דער וויכטיגסטער יסוד פון א פילאָסאָפיש־ריכטיגען געביי.

וואָס איז אזוינס ערפאהרונג? א פולע מיינען, אז ערפאהרען הויפט מעהר ניט ווי אריינעהמען אין אונזער שכל די דרויסענדיגע וועלט מיט דער הילף פון די חושים. עס איז נענוג צו הערען,

וואוסטע פילאָסאָפיע איז זעהר אָפט נאָאיוו און מגושם'דיג. זי וואקסט ווי ווילדע גראָז אויפ'ן פעלד אין איינעם מיט אלערליי מיטהאלאגישע און גראָב־רעליגיעזע שטותים. אויסצו־יעטען אָט די אלע שעדליכע, סטיכיש וואקסענדע פלאנצען און איינפלאנצען אויף זייער אָרט שכל'דיגע, לאָגישע, בעוואוסטע פילאָסאָפישע מיינונ־גען איז שטענדיג נעווען און וועט בלייבען איינע פון די ערשטע אויפגאבען פון דעם מענשליכען געראנק. פעראיינigען אלע אונ־זערע טהעארעטישע קענטניסען, אלע אונזערע פראקטישע פאר־דערונגען אין איין הארמאָנישען בילד, וואָס זאל בעפריעדיגען דעם מענשליכען דורשט נאָך אמת, שהנקייט און יושר, אזא אויפגאבע וועט קיינמאל ניט ווערען פערפלטעט און וועט שטענדיג געהן האנד אין האנד מיט דעם וואקסען פון דער מענשליכער קולטור. —

§5. וואָס איז אזוינס פילאָסאָפיע?

אָבער — וואָס איז אזוינס פילאָסאָפיע? אין דעם משך פון מעהר ווי צוויי טויזענד פינף הונדערט יאָהר, וואָס די מענשהייט האָט אָנגעהויבען בעוואוסט צו פילאָסאָפירען, זענען ערויסגעשטעלט געוואָרען א סך ענטפערס אויף דער שאלה. בעקאנט און פער־שפרייט איז דער ענטפער, אז די פילאָסאָפיע איז די וויסענשאפט פון אלע וויסענשאפטען, וואָס פארבינדט זיי אלעמען אין איין אייני־ציגען הארמאָנישען סיסטעם. נאָך אן ענטפער איז, אז די פילאָ־סאָפיע איז א ב ע ז ו נ ד ע ר ע וויסענשאפט, וואָס שטעהט העכער ווי אלע אנדערע און וואָס אונטערזוכט די גרונד־פרינציפען פון דעם זיין און דעם דענקען. יעדע אייגצעלע־וויסענשאפט, ער־קלעהרט אָט דער ענטפער, איז אויפגעבויט אויף א וועלכען ס'איז גרונד־פרינציפ. די געאָמעטריע, למשל, האָט צו טהאָן מיט'ן רוים, די פיזיק — מיט דער בעוועגונג, די כעמיע — מיט דעם „שטאָף" אָדער דער „מאטעריע", די פסיכאלאגיע — מיט דעם גייסט אָדער דער עמפפינדונג. אלע וויסענשאפטען — מיט דעם בעגריף פון געזעץ און קאוזאליטעט. אָבער וואָס איז אזוינס רוים? בעוועגונג? מאטעריע? גייסט? קאוזאליטעט? געזעץ? די איינצעלנע וויסען־שאפטען קימערען זיך ניט וועגען דעם, מוז דערויבער זיין א בעזונדער פעלד פון אונטערזוכונג וואָס זאל זיך מיט דעם ספעציעל בעשעפ־טיגען. וויעדער אנדערע מיינען, אז די פילאָסאָפיע דארף אויס־

און א חוץ דעם העלפען איבערהויפּט ניט קיין טענות ומענות אנטגעגען דער פילאָסאָפּיע. זינט זי איז דאָ אויף דער וועלט, האָט זי שטענדיג געפונען געגנער, וואָס האָבען געשטרעבט אונטערצוגראָבען די וואָרצלען פון איהר עקזיסטענץ; און דאָס האָט געהאָלפען ווי אָבשפּרעכען אן עין הרע צו א דונער. דער פילאָסאָפישער געדאנק און דער פילאָסאָפישער וועב־אינסטינקט זענען אזוי שטארק און טיעף איינגעוואָרצעלט אין דעם מענשען׳ס נשמה, אז עס איז בשום אופן אונמעגליך צו פארשטיקען זיי. עס איז מיט דער פילאָסאָפּיע, ווי מיט דער נאטור: טרייבט זי ארויס פון טיר, פליהט זי אריין דורכ׳ן פענסטער. איטליכער דענקענדער מענש, אפילו פון די וואָס מיינען, אז זיי האָבען זיך אין גאנצען בעפרייט פון פילאָסאָפּיע, בינדט אָפטמאָל אונבעוואוסט צונויף אלע טהיילען פון זיינע קענטעניסען אין איין איינציגען סיסטעם. אונבעוואוסט געברויכט ער צו דעם צווועק א וועלכען עס איז פילאָסאָפישען גערַאנק, און איהם קומט גאָר אויפ׳ן זינען ניט ארויף, אז דורך דעם גופא האָט ער זיך שוין אָבגעשטויסען פון דעם זיכערען וויסענשאפטליכען ברעג און האָט זיך א לאָז געטהאָן שוויטמען אין דעם ים פון פילאָסאָפישע סברות. א ביישפּיעל איז ניט וויַיט צו זוכען. נעהמט די דייטשע מאטעריאליסטען פון די פונפציגער און זעכציגער יאָהרען. זיי האָבען בתמימות געמיינט, אז זיי פּרעדיגען די ריינע וויסענשאפט און אז זייער גרונד פרינציפּ, די „מאטעריע", איז א זיכער פעסט־געשטעלטער וויסענשאפטליכער פאקט. ערשט א גרינדליכע פילאָסאָפישע פּארשונג האָט בעוויעזען, אז מיר האָבען דאָ צו טהאָן ניט מיט וויסענשאפטליכע פּראָדוקטען, נאָר מיט א ריין פילאָסאָפישען בנין. דער מאטעריאליזם איז אקוראט אזא פילאָסאָפּיע, ווי דער אידעאליזם. איצטער פערשטעהט דאָס שוין יעדער געביל־דעטער מאטעריאליסט, וואָס האָט אכטונג צו זיין אייגענעם פילאָסאָפישען גלויבען; און ער שעהמט זיך שוין ניט אָפען צו שווימען אונטער דעם פלאג פון דער פילאָסאָפּיע.

אן אונבעוואוסטע פילאָסאָפּיע האָט אויך יעדער פשוט׳ער בשר ודם, אויב ער טראכט נאָר איבערהויפּט וועגען דער וועלט, דער מענשהייט, זיין אייגענעם לעבען און אויב ער האָט א וועלכען ס׳איז קוק אויף די אלע ענינים. אָבער אזא נאטירליכע אונבע־

די תבואה. א קלאָפערייי און א הארמידער טראָגט זיך אין דער לופטען און פון מעהל איז קיין זכר ניטא. אָבער אויך אזעלכע סיסטעמען, וואָס פון זיי האָט זיך שוין כמעט אין גאנצען אָבגע־טהאָן די שכינה פון לעבען, האָבען א מאָל אין זייער צייט געווען דעם וויסענשאפטליכען געדאנק און האָבען דירעקט אָדער אינדי־רעקט אונטערגעזאָגט דעם ענטפער אויף ריין וויסענשאפטליכע שאלות. מען קאָן זאָגען, אז אויך פאר דער איצטיגער צייט איז זייער וויסענשאפטליכע ראָלע נאָך ניט אין גאנצען אויסגעשפילט. עס קאָן זיין, אז דער געדאנק וואָס פאלט אריין אין דעם קעסעל־גרוב פון אזא סיסטעם, וועט זיך דאָרט טרעפען מיט נייע קאָמ־בינאציעס, וועלכע מען דארף אויספרובען דורך די וויסענשאפטליכע פאָרשונג. דורך דעם ווערט די וויסענשאפט בעריכערט מיט נייע פראגען און פאָרשונגען וואָס מען האָט ביז אהער נאָך ניט געהאט אין אויג און וואָס קענען פיהרען צו דער ענטדעקונג פון נייע אמת'ן, וועלכע וואָרפען א נייען שיין אויף די נאָך ניט פארענטפערטע, ריין וויסענשאפטליכע שאלות. אלע גרויסע געלעהרענטע, אָנגע־הויבען מיט קאָפערניקוס און גאליליי ביז דארווין און קארל מארקס, זענען ניט נאָר געווען דענקער און פילאָסאָפען, נאָר אויך די גרויס־קייט פון זייערע וויסענשאפטליכע ענטדעקונגען האָבען זיי צו פער־דאנקען דעם בריטען שוואונג פון זייער פילאָסאָפישער וועלט־אנשויאונג.

§4. פילאָסאָפיע און בילדונג.

אָהן פילאָסאָפיע וואָלט ניט געווען קיין וויסענשאפט; אָבער אָהן פילאָסאָפיע וואָלט אויך ניט געווען קיין אמת'ע בילדונג און אויפקלעהרונג. אן אלגעמיין פילאָסאָפישע וועלט אנשויאונג דארף פאראיניגען אין זיך א ל ע וויכטיגע רעזולטאטען, וואָס מען האָט געפונען אויף די פערשיעדענסטע פעלדער פון דער וויסען־שאפט. אויף אזא'ן אופן בעהעפט זי די ווייט איינע פון דעם אנדערן לייגענדע פראָדוקטען פון דעם מענשליכען געדאנק, מאכט בריטער אונזער האָריזאָנט און היט אונז אָפּ פון יענער ענגקייט וואָס ארבייט זיך אויס ניט ווילענדיג, וועו מיר גיעבען זיך אָב אין גאנצען צו א וועלכען ס'איז אין איינציגען צווייג פון דער וויסענשאפטליכער אָדער פראקטישער ארבייט.

קוואַנטיטעט (כמות) און קוואַליטעט (איכות), וועגען דעם, ווי אַזוי איין געדאַנק איז געווען פערבונדען מיט אַן אַנדער געדאַנק ביי דעם אָדער יענעם פילאָסאָף, א. ז. ו. אָבער אויך אַזעלכע אונטערזוכונגען זענען ניט מעהר אָבגערִיסען פון דעם לעבען און ליעגען ניט ווייטער פון זיינע בעדערפֿענישען, עהדער צום ב. ש. די פראַגען פון דער העכערער מאטעמאטיק. אַחוץ דעם איז דער ענטפער אויף זיי זעהר נויטיג פאר דעם אויפבוי פון א פילאָסאָפֿישען סיסטעם.

און וועז עס טרעפט זיך, אז א וועלכער ס'איז „מעטאַפיזיקום" זאָגט זיך אָב אריינצומישען זיך אין די קעמפֿען פון דער צייט, וויל ער האָט נאָך ניט אויסגעפונען וואָס איז אַזוינס די צייט, איז אין דערינען שולדיג ניט די פילאָסאָפיע, נאָר אליין דער גע־עהרטער הערר „מעטאַפיזיקום". קיין בר דעת וועט זיך ניט אָב־זאָגען פון א וועלכער ס'איז פראקטישער ארבייט מחמת דעם טעם וואָס די טהעאָריע האָט נאָך ניט אויסגעפֿארשט אויף קלאָר אין וואָס עס בעשטעהען יענע פראָצעסען, וואָס מאכען מענליך אזא פראקטישע ארבייט. קיינער וועט זיך ניט אָבזאָגען צו געברויכען זיינע הענד און זיינע פיס וועז אפילו מיר וויסען נאָך עד היום ניט אויף קלאָר, ווי אַזוי די שטראָמען פון אונזער ווילען געהען אריין אין די מוסקולען פון די הענד און די פיס און מאכען אז זיי זאָלען זיך בעוועגען.

§3. די פילאָסאָפיע ניצליך פאר דער וויסענשאפט.

אויך די מיינונג, אז די פילאָסאָפיע איז איבעריג און האָט קיין ברעקעל נוצען ניט, איז שטאַרק איבערטריבען. געווים וועט קיינער ניט אָבלייקענען דעם נוצען און די וויכטיגקייט פון וויסענ־שאפטליכע ענטדעקונגען. וואָלטען אָבער אלע וויסענשאפטליכע אויפטהוען, וואָס זענען געמאכט געוואָרען פון דער פילאָסאָפיע אָדער וואָס זענען אויסגעפונען געוואָרען א דאנק וועלכער עס איז פילאָסאָפישער מיינונג, — וואָלטען זיי אלע נעבליבען אין דער פילאָסאָפיע און ניט אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די אייגענצעל־וויסענשאפטען, וואָלט די פילאָסאָפיע געווען די רייכסטע וויסענ־שאפט פון אלע. אמת, עס זענען דאָ מעטאַפיזישע סיסטעמען, וועלכע מאכען דעם אייגדרוק פון א מיהל וואָס ארבייט אויף אלע שטיינער, אָבער וואָס מען האָט פארגעסען אריינצושיטען אין איהר

תרעומות אנטגעגען דער פילאָסאָפיע, אנטגעגען די, וואָס לעגען אוועק זייער לעבען אויף דעם אויפבוי פון פילאָסאָפישע סיסטעמען; אזא בעשעפטיגונג, מיינט מען, איז ניט נאָר אין גאנצען איבעריג פאַר דער מענשהייט, נאָר אויך שעדליך. איבעריג איז זי דערפאר, ווייל זי קאָן ניט פארמעהרען דעם אוצר פון אונזערע פאָזיטיווע קענטעניסען; שעדליך דערפאר, ווייל די פילאָסאָפישע פראגען האָבען שטענדיג צו טהאָן מיט ענינים, וואָס שטעהען צו ווייט אָב פון דעם פראקטישען, ווירקליכען לעבען, פארשלעפען דעם געראנק „קיין בויבעריק", און ציהען אָב זיין אויפמערקזאמקייט פון די ברענענדיגע נויטען וועלכע דאָס לעבען רוקט ארויס און וואָס מוזען פארענטפערט ווערען אויפ'ן שטעל.

אין די טענות אנטגעגען דער פילאָסאָפיע איז געווים דאָ א שטיקעל אמת, אָבער דער שטיקעל אמת איז ניט אזוי גרויס ווי מען מיינט, און דערצו ווערט ער אריבערגעוואויגען דורך א סך אנדערע אמת'ן.

§2. איז די פילאָסאָפיע אָבגעריסען פון'ם לעבען?

אָבגעריסען פון לעבען זענען אייגענטליך ניט די פילאָסאָפישע סיסטעמען. יענע פילאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס האָבען א ווערטה פאַר דער מענשהייט און האָבען געשפיעלט א שטארקע ראָלע אין איהר ענטוויקעלונג, ליידען אפשר מעהר דורך אן אנדער חסרון: זיי מישען זיך שוין צופיעל אריין אין די פראקטישע פראגען און נויטען פון דעם טאָג. עס איז איצטער פאַר קיינעם קיין סוד ניט, אז כמעט אלע וויכטיגע פילאָסאָפישע געבויען האָט מען אויסגעפיהרט אונטער דעם דרוק פון יענע בעדערפענישען, וואָס זענען אָנגעוואקסען אין דעם געזעלשאפטליכען און אינדיווידועלען לעבען, און זייער צוועק איז געווען איבערצואנדערשען די גרונד־יסודות אין וועלכע דער יחיד און די געזעלשאפט האָבען געגלויבט. וויייט פון דעם אייגענטליכען לעבען און זיינע ברענענדיגע נויטען זענען געבליעבען נאָר יענע ספעציעלע פילאָסאָפישע איינצעל־אונטערזוכונגען, וואָס האָבען געוואָלט אויספארשען איינצעלנע טהיילען פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק, ווי צום ב. ש., די אונטערזוכונגען וועגען צייט און רוים, וועגען קאוזאליטעט, וועגען די קוואלען וואָס פון זיי פליעסט אונזער ערקענטנים, וועגען די שיכות'ן צווישען

ערשטער טהיל:

די פילאָסאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאנועל קאַנט.

ערשטער קאפיטעל.

איינלייטונג: די גרונד־פרינציפען פון א פילאָסאָפישען בנין.

(§1. דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע. — §2. איז די פילאָסאָפיע אבגעריסען פון'ם לעבען? — §3. די פילאָסאָפיע ניצליך פאר דער וויסענשאפט.—§4. פילאָסאָפיע און בילדונג. — §5. וואָס איז אזוינס פילאָסאָפיע? — §6. די ערפאהרונג. — §7. די מעטהאָדענלעהרע.— §8. דער קריטיציזם. — §9. די נויטוועדיגקייט און איהרע ארטען. — §10. דער מאָגיזם און זיינע ארטען. — §11. די ענטוויקלונגס לעהרע. — §12. דער רעלאטיוויזם. — §13. דער „איך"־פרינציפ. — §14. די טעלעאָלאָגיע. — §15. דער שטאָנדפונקט פון'ם אידעאל. — §16. קאָנען די פילאָסאָפישע פראָגען וועז עס איז פערענטפערט ווערען? — §17. די געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע).

§1. דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע.

אין די זעכציגער און די זיבעציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט האָט דער פראָגרעסיווער נעדאנק געקוקט מיסטרויאיש אויף די בעשעפטיגונג מיט פילאָסאָפיע. מען האָט געריעכענט, אז זי האָט זיך שוין אין גאנצען אויסגעלעבט און פערדיענט ניט, מען זאָל אויף איהר אויסגעבען אזוי פיעל גיים־טיגע ענערגיע.

איצטער איז דער מיסטרויען צו א גרויסען טהייל פערשוואונדען. דער פראָגרעסיווער נעדאנק האָט זיך וויעדער מיט התמדה געזומען אינטערעסירען מיט די אייביגע פילאָסאָפישע פראָבלעמען. אָבער דער מיסטרויען איז נאָך ניט פערשוואונדען אין גאנצען. אויך אין אונזערע טעג איז ניט זעלטען אָנצוטרעפען טענות און

ערשטער טייל

די פילאָזאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאַנועל קאַנט.

טאלאנד. איזאק ניוטאן. האַרטלי. פּריסטלי. באיל. עראזם דארווין. שעפּטסבערי. אדאם פערגיוסאן. אדאם סמיטה. טהאמאס ריעד און די שאטישע שוהל.
. . . . . זייטע 207.

ניינטער קאַפּיטעל : די אקקאזיאנאליסטען און ספּינאזא.

די אקקאזיאנאליסטען נעאוליינקס און מאל'בראנש. דער פּאן־ען טהעאיזם. — ספּינאזא'ס פּאנטהעאיזם. זיין לעבען און זיינע ווערק. — זיין מעטהאדע אין דער פּילאסאפּיע. — די שאפענדע און די געשאפענע נאטור. עוואלוציאן, עמאנציאן און לאגיש אבשטאמען. נויטוועניקייט און פרייהייט. — די קנעכטשאפט און פרייהייט פון דעם מענשליכען שכל. די שכל'דיגע ליעבע צו גאט.
. . . . . זייטע 235.

צעהנטער קאַפּיטעל : די ראציאנאליסטישע פילאָסאָפּיע ביז קאַנט.

לייבניץ און זיין מאנאדען־לעהרע. — כריסטיאן וואלף און די דייטשע אויפקלעהרער. ריימארוס, משה מענדעלסזאהן און לעססינג. — די אויפקלעהרונגס־פילאסאפּיע אין פראנקרייך. פּיער בייל, דער סקעפּטיקער. ארוי־וואלטער. קאנדיליאק. באננע. דידערא. קאבאניס און די מאטעריאליסטען. (דע־לא־מעטרי, האלבאך און העלוועציוס). מאנטעסקיע און קאנדארסע. רוססא און די קאמוניסטען מארעלי און מבלי. . . . . זייטע 263.

פּיערטער קאַפּיטעל : פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס.

פּלאַטאָן'ס לעבען. דער פּאָעט און דער פילאָסאָף. — פּלאַטאָן'ס שריפטען. — פּלאַטאָן'ס אידעען־לעהרע. די פּיער קוואַלען פון דער מענשלעכער ערקענטנים. די אידעען־וועלט און די אייביגע אידעאַלען. די פּלאַטאָנישע ליעבע און דער „עראָס". — פּלאַטאָן'ס וועלט־בילד. — זיין עטהיק און דער קאָמוניסטישער שטאַאט. — אַריסטאָטעלעס לעבען. — זיינע שריפטען און די איינטיילונג פון זיין סיסטעם. — די קריטיק פון פּלאַטאָן'ס אידעען־לעהרע. — די פּיער גרונד־פּרינציפּען. — אַריסטאָטעלעס וועלט־סיסטעם. זיין עטהיק, פּאָליטיק און עסטהעטיק. ..... זייטע 89.

פינפטער קאַפּיטעל : פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון מיטעל־אַלטער.

טהעאָפּאָניע און רעליגיאָנס־פילאָסאָפּיע. — די סטאָיקער. זייער לאָגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפּיקוראַיש לאָגיק, פיזיק און עטהיק. לוקרעץ. — די סקעפּטיקער. — פילאָן דער איד, און זיינע פאָרלויפער. — דער „לאָגאָס". — די ניי־פּיטהאַגאָרער און די ניי פּלאַטאָניקער. — די אַראַבישׂ־מאָהאַמעדאַנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפּיע. די מוטאַזיליטען. אִיבן ראשד. — די אידישע רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפּיע. סעדיה גאון. דער רמב"ם. אבן גבירול. יהודה הלוי. דער ראב"ד. דער ריל"ב. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפּיע.

. . . . . זייטע 119.

זעקסטער קאַפּיטעל : די פילאָסאָפּיע פון דער וויעדער בעלעבונגס־צייט.

די מיטעל־אַלטערליכע וועלט־אַנשויאונג. — די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט. — די וויעדער־בעלעבונג פון דער קלאַסישער קונסט און דער הומאַניזם. — די פרייזינניגע אַריסטאָטעליקער. די רעוואָלוציאָנערע ראָלע פון דער אַסטראָנאָמיע. — די פּלאַטאָניקער און די בעניידערען פון אַלטע סיסטעמען. — די מיסטיקער. — די רעפאָרמאַטאָרען. — די רעכטספּילאָסאָפּיע. — די נאַטור־פילאָסאָפּיע און די נאַטור וויסענשאַפט. — דושיארדאַנ ברונא. — גאַליליי און קעפּלער. — קאָמפּאַנעלא און די פאָזיטיוויסטען. . . . . זייטע 149.

זיבעענטער קאַפּיטעל : בעקאָן און דעקאַרט.

עמפּיריזם און ראַציאָנאַליזם. — פּרענסים בעקאָן, דער עמפּיריסט. — בעקאָן'ס הויפּט־שריפטען. — בעקאָן'ס אינדוקטיוו מעטהאָדע. — בעקאָן'ס פי־לאָסאָפּיע. — רענע דעקאַרט, דער ראַציאָנאַליסט. דעקאַרט'ס לעבען און שריפ־טען. — דעקאַרט'ס ראַציאָנאַליסטישע מעטהאָדע. — „איך דענק, ממילא בין איך". — די נאַט־פראַגע. — דעקאַרט'ס וועלט־בילד. — דער מענש און די מענש־ליכע נשמה. — באַלטאַזאר בעקקער. . . . . זייטע 177.

אכטער קאַפּיטעל : די עמפּירישע ריכטונג אין ענגלאַנד.

טהאָמאַס האָבבס, דער מאַטעריאַליסטישער מאָניסט. — דושאַהן לאָקק. זיין סענסואַליסטישע ערקענטנים־טהעאָריע. דער גרענץ און דער וועדטה פון אונ־זערע ערקענטנים. — דושארדוש בערקליי, דער סובייקטיווער אידעאַליסט. — דוד יום, דער סקעפּטיקער. די גענעזעס פון דער אידעען־אַסאָציאַציאָן. די פּער־צווייגונגען פון דער ענגלישער פילאָסאָפּיע. הערבערט פון שערבערי. דושאהן

אינהאלט־פערצייכנים

ערשטער טייל

די פילאָסאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאנועל קאַנט.

פארוואָרט.....זייטע I—IV.

ערשטער קאַפּיטעל: אויגלייטונג: די גרונד פרינציפּען פון א פילאָסאָפישען בנין.

דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע. — איז די פילאָסאָפיע אבגערעכטן פון'ם לעבען? — די פילאָסאָפיע ניצליך פאר דער וויסענשאפט. — פילאָסאָפיע און בילדונג. — וואס איז אזוינס פילאָסאָפיע? — די ערפאהרונג. — די מעטהאדענ־לעהרע. — דער קריטיציזם. — די נויטוועגדיגקייט און איהרע ארטען. — דער מאניזם און זיינע ארטען. — די ענטוויקלונגס־לעהרע. — דער שטאנדפונקט פון'ם אידעאל. — קאנען די פילאָסאָפישע פראגען וועז עס איז פערענטפערט ווערען אויף אייבינ? — די נעשיכטע פון דער פילאָסאָפיע.....זייטע 3.

צוויטער קאַפּיטעל: פון טהאלעס ביז סאָקראטעס.

טהאלעס. דער הילאזאאיזם פון די נרייכישע נאטור־פילאָסאָפען. — אנאקסי־מאנדער. דאס „אפייראן". — אנאקסימענעס. די לופט. — די פיטהאגאריישע פילאָסאָפיע: די צאהל. — קסענאָפאנעס. דער פאנטהאיסטישער מאנאטהאיזם. — העראקליט. דאס פייער און דאס אייביגע ווערן. — פארמעניד־עס, דאס אייביגע, אונפערענדערליכע „זיין". — עמפעדאקלעס. די פיער עלעמענטען. דער אנהויב פון'ם „דארוויניזם". — אנאקסאגאראס. די וועלט־פערנונפט און דער צוועקמעסיגקייטס־בראבלעם. — דעמאקריט. אטאמיזם און מאטעריאליזם. — די סאָפיסטען פראטאגאראס און גארגיאס. דער רעלאטיוויזם און דאס „איך"־פרינציפּ.....זייטע 33.

דריטער קאַפּיטעל: סאָקראטעס און די איינזייטיגע סאָקרא־טיקער.

די פראגע פון דער מענשליכער קולטור אין דער בעלייכטונג פון די סאָפיסטען. — די ראָלע פון די סאָפיסטען אין דער רעליגיאנס־און דער שפראך־וויסענשאפט. — דער טוגענד־בראבלעם. — די קוועלען פאר סאָקראט'ס פילאָסאָפיע. — סאָקראט און די סאָפיסטען. — זיין וועלט־אנשויאונג. — סאָקראט'ס מעטהאדען־לעהרע. — סאָקראט'ס טוגענד־לעהרע. — סאָקראט'ס נעדאנקען וועגען פאליטיק. — דער טויט פון סאָקראטעס. — עווקליד פון מענארא און פעדאן פון עלים. — אנטיסטהענעס און די ציניקער. דיאגען. — אריסטיפּ און די הערענייקער. העגעזיאס דער פעסימיסט. — אננייקעריס.....זייטע 61.

IV.

נער־און ניט־געוואלטערהייט, וועט אפשר האבען דן זכיה צו ווערען דער א ג ה ו י ב פון אן אייגענער פילאסאפישער טערמינאלאגיע.

דעמזעלביגען טעם פון ביסלעכ־ווייזע ענטוויקעלונג וואלט איך נעוואלט דערמאהנען אויך בנוגע צו אונזער ארטאגראפיע און גראמאטיק. ביידע זענען אין דעם ווערק נאך נאנ־ווייט פון אויסהייטליכקייט און פינקטליכקייט. דאס קאן אבער פערדרוס־סען יענע מענשען, און קאן אויסגענוצט ווערען אנטקעגען אידיש נאר פון יענע שונאים זיינע, וואס האבען קיין ברעקעל ידיעה ניט אין דער ענטוויקעלונגס־געשיכטע פון שפראכען און ליטעראטורען. א לויזע גראמאטיק און א ביסעל א מבולבל'ע ארטאגראפיע איז דער גורל פון איטליכער יונגער שפראך און ליטעראטור. אידיש מעג צופריעדען זיין, וואס עס שטעהט בנוגע דעם פונקט ניט אויך אן ערגערען מעמד, עהדער די עלטערע שפראכען אין זיינע יאהרען.

סוף כל סוף וועלען מיר זיך צופריעדען שטעלען, ווען פון אלע האפענונגען, וואס מיר לעגען אויף אונזער ארבייט, וועט מקוים ווערען לכל הפחות די איינע: אז דאס ערשטע פילאסאפישע ווערק אין א י ד י ש, וואס ווערט איצטער ארויסגענעבען, זאל העלפען בעשאפען א אידיש שרייבענדע און אידיש דענקענדע אינטעלי־גענץ, וואס בעשעפטיגט זיך ערנסט מיט פילאסאפישע פראבלעמען.

צום שלום וויל איך דא נאך אויסדריקען מיין ווארעמסטען דאנק צו מיין פרוינד ד ר. י. א. מ ע ר י ס א ן, וואס האט אבגענעבען אזוי פיעל צייט, אויף דורכקוקען די קארעקטורען און צונויפשטעלען דעם אינהאלטס־פערצייכנים. אויך זיינע גוטע עצות בנוגע צו דעם אדער יענעם אידישען וואָרט, וועלכע איך האב אפטמאל בענוצט, זאלען דא ניט פערגעסען ווערען.

ניו־יארק, אין מאי 1910.

III.

שע טערמינאלאגיע אין אידיש, און אויב מיר האבן זיך אבגעזאגט פון דעם פראיעקט, איז דאס נעזונען ניט נאר מחמת דער לויפער צו־קורצער צייט, וואס מיר האבן געקאנט אוועקגעבן אויף דער גאנצער ארבייט, און אויך ניט נאר צוליב דעם מאנגעל אין די נויטיגע שפראך־פעהיגקייט. נאר אן־דער טעם האט אונז אבגעהאלטן דערפון: דער גלויבן אין די נויטיגקייט און אונפערמיידליכקייט פון שטופן־ווייזער ענטוויקלונג. אויך די אויסארבייטונג פון א ווייסענשאפטליכער טערמינאלאגיע קאן ניט ארויסגעהן א פארטיגע, ווי מינערווא אוים דעם קאפ פון יופיטער, די טערמינאלאגיע דארף זיך ענטוויקלען אין אייגעם מיט דער שפראך אין יענעם באשונגס־צוויג אין אידיש, צו וועלכען זי געהערט. די אידישע שפראך וואס איהר אויסנאנגס־פונקט איז געווען א ריין דייטשער דיאלעקט, גיפינט זיך איצטער אין אן איבערגאנגס־שטופע, אין וועלכער די דייטשע ווערטער ווערען מער און מער ארויסגעשטופט דורך ריין אידישע, ווי צ. ב. דאס דייטשע „בעשאפנהייט" דורך דאס אידישע וואָרט: „בעשאף", און ריין דייטשע ווערטער, וועלכע מען מוז אריין־נעהמען אין די שפראך, זוכען בי־סלעכ־וויי אנצונעהמען א ריין אידישע פארם, ווי צ. ב. די „אורזאכע", וואס פערוואנדעלט זיך אין „אורזאך". עס וואלט גאנץ גרינג געווען צ. ב. צו געברויכען אומעדום—„אנטוויקעלונג", „פאנאנדערוויקעלונג" אדער „אויסוויקעלונג" אנשטאט „ענט־וויקעלונג", אבער דאס וואלט אין דער ערשטער צייט צו פיעל גע־שטערט און וואלט אבגעצויגען דעם גראנק פון דעם פילאסאפישען פראבלעם צו א ריין־פילאלאגישער פראגע. וועז עס איז וועט די אידישע שפראך־פארם ממילא גובר זיין דעם דייטשען אינהאלט, און עס איז נאר ניט אזוי גוט, וועז מען זאל מיט בייטשען אנ־טרייבען די „אנטוויקעלונג". מיר וועלען זיין צופריעדען, וועז דער ערשטער פרוב פון אידישע פילאסאפישע טערמינעס, וואס איז ביי אונז ארויסגעוואקסען ניט געצוואונגע־

א גרונדליכען אנאליז פון די פרינציפען און אין דער בעשרייבונג פון זייער געשיכטליכען גורל צו די בערשיעדענע צייטען און בייַ די פערשיעדענע דענקער. דער דריטער טייל ערשט דאדף זיך נעהמען פאר דעם פרוב — אויסצוארבייטען א סיסטעם, אין וועלכע אלע גרונד־פרינציפען זאלען קומען צו זייער רעכט.

איז אבער דער וועג, וועלכען מיר שלאגען פאר, ווירקליך ווערטה, מען זאל מאכען א פרוב דורכצוגעהן איהם ביז'ן סוף? דעם ענטפער אויף דער שאלה מוזען מיר איבערלאזען דער אונפארטיי־אישער קריטיק. מיר פון אונזער זייט זענען איבערצייגט, אז דאס איז דער א י י נ צ י ג ע ר וועג, וואס איז איצטער געבליעבען פאר דעם פילאסאפישען שאפען.

לייַדער, איז פאר אונז, אוים ריין פערזענליכע גרונדען, פאר־האן זעהר וועניג האפענונג, מיר זאלען קאנען אין גיכען זיך נעה־מען פאר די דורכפיהרונג פון די איבעריגע טייל פון דעם בנין. מיר וועלען זיך מוזען שעצען גליקליך, וועז עס זאל זיך אונז אייי־נעבען וועניגסטענס אויסצוארבייטען א היבשען טייל מ א ט ע־ר י א ל, וואס איז נויטיג פאר אזא גבויי.

דערפאר האבען מיר אפשר א רעכט צו האפען, אז אנדערע פארשער, וועלען אויפנעהמען די זעלביגע אויפגאבע און וועלען זי דורכפיהרען א סך בעסער און גיכער, עהדער מיר זאלטען דאס נעקאנט טהאן.

בעזאנדערס גליקליך און שטאלץ זאלטען מיר געווען, וועז דאס זאלען זיין א י ד י ש ע דענקער, וואס דריקען אוים זייערע נעדאנקען אין א י ד י ש, ארויסגענאנגען פון יענעם קלאס לע־זער, צו וועלכען מיר האבען זיך נעווענדט צוערשט.

* * *

איצטער א פאר וועדטער מכח דער שפראך, וואס מיר האבען אנגעווענדט אין דער ארבייט. מיר האבען פריהער נעהאט בדעה אויסצוארבייטען א ן א י נ ה י ט ל י כ ע פ י ל א ס א פ י־

פארוואָרט.

דאָס ווערק, וואָס איז איצטער אָבגעשלאָסען געוואָרען מיט דעם צוואַנציגסטען העפט, איז אויסגעוואַקסען פון א סעריע פאָר־לעזונגען, וואָס איך האָב געהאַלטען דעם ווינטער 10—1909 אין בירי׳ארק, אונטער דעם נאָמען: „די געשיכטליכע ענטוויקלונג פון דעם פילאָסאָפישען גערַאנק".

ווי דער לעזער פערשטעהט אַליין קאָן דאָס ווערק ניט פרעטענדירען אויצושעפען דעם ענין אין גאַנצען און אין אַלע זיינע פרטים. אפילו ווי א געשיכטליכע סקיצע, מוז עס צופריעדען זיין, וואָן עס וועט אַוועג געשטעלט ווערען אויף איין ראַנג מיט די זעהר צאָהלרייכע בעארבייטונגען אין די אייראָפּאַישע שפראַכען, וואָס האָבען אין אויג די מיטעלשוהלבילדונג, אַדער די הויך־שוהלבילדונג פאר די, ביי וועמען די פילאָסאָפיע איז א „נעבען־פאַך".

אָבער אונזער ווערק וויל זיין ניט נאָר א געשיכטליכע סקיצע פון דעם פילאָסאָפישען ענטוויקלונגסגאַנג. עס וויל דורכפיהרען א נייעם געדאַנק וועגען די אויפגאבען פון דעם פילאָסאָפישען שאפען און די גרונד־פרינציפען, וואָס דאַרפען דערביי אָנגעוואַנדט ווערען. פון דעם שטאַנדפונקט בעמראכט, זענען די צוויי פאַרליעגענדע ביכער ניט מעהר ווי דער ערשטער טייל פון א גרעסערען ווערק, — דער טייל, אין וועלכען עס ווערט געמאַכט דער פרוב צו בענרינדען די נייע אויפ־נאבע, דורך די אויפשטעלונג פון די גרונד־פרינציפען גופא און דורך דעם בעווייז, אז קיין־איין פילאָסאָף ביז אהער האָט זיי ניט אריין געארבייט, ווי עס דארף צו זיין, אין זיין סיסטעם. לאָגיש מוז דער צווייטער טייל פון דעם גרעסערען ווערק בעשטעהן אין

COPYRIGHT 1909
MAX N. MAISEL
NEW YORK.

GRAYZEL & CO., PRINTERS AND LINOTYPERS
65-67 SUFFOLK ST., NEW YORK

די פילאסאפיע

וואס זי איז און ווי זי האט זיך ענטוויקעלט.

ארויסגעהער אין דאם שטודיום פון פילאסאפישע
פראבלעמען: די געשיכטליכע ענטוויקעלונג
פון׳ם פילאסאפישען געדאנק.

פון

דר. חיים זשיטלאוסקי.

באנד I.

פערלאג:

מייזעל עט קא.

ניו יארק.

DR. CH. ZHITLOWSKY:

PHILOSOPHY, ITS HISTORY AND DEVELOPMENT.

MAISEL & CO., PUBLISHERS

422 GRAND STREET.

NEW YORK.

1910.

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
פאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY TORONTO